

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 58 * 2010 * ČÍSLO 1

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová.

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horrel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná a jazyková redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99, Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Evidenčné číslo: EV 3084/09

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER. P. O. B. 34 01 08. W – 8000 München, Germany.

© Historický ústav SAV, 2010

O B S A H

Š t ú d i e

H u r b a n i č, Martin: Byzancia, Slovania a Avarský kaganát v období vlády cisára Foku (602 – 610)	3
H l a v a č k o v á, Miriam: Diplomat v službách uhorských kráľov. Pôsobenie nitrianskeho biskupa Antona zo Šankoviec na sklonku stredoveku .	15
H a l l o n, Ľudovít: Zápas slovenského a nemeckého finančného kapitálu o pozície v peňažníctve Slovenska 1939 – 1945	37
S o r b y, Karol: Blízky východ ako regionálne bojisko studenej vojny na začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia	61

R o z h Ľ a d y

U l i č n ý, Ferdinand: Pôvod a vývoj šľachty a Zlatá bula z roku 1222	81
P a c i n d o v á, Laura: Miesto historickej vedy v dnešnej spoločnosti	91

A r c h í v

S c h v a r c, Michal – S c h r i f f l, David: Vznik Slovenskej národnej banky a konštituovanie slovenskej meny vo svetle nemeckých dokumentov ...	99
--	----

D i s k u s i a

T a j t á k, Ladislav: Poznámky k historickým otázkam v diele Ondreja R. Halagu. Východoslovenský slovník I. – II. Košice; Prešov : universum, 2002 ...	123
K o v á č, Dušan: Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín	135

R e c e n z i e

L e n g y e l o v á, Tünde – V á r k o n y i, Gábor: Báthory, život a smrť (Július Bartl).....	138
T a n c e r, Jozef: Im Schatten Wiens (Eva Kowalská)	142
K u c í k, Štefan (Ed.): Mýtus a realita (Roman Holec)	144
F e r e n č u h o v á, Bohumila: Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989 (Pavol Petruf)	146
S o k o l o v i č, Peter: Hlinkova garda 1938 – 1945 (Ivan Kamenec).....	149
D e l p a r d, Raphaël: Les convois de la honte (Lucia Galibert).....	152

G l o s y	157
------------------------	-----

K r o n i k a	173
----------------------------	-----

O b h á j e n é p r á c e	187
--	-----

CONTENTS

Articles

Hurbanič, Martin: Byzantium, the Slavs and the Avar Khaganate in the reign of the Emperor Phocas (602-610)	3
Hlavačková, Miriam: A diplomat in the service of the Kings of Hungary	15
Hallon, Ľudovít: The struggle between Slovak and German financial capital for positions in Slovak finance, 1939–1945	37
Sorby, Karol: The Middle East as a regional battlefield of the Cold War at the beginning of the 1960s.....	61

Horizons

Uličný, Ferdinand: The origin and development of the nobility and the Golden Bull of 1222	81
Pacindová, Laura: The place of the historical science in today's society.....	91

Archives

Schvarc, Michal – Schriffel, David: The origin of the Slovak National Bank and the establishment of the Slovak currency in the light of German documents	99
---	----

Discussion

Tajták, Ladislav: Comments on historical questions in the work of O. R. Halaga. Eastern Slovak Dictionary I-II	123
Kováč, Dušan: The problem of writing the names of historical personalities from the time of the Kingdom of Hungary	135

REVIEW – ANNOTATIONS – BIBLIOGRAPHY – CHRONICLE

INHALT

Studien

Hurbanič, Martin: Byzanz, Slawen und Awaren-Khaganat während der Regierungszeit vom Kaiser Phokas (602–610)	3
Hlavačková, Miriam: Diplomat im Dienste der ungarischen Könige	15
Hallon, Ľudovít: Der Positionskampf des slowakischen und deutschen Finanzkapitals im Finanzwesen der Slowakei in den Jahren 1939–1945	37
Sorby, Karol: Naher Osten als regionales Kampffeld des Kalten Krieges am Anfang der 60. Jahre des 20. Jahrhunderts	61

Rundschau

Uličný, Ferdinand: Die Herkunft und Entwicklung des Adels und die Goldene Bulle aus dem Jahre 1222	81
Pacindová, Laura: Die Stellung der Geschichtswissenschaft in der heutigen Gesellschaft	91

Archiv

Schvarc, Michal – Schriffel, David: Die Entstehung der Slowakischen Nationalbank und Konstituierung der slowakischen Währung im Lichte der deutschen Dokumente	99
--	----

Diskussion

Tajták, Ladislav: Notizen zu historischen Fragen im Werk von O. R. Halaga. Das Ostslowakische Wörterbuch I. - II. Košice – Prešov 2002	123
Kováč, Dušan: Probleme bei der Namensschreibung von historischen Persönlichkeiten aus der Geschichte des Königreichs Ungarn	135

KRITIK – GLOSSEN – BIBLIOGRAPHIE – CHRONIK

ŠTÚDIE

BYZANCIA, SLOVANIA A AVARSKÝ KAGANÁT V OBDOBÍ VLÁDY CISÁRA FOKU (602 – 610)

MARTIN HURBANIČ

HURBANIČ, Martin. Byzantium, the Slavs and the Avar Khaganate in the reign of the Emperor Phocas (602-610). *Historický časopis*, 2010, 58, 1, pp. 3-13, Bratislava.

The study is devoted to the controversial regime of the Byzantine Emperor Phocas (602-610), especially from the point of view of his foreign policy towards the Slavs and Avars. The author evaluates the contemporary and later sources and the latest archaeological evidence. Both types of evidence refute the frequently repeated view that the Byzantine defensive system on the Danube collapsed in the reign of this Emperor.

Byzantium. Emperor Phocas. Avars. Slavs.

Dejiny píšu víťazi. Dodnes existuje množstvo byzantských príkladov tohto tvrdenia. Osobitne pri hodnotení režimu cisára Foku (602 – 610), stotníka, ktorý sa dostal k moci v dôsledku vzbury balkánskej armády na Dunaji a po následnom krvavom prevrate v Konštantínopole, keď zavraždil svojho predchodcu Maurikia (582 – 602) aj s celou rodinou.¹ Neskorší byzantskí kronikári ako Leon Grammatikos (10. storočie) a Georgios Kedrenos (12. storočie) zanechali detailný a farbistý opis Fokovho zvlhľadu, ktorý je oneskoreným svedectvom vytvoreným s veľkým časovým odstupom. Právom preto vyvoláva podozrenie, a to najmä s ohľadom na dnes už exaktné doložené dôkazy o neskoršej deformácii faktov, ktoré sa týkali Fokovej vlády.²

Táto deformácia bola dielom literátov nového cisára Herakleia (610 – 641), ktorý sa rovnako ako Fokas dostal na trón násilným spôsobom. Roku 608 vyvolal so svo-

1 Táto štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APPV č. SK-SRB-02207. K staršej historiografii opisujúcej Fokov režim pozri: KULAKOVSKIĀ, Julian. *Istorija Vizantii III*. Kiev : S. V. Kul'ženko, 1915, s. 1-27; STRATOS, Andreas. *Byzantium in the Seventh Century*, I trs. M. Ogilvie-Grant, Amsterdam : Hakkert, 1968, s. 57-91.

2 Podľa Leona Grammatika bol Fokas „*strednej výšky, škaredý, s mrzkým pohľadom, rusovlasý s hladko oholenou bradou. Mal jazvu na líci, ktorá sčervenala, keď sa rozzúrila. Bol chtivý vína, krvilačný a žiadostivý žien. Bol strašný a drzý v reči, nemilosrdný a vo svojich mravoch zveru-podobný.*“ LEO GRAMMATICUS, *Chronographia*, Leonis Grammatici *Chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn : Weber, 1842 s. 143,10-18. Kronikár 11. storočia Georgios Kedrenos prevzal tento opis a doplnil ho ďalšími „zaručenými“ informáciami. Foku dokonca v rozpore s jeho ortodoxiou označuje za heretika (!), pričom dodáva, že jeho manželka Leontia bola presne taká ako on sám. GEORGIUS CEDRENUS, *Compendium historiarum*, ed. I. Bekker, Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope, 2 vols., *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn : Weber, 1838/1839, s. 718,14-718, 22.

jím rovnomenným otcom vzburu v severnej Afrike a po takmer dvojročnej občianskej vojne obsadil Konštantínopol a kruto zúčtoval s Fokom i jeho stúpcami. Herakleiovi obdivovatelia všemožne ospravedľovali tento prevrat, a preto Fokovi pripísali vinu aj za neskoršie zlyhania ich vlastného patróna a chlebdarcu.³ Azda naďalej zo všetkých zašiel básnik Georgios Pisides, ktorý Foku často nenazýval vlastným menom, zato ho vo svojich poémach častoval nelichotivými označeniami ako „*pozemské monštrum, tvár Gorgony*“, „či „*neovládateľný a život ničiaci drak tyranie*“.⁴

* * *

Pisidove poémy mali vplyv na neskorších autorov najmä však na kronikára 9. storočia Theofana Homologeta (Confessora).⁵ Práve on dotvoril a zakonzervoval literárny portrét neschopného a krvilačného vládcu so sklonmi k pijanstvu, ktorý bez výhrad prevzali aj ďalší byzantskí kronikári 9. – 15. storočia.⁶ Ani latinské pramene, akokoľvek sporadické pre toto obdobie, nie sú Fokovi príliš naklonené.⁷ Z nich azda najbizarnejšie vyznieva hodnotenie tzv. *Fredegarovej kroniky* zo 7. storočia. Podľa jej zostavovateľa bol Fokas tyranom a vrahom cisára Maurikia, ktorý navyše priviedol štát k žalostnému koncu, keď ako zmyslov zbavený hodil cisársky poklad do mora s tým, že ho prenecháva

-
- 3 K ich radom patrili predovšetkým historik Theofylaktos Simokattes, ktorý písal s odstupom dvadsiatich rokov od opisovaných udalostí. Už v úvode svojho diela *Oikumeniké historia* Foku označuje za „*kalydónskeho tyrana v ocelovom pancieri, za polovičného barbara z kyklopského rodu a najspupnejšieho kentaura*.“ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, *Historiae*, I.3; I.4., ed. C. de Boor. Theophylacti Simocattae *historiae*, Leipzig : Teubner, 1887. Kritické stanovisko k tomuto cisárovi zastával aj anonymný autor *Velkonočnej kroniky (Chronicon paschale)* ok. 630, ktorý patrilo do okruhu konštantínopolského patriarchu Sergia. Zo súhrnu zväčša lokálnych udalostí sa Fokov režim javí ako tyrania poznamenaná sprisahaniami domácej opozície a vojenskými neúspechmi s Perzanmi. CHRONICON PASCHALE, ed. L. Dindorf. Bonn : Weber, 1832, s. 693,10-701,17. K Simokattovmu obrazu cisára Foku pozri TINNEFELD, Franz. *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie*. München : Wilhelm Fink Verlag 1971, s. 50-52. Revidovaný pohľad na problém najnovšie pozri: OLSTER, David. *The Politics of Usurpation in the Seventh Century: Rhetoric and Revolution in Byzantium*. Amsterdam : Hakkert, 1993.
 - 4 GEORGIOS PISIDES: *Bellum avaricum*, v. 49-50; *Heraclias*, II.6,11., ed. A. Pertusi, Giorgio di Pisisia. *Poemi*. I. Panegirici epici, *Studia patristica et Byzantina* 7, Ettal : Buch-Kunstverlag, 1959.
 - 5 K Theofanovi a jeho *Chronografii* pozri HURBANIČ, Martin. Obliehanie Konštantínopolu roku 626 v byzantskej historiografii I. História a legenda avarskeho útoku na Konštantínopol roku 626 v *Chronografii* Theofana Homologeta. In DANIŠ, Miroslav – HURBANIČ, Martin. *Byzantinoslovaca*, 2006, roč. 1, s. 52-85 (s odkazom na ďalšiu literatúru).
 - 6 THEOPHANES CONFESSOR: *Chronographia*, ed. C. de Boor, *Theophanis chronographia* I, Leipzig : Teubner, 1883, s. 290,12f.
 - 7 Pozri IZIDOR ZO SEVILLY: *Chronicon*. *Chronica minora*, MGH, AA XI, ed. T. Mommsen, Berlin : Weidmann, 1894, s. 478; *CONTINUATIO HAVNIENSIS PROSPERI*, ed. T. Mommsen, MGH, AA IX, Berlin : Weidmann, 1892, s. 338; *PAULUS DIACONUS: Historia Langobardorum* IV.36, ed. G. Waitz, MGH, *Scriptores rerum langobard. et ital. saec. VI-IX*, Hannover : Hahn, 1878. Ich autori stručne hodnotia Fokov režim ako tyranu, poukazujú na násilný spôsob prevzatia moci a vojenské neúspechy. Západní kronikári Fokovi dokonca nesprávne pripisujú zodpovednosť za stratu východných provincií – Palestíny, Sýrie a Egypta. Dve anonymné hispánske kroniky navyše obsahujú údaj o tom, že po páde Foku tieto provincie opätovne získal pod kontrolu Herakleiov bratranec Niketas. V skutočnosti ich prinavrátil ríši až sám Herakleios, avšak až po skončení perzskej vojny a stiahnutí okupačných vojsk z týchto území o takmer dve desiatky rokov neskôr. Pozri *CONTINUATIO BYZANTINA-ARABICA* A. DCCXLI, ed. Th. Mommsen, in MGH. AA XI 2, Berlin : Weidmann, 1894, s. 334.

Neptúnovi. Podľa Fredegara sa práve Fokova neschopnosť a strata duševnej spôsobilosti podpísali pod Herakleiovu revoltu.⁸

Napriek predpojatosti takýchto hodnotení treba konštatovať, že Foku nevychovalo prostredie snobskej intelektuálnej elity byzantskej metropoly, ale každodenný tvrdý život žoldniera zoceleného vojenským táborm a neustálym zápasom o prežitie. Fokas bol vojak a vzbury riešil v súlade s jemu blízkymi pravidlami tvrdej disciplíny. Z pohľadu morálnych kritérií vyznieva vražda cisára Maurikia i jeho príbuzných akiste odsúdeniahodne, ale treba si uvedomiť, že pre každého vojenského uzurpátora by boli potenciálnou hrozbou na ceste k moci. Na rozdiel od svojich predchodcov bol Fokas *homo novus* bez akýchkoľvek politických konexií, ktoré by ho spájali s vedúcimi vrstvami v hlavnom meste. V priebehu nasledujúcich ôsmich rokov prebiehal konflikt medzi favoritmi nového cisára (či už to boli osoby jeho rodinného klanu a priatelia, alebo časť senátorov prizvaná k moci) a ich oponentmi, ktorí z rôznych dôvodov na moci neparticipovali.⁹

Čo sa zahraničnej politiky týka, odhliadnuc od stereotypných hodnotení neskorších kronikárov, Fokovu údajnú neschopnosť vyvracajú uzavreté dohody s Longobardmi (jesen 603)¹⁰ a Avarmi (603/604),¹¹ ktoré cisárovi umožnili sústredenie relevantných síl proti najväčšiemu súperovi – Perzii. Takáto politika bola pre Byzanciu jedinou možnosťou, ako sa to názorne prejavilo v prvom decéniu Herakleiovej vlády. Je pravdou, že Fokas nechal fyzicky zlikvidovať niekdajších Maurikiových generálov Petra a Komentiola, no ani táto čistka nezapričinila pokles disciplíny a morálky v armáde.¹² Značné nedostatky týchto mužov vo vojenských otázkach a ich neoblúbenosť vo vojsku symbolicky bijú do očí i napriek tendenčnosti správ, z ktorých neskôr čerpal historik Theofylaktos Simokattes.¹³ Fokovi sa i napriek obnovenej vojne s Peržanmi darilo dlhý čas čeliť koncentrovanému tlaku zvonku i zvnútra ríše.¹⁴ Až do rokov 611/612 pripomínala vojna dvoch

-
- 8 FREDEGAR: *Chronicon*, IV.63, ed. A. Kustering. *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1982, s. 228. Podobnú informáciu možno nájsť už u koptského autora Jána z Nikiu, ktorý rovnako udáva, že Fokas hodil Maurikiove poklady do mora. Pozri JÁN Z NIKIU: *Chronicon*, CX.4, ed. R. H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. ed. and transl. London : Wilians and Norgate, 1916.
- 9 OLSTER, Politics, ref. 3, s. 35; pozri tiež WINKELMANN, Franz. Zum byzantinischen Staat (Kaiser, Aristokratie, Heer). In WINKELMANN, Franz – KOPSTEIN, Helga – DITTEN, Hans (Eds.). *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*. Berlin : Akademie-Verlag, 1978, s. 182-183.
- 10 PAULUS DIACONUS: *Historia Langobardorum* IV.23. Pozri tiež CHRISTOU, Konstantinos. *Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500–680)*. (Historical Monographs 11). Athens : S. D. Basilopoulos, 1991, s. 156.
- 11 THEOPHANES CONFESSOR: *Chronographia*, s. 292,12-13.
- 12 CURTA, Florin. *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001, s. 106.
- 13 WHITBY, Michael. *The Emperor Maurice and His Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*. Oxford : Oxford University Press, 1988, s. 99-100; SHLOSSER, Franziska. *The Reign of the Emperor Maurikios (582-604). A Reassessment*. (Historical Monographs 14). Ed. E. Chrysos, Athens : S. D. Basilopoulos, 1994, s. 90.
- 14 Sumárne k okolnostiam opätovného vypuknutia konfliktu: STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 57-66; k možným príčinám pozri tiež SHAHID, Irfan. *The Last Sasanid-Byzantine Conflict in the Seventh Century: The Causes of its Outbreak*. In *La Persia e Bizanzio*. Atti dei Convegni Lincei, Accademia nazionale dei Lincei. Rome : Accademia nazionale dei Lincei, 2004, s. 178-244.

zmienených supervelmoci predošlé konflikty, ktoré sprevádzalo plienenie a získavanie koristi z byzantských území.¹⁵

Súčasný pohľad historikov na Fokov režim ovplyvňuje pomyselná i skutočná kliatba, ktorú nad ním vyniesol Herakleios. Fokovo meno odstránili z verejných nápisov, jeho sochy zničili a právne výnosy zrušili a naveky odstránili. Takéto negatívne hodnotenie prevláda v podstate až dodnes, i napriek občasným, no stále ojedinelým protestom.¹⁶

Azda najväčšou z mnohých mystifikácií sa stala predstava, že celkový rozvrat štátu spôsobil výlučne Fokov diletantský spôsob vládnutia.¹⁷ Konštantínopolský patriarcha Nikeforos (9. stor.) popisuje jeho počiatok vlády nasledovne: „*Keď začal vládnuť, záležitosti kresťanov sa dostali do takého nešťastia, že sa všeobecne hovorilo, že kým Peržania napádali Rímsku ríšu zvonku, Fokas robil väčšiu škodu vo vnútri.*“¹⁸

Prapôvod takýchto tvrdení nachádzame už v diele Theofylakta Simokattu, ktorý o Fokovej uzurpácii písal s odstupom skoro tridsiatich rokov. Pri opise tragického osudu Maurikiovej rodiny si tento historik dovolil malú odbočku, aby upozornil na zaslúžený trest, ktorý zasiahol vzbúrených vojakov. V tejto súvislosti hovorí, že všetkých Fokových mužov, čo s ním rebelovali, postihla záhuba: „*Keď Peržania opäť začali vojnu, zasiahol týchto vojakov boží trest za ich zlé činy: jedného spálil nebeský oheň počas boja, iní prišli o život kvôli hladu a zajatiu. Väčšina z nich stratila svoj hriešny život ranou meča, zatiaľ čo Peržania neprestávali víťaziť, dokiaľ nebolo toto rebelantské a bezbožné vojsko zničené.*“¹⁹

Podľa Simokattu rozhodol o osude vojakov „*neúplatný Boží súd*“.²⁰ Rebelantská armáda, ktorá ustanovila Foku, podstúpila nebeský trest. Nový cisár a Simokattov obľúbenec Herakleios si tak musel obstaráť ďalšie kádre, s ktorými napokon Perziu porazil: „*Keď však bolo časom pozbierané nové vojsko*“ – píše Simokattes – „*a z toho zlého nič nezostalo, Peržanov opustilo šťastie [...] skončila aj perzská vojna.*“²¹ Bezúhonný cisár, akým bol pre Simokattu Herakleios, mohol, pravdaže, vyhrať vojnu len s morálne čistými vojakmi. Na prvý pohľad poučná bájka – nič viac. Simokattes sa však pokúsil nájsť aj skutočný dôkaz zničenia Fokovej armády. Svoje tvrdenia opieral o vojenský súpis, ktorý nariadil cisár Herakleios v čase, keď viedol vojnu proti perzskému generálovi Razatovi,

15 HALDON, John. *Warfare, State and Society in the Byzantine World*. London : University College London Press, 1999, s. 19.

16 Podľa Franza Tinnefelda (*Kategorien der Kaiserkritik*, ref. 3, s. 51) „*Niet žiadnej pochybnosti o tom, že Fokas bol surový a širokými kruhmi neoblúbený cisár.*“ Aj autor syntézy k byzantským dejinám 7. storočia John Haldon hodnotí jeho režim ako úplnú pohromu tak vo vojenskej, ako aj v ekonomickej sfére. Pozri HALDON, John. *Byzantium in the Seventh Century: the Transformation of a Culture*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990, s. 36. K súhrnnému prehľadu názorov staršej historiografie pozri OLSTER, Politics, ref. 3, s. 3-5.

17 CHRONICON 1 234, c. 22, trans. N. Pigulevskaja, Sírjskaja strednevekovaia istoriografija. St. Peterburg : Institut vostočnych rukopisej Rossijskoj akademii nauk, 2000, s. 126.

18 NIKEPHOROS: Breviarium, I.3-6, ed. Cyril Mango, Nikephoros, Short History. Washington : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1990. Podobný motív sa nachádza aj v sýrskej kronike (Chronicon 1 234, c. 88).

19 THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES: *Historiae*, VIII.12.

20 THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES: *Historiae*, VIII.12.

21 THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES: *Historiae*, VIII.12.

inak Arménovi Roč Vehanovi. Podľa Simokattu cisár vtedy údajne zistil, že z Fokovej vzbúreneckej armády zostali len dvaja vojaci. Čo však malo byť na tomto zistení také zvláštne? Veď k stretnutiu s Roč Vehanovými silami došlo v záverečnom období byzantsko-perzskej vojny (v zime roku 627), teda dvadsaťpäť rokov po Fokovej rebélii. Za tak dlhý čas väčšina veteránov vykrvácala na bojiskách, dezertovala, či jednoducho ukončila aktívnu službu. No Simokattes na konci svojich tvrdení v rozpore s akoukoľvek logikou dodáva, že od Fokovej vzbury po Herakleiov súpis „*neprešlo veľa času*“. Doba 25 rokov, teda jednej celej generácie, ktorá delí od seba obe udalosti, jeho tvrdeniu zjavne odporuje. Zdá sa teda, že autor tieto údaje nečerpá z oficiálneho dokumentu, ale z historickej anekdoty, ktorú navyše chronologicky pozmenil pre svoje účely.²²

Simokattova téza o „zlej armáde“ predsa len v sebe skrýva historickú pravdu. Po Herakleiovom prevrate roku 610 totiž nový režim neuznala východná armáda v Malej Ázii. Na jej čele stál Fokov brat Komentiolos, ktorý sa rozhodol pokračovať v odpore. Aj keď svoje hrozby napokon neuskutočnil, Herakleios radšej vymenoval na jeho miesto iného z niekdajších Fokových stúpcov – generála Priska. Cisár chcel týmto rozhodnutím zjavne upokojiť situáciu a získať vojakov na svoju stranu, pretože mnohí z nich len pozvoľne a nedobovoľne akceptovali zmenu na tróne.²³

Simokattes využil svoje informácie k tomu, aby ponúkol čitateľom moralizujúci príbeh, v ktorom Boh vždy trestá tých, čo sa proti nemu previnili, hoci aj po dlhšom čase. Historikova správa nie je tak ničím iným než zdeformovanou reflexiou histórie.

Keď tento príbeh o niečo neskôr prevzal kronikár Theofanes, zjednodušil ho a pozmenil do tej miery, že sa napokon stal sám osebe deformáciou.²⁴ Theofanes uvádza, že ihneď ako Fokas nastúpil na trón: „*rozmanité a nezvyčajné nešťastia sa neprestávali objavovať v Rímskej ríši. Pretože Chosroes, kráľ Peržanov porušil mier, Avari spustošili Tráciu, a obidve rímske armády boli zničené do takej miery, že keď sa Herakleios stal cisárom a vykonal podrobnú prehliadku armády, nemohol nájsť viac ako dvoch mužov z celého vojska, ktorí sa s Fokom zúčastnili vzbury proti Maurikiovi. Do takej miery boli tí, čo ustanovili uzurpátora, zničení v jeho časoch.*“²⁵

Na rozdiel od Simokattu nechal teda Theofanes zničiť Fokove kádre okamžite po nástupe Herakleia k moci, teda roku 610. Proti akejkoľvek logike sa však o niečo neskôr zmieňuje o ich presune z Balkánu do Ázie(!), kde mali zasiahnuť proti Peržanom.²⁶ Kro-

22 Podľa zachovaných epigrafických pamiatok predstavovala dĺžka služby okolo dvadsať rokov. V tejto súvislosti pozri TROMBLEY, Frank. Military Cadres and Battle during The Reign Of Heraclius, In REININK, Jan, STOLTE, Bernard (Eds.). *The Reign of Heraclius (610-641). Crisis and Confrontation*. Leuven; Paris; Dudley : Peeters, 2002, s. 244. K analýze motívu Herakleiovho súpisu pozri SPECK, Paul. Eine Gedächtnisfeier am Grabe des Maurikios. Die Historiari des Theophylaktos Simokattes: der Auftrag; die Fertigstellung; der Grundgedanke. In *Poikila Byzantina*, 1993, roč. 12, s. 182-198.

23 LILJE, Ralph-Johannes. Kaiser Herakleios, und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 22 des De administrando imperio. In *Südost-Forschungen*, 1985, roč. 44, s. 21.

24 Theofanes pravdepodobne používal históriu Theofylakta Simokattu ako svoj prameň. Pozri v tejto súvislosti WHITBY, Michael, Theophanes' Chronicle Source for the Reigns of Justin II, Tiberius and Maurice (A.D. 565-602). In *Byzantion*, 1983, roč. 53, s. 314-317. Na druhej strane Paul Speck predpokladá spoločný nezachovaný prameň, z ktorého odpisovali obaja zmienení autori. Pozri SPECK, Gedächtnisfeier, ref. 22, s. 183f.

25 THEOPHANES CONFESSOR: *Chronographia*, s. 290.

26 THEOPHANES CONFESSOR: *Chronographia*, s. 292, 12-13.

nikár navyše rozšíril pôvodný Simokattov motív súpisu a postupného zničenia vzbúrených armád a tendenčne ho spojil s údajne katastrofálnou situáciou na Balkáne.

Aj v súčasnosti ešte stále prevládajú názory, že Fokova neschopnosť viedla k zániku dolnodunajského obranného systému a následnému obsadeniu Balkánu Slovanmi.²⁷ Pravdou je, že vojenská revolta z roku 602, na čele ktorej stál, destabilizovala hranicu, pretože odchod byzantskej armády znamenal koniec aktívnej byzantskej politiky v tejto oblasti. Ríša mohla Dunaj udržať iba vďaka súčinnosti troch prepojených zložiek: riečnej flotily, mobilných vojsk a hraničiarov v početných pevnostiach. Pri neúčasti poľnej armády boli strategicky dôležité oporné body dolnodunajskej obrany príliš slabé na odrážanie početnejších nepriateľských vpádov.²⁸ Avarom a Slovanom sa teda otvárala možnosť ťažiť z vnútorných problémov ríše. Koniec koncov – práve o tom hovoria byzantskí autori, keď poukazujú na Fokovu neschopnosť. Lenže ak sa bližšie pozrieme na tieto informácie, zistíme, že sú málopočetné a navyše veľmi sporné. Prvou z nich je už

27 V staršej historiografii sa Fokov režim spája s pádom Dunajského limitu a následnou masovou slavizáciou Balkánu. Podľa Georga Ostrogorského sa „prúd slovanskej kolonizácie, ktorý na niektorých miestach začal už na konci 6. storočia, rozliet do nezastaviteľnej povodne po celom balkánskom polostrove na začiatku 7. storočia po neúspechu Maurikiových výprav a úplnom kolapse starého systému v časoch Fokovej vlády.“ Pozri: OSTROGORSKY, Georg. The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century. In *Dumbarton Oaks Papers*, 1959, roč. 13, s. 4. Peter Charanis konštatoval už o niečo opatrnejšie, že „osídlenie Balkánu Slovanmi sa odohralo najmä v 7. storočí, presnejšie počas zhubného režimu cisára Fóku a v prvých rokoch vlády Herakleia“. CHARANIS, Peter. Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century. In *Dumbarton Oaks Papers*, 1959, roč. 13, s. 37. Andreas Stratos (Byzantium, ref. 1, s. 66) dokonca hovorí o „výsostne mierumilovnom usadzovaní sa“ Slovanov za Fokovej vlády, počas ktorej rieky Sáva a Dunaj prestali byť hraničnými oblasťami cisárstva. Podľa Boda Grafenauera znamenal nástup Foku pád byzantskej obrannej línie na Dunaji a Sáve. Pozri GRAFENAUER, Bodo. Nekaj vprašaný iz dobe naseljevanja južnih Slovanov. In *Zgodovinski časopis*, 1950, roč. 5, s. 74. Podobne aj John Fine zastáva názor, že obranný systém na Dunaji a Sáve obnovený cisárom Maurikiom „takmer okamžite skolaboval“. Pozri: FINE, John. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1983, s. 33. Alexander Avenarius hovorí takisto o páde obranného systému, ale konštatuje, že pramenné správy sú príliš problematické, aby bolo možné vytvoriť si obraz o avarskom prieniku v tomto období. Pozri AVENARIUS, Alexander. *Die Awaren in Europa*. Bratislava; Amsterdam : Hakkert, 1974, s. 109. Hans Ditten argumentuje v prospech masového usadzovania sa Slovanov počas Fokovej vlády. Pozri DITTEN, Hans. Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen. In WINKELMANN, Franz – KOPSTEIN, Helga – DITTEN, Hans (Eds.). *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*. Berlin : Akademie Verlag, 1978, s. 94. Naproti tomu Lothar Waldmüller akceptuje len slovanské osídlenie Thesálie, údolia rieky Vardar a kraja pozdĺž toku Marice. WALDMÜLLER, Lothar. *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert*. Amsterdam : Hakkert, 1976, s. 247f. Až do sedemdesiatych rokov 20. storočia sa tieto názory pokúsil v podstate revidovať iba chorvátsky byzantológ Franjo Barišić (Car Foka, 602–610, i podunavski Avaro-sloveni. In *Zbornik radova S. A. N. XLIX, Vizantološki institut* 4, Beograd 1956, s. 77-88). V posledných rokoch zohľadňujú jeho tézy aj niektorí ďalší autori. Pozri WEITHMANN, Michael. *Die slavische Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel. Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südosteuropas*. München : Trofenik, 1981, s. 81. POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822*. München : C. H. Beck, 1988, s. 237; LILIE, Kaiser Herakleios, ref. 23, s. 17-43. Príznačné v tejto súvislosti je hodnotenie Marka WHITTOWA (*Making of Byzantium 600–1025*, Berkeley : University of California Press, 1996, s. 74): „It is striking that at least until 610 imperial control seems to have continued unaffected in the Balkans.“

28 WHITBY, Emperor Maurice, ref. 13, s. 78-79.

citovaná správa kronikára Theofana z 9. storočia, ktorá zjavne predbieha udalosti a nie je ničím iným než púhou antifokovskou propagandou.

Druhou a závažnejšou je zmienka egyptského kronikára Jána z Nikiu zo začiatku 8. storočia, kde sa uvádza, že: „*králi [týchto] čias prostredníctvom barbarov, národov a Ilýrov zničili kresťanské mestá a odviezli do zajatia ich obyvateľov. Žiadne mesto sa nezachránilo iba Solún; pretože jeho hradby boli mocné, a vďaka Božej pomoci sa ho národy nedokázali zmocniť. Avšak celá oblasť bola spustošená a vyludnená.*“²⁹ Kronikár správu nedatuje, čo vytvára priestor pre špekulácie. Treba ale povedať, že žiaden zo súčasných historikov ju nezasadzuje do počiatku Fokovej vlády.³⁰ Otáznou zostáva aj identifikácia útočníkov (Slogonia? Avari?) či presná lokalizácia oblasti, ktorá mala byť vyludnená.³¹ Sotva môžeme predpokladať, že severoafrický kronikár, ktorý písal s odstupom desiatok rokov od opisovaných udalostí, mal dostatočné informácie o neprehľadnej situácii na vzdialenom Balkáne. Navyše zjavne nebol Fokovi naklonený, pretože sympatizoval s Herakleiom a jeho bratancom Niketom, ktorí sa vzbúrili proti Fokovi a vpadli do Egypta roku 608. Obaja totiž zastávali tolerantnejší postoj k monofyzitom, ku ktorým sa radil aj sám autor, čo v konečnom dôsledku prispelo k úspechu rebelov v tejto provincii.³²

* * *

Relatívne súdobé byzantské pramene síce spomínajú rozvrat a anarchiu za Foku, ale len v súvislosti s už zmienenou občianskou vojnou. S týmito udalosťami súvisela aj rivalita a vzájomné násilie znepriatelených cirkusových strán zelených a modrých, ktorá údajne zachvátila „*celý Východ, Kilíkiu, Áziu, Palestínu [...] až ku kráľovnej miest [Konštantínopolu].*“³³ Nikde sa však nehovorí, že by za zlou situáciou riše stáli vpády nepriateľských kmeňov.³⁴ Takisto nie je bez zaujímavosti, že dobre informovaný historik Theofylaktos Simokattes, ktorý mal k dispozícii niektoré oficiálne archívne dokumenty, neuvádza žiadne pustošenie balkánskych provincií v počiatkoch Fokovej vlády. Herakleiovi naklonený autor, akým Simokattes nesporne bol, by sotva takéto informácie zamlčal. Správa o pustošení Balkánu skôr zodpovedá situácii z rokov 614 – 620, keď samostatne operujúci Slogonia spustošili takmer všetky významné mestá v západnej časti polostrova.³⁵

29 JÁN Z NIKIU, *Chronicon*, c. 109,18.

30 Z posledných prác pozri napr. POHL, *Awaren*, ref. 27, s. 237 (r. 609).

31 BARIŠIĆ, Franjo. *Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvor*. Beograd : SANU, 1953, s. 94.

32 JÁN Z NIKIU, *Chronicon*, c. 109,17.

33 V tejto súvislosti pozri MIRACULA SANCTI DEMETRII: I. 82f, ed. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans I*, Paris : Editions du CNRS, 1979. Ohlasy veľkých nepokojov v byzantských mestách medzi démami zelených a modrých reflektujú aj západné pramene. Pozri IZIDOR ZO SEVILLY, *Chronicon*, s. 478; CONTINUATIO BYZANTINA-ARABICA a. DCCXLI, s. 334; CONTINUATIO HAVNIENSIS PROSPERI, s. 338. PAULUS DIACONUS: *Historia Langobardorum*, IV.36.

34 BARIŠIĆ, Car Foka, ref. 27, s. 84.

35 BARIŠIĆ, Car Foka, ref. 27, s. 84; WEITHMANN, *Slavische Bevölkerung*, ref. 27, s. 111; LILIE, *Kaiser Herakleios*, ref. 23, s. 19. LEMERLE, Paul. *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans. T. II: Commentaire*. Paris : Editions du CNRS, 1981, s. 91.

Totálne zničenie dolnodunajských pevností navyše vyvracia aj najnovšie publikovaný archeologický materiál.³⁶ V čase Fokovej vojenskej vzbury z roku 602 existujú dôkazy len o jednej zničenej pevnosti (Sucidava) v priestore Dobrudže.³⁷ V tejto súvislosti sa predpokladá, že zanikla počas tejto rebélie, čo ale ani zďaleka nie je také isté.³⁸ Vzbura totiž neprebíhala v Dobrudži (Scythia Minor), ale dolnej Mézii (Moesia Inferior) v priestoroch miest Kurisky (Securisca) a Asemu.³⁹ S touto udalosťou by bolo možné spájať skôr poškodenie pevností Novae a Iatrus, nakoľko sa nachádzali v blízkosti ohniska vzbury.⁴⁰ Je ale možné, že tieto pevnosti zanikli už v priebehu byzantských ofenzív proti Slovanom v predchádzajúcich rokoch. Dlhodobé boje s Byzanciou v poslednej štvrtine 6. storočia vyčerpali vojenský potenciál kaganátu.⁴¹ Na počiatku Fokovej vlády sa Avari snažili odčiniť posledné neúspechy prienikom do zraniteľnejších a odľahlejších oblastí severozápadného Balkánu. Roku 601 alebo 602 vpadli spolu so Slovanmi a Longobardmi do byzantskej Istrie.⁴²

Revolta balkánskej armády akiste destabilizovala pomery na dunajskej hranici, ale iba na krátky čas. Po ustanovení Foku na trón sa vojaci opätovne vrátili na hranice a zostali tam až do uzavretia novej dohody s Avarmi.⁴³ Podľa kroniky Theofana roku 6096 (603/604) Fokas „zvýšil tribút kaganovi, domnievajúc sa, že [takto] utíši avarský národ.“⁴⁴ Theofanes teda zjavne nehovorí o mierovej zmluve, ktorá by bola dôsledkom predchádzajúceho konfliktu, ale iba o zvýšení odvádzaného tribútu. Po tomto čase nemáme správy o vojenských vpádoch Avarov na byzantské územia. Kaganát držal aspoň formálne s ríšou mier. V obnovenom byzantsko-longobardskom konflikte Avari nepod-

-
- 36 Staršie syntézy obsahujú len veľmi málo údajov o situácii v tomto priestore na prelome 6. a 7. storočia. V tejto súvislosti pozri HODDINOTT, Ralph F. *Bulgaria in Antiquity*. New York : St. Martin's Press, 1975, s. 237-336. Sumárne k fortifikáciám BIERNACKA-LUBAŇSKA, Malgorzata. *The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*. Wrocław : Ossolineum, 1982.
- 37 Pozri v tejto súvislosti MADGEARU, Alexandru. The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier. In *Revue Roumaine d'Histoire*, 1997, roč. 36, 3-4, s. 323; MADGEARU, Alexandru. The Province of Scythia and the Avaro-Slavic Invasion (576–626). In *Balkan Studies*, 1996, roč. 37, 1, s. 52; ŠUVALOV, Pjotr Valerevič. Severo-vostok bakanského polostrova v epochu pozdnej antičnosti. Socialno-demografičeské aspekty političeskej istorii. In KURBATOV Georgij Lvovič (Ed.). *Iz istorii Vizantii i vizantino-vedenija*. Leningrad 1991, s. 47.
- 38 MADGEARU, Downfall, ref. 37, s. 323. K tomuto problému pozri tiež POULTER, Andreas. The End of Scythia Minor. The Archaeological Evidence. In MULLETT, Margaret – SCOTT, Robert (Eds.). *Byzantium and the Classical Tradition*. Birmingham : University of Birmingham, 1981, s. 204.
- 39 THEOFYLAKTOS SIMOKATTES, *Historiae*, VIII.6.
- 40 MADGEARU, Downfall, ref. 37, s. 323.
- 41 BARIŠIĆ, Car Foka, ref. 27, s. 85. Počas veľkej byzantskej ofenzívy do centra kaganátu roku 599 (podľa iných 600) sa armádam pod vedením generála Priska podarilo v niekoľkých bitkách poraziť hlavné sily Avarov. Tieto porážky znamenali ťažko nahraditeľnú stratu ich vojenského a etnického potenciálu. Pozri HAVLÍK, Lubomír. Slovánska „barbarská kráľovstvá“ 6. stoločí na území Rumunška. In *Slovanský přehled*, 1974, roč. 60, 3, s. 186.
- 42 PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum*, IV.24. AVENARIUS, *Awaren*, ref. 27, s. 121.
- 43 SEBEOS, c. 31, ed. and trans. R. W. Thomson. *Hist. comm. J. Howard-Johnston*. Liverpool : Liverpool University Press, 1999. HOWARD-JOHNSTON, James. *Armenian History Attributed to Sebeos. II. Commentary*. Liverpool : Liverpool University Press, 1999, s. 196; OLSTER, *Politics*, ref. 3, s. 69.
- 44 THEOFANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 12-13.

porili svojich germánskych spojencov priamo, ale poslali namiesto seba Slovanov, ktorí Longobardom pomohli dobyť roku 603 Cremonu a možno aj ďalšie mestá.⁴⁵

Dočasný mier na Dunaji dokazuje konsolidácia obranného systému so známkami obnovy zničených pevností. Opätovná prítomnosť byzantskej posádky (až do počiatočných rokov vlády Herakleia) je doložená dokonca aj v zmienenej pevnosti Sacidava v priestore skýtskeho limitu.⁴⁶ Rovnako tak aj iné fortifikácie v tomto regióne plnili svoju obrannú úlohu i naďalej. Mestá ako Tomis či Histria si dokonca aj naďalej udržali svoj urbánny charakter, ako o tom svedčia početné nálezy z tohto obdobia.⁴⁷

Zničenie dolnodunajského pevnostného systému teda nebolo jednorazovou záležitosťou. K jeho definitívnemu pádu nedošlo ani v dôsledku vojenskej uzurpácie, ba dokonca ani v ďalších rokoch Fokovej vlády. Dunajská hranica utrpela vážne trhliny skôr v poslednej štvrtine 6. storočia počas úporných bojov Byzancie s kaganátom, keď sa Avarom a Slovanom podarilo dočasne zničiť množstvo oporných bodov na pravom brehu Dunaja.⁴⁸ Následky tohto oslabenia sa prejavili okamžite, pretože útočníci spustošili množstvo chránených miest vo vnútrozemí Balkánu.⁴⁹ Po čiastočnej stabilizácii pomerov sa začiatkom deväťdesiatych rokov rozpúťali nové boje. V tomto období boli zničené pevnosti v Dobrudži ako Troesmis, Dinogentia, Histria a možno aj Ulmetum. Hoci niektoré z nich sa podarilo obnoviť po skončení útokov, Byzantínci navždy opustili severnú pevnostnú líniu Dobrudže.⁵⁰ V priebehu deväťdesiatych rokov 6. storočia sa v ruinách ocitli aj pevnosti v priestore Železných vrát a regiónu rieky Timok.⁵¹ Hoci Priskova armáda dočasne oslabilá moc kaganátu, pre krátkosť času nebolo možné opraviť väčšinu zo zničených dunajských fortifikácií.

Ešte zložitejšia situácia bola v odľahlejších oblastiach byzantského obranného systému v severozápadnej časti Balkánu. Aj napriek tomu, že Avari vyradili najdôležitejšiu pevnosť v tejto oblasti Sirmium už roku 582, naďalej zameriavali svoje útoky najmä na bohatšiu juhovýchodnú oblasť byzantského Balkánu. Ani byzantská vláda pre svoje obmedzené možnosti nepripisovala tomuto priestoru veľkú strategickú dôležitosť. O to viac, že obmedzené komunikačné možnosti v hornatom teréne illýrskeho a dalmátskeho vnútrozemia vylučovali rýchly útok nomádskej jazdy na juh k úrodnej tráckej planine

45 PAULUS DIACONUS: *Historia Langobardorum*, IV.24.

46 POULTER, *End of Scythia Minor*, ref. 38, s. 199.

47 MADGEARU, *Province*, ref. 37, s. 53. Pozri najnovšie ZAHARIADE, Mihail. *Scythia Minor: A History of a Later Roman Province (284-681). Pontic Provinces of the Later Roman Empire I, with contributions by V. Lungu and Z. Coracef*. Amsterdam : Hakkert, 2006, s. 231f.

48 MADGEARU, *Downfall*, ref. 37, s. 316-319; LIEBESCHUETZ, Wolf. *The Lower Danube Region under Pressure: from Valens to Heraclius*. In POULTER, Andreas (ed.). *Transition to Late Antiquity, on the Danube and Beyond*. Oxford : Oxford University Press, 2007, s. 117-120.

49 POPOVIĆ, Vladimir. *Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Chr.* In PAPENFUSS, Dietrich – STROCKA, Michael (Eds.). *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archaeologen, Vor- und Frühgeschichtlern*. Mainz : Philipp von Zabern Verlag, 1982, s. 564.

50 MADGEARU, *Province*, ref. 37, s. 57. K postupnému procesu rozpadu obranného systému v Dobrudži tiež: DIMITROV, Christo. *Avarite i malka Skitija 565-626*. In *Istoriski pregled*, 1992, roč. 89, s. 105-119 s čiastočne odlišnou chronológiou.

51 MADGEARU, *Downfall*, ref. 37, s. 321.

a Konštantínopolu. Ešte okolo roku 600 ostávala Sáva aspoň v teórii hranicou cisárstva. Útoky v týchto regiónoch mali sporadický charakter a boli skôr záležitosťou samostatne operujúcich Slovanov.⁵² Byzantínci pravdepodobne nestratili tamojšie pevnosti v dôsledku útoku, ale ich zámerne opustili.⁵³ Pevnosti Siscia (Sisak), Celeia (Celje), Aemona (Ljubljana), Teurnia (v blízkosti rakúskeho mesta Spittal), Aguntum (pri meste Lienz) a Virunum (Zollfeld) však zanikli už v poslednej štvrtine 6. storočia.⁵⁴

Rozpad ríšskeho obranného systému sprevádzal proces postupného úpadku miest, ktoré architektonicky i civilizačne strácali svoj neskorootantský vzhľad a charakter.⁵⁵ V júli roku 600, teda ani nie dva roky pred Fokovou revoltou, sa pápež Gregor I. zdôveroval so svojimi obavami dalmátskemu biskupovi Maximovi, ktorý mu písal o útokoch Slovanov. „*Čo sa týka národa Slovanov, ktorý vám hrozí – odpovedal Maximovi pápež – veľmi sa trápim a znepokojujem. Trápim sa tým, že trpím spolu s Vami, a znepokojujem, pretože [Slovania] začali cez istrijský priechod prenikať do Itálie.*“⁵⁶ Gregorov list je jasným dokladom o rozklade zvyšných byzantských pevností v Istrii a Dalmácii, ako aj o prieniku Slovanov do bezprostredného susedstva dalmátskych miest. Svoju samostatnosť si v tom čase asi uchovali len niektoré väčšie centrá ako Salona a Narona.⁵⁷ Iné veľké prístavy v Epire a dnešnom Albánsku Byzantínci opustili už na konci 6. storočia.⁵⁸ Spod byzantskej kontroly sa taktiež vymkli odľahlé mestá v Dalmácii, ktoré zostali po roku 600 buď opustené, alebo sa ich obyvateľstvo stiahlo na silno opevnenú akropolu.⁵⁹ Na druhej strane sa však zdá, že Fokas docielil obratnou politikou a tribútmi pre Avarov krátkodobý mier pre európske provincie, čoho dôkazom bol vyšší obeh mincí v niektorých gréckych mestách ako napríklad v Aténach či Korinte.⁶⁰

Fokov režim teda nespôsobil pád byzantskej hranice na Dunaji. Cisár stabilizoval pomery na Balkáne, hoci aj za cenu zvýšenia tribútu Avarom. Nemusel sa aspoň predbežne obávať masového útoku pohyblivej avarskej jazdy do zraniteľného priestoru Trácie. Byzantská administratíva mohla stiahnuť väčšinu svojich elitných vojsk a nasadiť ich v obnovennej vojne s Peržanmi. Na druhej strane mohla zmluva s kaganátom sotva za-

-
- 52 LABUDA, Gerard. *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*. Poznań : Wyd. Księgarnia Akademicka, 1949, s. 179.
- 53 CURTA, Making of the Slavs, ref. 12, s. 169. Všeobecne sa predpokladá, že väčšina pevností, ktoré tvorili časť obranného sektora na území dnešného Slovinska, zanikla niekedy v druhej polovici 6. storočia, čo by potvrdzovali posledné nálezy a mince. Pozri v tejto súvislosti CIGLENEČKI, Slavko. Das Weiterleben der Spätantike bis zum Auftauchen der Slawen in Slowenien. In HÄNSEL, Bernhard (Ed.). *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert* (Südosteuropa-Jahrbuch, Bd. 17). München : Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1987, s. 285.
- 54 POPOVIĆ, Vladimir. Les témoins archéologiques des invasions avaro-slave dans l'Illyricum Byzantine. In *Melange de l'École Française de Rome Antiquité*, 1975, roč. 87, č. 1, s. 465.
- 55 POPOVIĆ, Desintegration, ref. 49, s. 564.
- 56 GREGORII I PAPAЕ REGISTRUM EPISTOLARUM, X.15.29-31. Eds. Paulus Ewald et Ludovicus M. Hartmann, MGH, Epistolae I, Berlin : Weidmann, 1887.
- 57 POPOVIĆ, Témoins, ref. 55, s. 486-487.
- 58 WHITBY, Emperor Maurice, ref. 13, s. 183. K vývoju a stave miest predfokovského Albánska pozri SARADI, Helen. Aspects of Early Byzantine Urbanism in Albania. In GASPARI, Charamboulos (Ed.). *Hoi Albanoi sto mesaiona*. Athens : Institutou Vizantinón Ereunón, 1998, s. 81-130.
- 59 CURTA, Making of the Slavs, ref. 12, s. 138-139.
- 60 WEITHMANN, Slavische Bevölkerung, ref. 28, s. 81, tabuľky na s. 224, 228.

brániť Slovanom v plienení a útokoch v odľahlých severozápadných častiach Balkánu. Časť z nich sa tu dokonca začala usadzovať, no v masovom rozsahu až neskôr – za cisára Herakleia.⁶¹

V už zmienenom liste pápeža Gregora salonskému biskupovi sa najvyšší prelát rímskej cirkvi vyjadril o ďalšej existencii ríše s osudovou predvídavosťou: „*avšak nebud' smutný kvôli týmto veciam, pretože tí, čo budú žiť po nás, uvidia horšie časy*“.⁶² Z pohľadu vývoja na Balkáne sa však tieto priam prorocké slová vzťahujú až k prvému decéniu vlády Fokovho nástupcu Herakleia.

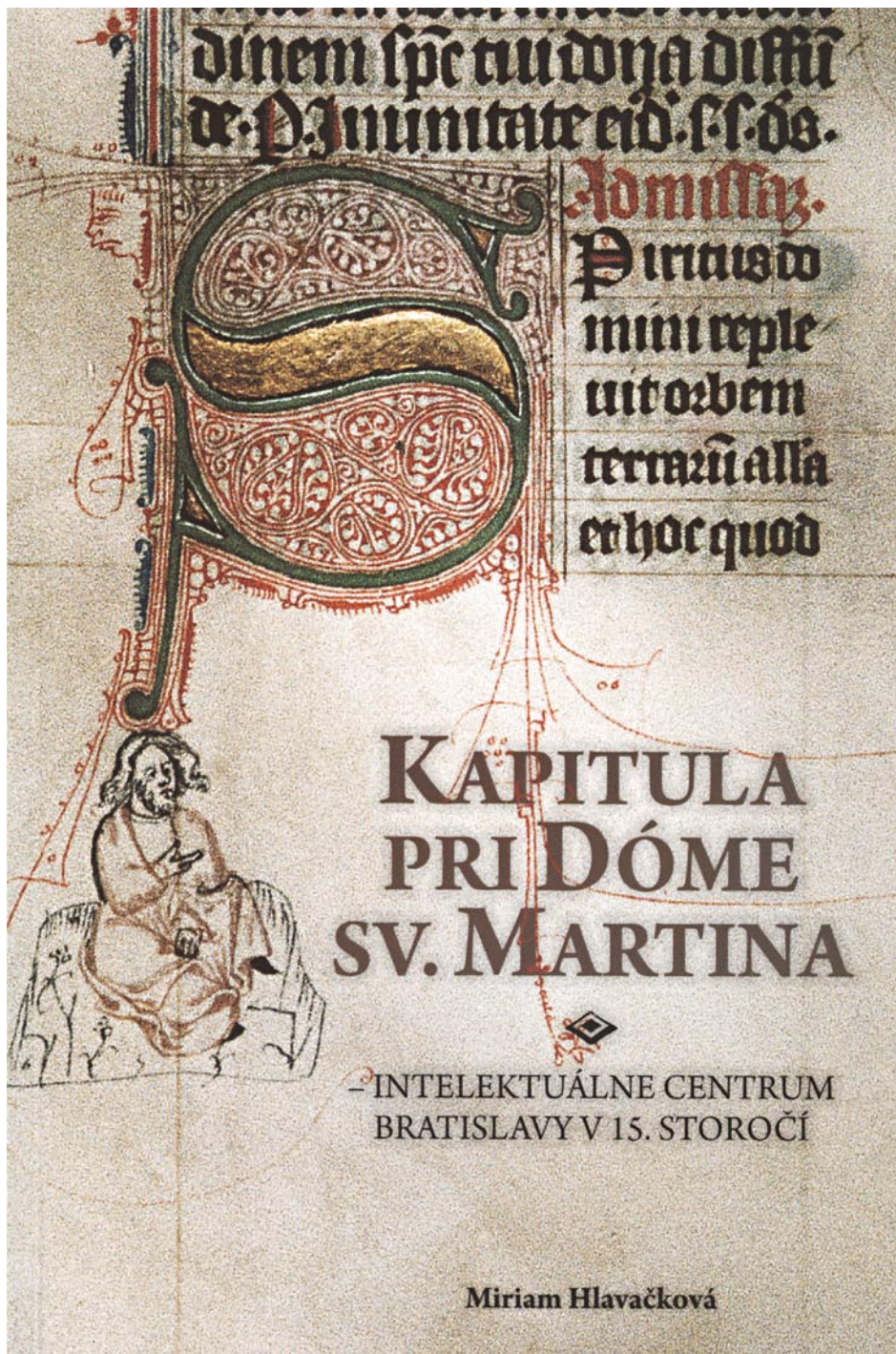
BYZANZ, SLAWEN UND AWAREN-KHAGANAT WÄHREND DER REGIERUNGSZEIT VOM KAISER PHOKAS (602–610)

MARTIN HURBANIČ

Die Regierungszeit vom Kaiser Phokas (602–610) wird in der Geschichtsschreibung mit der Zerrüttung und der inneren Anarchie des Oströmischen Reiches verbunden. Der Aufstand der kaiserlichen Armee an der Donau im Jahre 602, der Phokas zum Thron verholfen hatte, wird traditionell für den Anfang des Zusammenbruchs der Reichsgrenze und Massenzustrom der Slawen auf den Balkan gehalten. Der Autor neigt zu der kleineren Forschergruppe hin, die nicht hinter dieser These steht, da sie weder durch die erhalten gebliebenen schriftlichen Quellen, noch durch die neusten archäologischen Forschungsarbeiten bestätigt wird. Laut der Chronik des Theophanes (609) erhöhte Phokas dem Awaren-Khagan den Tribut, in der Annahme, dass er auf dieser Art und Weise die Awaren zufriedenstellen konnte, mit anderen Worten, den Krieg verhinderte. Theophanes spricht nicht vom Friedensabkommen, als Folge vorherigen Konflikts, sondern nur von der Erhöhung den Abgaben. Zumindest formell herrschte zwischen dem Khaganat und dem Reich Frieden. Im wiederentfachten byzantinisch -langobardischen Konflikt im Jahre 603 unterstützten die Awaren ihre germanische Verbündete nicht direkt, an ihrer Stelle schickten sie die Slawen. Schließlich stabilisierte Phokas die Balkanprovinzen, auch um den Preis der Tributerhöhung an die Awaren. Sie wurden sogar auch von Slawen nicht angegriffen, obwohl die nicht an den Vertrag mit dem Khaganat gebunden waren. Zur Massenbesiedelung des Balkans durch die Slawen kam es also erst am Anfang der Herrschaft des Phokas Nachfolgers – des Kaisers Herakleitos.

61 Z posledných prác pozri napríklad: POHL, *Awaren*, ref. 27, s. 125; CURTA, *Making of the Slavs*, ref. 12, s. 107.

62 GREGORII I PAPAЕ REGISTRUM EPISTOLARUM, X.15.1-2.

KAPITULA PRI DÓME SV. MARTINA

INTELEKTUÁLNE CENTRUM
BRATISLAVY V 15. STOROČÍ

Miriam Hlavačková

DIPLOMAT V SLUŽBÁCH UHORSKÝCH KRÁĽOV PÔSOBENIE NITRIANSKEHO BISKUPA ANTONA ZO ŠANKOVIEC NA SKLONKU STREDOVEKU

MIRIAM HLAVAČKOVÁ

HLAVAČKOVÁ, Miriam. A diplomat in the service of the Kings of Hungary. The activity of the Bishop of Nitra Antonius de Sankfalwa at the end of the Middle Ages. *Historický časopis*, 2010, 58, 1, pp. 15-35, Bratislava.
The ecclesiastical dignitary Antonius de Sankfalwa (from Šankovce) started his diplomatic career as a canon at Oradea (Magnovaradinum, Nagyvárad, Velké Varadín, Gross-Wardein). The king entrusted him with ever more demanding diplomatic tasks. Together with the Archbishop of Esztergom Vitéz, he secured the return of the Crown of St. Stephen to Hungary in 1463. He was also sent to the courts of Italian rulers and to France, Poland and Germany. In 1486, King Matthias Corvinus appointed him Provost of Bratislava, and in 1490 Vladislav II made him Bishop of Nitra. Antonius de Sankfalwa fully applied his education in canon law, gained at the University of Padua, in the field of marriage law. In Rome, he had to prove the invalidity of Vladislav's marriage, not only with Beatrix of Aragon, but also with Barbara of Brandenburg. Evidence of Antonius' activities survives from the period of his work in Bratislava and Nitra. He was involved in canon law, organizational and pastoral activities. He held a diocesan synod at Nitra in 1494. Its conclusions provide information about the problems of the Catholic Church at the end of the 15th century. He founded an altar of St. Antony in Nitra Cathedral and gave his house in Buda and vineyard on Zobor to support it. Bishop Antonius made his last diplomatic journey in 1499 to the Imperial Diet at Worms.
Middle Ages. Diplomacy. Provost of Bratislava. Bishop of Nitra. Matthias Corvinus. Beatrix of Aragon. Vladislav II Jagiello. Diocesan synod at Nitra.

Na začiatku traktátu *Ambaxiator brevilogus* (1436) jeho autor, toulouský prepoš a ne-skôr arcibiskup Bernard de Rosier konštatuje, že práca diplomata je rôznorodá a príležitostní na diplomatické vyslania rastú zo dňa na deň.¹ Podľa tejto stredovekej príručky diplomacie práca diplomata zahŕňa: „vzdávať česť cirkvi a cisárskej korune, ochraňovať práva kráľovstva, upevňovať poslušnosť a priateľstvo, dohovárať mier, odstraňovať príčiny možných budúcich neprijemností, karhať tyranov, priviesť k poslušnosti rebelov“ atď.² Zjednodušene sa tieto poslilstvá dajú rozdeliť do dvoch kategórií: slávnostné alebo obradné a vyjednávacíe, napríklad s cieľom uzavrieť mier medzi znepriatelenými pa-

-
- 1 HRABAR, Vladimír E. (Ed.). *De Legatis et Legationibus Tractatus Varii: Bernardi de Rosergio Ambaxiatorum brevilogus* (s. 1-28), *Hermolai Barbari De officio Legati, Martini Garrati Laudensis De Legatis maxime principum, Ex aliis excerpta qui eadem de re usque ad annum MDCXXV scripserunt*. Dorpati Livonorum : E. Typographeo Mattioseniano, 1905, s. 6.
 - 2 HRABAR, ref. 1, s. 6-10; MATTINGLY, Garret. *Renaissance Diplomacy*. London : Jonathan Cape, 1955, s. 30; HAMILTON, Keith – LANGHORNE, Richard. *The Practice of Diplomacy: its evolution, theory, and administration*. London : Rotledge, 1995, s. 29-35.

novníkmi. Okrem toho autor rozdeľuje misie na krátkodobé, v rámci ktorých vyslanci zložia kompliment alebo rokujú na jednom dvore a následne sa vrátia, alebo dlhodobé okružné posolstvá, ktoré navštívia viacero dvorov naraz. Oba typy posolstiev sa pritom mohli kombinovať a prekrývať.³

Vyslancami – diplomatmi v službách kráľa Mateja Korvína (v prameňoch najčastejšie označenými *ambaxiator*, *nuntius*, *orator noster*) sa stávali prevažne duchovní, vďaka ich univerzitnému vzdelaniu a jazykovým znalostiam. Títo cirkevní hodnostári plnili dôležitú úlohu v politickom živote Uhorska. Ako to kráľ Matej vyjadril v liste pápežovi Pavlovi II. (30. 4. 1465): „*Preláti tohto kráľovstva sú v duchovných záležitostiach predstavení a vodcovia cirkvi, v svetských záležitostiach zasa predstavujú väčšinu štátnej správy.*“⁴ Synonymom pre kráľovskú radu (*consilium*, *senatum*) bolo „*praelati et barones*“: v tomto období v kráľovskej rade zasadali dvaja arcibiskupi a štrnásť diecéznych biskupov.

K prelátom v rade patrili aj prepošt zo Stoličného Belehradu, prior johanitov z Vrány (dnes Chorvátsko), a iní prepošti, ktorí zastávali nejaký kráľovský úrad. Kráľ potreboval prelátov nielen ako diplomatov a úradníkov v správe kráľovstva,⁵ nezanedbateľnú úlohu zohrávala aj ich vojenská sila⁶ a majetok hodný zdanenia. Kvôli častým cestám sa potom biskupi vo svojich sídlach zdržiavali viacmenej ako hostia a pastoračnou správou poverovali zástupcov. Pri obsadzovaní biskupstiev a kapitúl sa kráľ odvolával na hlavnopatronátne právo nad uhorskou cirkvou, na základe ktorého udeľoval cirkevné úrady spojené s príjmami svojim služobníkom, takže nezaťažoval kráľovskú pokladnicu. V praxi to potom vyzeralo tak, že klerika, ktorého si kráľ vybral do biskupského úradu „prezentoval“ pápežovi, aby ho potvrdil. Nie vždy pápež s takýmto postupom súhlasil, dochádzalo k písomným výmenám názorov, ale napriek tomu sa stávalo, že kráľov kandidát s titulom *electus* (volený biskup) prebral vedenie cirkevnej provincie a majetku skôr, než ho potvrdil pápež.⁷ Významným a bohatým biskupstvom, v čele ktorého sa striedali diplomati uhorského kráľa, bolo Veľkovaradínske biskupstvo (Oradea, Rumunsko). Už predtým, za čias biskupa Jána Vitéza (od roku 1445) sa tu začalo vytvárať humanistické

3 MATTINGLY, ref. 2, s. 31.

4 FRAKNÓI, Vilmos. *Mátyás király levelei I. – II.* Budapest : M. Tud. Akad., 2009 (ďalej MKL), č. 67; SZOVÁK, Kornél. King and Church, Matthias Corvinus and Religion. In FARBAKY, Péter – SPEKNER, Enikő – SZENDE, Katalin – VÉGH, András (Eds.). *Matthias Corvinus, the King: Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490.* Exhibition catalogue. Budapest : Budapest History Museum 2008, s. 393-397.

5 FRAKNÓI, Vilmos. Mátyás király magyar diplomatái. In *Századok* 1898, 32, s. 870-875; FÜGEDI, Erik. A XV. századi magyar püspökök. In *Történelmi Szemle*, 1965, 8, s. 477-498; KALOVS, Antonín. Služba Boskovických u Matyáše Korvína. In *Sborník prací historických XXI. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica*, 2007, 33, s. 83-99.

6 Cirkevní majetelia pozemkov stavali podľa zákona 1498/20 – 7 000 rytierov, z toho biskupi 4 400. KUBINYI, András. *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa 1458–1490.* Herne : Tibor Schäfer, 1999, s. 138.

7 FÜGEDI, Erik. *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest 1981, s. 90; ADRIÁNYI, Gabriel. Die Kirchenpolitik des Matthias Corvinus (1458–1490). In *Ungarn Jahrbuch*, 1979, 10, s. 83-92.

centrum.⁸ Vitéz dopomohol ku kanonikátu v kapitule svojmu synovcovi Jánovi Pannoniovi, ktorý sa stal päťkostolským biskupom (1459) a po boku svojho strýka začal pôsobiť v službách nového kráľa Mateja Korvína.⁹ Pôvodne bolo úlohou prepošta a kanonikov združených v kapitule pri katedrálnej kostole spoločné slávenie bohoslužieb a pomoc biskupovi pri správe diecézy. Kráľ však čoraz viac vzdelanejších členov kapituly – tak ako aj biskupov – zapájal do správy Uhorského kráľovstva. Aj diplomat Anton zo Šankoviec (*de Sankfalwa*) začal svoju medzinárodnú diplomatickú kariéru ako kanonik vo Veľkom Varadíne.

Anton pochádzal z gemerského šľachtického rodu, jeho príbuzný dostal Šankovce ako donáciu od panovníka Žigmunda Luxemburského (1421) za zásluhy v bojoch s husitmi.¹⁰ V pôvodnej erbovej listine, ktorú udelil Štefanovi zo Šankoviec a jeho rodinným príslušníkom kráľ Ladislav V. (1455), bola zobrazená opica sediaca na trojvrší, držiaca písmeno S (vzhľadom na motív patrí k najzaujímavejším erbom udelených Ladislavom V.).¹¹ Neskôr zrejme tento erb cirkevnému hodnostárovi Antonovi nevyhovoval a požiadal Mateja Korvína o udelenie iného. Na novom erbe z roku 1489, vztahujúceho sa aj na Antonových príbuzných z rodu Hős (*Thome Hews*) a Lászai (*de Lazo*), je v štíte na modrom pozadí vyobrazená ruka držiaca tri šípy. Kráľ ocenil hrdinstvo Tomáša Hósa v boji s moldavským vojvodom, pričom bol Tomáš nebezpečne ranený naraz tromi šípmi. Nová erbová listina už spomína 26 ročnú činnosť Antona zo Šankoviec v službách kráľa Mateja, konkrétne úspešné získanie uhorskej koruny, vyslania na dvory talianskych vládcov, do Francúzska a Poľska.¹² Možno si teda položiť otázku, čo predchádzalo tejto úspešnej kariére?

V päťdesiatych rokoch 15. storočia Anton navštevoval fakultu slobodných umení na Viedenskej univerzite, ktorú absolvoval s titulom magister (1454).¹³ Táto fakulta bola v stredoveku povinným predstupňom pred ďalším štúdiom na tzv. vyšších fakultách – lekárskej, právnickej či teologickej. Študenti ju navštevovali zvyčajne päť rokov,

-
- 8 SZAKÁLY, Ferenc. Vitéz János, a politikus és államférfi: Pályavázlat – kérdőjelekkel. In *Vitéz János emlékkönyv, Annales Strigonienses*. Esztergom 1990, s. 9-38.
- 9 KALOUS, Antonín. Čtyři Janové z Varadína. In DOLEŽALOVÁ, Eva – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel (Eds.). *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*. Praha : Filosofia, 2004, s. 270. Z literatury k Jánovi Pannoniovi výberovo: HUSZTI, József. *Jannus Pannonius*. Pécs 1931; JANKOVITS, László – KECSKEMÉTI, Gábor (Eds.). *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Pécs : JPTE, 1998; BARTÓK, István – JANKOVITS, László – KECSKEMÉTI, Gábor (Eds.). *Humanista műveltség Pannóniában*. Pécs : Művészeti Háza – PTE, 2000; FABER, Josef (Ed.). *Jannus Pannonius: Epigrammata*. Norderstedt : Books on Demand GmbH, 2009; FABER, Josef (Ed.). *Jannus Pannonius: Elegiae*. Norderstedt : Books on Demand GmbH, 2009.
- 10 Maďarský krajinový archív v Budapešti, Diplomatická zbierka listín: Diplomatikai levéltár (ďalej DL) 11 041. Mikuláš, zvaný Hős (*Hews*), syn nebohého Jána Hósa zo Šankoviec, dostal za zásluhy v bojoch o pražský hrad s husitmi novou donáciou majetok *Sankfalua* v Gemerskej župe.
- 11 DL 94201 (18. 10. 1455). TAKÁCS, Imre (Ed.). *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg (1387–1437)*. Katalogbuch Budapest. Luxemburg : Philipp Von Zabern, 2006, s. 417.
- 12 DL 19 599.
- 13 SANTIFALLER, Leo (Ed.). *Die Matrikel der Universität Wien, II. (1451–1518)*. Graz, Köln : Hermann Böhlau Nachfolger, 1959, 21. 35; *Antonius de Sanchualva* (1453), *natio Hungarica*, platil poplatok 4 groše. SCHRAUF, Károly. *A Bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453- tól 1630- ig. IV.* Budapest 1902, s. 92 (roku 1454 platil 4 denáre).

pričom začali študovať ako 14 – 16 roční a po dvoch rokoch štúdia získali titul bakalára slobodných umení. Hoci viacerí sa uspokojili s týmto titulom, Anton pokračoval ďalej a o jeho štúdiu práva v Padove sa dozvedáme v sedemdesiatych rokoch 15. storočia.¹⁴ K štúdiu v Taliansku mu mohli napomôcť kontakty, ktoré nadviazal na dvore veľkovaradínskeho biskupa Jána Vitéza zo Sredny, keď bol kanonikom tamojšej kapituly. V tomto období sa spomína tiež ako báčsky a vacovský kanonik – aj tieto dve prebendy zaiste prispeli k financovaniu nákladného štúdia v Taliansku.¹⁵ Zrejme tu získal titul doktora kánonického práva, keďže Matej Korvín ho tituloval „*magistrum Antonium, decretorum doctorem, nuntium et capellanum nostrum*“, ale sám v písomnostiach dosiahnutý titul neuvádzal.¹⁶

* * *

Už pred začatím právnického štúdia vieme o jeho účasti na dvoch diplomatických posolstvách. Ako mladý veľkovaradínsky kanonik sprevádzal roku 1463 biskupa Jána Vitéza do Grazu, kde rokovali s cisárom Fridrichom III. o návrate kráľovskej koruny a výsledok rokovania oznámil uhorskému kráľovi.¹⁷ Fridrich III. bol totiž poručníkom dieťaťa kráľa Ladislava Pohrobka, a od tých čias zadržieval aj uhorskú kráľovskú korunu.¹⁸ Uhorskí magnáti sa ju pokúšali získať späť, ale bezúspešne. Hoci Mateja Korvína zvolili za uhorského kráľa, k legitimizácii jeho moci mohlo dôjsť až po korunovácii svätoštefanskou korunou. Cisár Fridrich sa nakoniec uspokojil so zmluvou z Viedenského Nového Mesta/Šoprone (1463), keď mu uhorský kráľ za vydanie hradov a svätoštefanskej koruny poskytol štedrú finančnú náhradu 80-tisíc zlatých a potvrdil následníctvo v prípade vlastného úmrtia.¹⁹ Anton sa zrejme v službách kráľa osvedčil, o päť rokov neskôr pôsobil ako notár kráľovskej kancelárie.²⁰ Uhorská kráľovská kancelária býva často spájaná s rozvojom humanizmu. Je všeobecne známe, že Matej sa usiloval dosadiť do krajiných úradov vzdelaných ľudí, pričom v uhorskej kancelárii sa koncentrovali humanisticky orientovaní vzdelanci. Situácia sa zmenila po prisahani magnátov na čele s humanistami, ostrihomským arcibiskupom Vitézom a päťkostolským biskupom Pannoniom, ktorí sa usilovali zveriť vládu nad Uhorskom Kazimírovi, mladšiemu synovi poľského kráľa Kazimíra (1471). Princ Kazimír si nárokoval uhorský trón z dôvo-

14 BÓNIS, György. *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 237; VERESS, Endre. *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Budapest : Stephaneum, 1915, s. 17 (1478).

15 VERESS, ref. 14, s. 17.

16 MKL II, č. 181.

17 KÖBLÖS, József. *Az egyházi közélet Mátyás és a Jagellók korában*. Budapest : Történettudományi Intézete MTA, 1994, s. 465.

18 DVOŘÁKOVÁ, Daniela – PAPONOVÁ, Mária. *Spomienky Heleny Kottanerovej*. Budmerice : Rak, 2008.

19 Napriek tomu, že uhorská kráľovská koruna sa vrátila do Uhorska už v júli 1463, prebehla korunovácia až v nasledujúcom roku, lebo Matej viedol vojenskú výpravu proti Turkom – správa o návrate koruny ho zastihla na bosnianskej hranici. Korunovácia, ku ktorej došlo 29. marca 1464 (a uznanie Fridrichom III.) pre Mateja znamenala uznanie jeho suverenity v Uhorsku. MDE I, č. 163. KALOUS, Antonín. *Mátyás Korvín (1443-1490). Uhorský a český kráľ*. České Budějovice : Veduta, 2009, s. 66.

20 DL 16 742 (21. 12. 1468): *nobilis magister Anthonius de Sankfalwa notarius cancellarie*.

du „*pokrvnej línie nášho predka kráľa Žigmunda, nášho starého otca kráľa Albrechta a nášho strýka Ladislava.*“²¹ Na jeseň 1471 so svojimi vojskami vtrhol do Uhorska,²² ale Matej Korvín, ktorý sa o sprisahanií včas dozvedel, zabránil, aby ovládli krajinu. Po tejto udalosti prestal uhorský kráľ humanistom dôverovať a obsadzovať ich v popredných úradoch (výnimku predstavovali humanisti – umelci a literáti združení na kráľovskom dvore v Budíne – kráľ bol naďalej ich štedrým mecenášom).²³ Väčšina bádateľov zastáva názor, že pri sprisahanií zohrával hlavnú úlohu nesúhlas s Matejovým vpádom do Čiech. Kráľovská rada však Mateja v boji proti „*českým kacírom*“ podporovala. Počas Matejovho vpádu na Moravu pri ňom stáli všetky rozhodujúce zložky uhorskej spoločnosti: magnáti a preláti, teda kráľovská rada, i ostatní šľachtici. Magnátske bandéria potom tvorili veľkú časť jeho vojska, ktoré viedol proti Čechom.²⁴ Podnet k sprisahaniu treba hľadať skôr v tom, že kvôli vedeniu vojny proti Čechám Matej zdaňoval aj prelátov, čo prispelo k tomu, že sa viacerí pripojili k Vitězovmu sprisahaniu.²⁵

Keďže Antona zo Šankoviec vyslal kráľ roku 1472 do Poľska, zrejme nepatril k ostrakizovaným humanistom a nepripojil sa k sprisahaniu. Aj z ďalšieho pôsobenia sa dá usudzovať, že jeho doménou bolo hlavne kánonické právo. Viac by nám mohli objasniť zmienky o obsahu Antonovej knižnice, no zatiaľ vieme len o jednej inkunábule v jeho vlastníctve: od právnika Angela de Clavasio – *Summa Angelica de casibus consensio* (vytlačená v Benátkach 1487, Georgius de Rivabenis).²⁶ Do Poľska bol Anton vyslaný na jar roku 1472 s belehradským kapitánom Imrichom Niforom, aby rokovali o zmiernení medzi uhorským a poľským kráľom.²⁷ Ako uvádza kronikár, v tomto roku „*bola teplá zima, bez snehu až do Veľkej noci, pripomínala skôr jeseň.*“²⁸ Počasie zohrávalo pri cestách diplomatov nezanedbateľnú úlohu. Na cestách boli často vystavení nepriazni počasia, ale i zbojnickým prepadosť či záľudnostiam terénu. Najčastejšie cestovali na koňoch a vozoch, ak to bolo možné, využívali aj lodnú dopravu. Starý a chorľavý kardinál Bessarion musel vo februári 1460 pri prechode cez Alpy použiť sane, keďže kone kvôli ľadu ledva stáli na nohách.²⁹ Napriek všetkým námahám si diplomati nemohli byť istí, či

21 ESCHENLOER, Peter. *Geschichte der Stadt Breslau*. Ed. Gottlieb Kunisch. II. B. Breslau 1828, s. 247.

22 Ref. 21, s. 246. Túto udalosť komentuje vrocavský mestský pisár Peter Eschenloer nasledovne: „*Aus Cracau zoge diser Casimirus, und brachte mit sich vor Caschau ueber sechzehntausend Man, und sante am Zoge aus Cracau in Latein dem Koenige Matthiae seinen Entsagebrif, in Deutsch also lautende, den der Erzbischof zu Gran selber hatte gemacht: wan er war gar ein durchleuchter, gross tief gelerter herre und ein Canzler ueber alle andere. Es war seines gleichen wenig zu finden, und warde doch ein Vorraeter seines Erdherren.*“

23 To, že Matej prestal obsadzovať miesta v správe humanistami, potvrdil aj Viliam Fraknói pri analýze listov kráľa Mateja. MKL, s. 47. Roku 1472 arcibiskup Vitěz zomrel v domácom väzení. ESCHENLOER, ref. 21, s. 270: „*Toto leto, v sobotu pred Vavrincom, zomrel nečakane arcibiskup ostrihomský.*“

24 KALOUS, ref. 19, s. 154.

25 Kráľ si napríklad privlastnil aj desiatok, ktorý poberal ostrihomský arcibiskup z výťažku kráľovskej mincovne.

26 Na titulnom liste je zobrazený Antonov erb, ktorý mu udelil Matej Korvín. BÓNIS, György. *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn In Ius Romanum Medii Aevi V*, 1964, s. 59.

27 DLUGOSZ, Jan. *Historiae Polonicae liber XIV/2*. Leipzig 1712, s. 568; FRAKNÓI, ref. 5, s. 870.

28 ESCHENLOER, ref. 21, s. 264.

29 MOHLER, Ludwig. *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*. Bd. 1. Paderborn : Schöningh, 1923, s. 294.

im kráľ vráti výdavky, ktoré minuli počas cestovania. Napríklad vesprímsky biskup Albert Vetési zdôvodnil svoju neúčasť na krajinskom sneme v jeseni 1474 tým, že už nemal žiadne peniaze na cestu a pokladník mu dokonca dlhuje ešte za predošlú cestu. Z niečoho musia žiť aj jeho kone, ktoré sú už veľmi vyčerpané.³⁰ Keď sa zamyslíme nad tým, aká bola priemerná rýchlosť stredovekého cestujúceho, musíme brať do úvahy viaceré okolnosti, ktoré ovplyvňovali cestovanie. Preprava na vozoch bola pomalá, stávalo sa, že sa na voze zlomilo koleso, alebo voz zapadol v močaristom teréne.³¹ Na koni prešiel jazdec 30 až 50 km denne, ale ak kone striedal, dosiahol aj 200 – 300 km, podľa typu terénu.³² Zo správy talianskych diplomatov sa dozvedáme, že cesta z Budína do Varadína trvala šesť dní, takže cestovateľ sa pohyboval rýchlosťou asi 41 km za deň.³³ Určiť priemernú rýchlosť vyslanca teda možno len približne. Nezriedka sa stávalo, že diplomati, najmä vo vyššom veku, na cestách ochoreli. Aj spomínaný Bessarion bol prinútený kvôli ochoreniu prečkať zimu vo Viedni (1461), takisto v Ravenne, takže sa obával, že do svojho cieľa – Ríma sa ani nedostane.³⁴

Správa o takejto nepríjemnej udalosti sa v prípade nášho diplomata nezachovala. Až do svojej smrti sa Anton zo Šankoviec pohyboval medzi Uhorskom a najmä Talianskom. Kontakty s Talianskom sa upevnili, keď sa Matej Korvín oženil s dcérou neapolského kráľa, Beatrix (1476). Okrem Neapola sa stalo Matejovým spojencom aj Miláno, ktoré sa kráľ snažil využiť na posilnenie svojich pozícií voči Benátkam.³⁵ Miláno, Benátky, Neapol a Ferrara mali na kráľovskom dvore v Budíne svojich stálych vyslancov (podobne ako Matej mal zástupcu na pápežskom dvore).³⁶ Zvlášť v prvej polovici Matejovej vlády sa intenzívne rozvíjali kontakty so Svätou stolicou, ktorá v ňom videla ochranu kresťanstva nielen proti pohanským Turkom, ale aj českým kališníkom, pričom ho výrazne finančne podporovala.³⁷

Spomínali sme už, že rôzne nezhody medzi kráľom a prelátmi zapríčinili, že Matej začal udeľovať úrady „novým ľuďom“. Jedným z nich bol aj Ján Filipec (†1509),³⁸

30 Maďarský krajinský archív v Budapešti, Diplomacká zierka listín: Diplomatikai fényképmásolatok (ďalej DF) 200 537.

31 DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Koň a člověk v středověku. K spoluzitiu člověka a koňa v Uhorskom kráľovstve*. Budmerice : Rak, 2007, s. 161-162.

32 Priemernou dennou cestovnou rýchlosťou na konci stredoveku sa zaoberá DVOŘÁKOVÁ, ref. 31, s. 163-165.

33 KALOUS, Antonín. Itinerář Jana Filipce (1431–1509). In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica*, 2008, 34, s. 18.

34 MOHLER, ref. 29, s. 302.

35 KALOUS, Antonín. Italská politika, Matyáš Korvín a České země. In *Husitský Tábor 15*. Tábor 2006, s. 158.

36 Tamže, s. 161.

37 GUTHMÜLLER, Bodo – KÜHLMANN, Wilhelm (Eds.). *Europa und die Türken in der Renaissance*. Tübingen : Niemeyer, 2000.

38 Stal sa prepoštom kapituly sv. Vojtecha v Ostrihome (1474), nasledujúci rok prepoštom kapituly Najsvätejšej Trojice vo Felhézve blízko Budína. KALOUS, Antonín. Jan Filipec v diplomatických službách Matyáše Korvína. In *Časopis Matice moravské*, 2006, 125, s. 3-32. K osobnosti Jána Filipca pozri MĚŠ-ŤÁNEK, Tomáš. *Biskup Jan Filipec (1431-1509) a středoevropská politika*. Zlín : Krajská knihovna Františka Bartoše, 2003; GRIEGER, Rudolf. *Filipez Johann Bischof von Wardein. Diplomat der Könige Matthias und Wladislaw*. München : Trofenik, 1982.

ktorý od svojho menovania za biskupa vo Veľkom Varadíne (1476) pôsobil v Matejovej zahraničnej politike, od roku 1486 ako tajný kancelár uhorskej kancelárie a kancelár českej kancelárie.³⁹ Antonove cesty sa skrížili aj s Filipcovými. Spolu s ním bol v Ríme, kde sa zapísali do Bratstva Ducha svätého (1482), pôvodne francúzskeho laického, neskôr mníšskeho špitálnického rádu.⁴⁰ Od reorganizácie bratstva pápežom Eugenom IV. získavali jeho členovia v hodine smrti úplné odpustky a raz za život mohli pri spovedi požiadať o rozhrášenie z najťažších hriechov, ktoré inak patrilo len pápežovi.⁴¹ Anton v Ríme od pápeža dostal súhlas, že môže vlastniť naraz dve prebendy. Odtiaľ odchádza do Neapola, cieľ tejto diplomatickej cesty nepoznáme.⁴²

Svoje kánonickoprávne vzdelanie Anton zo Šankoviec naplno uplatnil v oblasti manželského práva. Keď Matej stratil aj najmenšiu nádej, že Beatrix porodí následníka trónu, začal zverejňovať svoj úmysel o nástupníctve svojho nemanželského syna Jána Korvína, ktorého zabezpečil majetkami a hodnosťami.⁴³ V túžbe po spojení s významným talianskym rodom a v snahe dať následníctvu svojho nemanželského syna väčšiu legitimitu, vybral Jánovi za nevestu bohatú Bianku Máriu Sforza, sestru milánskeho vojvodu Gian Galeazza. Kráľovná Beatrix však mala do budúcnosti odlišný plán ako jej manžel. Po kráľovej smrti by ju ako neplodnú vdovu čakalo sťahnutie sa z verejného života, návrat do Talianska alebo utiahnutie sa do kláštora. Beatrix však bola príliš citlivá na to, aby sa dala spútať spoločenskými konvenciami, a tak vstúpila do otvorenej opozície proti nástupníctvu Jána Korvína.⁴⁴ Zmobilizovala celé svoje talianske príbuzenstvo. Nezastavila sa pred ničím, falšovala listy,⁴⁵ dokonca sa postarala o to, aby sa k Bianke Márii

39 DL 17 222. MKL I, č. 247, 248. Po Matejovej smrti sa vzdal všetkých svetských a cirkevných hodností a vstúpil vo Vroclave do františkánskeho rádu. KALOUS, ref. 9, s. 273.

40 „Ego Antonius de Sankfalva canonicus ecclesie Vacienis de utroque parente de nobili genere procreatus hanc sanctam confraternitatem Sancti Spiritus die vigesima prima juni 1482 intravi, ut indulgentiarum et aliarum, que in bulla desuper confecta continentur, mediante Dei gratia particeps esse mereatur.“ VÁRSZEGI, Asztrik – ZOMBORI, István (Eds.). *Monumenta Vaticana V. I. Liber confraternitatis sancti Spiritus de urbe. 1446 – 1523*. Budapest : Metem, 2000, s. 8.

41 Členov bratstva zapisovali do zvláštnej knihy – matriky. Vstupov však bolo spočiatku málo kvôli pomerne vysokému vstupnému poplatku a zapísať sa za člena sa dalo len osobne. Táto situácia sa zmenila za Sixta IV. roku 1477, keď pápež zachoval privilégiá bratstva, no vstupnú taxu pozmenil na dobrovoľný príspevok a umožnil prihlasovať sa doň aj skrze splnomocencov. Podrobne pozri CSUKOVITS, Enikő. *Középkori magyar zárandokok*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 2003.

42 CZAICH, Ádám G. Regesták VII. Ince pápa korából 1484 – 1492. In *Történelmi Társulat*, 1902, s. 511.

43 Dedičný huňadyovský nárok na trón demonštroval Matej aj vo Viedni, kde triumfálne vtiahol aj so svojim synom, hoci si uvedomoval, že ľavobočkov na európskych trónoch zvyčajne neakceptovali. ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny země koruny české, VI*. Praha : Paseka, 2007, s. 466. V liste nazýva Jána Korvína mešťanosta z Ulmu Hans Ehinger „uhorským bastardom.“ WIESFLECKER, Hermann – BÖHMNER, J. Friedrich. (Eds.). *Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493–1519*. Bd. I., 1-2: 1493–1495. Wien; Köln; Weimar : Böhlau, 1990 – 1993 (ďalej RI) RI XIV 1, č. 2 827.

44 ZSEMLYE, Anikő. *Beatrix von Aragón (1457–1508): Königin von Ungarn. Politische, höfische – kulturelle und wirtschaftliche Aspekte ihres Wirkens in Ungarn*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie. Universität Wien 1999, s. 189.

45 NAGY, Iván – NYÁRY, Albert (Eds.). *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458 – 1490*. Budapest 1877(ďalej MDE) IV, č. 171: „[...] la Regina fece per Sancto d'Aversa suo Secretario configer alcune lettere in nome del Re ad epso Vescovo, imitando la mano d' uno dei Cancellieri della Maesta sua [...]“.

donesli správy, že princ Ján je strašný netvor, čo Bianku priviedlo k tomu, že radšej chcela vstúpiť do kláštora.⁴⁶ Kvôli rokovaniam o svadbe Bianky Márie a Jána Korvína vyslal uhorský kráľ v lete roku 1486 do Milána Antona zo Šankoviec.⁴⁷

Pôvodne mal ísť do Milána varadínsky biskup Ján Filipec, ale toho kráľ potreboval v pokračujúcich jednaniach v Jihlave.⁴⁸ Preto vysvetlil v liste milánskemu vojvodovi Galeazzovi (10. 6. 1486), že k nemu posielal vyslanca Antona, ktorý mal pripraviť pôdu pre svadobné dohody („*pro contracte affinitatis*“).⁴⁹ Anton prišiel 4. júla 1486 do Milána a nasledujúci deň ospravedlnil pred vojvodom a diplomatmi očakávaného Filipca.⁵⁰ Na rokovaníach v Jihlave sa však Matejovi Korvínovi nepodarilo vtiahnuť Čechy do tvoriacej sa koalície proti Habsburgovcom a ani svadobné dohody nepokračovali tak, ako si predstavoval. V Matejovom zámere oženiť nelegitímneho syna s Biankou Máriou hralo dôležitú úlohu aj podrobenie cisárskych dedičných krajín. Keďže vojvoda Ludovico chcel od Habsburgovcov získať Miláno ako ríšske léno a cisár Fridrich III. tomu nebol naklonený, taktizoval a pokúšal sa pre svoj plán získať jeho syna, kráľa Maximiliána I. Matejova trpezlivosť tak bola dlho skúšaná – svadba v zastúpení Jána Filipca (*per procurationem*) sa napokon konala 25. novembra 1487.⁵¹ Ako venné Matej sľúbil Milánčanom Dolnorakúske vojvodstvo, sliezske sídla a niekoľko hradných panstiev v Uhorsku. Pri tomto bode svadobných dohôd pripojil ku svojej titulatúre aj titul *Dux Austriae*.⁵² Na-priek mnohým pripravám, dohovorom a honosnej svadbe v zastúpení, tento zväzok pápež Alexander VI. zrušil a Bianka sa stala druhou manželkou Maximiliána I. Habsburského (1493).⁵³

Ďalšou krajinou, do ktorej smerovala Antonova cesta z Talianska, bolo Francúzsko – do Paríža sa dostal v druhej polovici júla 1486.⁵⁴ Tu bol vyjednávať kvôli spojenectvu tvoriacemu sa proti kráľovi Maximiliánovi, keďže zrušiť voľbu Maximiliána za rím-

46 MDE IV, č. 171.

47 GRIEGER, ref. 38, s. 187.

48 Ján Filipec medzitým organizačne pripravoval stretnutie Mateja Korvína a Vladislava II. Jagelovského. Situácia sa však skomplikovala, pretože Matej kvôli ochoreniu zostal v Bratislave. Ako poznamenal vroc-lavský pisár, išlo o vodnatieľku – „*kráľovi opuchli nohy a liečenie mohlo trvať tri až štyri týždne*“. Rokovania sa posunuli až na začiatok septembra. STENZEL, Gustav A. H. *Scriptores rerum Silesiacarum*, Bd. 14, č. 436.

49 MKL II, č. 181.

50 Ján Filipec bol pri stretnutí Vladislava II. a Mateja Korvína v Jihlave podľa Antona „*nepostrádateľný*“ a „*zasvätený do záležitostí, o ktorých panovníci rokovali*“. Kráľ Matej totiž považoval voľbu Maximiliána I. Habsburského za rímskeho kráľa za protizákonnú a neplatnú, pretože k voľbe nebol prizvaný ani on, ani kráľ Vladislav II. – z tohto dôvodu navrhoval uskutočniť nové voľby. FRAKNÓI, Wilhelm. König Matthias Corvinus und der deutsche Kaiserthron. In *Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften IV*, 1915, s. 10.

51 KALOUS, ref. 38, s. 11.

52 WIESFLECKER, Hermann. *Österreich im Zeitalter Maximilians I. Die Vereinigung der Länder zum frühmodernen Staat. Der Aufstieg zur Weltmacht*. München : Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1999, s. 346.

53 RI XIV 1, č. 2 795 (Rím, 18. 10. 1493). Pápež Alexander VI. ruší „*per verba de praesenti*“ uzatvorené, ale nedokonané manželstvo Jána Korvína, syna Mateja Korvína s Biankou Máriou, ktorá sa môže vydať bez akejkoľvek kanonickej prekážky.

54 GRIEGER, ref. 38, s. 194,

skeho kráľa bolo záujmom Uhorska i Francúzska. Podľa Antonovej správy z 18. augusta 1486 adresovanej do Milána, bolo uhorsko-francúzske spojenectvo dohovorené s obojstrannou spokojnosťou (5. 8. 1486), či však skutočne došlo k realizácii dohovoru, o tom pramene mlčia.⁵⁵ Antona do Uhorska sprevádzal francúzsky vyslanec Christoph de Plailly kvôli ratifikovaniu dohody kráľom Matejom.⁵⁶ Z Paríža sa vracali práve v čase intenzívneho obsadzovania Dolného Rakúska uhorskými vojskami,⁵⁷ a v novembri sa pred Eggenburgom stretli s uhorským kráľom.⁵⁸ Ten vymenoval svojho verného služobníka Antona za bratislavského prepošta, po smrti predošlého prepošta Juraja Peltela zo Schönbergu (30. 9. 1486), pôsobiaceho dlhé roky nielen v službách kráľa Mateja, ale aj cisára Fridricha III. Zaradil sa tak k prepoštom a kanonikom tejto kapituly, ktorí v službách uhorských panovníkov aktívne pôsobili už od 13. storočia.⁵⁹ (Neskôr prepošt Anton dopomohol ku kanonikátu v Bratislavskej kapitule aj svojmu bratovi, čanádkemu kanonikovi magistrovi Jánovi).⁶⁰

Cisár Fridrich III. sa na plienenie a dobývanie Dolného Rakúska Matejom Korvínom sťažoval mohučskému arcibiskupovi Bertoldovi:⁶¹ „*Uhorský kráľ vedie vojnu nielen proti Turkom a nevercom, ktorí napadli kresťanov a spôsobili veľké škody, ale aj proti nemu ako kresťanskému cisárovi – napriek preukázaným milostiam, priateľstvu a bez skutočnej príčiny*“ (3. 11. 1487).⁶² Zmienil sa i o tom, že Matej k nemu vyslal bratislavského prepošta s tromi požiadavkami: aby zorganizoval ríšsky snem, na ktorom by sa s Matejom dohodol na spoločnom postupe proti Turkom; po druhé, aby Matejovi povolil prejsť s vojskom cez cisárove krajiny do Benátok a po tretie, aby sa cisár stal sprostred-

55 WOLF, Susanne. *Die Doppelregierung Kaiser Friedrichs III. und König Maximilians (1486–1493)*. Köln; Weimar; Wien : Bohlau, 2005, s. 152. Ani Maximilán nezostal nečinný a uzavrel 13. decembra 1486 s vojvodami z Bretagne, Navarry a Orleans spojenectvo.

56 MDE č. 128 (4. 11. 1486): ferrarský vyslanec v Uhorsku Cesare Valentini charakterizuje francúzskeho vyslanca ako „*persona molto nobile e modesta*“. ANGERMEIER, Heinz – SEYBOTH, Reinhard (Eds.). *Deutsche Reichstagsakten*, Mittlere Reihe (1486–1518), 1. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, č. 126.

57 Na konci septembra dobyli Uhri Laa, na začiatku októbra Retz a na konci novembra aj Eggenburg podľahol uhorskej presile. SCHOBER, Karl. *Die Eroberung Niederösterreichs durch Matthias Corvinus*. Vienna 1879, s. 270-275.

58 WOLF, ref. 55, s. 152.

59 HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008. K začiatkom kapituly pozri ŠEDIVÝ, Juraj. Die Anfänge des Pressburger Kapitels. In *Acta historica Posoniensis II*. Bratislava 2001, s. 107-117.

60 KNAUZ, Ferdinand. *A pozsonyi káptalannak kéziratai*. Esztergom 1870, s. 49.

61 Bertold z Hennebergu (1441 – 1504), štátnik a diplomat, zreorganizoval činnosť ríšskej rady a dosiahol, aby ríšske inštitúcie boli značnou mierou oddelené od osoby cisára. WEISS, Joseph. *Berthold von Henneberg, Erzbischof von Mainz (1484–1504)*. Seine kirchenpolitische und kirchliche Stellung. Freiburg im Breisgau : Herder, 1889, s. 17; VOLKMAR, Christoph. *Reform statt Reformation. Die Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen 1488–1525*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2008; BADER, Karl S. *Ein Staatsmann vom Mittelrhein: Gestalt und Werk des Mainzer Kurfürsten und Erzbischofs Berthold von Henneberg*. Mainz 1955.

62 HOLTZ, Eberhard (Ed.). *Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken des Landes Thüringen*. Wien; Weimar; Köln : Böhlau, 1996 (= Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440-1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Eds. Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, Heft 10, č. 553.

kovateľom medzi Matejom a ostrihomským arcibiskupom.⁶³ Prvú a tretiu žiadosť Fridrich III. odsúhlasil, ale druhú odoprel, pretože nechcel „okrem Turkov viesť vojnu s kresťanmi“. Matej mu vraj napriek dohode nezaplátil dohovorenú sumu za dobyté zámky, mestá a pevnosti v stanovenom termíne, preto sa „cisár nebude cítiť vinný, ak iné splátky tiež nezaplátí“. Okrem problematických vzťahov s cisárom, neustálej hrozby tureckej agresie,⁶⁴ skomplikovali sa aj Matejove dosiaľ priaznivé vzťahy s pápežskou stolicou. Príčin bolo viac. Pápež a Matejov svokor, neapolský kráľ sa dostali do konfliktu, v ktorom sa Matej postavil na stranu svokra a vyhlásil, že mu dá k dispozícii vojsko i peniaze a pápežovi vypovie poslušnosť, ak sa Rímska kúria bude spájať s neapolskými šľachticmi proti vláde. Pápežské mesto Ancona uznalo zvrchovanosť uhorského kráľa (1487) miesto pápeža⁶⁵ a pokusy získať do Uhorska brata tureckého sultána Džema, s ktorého pomocou chcel Matej čeliť hroziacej tureckej expanzii, sa nevydarili.⁶⁶ Mladší brat tureckého sultána Bajazida II., Džem, vyšiel z boja o nástupníctvo so svojim bratom ako porazený a z vôle svojho brata sa stal (od roku 1489) nedobrovoľným väzňom v pápežskom paláci (Bajazid II. za jeho zadržiavanie dokonca pápežovi platil 40-tisíc zlatých ročne). Matej plánoval, že v prípade, ak by sa turecký uchádzač o trón stal s jeho pomocou sultánom, zriekol by sa Srbska, Bosny a Bulharska.⁶⁷ Hoci sa diplomati Anton zo Šankoviec, ale najmä Ján Filipec horlivo pokúšali o Džemovo vydanie, pápež a Benátky neumožnili jeho odoslanie do Uhorska.⁶⁸

Začiatkom júna 1488 poslal Matej Korvín prepošta Antona ako vyslanca k pápežovi, ale v rakúskom Brucku an der Leitha sa zdržiavajúci pápežský legát a biskup z Ferrary ho poveril, aby najskôr odovzdal posolstvo vojvodovi z Ferrary.⁶⁹ Nasledujúce roky znamenali pre Antona intenzívne nasadenie v úlohe diplomata a zároveň kánonického právnika. Znalosť rétoriky, obratnej taktiky a právnických kľúčiek využil pri sil-

63 Ide o arcibiskupa Jána Beckensloera, pôvodom z Vroclavy, ktorý pôsobil v Matejových službách a po Vitezovej smrti sa stal ostrihomským arcibiskupom a kráľovským kancelárom (kráľovi dôverne vyzradil sprisahanie Jána Vitéza a Jána Pannonia). Keď sa s ním Matej dostal do sporu, Beckensloer riešil napätú situáciu útekom z Uhorska so značnou sumou peňazí pod ochranu cisára Fridricha III. Cisár Beckensloera prijal ako radcu, vymenoval ho za salzburského arcibiskupa, proti čomu Matej dôrazne protestoval. Napokon ho počas vyjednávania o prímerí v decembri 1488 ako arcibiskupa uznal. BACHMANN, Adolf. *Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrich III. und Maximilian I.*, II.B. Leipzig 1894, s. 632-634.

64 Keď zlyhali pokusy o kooperáciu krajín priamo ohrozených Osmanmi, ostala Matejovi iba politika „extenzívneho posilňovania uhorskej moci.“ RÁSZÓ, Gyula. Die Türkenpolitik Matthias Corvinus. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1986, 32, 1-2. Budapest : Akadémiai Kiadó, s. 32.

65 KALOUS, ref. 35, s. 159.

66 K snahám dostať Džema do Uhorska – MDE III, č. 168, 169, 170, 209.

67 Matej Korvín dokonca tvrdil, že je s tureckým sultánom príbuzný, sestru jeho babičky vraj uniesli Turci a stala sa ženou sultánovho starého otca. Matej písal i samotnému sultánovi Mohamedovi, že sú pokrvne spriaznení. MKL II, č. 247.

68 GRIEGER, ref. 38, s. 198. MÜLLER, Ralf. C. Der umworbene Erbfeind: Habsburgische Diplomatie an der Hohen Pforte vom Regierungsantritt Maximilians I. bis zum Langen Türkenkrieg – ein Entwurf. In KURZ, Marlene – SCHEUTZ, Martin – VOCELKA, Karl – WINKELBAUER, Thomas (Eds.). *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*. Wien; München : Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2005, s. 253.

69 ÓVÁRY Lipót. *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai*. I. Budapest : MTA, 1901, č. 149. Bud' sa vyskytla chyba v originále, alebo Óváry nesprávne dosadil za uvedeného bratislavského prepošta Juraja zo Schönbergu, ktorý bol už dva roky po smrti.

nom súperovi: Beatrix Aragónskej, ktorá sa už od druhej polovice osemdesiatych rokov 15. storočia snažila získať uhorský trón.

Matej sa obrátil na svojho švagra a neapolského následníka trónu vojvodu Alfonza z Kalábrie, aby poprosil Aragónskych, nech nepodporujú Beatrix v nároku na trón. Do neapolského kráľovstva vyslal Antona, aby svokrovi Ferrantemu vysvetlil, prečo medzi ním a Beatricou došlo k rozporom. Bratislavský prepoš Anton mal – podľa kráľovho priania – poslednú časť jeho vyznania prezentovať ústne „ako svoje vlastné myšlienky“. ⁷⁰ Anton si mohol zvoliť latinský alebo taliansky jazyk, bolo zvykom, že kráľ využíval v talianskej zahraničnej diplomacii tých, ktorí ovládali taliančinu i reálne zo šúdií v Taliansku. O možnosti využívať pri diplomatických rokovaniach aj iný jazyk ako latinčinu, sa vyjadril Bernard Rosier v spomínanom traktáte *Ambaxiator brevilogus*, keď hovorí, že pri pozdravných rečiach a diplomatických jednaniach je legitímne používanie *lingua vulgaris*, pričom má diplomat dbať, aby si zachoval štýl a rétoriku na úrovni latinkej reči a neznižoval štylistickú úroveň. ⁷¹ Českí vyslanci, ktorí šli na stretnutie s cisárom v Linzi (1479), si priali, aby tam bol prítomný ostrihomský arcibiskup Beckensloer, ktorý „umie česky“. ⁷² V prípade písomných dohôd, ktoré vznikali počas týchto jednaní sa však uprednostňovala latinčina. ⁷³ Matejov „politický testament“, ktorý mal Anton zreprodukovať, je pôsobivým svedectvom toho, aké dôvody Matej udával pre dedičné nástupníctvo Huňadyovcov a zároveň aké nebezpečenstvo videl v tom, že by sa uhorské stavy mohli postaviť proti jeho synovi aj v prípade kráľovného zrieknutia sa nároku na trón. Starnúci, čoraz viac dnou sužovaný kráľ, sa sťažoval na Beatricine neúnosné správanie: „Kráľovná si praje byť našou nasledovníčkou na uhorskom tróne. [...] Uhorský národ však radšej zhyne do posledného muža, než by strpel nadvládu ženy [...] Úprimne povedané, kráľovná nie je u nášho ľudu obľúbená a ani sa nesnažila získať si sympatie. [...] Nechce počuť rozumné dôvody, ale dňom i nocou nás ruší a žiada, a to nielen prosbami, ale aj plačom, lamentovaním a hašterením, aby sme ju určili za nášho nástupcu. Pritom nikto nepozná povahu Uhrov lepšie ako my, čo sme im toľké roky vládli.“ ⁷⁴ Matej si uvedomoval nebezpečenstvo habsburského následníctva v Uhorsku v osobe Fridricha III., ktorý je „*totius Regni nostri capitalis hostis*“. Ako hovorí ďalej, „môže sa stať, že akonáhle vstúpi do našej krajiny, kráľovnú a nášho syna pripraví o majetok a vyženie

70 Anton opustil Budín začiatkom mája 1489, cez Ferraru sa dostal do Neapola, kde strávil približne dva mesiace. FRAKNÓI, ref. 5, 874.

71 HRABAR, ref. 1, s. 13.

72 MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích 3-4*. Praha : Academia, 2002, s. 546. Pozri aj BÖMELBURG, Hans J. Die Wahrnehmung des Reichstags in Polen-Litauen. Mitteleuropäische Kommunikationsstrukturen und die polnischen Gesandtschaften zum Reichstag 1486–1613. In LANZINNER, Maximilian – STROHMEYER, Arno (Eds.). *Der Reichstag 1486 – 1613: Kommunikation – Wahrnehmung – Öffentlichkeiten*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, s. 407.

73 HAYE, Thomas. *Lateinische Oraltät. Gelehrte Sprache in der mündlichen Kommunikation des hohen und späten Mittelalters*. Berlin : Gruyter, 2005, s. 68. Situácia sa rôznila – napríklad, keď boli roku 1519 zástupcovia dolnorakúskych stavov vyslaní na dvor španielskeho cisára Karola V. a tu sa pokúšali hovoriť po nemecky, oznámil im sekretár kráľa, že na dvore sa smie rokovať len po latinsky.

74 KOVACHICH, Martius Georgius. *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. Bd. I. Budae 1798, s. 341-350.

z krajiny“.⁷⁵ Prosí teda svokra, nech dcére dohovori, aby zanechala intrigy, prejavila súhlas s nástupníctvom Jána Korvína a zriekla sa nároku na trón.

Z Beatricinho následného správania je zrejmé, že misia prepošta Antona priniesla výsledky. Kráľovná zmenila (aspoň navonok) vo veci svadby Jána Korvína a Bianky Sforza názor – neveste poslala materské pozdravy, čo prijal milánsky dvor s veľkou radosťou. Ústretovosť Beatrix ocenil aj kráľ, ktorý jej na znak zmierenia daroval šperky v hodnote 8-tisíc zlatých, medzi ktorými bol vzácny kríž posiaty diamantmi.⁷⁶ Zdalo by sa, že v ceste ku kráľovskému trónu už Jánovi Korvínovi nestáli žiadne prekážky. Dňa 2. apríla 1490 vo viedenskom cisárskom zámku oslávili jeho osemnásť narodeniny a vo Viedni sa konali rytierske turnaje na počesť budúceho vládcu. Avšak 6. apríla 1490 uhorský kráľ neočakávane podľahol chorobe, a tak sa mu následníctvo pre svojho syna nepodarilo definitívne zabezpečiť. Obavy kráľa, že by sa Habsburgovci mohli ujať svätoštetfanskej koruny, sa neskôr naplnili.

Za nového kráľa bol zvolený Vladislav II. Jagelovský. Tým sa ale zápas kráľovnej vdovy o vládu v Uhorsku neskončil. Ak by nebolo možné, aby vládla sama, mohla by sa stať Vladislavovou manželkou a zachovať si titul a moc uhorskej kráľovnej. Vladislava vydierala tým, že všetky jej hrady a majetky Ostrihomského arcibiskupstva odovzdá Maximiliánovi, ak si ju Vladislav nevezme.⁷⁷ Pod nátlakom uhorských stavov uzavrel kráľ Vladislav v Ostrihome (v októbri 1490) s bezdetnou Beatrix formálne manželstvo, hoci oficiálne sa za jeho manželku považovala Barbora, dcéra brandenburského kurfirsta Albrechta Achillesa z rodu Hohenzollernovcov (svadobná zmluva bola podpísaná v zastúpení roku 1476). Zmenená politická situácia však spôsobila, že ďalšie kroky vedúce ku skutočnej svadbe sa neuskutočnili a Barbora Vladislava nikdy nevidela.⁷⁸

Pri vynútenom sobáši s Beatrix boli hlavnou príčinou Vladislavovho súhlasu Beatricine príjmy (napríklad podiel z kremnickej mincovne), s ktorými počítal pri financovaní bojov proti Maximiliánovi a svojmu bratovi, jagelovskému princovi Jánovi Albrechtovi.⁷⁹ Neustále sa stupňovala turecká hrozba, najmä keď Turci ovládli Belehrad (1491). Aj zo západu sa blížili vojská – na jeseň 1490 vytlačili Maximiliánove oddiely Uhrov z Rakúska, v novembri vyplienili Stoličný Belehrad a Maximilián zamýšľal zaútočiť na Budín, aby získal svätoštetfanskú korunu. Neobvykle silná zima, nedostatok financií na vyplatenie žoldu a nedisciplinovanosť vojakov jeho plány prekazili.⁸⁰ Maximilián sa vzdal bojov o uhorský trón a s Vladislavom II. uzavrel v Bratislave mier (7. 11. 1491). Vladislav ním uznal habsburské dedičné právo na Uhorsko v prípade, ak by nemal žiadnych dedičov (totožné s podmienkami mieru zo Šoprone, 1463) a v takom prípade bol povinný

75 KOVACHICH, ref. 74.

76 MDE IV, č. 105.

77 BERZEVICZY, Albert. *Acta vitam Beatricis Reginae Hungariae illustrantia*. Budapest : MTA Könyvtár-dóhivatala, 1914, s. 184.

78 NEHRING, Karl. *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III, und das Reich: zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*. München : R. Oldenbourg, 1975, s. 144.

79 Dňa 20. 2. 1491 vo vojenskom tábore pri Košiciach uzavreli obaja bratia mierovú dohodu a poľské vojská opustili územie Uhorského kráľovstva.

80 WIESFLECKER, ref. 52, s. 346.

zaistiť súhlas uhorských stavov.⁸¹ Bolo teda nanajvýš žiaduce, aby z Vladislavovho manželstva vzišlo potomstvo.⁸² V tejto situácii predstaviteľa uhorských stavov naliehali na kráľa, aby zrušil manželstvo a neplodnú Beatrix vyhnal „z dvora i krajiny“. „A ohľadne jej veličenstva, dcéry neapolského kráľa [Beatrix] sa hovorí,“ ako informuje Bartolomej Castiglioni milánskeho vyslanca Maffea z Treviglia (24. 3. 1492), „že všetci jednohlasne kričali, že nechcú, aby si ju kráľ vzal, lebo je neplodná [...] žiadajú, aby si vzal mladú, ktorá môže mať deti.“⁸³ Beatrix sa obrátila o pomoc do rodného Neapola, odkiaľ vyslali do Budína zvláštne posolstvo a žiadali o vysvetlenie i dodržanie manželského sľubu.⁸⁴ Aj o týchto iniciatívach kráľovnej, ktoré podnikala v snahe zabezpečiť svoje nástupníctvo, sa zmieňoval Bartolomej Castiglioni, ktorý sa dopočul, že v tejto záležitosti má ísť do Ríma bratislavský prepoš, ale neodíde skôr ako na Veľkú noc. V tomto období bol už Anton zo Šankoviec nielen bratislavským prepoštom, ale aj nitrianskym biskupom⁸⁵ a Vladislav II. vzal na Antonovu žiadosť Nitrianske biskupstvo a kostol s relikviami sv. mučeníkov Ondreja a Benedikta pod svoju zvláštnu ochranu.⁸⁶

V októbri 1492 poslal kráľ nitrianskeho biskupa Antona do Ríma k pápežovi Alexandrovi VI. a do Neapola ku kráľovi Ferdinandovi.⁸⁷ Pikantné informácie o vzťahu Vladislava a Beatrix, dohady o tom, či manželstvo bolo dokonané alebo nie, o snahách dosiahnuť anuláciu oboch Vladislavových manželstiev, sa šírili po európskych dvoroch a našli odraz v početných listoch, ktoré si vymieňali vyslanci jednotlivých strán.⁸⁸ Z detailných správ stáleho pozorovateľa Maffea z Treviglia je vidno aj to, ako milánska diplomacia

81 Bratislavský prepoš Anton oznamuje, že preláti a baróni sa na sneme dohodli, že podľa Bratislavskej zmluvy (1491), ak by uhorský kráľ zomrel bez nasledovníkov, akceptujú ako panovníka Maximiliána I. alebo jeho syna. DF 287 351, 17. 3. 1492 (Budín).

82 Haus-, Hof- und Staatsarchiv vo Viedni, Fond Maximiliana, K. I., fol. 72-73. Uzavretie bratislavského mieru spomínali početné správy vyslancov, napr. vyslanec španielskeho kráľa G. Gomez de Fuensalida informuje o diani na cisárskom dvore: RI XIV 2, č. 6 363 (7. 7. 1498) – domnieva sa, že uhorský kráľ by sa mal znova oženiť, najlepšie s princeznou Margarétou. RI XIV 1, č. 2 850, 2 853, RI XIV 2, č. 2 790, 3 880, 8 575.

83 BERZEVICZY, Albert. *Aragoniai Beatrix. Okiratok.* (Monumenta Hungariae Historica 39). Budapest : MTA, 1914, s. 232-233.

84 MACEK, Josef. *Tři ženy krále Vladislava.* Praha : Mladá Fronta – Edice Kolumbus, 1991, s. 117.

85 Antonov predchodca Gregor bol úradujúcim biskupom 1. 10. 1484 – 5. 8. 1490, po tomto období sa stal biskupom Anton zo Šankoviec. DIÓS, István. *Magyar Katolikus Lexikon, IV.* Budapest 1998, s. 73. MDE IV, č. 180 (1490, bližšie nedatované): Anton zo Šankoviec si šiel prevziať biskupský úrad po smrti predošlého biskupa, keď si ho prevezme, hneď odcestuje do Ríma. K dejinám nitrianskej diecézy v stredoveku pozri MARSINA, Richard (Ed.). *Nitra v slovenských dejinách.* Martin 2002; MARSINA, Richard. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 5-6, s. 529-542; LUKÁČKA, Ján. Nitra v období neskorého stredoveku. In FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián R. (Eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť.* Nitra 1998, s. 181.

86 Diecézny archív Nitra (ďalej DA), cap. I, fasc. 1, no. 12.

87 BONFINI, Antonio. *Rerum ungaricarum decades:* <http://www.bkiado.hu/doku/html/bonfini.html>, 28. 5. 2009, 5. 2. 120, 5. 3. 120.

88 ÓVÁRY, ref. 69, č. 696 (2. 4. 1492): Maffeo z Treviglia oznamuje opätovne Jakubovi z Forlí, že po zrelej úvahe s kardinálom L. Ascaniom Sforzom sú toho názoru, že do Ríma poslaný bratislavský prepoš Anton by sa tam mal zaoberať dišpenzom a svadba Bianky a Vladislava by sa mala odohrávať v utajení. ÓVÁRY, ref. 69, č. 172 (22. 1. 1493). Vojvoda L. Sforza vyjadruje v liste Vladislavovi radosť, že kráľ vo veci svadobných záležitostí vyslal do Ríma biskupa z Nitry a oznamuje mu, že na podporu týchto záležitostí tiež vyšle posla. BERZEVICZY, ref. 83, s. 181, 197, 198.

postupne začala pracovať na realizácii svadby Bianky a Maximiliána I. Habsburského, hoci pôvodné plány boli, aby sa stala manželkou Vladislava a uhorskou kráľovnou.⁸⁹ V máji 1492 udelil milánsky vojvoda Maffeoovi z Treviglia plnú moc k právoplatnému uzavretiu manželstva Bianky s kráľom Vladislavom, ktoré sa malo vykonať buď s kráľom Vladislavom osobne alebo v zastúpení nitrianskym biskupom Antonom.⁹⁰

V novembri sa o Antonovom príchode do Benátok zmieňuje benátsky obchodník Tadeáš Vimercati, pričom poznamenal, že biskup sa ubytoval v jednom hostinci, hoci signoria mala pre neho pripravené ubytovanie v kláštore San Giorgio (15. 11. 1492).⁹¹ O týždeň Anton opustil Benátky a vydal sa do Ríma, kam sa dostal na začiatku decembra.⁹² Tu mal dokázať neplatnosť Vladislavovho manželstva nielen s Beatrix, ale aj s Barborou Brandenburskou. Beatrix však neváhala a taktiež vyslala z Benátok do Ríma rytiera z Uhorska v sprievode štyroch „uhorsky oblečených“ mužov, aby zabránili snaham biskupa Antona.⁹³

O návšteve Antona u pápeža písal kráľ Ferante svojmu novému vyslancovi v Uhorsku Andreasovi Carafovi (30. 12. 1492). Ferrante sa odvoláva na správy svojho vyslanca Francesca de Monti v Ríme a hovorí o tajných rokovaníach Antona s pápežom Alexandrom VI. Biskup Anton chce vraj dosiahnuť anuláciu manželstva nasledujúcimi argumentmi: pred svadbou vydal Vladislav tajné vyhlásenie, podľa ktorého si Beatrix nechcel vziať, k súhlasu ho donútili len štátne záujmy. Odvoláva sa na formálnu chybu pri sobášnom obrade, keď Vladislav miesto „*volo*“ vyjadril svoj súhlas slovom „*ita*“. Ďalším dôvodom bola kráľovna neplodnosť a to, že manželstvo nebolo konzumované. Okrem toho Anton požadoval anulovanie manželstva s Barborou Brandenburskou.⁹⁴ Dňa 8. januára 1493 sa zaoberalo sporom o Vladislavovo manželstvo pápežské konzistórium. Alexander VI. a prizvaní kardináli s prelátmi si najskôr vypočuli argumentáciu nitrianskeho biskupa a potom dali slovo neapolským obhajcom.⁹⁵ Biskup Anton zo Šankoviec spísal všetky dôvody v tzv. *Apológii kráľa Vladislava* a na podklade zásad kánonického práva sa snažil dokázať, že Vladislavovo manželstvo uzatvorené pod nátlakom a z politických pohnútok, pričom existovali záväzky k inej žene, nie je platné.⁹⁶ Vladislav sám

89 Maffeo z Treviglia píše rábskemu biskupovi Tomášovi Bakóczovi (13. 5. 1492), že Vladislav súhlasil so svadbou s Biankou Sforza a bude v týchto záležitostiach rokovať s Antonom v Ancone, alebo v inom talianskom meste. ÓVÁRY, ref. 69, č. 705, 707.

90 ÓVÁRY, ref. 69, č. 709.

91 Antonovu plánovanú cestu do Benátok spomína Tadeáš Vimercati 14. 6. 1492. ÓVÁRY, ref. 69, č. 713, 736.

92 ÓVÁRY, ref. 69, č. 736 (22. 11. 1492). Cesta Antona do Ríma sa odložila kvôli ochoreniu pápeža – ÓVÁRY, ref. 69, č. 718, 2. 7. 1492). FRAKNÓI, Vilmos. *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal a konstanzi zsinattól a mohácsi vészig*. Budapest 1902, s. 251.

93 ÓVÁRY, ref. 69, č. 737 (1. 12. 1492).

94 ÓVÁRY, Lipót. II. Ulászló és Beatrix házassága. In *Századok*, 1890, s. 765n.

95 ÓVÁRY, ref. 69, č. 741. BERZEVICZY, ref. 83, s. 285 (9. 4. 1493): list kráľa Vladislava z Budína pápežovi, v ktorom potvrdzuje, že prevzal pápežské breve vo veci sobášov s Barborou Brandenburskou a kráľovnou Beatrix a odvoláva sa na odpoveď, ktorú mal predniesť jeho vyslanec, nitriansky biskup Anton.

96 TRUHLÁŘ, Catalogus I. č. 143 – Epistolae Bouslai De Lobkowitz et Opusculum de miseria humana, f. 98-133: „*Apológia regis Wladislai. Antonio episcopo Nitriensi Wladislai regis oratori [...]*“. ROSZNER, B. Ervin. *Régi magyar házassági jog*. Budapest : Franklin-Társulat, 1887, s. 452-462.

vavel, že nikdy nemal ani najmenší úmysel oženiť sa s vdovou po Matejovi Korvínovi. Ak naznačil nejaké náznaky sľubu, vyhovel tým len prianiu uhorských stavov, ktoré mu v dobe bojov proti poľskému a rakúskemu vojsku doporučovali, aby v rámci politickej taktiky udržoval Beatrix v nádeji na svadbu. Hoci pred svedkami sľúbil vdove manželstvo, zároveň mu však radci zdôrazňovali, že nemusí tento sľub, vynútený politickou nevyhnutnosťou, splniť. Išlo najmä o to, aby vydajachtivá a bohatá vdova poskytla peniaze na silnú žoldniersku armádu.⁹⁷ A tak poddajný kráľ, tiesnený zo všetkých strán vojskami uchádzačov o svätoštefanskú korunu, podľahol nátlaku. Na druhej strane, podľa kráľa Ferranteho, mohli jeho vyslanci v Ríme dementovať všetky Antonove tvrdenia a protiarumenty poskytla aj kráľovná Beatrix 22. marca 1492, v ktorých dopodrobna vyličila, akými sľubmi sa jej kráľ zaviazal a prezentovala odlišné názory na priebeh svadobného obradu.⁹⁸

Neapolský kráľ sa zaangažoval do dcériných problémov a poslal do Uhorska A. Carafu s poverovacími listinami pre uhorského kráľa, v ktorých ho menoval „zaťom a synom“. Nato vyslal uhorský kráľ vo februári do Neapola nitrianskeho biskupa, aby tam referoval, že kráľovnú poníma ako dobrú sestru, bude ju cítiť ako sestru, ale nie ako manželku. Neapolský kráľ bol nešťastný, akým spôsobom bola jeho dcéra podvedená a oklamaná, preto sa rozhodol, že pošle do Uhorska vyslancov, lebo podľa neho nemal nitriansky biskup dostatočné kompetencie.⁹⁹

Snahy kráľa a jeho služobníkov nenechala ani Beatrix bez reakcie: kráľovskí zmocnení podľa nej klamali, oponovala Vladislavovým tvrdeniam o tom, že nesúhlasil s manželstvom, veď „*čo Boh spojil, nemá človek rozdeliť ani zrušiť kráľovskou mocou*“, a vyratúvala svoje zásluhy a finančnú pomoc Uhorskému kráľovstvu.¹⁰⁰ V máji 1493 sa Anton vrátil z Neapola do Ríma, kde sa stretol s päťkostolským biskupom a s kardinálom Ascaniom,¹⁰¹ no definitívny verdikt v tejto manželskej kauze vyniesol pápež až roku 1500: manželský zväzok Vladislava s Beatrix vyhlásil za neplatný a vyviazal Vladislava Jagelovského aj z manželského sľubu, ktorý dal dcére brandenburského markgrófa Barbore.¹⁰² Beatrix teda svoj boj o uhorskú korunu prehrala a zomrela v Neapole roku 1508.

Niž už nestálo v ceste tomu, aby sa Vladislav konečne právoplatne oženil – s francúzsskou dvornou dámou Annou de Foix (1502). V tom čase však už zaujal v jeho zahraničnej politike miesto Antona ďalší nitriansky biskup Mikuláš z Báčky (Bácskai).

Počas svojich ciest do Ríma získal Anton hodnosť apoštolského protonotára.¹⁰³ Na jar 1492 zastupoval Uhorsko pri Svätej stolici ešte vašvársky prepošť Ladislav z Kőrmendu, na konci tohto roka ho vystriedal Anton zo Šankoviec.¹⁰⁴ Okrem pútnikov z Uhorska,

97 MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích: 1471–1526. 1–2*. Praha : Academia, 2001, s. 211.

98 BERZEVICZY, ref. 83, s. 244 (2. 7. 1492).

99 ÓVÁRY, ref. 69, č. 746 (13. 2. 1493).

100 BERZEVICZY, ref. 83, s. 318-325 (18. 9. 1494).

101 ÓVÁRY, ref. 69, č. 751 (2. 5. 1493).

102 FRAKNÓI, ref. 92, s. 251.

103 DF 228 281 (1491).

104 KUBINYI, András. *Magyarok a késő – középkori Rómában*. In *Történelmi Tanulmányok*. Studia Miskolciensia, 3. Miskolc 1999, s. 83-84.

ktorých počet na konci 15. storočia narastal, možno teda hovoriť o aktívnom diplomatickom zastúpení Uhorska pri Apoštolskej stolici. Antonov príbuzný, kaplán kráľa Mateja, sedmohradský archidiakon a kanonik Ján Lászai sa stal dokonca pápežským spovedníkom v Ríme (od roku 1517) a pochovaný je v Chráme San Stefano Rotondo.¹⁰⁵ Keďže prepoš Anton bol často na cestách, o praktické záležitosti chodu Bratislavskej kapituly sa staral jeho vikár – Bratislavčan Gašpar Romer († 1517) a vicevikár Pankrác Rohrbeck.¹⁰⁶ Z obdobia, keď sa Anton zdržiaval v Bratislave alebo Nitre sa zachovali svedectvá o jeho aktivitách, pri ktorých uplatnil kánonickoprávne, organizačné (prestavba bratislavského dómu, usporiadanie synody) i pastoračné skúsenosti.¹⁰⁷ Žiaľ, nepodarilo sa mu zvrátiť nepriaznivý vývoj v prípade Univerzity Istropolitany (vznik: 1465/1467). Ako bratislavský prepoš zastával aj funkciu jej vicekancelára. Hoci sa univerzita spočiatku sľubne rozbiehala, po Vitézovom sprisahaní, odchode profesorov z Vitézovho okruhu a najmä po smrti predošlého prepošta Juraja zo Schönbergu, začala upadať.

V októbri 1488 ostrihomský arcibiskup Hypolit potvrdil pôvodné vymenovanie (z roku 1469) bratislavského prepošta za arcibiskupského vikára na západnom Slovensku. Vtedy sa ešte prepoš Anton tituloval ako univerzitný vicekancelár,¹⁰⁸ ale roku 1492 sa už Univerzita Istropolitana spomína ako zaniknutá, podobne v listine pápeža Inocenta VIII. z roku 1494 už bola z pôvodného textu zmienka o Istropolitane vypustená.¹⁰⁹ Po obsadení Viedne získal kráľ Matej tamjšiu univerzitu a o Istropolitane sa viac nezaujímal.

V tomto období pokračovali práce na Dóme sv. Martina v úzkej spolupráci s mešťanmi. Mesto bolo patrónom kostola, prakticky viedlo jeho stavbu.¹¹⁰ Mešťania aj kanonici prispievali na stavbu dómu testamentárnymi odkazmi, prostredníctvom odpustkov, starali sa o liturgické náčinie, rúcha a rukopisy, vosk a iné. Podieľali sa tiež na financovaní nového hlavného oltára (podľa Gábora Endrődiho je jeho pozostatkom reliéf Narodenia

105 MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 93. Pred rokom 1512 nechal Ján Lászai vyzdobiť kaplnku v Dóme sv. Michala v Albe Julii (Gyulafehérvár) sieťovou klenbou a ornamentikou lombardského pôvodu v renesančnom štýle. GÉZA, Entz. *A Gyulafehérvári székesegyház*. Budapest 1958, s. 118, 130; HALMOS, Balázs. *A gyulafehérvári Lázói-kápolna alakhelyes felmérése és kutatásainak eredményei*. In *Műemlékvédelem* XLVII., 2003, s. 120-127; HALMOS, Balázs. *Lombard influences in the Renaissance reconstruction of the Lázói Chapel in Gyulafehérvár*. In *Bulletin* 2004, s. 11-26.

106 Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB) č. 4 098. Protokol testamentov mesta Bratislavy (1427 – 1529), sign. 4 n I: Testament Jána Grasmana (17. 12. 1494), fol. 243r – 244r.

107 Historik Ferdinand Knausz zaznamenal obsah 83 fóliového rukopisu o sporoch medzi prepoštom Mikulášom zo Šankoviec a Bratislavskou kapitulou v rokoch 1506 – 1508. KNAUZ, ref. 60, s. 72-73. Z fragmentárne zachovaných písomností sa dozvedáme aj o tom, že prepoš Anton exkomunikoval kanonika Wolfganga dictus Farkas, ktorý odmietal vrátiť zálohované kalichy. MÁLYUSZ, ref. 105, s. 146: prepoš Anton riešil problémy s trnavskými oltárnikmi (1493).

108 Slovenský národný archív (ďalej SNA), Súkromný archív Bratislavskej kapituly (ďalej SABK) Cap. A, fasc. 3, Nr. 12.

109 Je možné, že do roku 1488 fungovala univerzita s prednášajúcimi kanonikmi z Bratislavskej kapituly alebo fungovali len niektoré z fakúlt univerzity, bez spoľahlivej pramennej základne sa však tieto otázky nedajú zodpovedať. HLAVÁČKOVÁ, Miriam. *Univerzita Istropolitana a Kapitula pri Dóme sv. Martina v Bratislave. K právnickej fakulte na Univerzite Istropolitane*. In KRAFL, Pavel (Ed.). *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII. – XV.* Praha : Historický ústav AV ČR, 2008, s. 468-479.

110 AMB č. 3 207.

Krista z Hlohovca) v chóre, ktorý bol roku 1497 za arcibiskupa Tomáša Bakócza slávnostne vysvätený.¹¹¹ Prepošt Anton nechal v dóme zhotoviť kanonické stallumy – k čomu povolal rezbárov z Viedne.¹¹² Počas pôsobenia v Bratislave sa Anton musel súdiť o dedičstvo po predošlom prepoštovi Jurajovi zo Schönbergu, ktorý založil oltár sv. Kríža v Dóme sv. Martina (na základinu daroval alodiálny dom v podhradí Bratislavy, vinicu Hervart a ďalšiu vinicu vo Vajnorochoch), s čím očividne nesúhlasil Jurajov príbuzný Peter Peltlinger, kastelán hradu v Malinove.¹¹³ Násilným spôsobom vtrhol spolu s bratislavským županom Imrichom Czoborom do prepoštovho domu, ktorý aj s kúriou obsadili.¹¹⁴ Po zdĺhavom súdnom procese bolo priznané právo na alodiálny dom a vinicu Hervart prepoštovi Antonovi a jeho nasledovníkom.¹¹⁵

* * *

Roku 1494 biskup Anton napomínal bratislavských mešťanov, aby nerobili problémy bratislavskému duchovenstvu, zachovávali katolícku vieru a neprijímali herézu ako niektoré mestá v Čechách.¹¹⁶ Neusporiadané pomery sa však vyskytovali aj u samotných duchovných: ostrihomský arcibiskup Hypolit Antonovi nariadil, aby zasiahol proti farárom, ktorí žili v konkubináte,¹¹⁷ a vykonal vizitáciu u všetkých kňazov svojho dištriktu. Arcibiskup pritom zdôraznil, že prepošt má v krajnom prípade použiť exkomunikáciu.¹¹⁸ Pápež Inocent VIII. potvrdil právo prepošta nosiť biskupské insignie počas bohoslužobných obradov na jemu podriadenom území z roku 1469 a zároveň ho nabádal, aby rázne zasahoval proti heretikom. Podľa tohto privilegia mohol prepošt znova posvätiť miesta poškvrnené heretikmi (napr. cintorín). Pápež pripojil ešte jednu výsadu – a to možnosť získať 40-dňové odpustky účasťou na prepoštovej pontifikálnej omši.¹¹⁹ V Nitre z úradu biskupa¹²⁰ Anton zvolal diecéznu synodu (1494), ktorej závery nás informujú

111 ENDRŐDI, Gábor. Kapitoly z dejín hlohoveckého reliéfu Narodenia Krista. In *Galéria – Ročenka SNG 2001*, s. 10-11. Matejov erb spolu s erbom jeho manželky Beatrix Aragónskej pramene dokladajú na retabulom oltára. CHAMONIKOLASOVÁ, Kaliopi. Recepcia diela Nicolausa Gerhaerta van Leyden na Slovensku v poslednej tretine 15. storočia. In BURAN, Dušan (Ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 377.

112 Keďže cirkevné peniaze na ich dokončenie nepostačovali, obetovali kanonici 16 libier denárov. KNAUZ, ref. 60, s. 56. Tieto stallumy odstránili roku 1736, keď do protokolov kapituly prepisali aj nápis z ich tabuľky – vročenie 1497. ENDRŐDI, ref. 111, s. 11.

113 AMB č. 3 863; SABK, Cap. A, fasc. 7, No. 3 (29. 6. 1487); SABK, Cap. A, fasc. 7, No. 5 (3. 8. 1487); SABK, Cap. A, fasc. 7, No. 4 (12. 8. 1487). FEKETE NAGY, Antal – BORSA, Iván (Eds.). *A Balassa család levéltára 1193 – 1526*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1990, č. 439.

114 AMB č. 3 875 (Bratislava, 30. 9. 1488).

115 SNA, SABK, Cap. A, fasc. 7, No. 6; SNA, SABK, Cap. A, fasc. 7, No. 2. RIMELY, Carolus. *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis*. Pressburg 1880, s. 132, 231.

116 SNA, SABK, Cap. G, fasc. 3, No. 73.

117 SNA, SABK, Cap. A, fasc. 10, No. 103.

118 SNA, SABK, Cap. A, fasc. 1, No. 5.

119 SNA, SABK, Cap. A, fasc. 1, No. 3 (1490 Rim).

120 V januári 1493 platil prepošt Anton annáty (určitá časť ročného výnosu z daného úradu) Rímskej kúrii vo výške 43 zlatých. KÖRMENDY, József. *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivo secreto Vaticano 1421 – 1536*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, č. 183.

o problémoch v katolíckej cirkvi na konci 15. storočia.¹²¹ Na synode sa riešili vieroučné, liturgické a disciplinárne otázky najmä v súvislosti s predchádzajúcim obdobím šírenia husitizmu. Prvé kapitoly sa zaoberali sviatosťami, ďalšie disciplínou kléru, prebendami, cirkevnými sviatkami, náboženskými povinnosťami veriacich.¹²² Presne sa ustanovili podmienky testamentárneho práva duchovných, kňazom žijúcim v konkubináte hrozili prísne tresty. Svetské obchody, čapovanie nápojov, ako aj nosenie zbraní – s výnimkou život ohrozujúcich prípadov – sa kňazom striktné zakazovalo. Beneficiáti, ktorí by nedodržiali viac ako tri mesiace záväzok rezidencie, mali prísť o svoje prebendy. K hriechom, ktorých odpustenie bolo vyhradené generálnemu vikárovi, sa zaradili okrem vraždy, krivej prisahy, odopretia platenia desiatok, usmrtenia postihnutých detí, aj porušenia biskupskej jurisdikcie. Zvlášť prísne boli disciplinárne opatrenia proti neposlušným kňazom: prijatie kňazského svätenia v Ríme bez „*litterae dimissoriae*“ (dokument, ktorý musí dostať kandidát na kňazské svätenie od svojho ordinára, aby mohol byť vysvätený v inej diecéze)¹²³ malo byť potrestané suspendovaním, archidiakoni mali trikrát v roku poučiť podriadený klérus o synodálnych predpisoch. Synoda ustálila aj vekovú hranicu na uzavretie manželstva u dievčat na 12, u chlapcov na 14 rokov.¹²⁴

Poslednú namáhavú cestu, o ktorej sme písomne informovaní, podnikol asi 70-ročný biskup Anton v zime roku 1499 na ríšsky snem do Wormsu, na ľavom brehu Rýna. Kanonik Peter z Aufsessu písal svojmu biskupovi Lorenzovi z Würzburgu (6. januára 1499), že príchod znamenitého uhorského posolstva so 150 koňmi a 11 vozmi na čele s nitrianskym biskupom Antonom a temešvárskym županom Jozefom zo Šómu (*Josa de Soom*) sa očakáva nasledujúci deň. O tom, „*aké vzácnosti na vozoch dovezú a aké informácie sa od nich dozvie*“, napíše ihneď, „*ako ich uvidí a počuje*“.¹²⁵ Nasledujúci deň kanonik zapísal do protokolu z Wormského ríšskeho snemu, že biskup Ján z Wormsu si pýtal od účastníkov radu, o čom má rokovať s uhorským posolstvom a ako ich má privítať. Zúčastnení mu radili, aby z dôvodu malého počtu zhromaždených a najmä kvôli tomu, že snem sa má preložiť na Maximiliánovu žiadosť do Kolína, prijali uhorských vyslancov vo svojich príbytkoch a informovali ich o preložení snemu.¹²⁶ Keď uhorskí vyslanci s veľkou parádou a približne 150 koňmi a vozmi vstúpili do Wormsu, nedostalo sa im žiadneho slávnostného uvítania, cisárski radcovia im len oznámili, že ríšsky

121 STRÁNSKY, Albert. *Dejiny biskupstva Nitrianskeho od najstarších dôb až do konca stredoveku*. Nitra : Vyd. Spolku sv. Vojtecha, 1933, s. 171-172. Na území diecézy normatívne upravujú štatúty vzťahy medzi svetskou mocou a mocou cirkevnou, podávanie sviatostí, aktuálne otázky právneho a správneho života partikulárnej cirkvi. Podrobne k synodám KRAFL, Pavel. *Synody a statuta Olomoucké diecéze období stredoveku*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2003.

122 ADRIÁNYI, Gabriel. Die ungarischen Synoden. In *Annuarium Historiae Conciliorum*, 1976, 8, s. 548.

123 DL 72 722 – genézu kňazských svätení v stredoveku približuje Antonova listina z 19. decembra 1495, v ktorej zaznamenáva podrobný postup, v akom slede má prijať svätenia v nitrianskej katedrále Juraj, syn Andreja Slováka (*Slovak*) z Veľkej Bytče.

124 Rozhodnutia nitrianskej diecéznej synody vydal tlačou nitriansky biskup Pavol Bornemisza. *Statuta synodalie ecclesiae Nitriensis anni 1494*. Wien 1560; STRÁNSKY, ref. 121, s. 175.

125 S uhorským posolstvom sa kanonik Aufsess stretol už v piatok skoro ráno (4. 1.) v Heidelbergu, keď odtiaľ odchádzal po ukončení jednaní. RI XIV 3, 2 č. 12 823.

126 RI XIV 3, 2, č. 12 825.

snem nariadil cisár preložiť do Kolína, kam sa majú do ôsmich dní dostaviť.¹²⁷ Na ceste do Kolína sa biskup Anton a župan Jozef zastavili u mohučského arcibiskupa Bertolda z Hennebergu (označovaného za „dušu“ ríšskych jednaní alebo „otca ríšskej reformy“), keďže uhorský kráľ považoval za veľmi dôležité, aby s ním hovorili.¹²⁸ Okrem neho vyslanci na začiatku februára navštívili aj pápežského legáta Leonella Chieregatiho.¹²⁹ Ten o ich návšteve písal pápežovi Alexandrovi VI., a k svojmu listu priložil list od uhorského kráľa, ktorý od nich prevzal.¹³⁰ Biskup Anton hovoril veľmi vážne o tom, že turecké nebezpečenstvo ohrozuje Uhorsko a o kráľovom poverení, aby žiadal o pomoc pápeža, cisára a nemecké kniežatá. Ak by sa zdráhali pomôcť, musel by uhorský kráľ uzavrieť s Turkami dohodu. Uhorskí vyslanci sa obrátili na Chieregatiho, aby ich naliehavú žiadosť podporil na ríšskom sneme u nemeckých kniežat – čo prisľúbil a očakával vzhľadom nato aj pokyny od pápeža. O tri mesiace neskôr Chieregati informoval pápeža, že cisár do vojny so Švajčiarmi naverboval uhorských husárov (*ussarones*), ktorí bojujú na spôsob Turkov a za každú odťatú hlavu požadujú od veliteľa zlatku, ako aj českých žoldnierov, schopných urobiť z zovoz s delami chránené pevnosti. Ďalej vysvetľoval pápežovi, prečo poľský vyslanec na sneme v Überlingene zastupuje aj Uhorsko. Cisár totiž dôrazne prosil biskupa Antona, aby zostal na sneme a demonštroval podporu odpadnutým členom švábskeho spolku,¹³¹ ale biskup sa nedal obmäkčiť a na príkaz svojho kráľa sa vrátil do Uhorska. Z tohto dôvodu teda zastupuje poľský vyslanec aj Uhorsko.¹³² Chieregati spomenul aj spor medzi vyslancami Uhorska a Španielska, ktorý sa odohral pred odcestovaním cisára z Kolína (asi 1. apríla). Na večerách v dome si španielsky vyslanec nárokoval popredné miesto – pred uhorským vyslancom. Keď sa tento sťažoval, uznal cisár právo uhorského vyslanca, načo sa španielsky vyslanec sťažoval, že „*keby to vedel, nebol by prišiel*“. Španielskeho vyslanca poučili, že v prítomnosti cisára má česko-uhorský kráľ ako ríšske knieža prednosť pred ostatnými. Ale španielsky vyslanec sa nenechal upokojiť a „*odvedy sa Uhrom vyhýbal ako nepriateľom*“.¹³³ Je vidno, že ani diplomatom, ktorí mali byť majstrami v ovládaní dvorských ceremónií a etikety, sa nie vždy darilo podľa nich aj správať.

127 RI XIV 3, 2, č. 12 826.

128 V čase konania snemu bol mohučský arcibiskup vážne chorý a nemohol sa zúčastniť snemu. WEISS, ref. 61, s. 54. Familiár nitrianskeho biskupa mal od mohučského arcibiskupa získať termín audiencie: RI XIV 3, 2, č. 12 831. (9. 1. 1499). Arcibiskupovo pozvanie do Mainzu – RI XIV 3, 2, č. 12 832.

129 FRITSCH, Susanne. Zwischen Papst und König. Der Gesandte Leonello Chieregati (1484–1506) als Spielball päpstlicher Außenpolitik. In DÜNNEBEIL, Sonja – OTTNER, Christine (Eds.). *Aussenpolitisches Handeln im 15. Jahrhundert. Akteure und Ziele* (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters – Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 27). Wien : Böhlau 2007, s. 227-237.

130 RI XIV 3, 2 č. 12 891 (3. 2. 1499 Kolín).

131 Švábsky spolok: silný vojenský zväz, zložený zo švábskej šľachty z vyše 26 juhozápadných ríšskych miest.

132 RI XIV 3, 2, č. 13 278a. K spoločnej uhorsko poľskej delegácii na snemoch v rokoch 1498, 1522 pozri BÖMELBURG, ref. 72, s. 410 – 411.

133 RI XIV 3, 2, č. 13 278a. K Maximiliánovým vyslancom HOLLEGGER, Manfred. Anlassgesandtschaften – Ständige Gesandtschaften – Sondergesandtschaften – Das Gesandtschaftswesen in der Zeit Maximilians I. In DÜNNEBEIL, Sonja – OTTNER, Christine (Eds.). *Aussenpolitisches Handeln im 15. Jahrhundert. Akteure und Ziele* (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters – Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 27). Wien : Böhlau, 2007, s. 214-225.

V polovici decembra roku 1500 písal Vladislav cisárovi Maximiliánovi, že k nemu posielala svojich poslov – biskupa Antona z Nitry a komorníka Jána Podmanického.¹³⁴ Krátko nato bratislavský prepoš a nitriansky biskup zomrel.

Vo svojom úrade biskupa nechal vykonať obchôdzky hraníc viacerých biskupských majetkov, aby tak zabránil možným sporom,¹³⁵ súdil sa s nitrianskymi františkánmi z kláštora Panny Márie o právo na mlyn na rieke Nitre.¹³⁶ Roku 1494 získal Anton od Petra z Dolnej Krupej na základe testamentárneho odkazu majetok v Hornej Kráľovej (*Kyraly*).¹³⁷ Za pokojné spolunažívanie obyvateľov susedných dedín, patriacich Nitrianskemu biskupstvu – Hornej Kráľovej, Močenku (*Mochenok*) a Jarku (*Ireg*) sa mali slúžiť v nitrianskej katedrále na hrade sv. omše pri oltári sv. Františka. Za samotného biskupa Antona a jeho nasledovníkov sa mali pri tomto oltári konať sv omše každý pondelok – za zomrelých s kolektou (modlitbou dňa) a v piatok si pripomínať *Umučenie Pána* s pridaním kolekty z omšového formulára *O utrpení Preblahoslavenej Panny Márie*. V nitrianskej katedrále založil Anton zo Šankoviec oltár k úcte sv. Antona, na základinu ktorého venoval svoj kamenný dom v Budíne, nachádzajúci sa v ulici Všetkých svätých (oproti domu brandenburského markgrófa) a vinicu na Zobore.¹³⁸

Bratislavský prepoš a nitriansky biskup Anton zo Šankoviec bol nesporne významnou a mnohostrannou osobnosťou v dejinách stredovekého Uhorska. Odborník v kánonickom práve, obratný diplomat vysielaný do rôznych krajín, zostal po celý čas spoľahlivým radcom a služobníkom uhorských kráľov Mateja Korvína i Vladislava II. Jagelovského. Napriek tomu, že sa pohyboval v najvyššej politike, na európskych dvoch či v pápežskej kúrii, pramene svedčia o tom, ako veľmi mu záležalo na reformovaní cirkevných pomerov vo vlastnej krajine, čo vyvrcholilo zorganizovaním nitrianskej diecéznej synody.

* Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu VEGA 2/0048/09 *Intelektuálne elity na prelome stredoveku a raného novoveku (2009 – 2011)*.

DIPLOMAT IM DIENSTE DER UNGARISCHEN KÖNIGE
DAS WIRKEN DES NEUTRA-BISCHOFS ANTON AUS ŠANKOVCE
GEGEN ENDE DES MITTELALTERS

MIRIAM HLAVAČKOVÁ

Zu Diplomaten im Dienste des ungarischen Königs Matthias Corvinus wurden auf Grund ihrer Universitätsbildung und Sprachkenntnisse vor allem die Geistlichen. Auch Anton aus Šankovce

134 RI XIV 3, 2, č. 14 731.

135 DL 38 869, 90 230. LUKINICH, Imre. *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára I*. Budapest : MTA, 1937, č. 155, 155a, (dedina Dolné Naštice, Skačany r. 1496). Zaoberal sa riešením sporov s poddanými biskupstva z Hrnčiaroviec (*de Gerencheer*). Ostrihomský kapitulský archív, Cap. Eccl. 16, f. 7, No. 33.

136 DL 50 597 (1492).

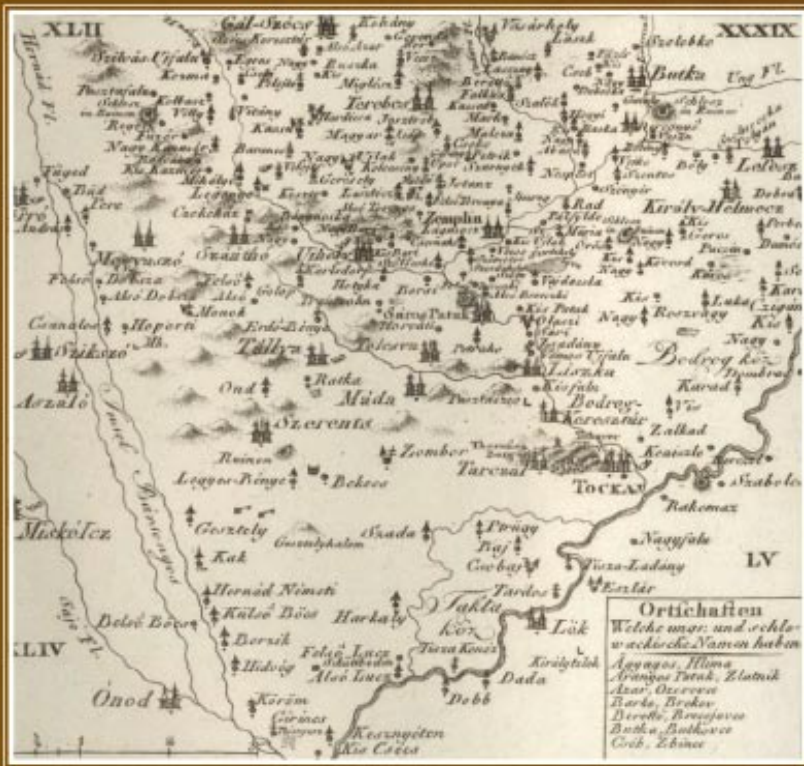
137 DA Nitra, odd. Nitrianske biskupstvo, cap. III., fasc. 2, no. 5.

138 DA Nitra, odd. Nitrianska kapitula, fasc. 28, no. 17.

(de Sankfalwa) begann seine internationale Karriere als Kanoniker in Großwardein (Oradea). Er wurde vom König mit immer anspruchsvolleren diplomatischen Aufgaben betraut – zusammen mit Vitéz, dem Erzbischof von Gran (Esztergom), machten sich um die Rückkehr der Stephanskrone nach Ungarn zurück (1463) verdient, er wurde auf die Höfe der italienischen Herrschern, nach Frankreich, Polen oder Deutschland gesandt. Im Jahre 1486 wurde er vom König Matthias Corvinus zum Bratislavaer Propst ernannt, im Jahre 1490 von Wladislaw II. zum Bischof von Neutra (Nitra), wobei der König das Neutra-Bistum unter seine besondere Obhut nahm. Seine kanonisch-rechtliche Ausbildung, die er an der Universität in Padua erlangte, setzte Anton aus Šankovce im Bereich des Eherechts voll um. Im Rom hatte er zur Aufgabe die Ungültigkeit der Ehe von Wladislaw mit Beatrix von Aragon sowie mit Barbara von Brandenburg zu beweisen. Aus den Zeiten, als sich Anton in Bratislava oder Nitra aufhielt, sind uns Zeugnisse über seine Aktivitäten, wobei er seine kanonisch-rechtliche, organisatorische (der Umbau der Bratislavaer Domkirche, das Veranstanen der Synode) und pastorale Erfahrungen einsetzte, erhalten geblieben. Vom Amt des Bischofs berief er 1494 die Diözesesynode ein, deren Beschlüsse uns über die Probleme in der katholischen Kirche am Ende des 15. Jahrhundert unterrichten. Seine letzte diplomatische Reise unternahm der Bischof Anton im Jahre 1499 zum Reichstag nach Worms. Dort bemühte er sich um die Hilfe des Papstes, des Kaisers und der deutschen Fürsten gegen den sich steigenden Angriffen der Türken. In der Kathedrale in Nitra gründete er den Altar vom heiligen Anton, wofür er sein Haus in Ofen (Buda) und die Weinberge auf Zobor stiftete.

TRI JAZYKY, ŠTYRI KONFESIE

Etnická a konfesijná pluralita
na Zemplíne, Spiši a v Šariši

PETER ŠOLTÉS

ZÁPÁS SLOVENSKÉHO A NEMECKÉHO FINANČNÉHO KAPITÁLU O POZÍCIE V PEŇAŽNÍCTVE SLOVENSKA 1939 – 1945

EUDOVÍT HALLON

HALLON, Ľudovít. The struggle between Slovak and German financial capital for positions in Slovak finance, 1939–1945. *Historický časopis*, 2010, 58, 1, pp. 37–59, Bratislava.

One of the main aims of the government circles of the Slovak Republic of 1939–1945 was control of the finance and business sphere by national Slovak capital. The pre-condition for implementing these plans was strengthening of the position of national Slovak banking by means of concentration of finance. However, the government program in finance and business struck against the plans of Nazi Germany for the expansion of its banks and companies into the industrial complex of Slovakia and the whole of Central Europe. One of the key conditions for achieving the aims of German capital was participation in the financial system of the individual countries by means of bank affiliations. The leading financial institutions of Slovakia came into a conflict of interests with the incomparably larger banking centres of Nazi Germany. German capital, represented by two affiliated banks in Bratislava, entered the process of concentration of finance, and applied economic and political pressure to strengthen their position in the Slovak financial sphere. There was some degree of compromise to demonstrate good will towards allies or vassals. Therefore, banking became one of the few economic fields, where the regime to some extent achieved its aim of nationalizing foreign capital. Slovakia. Germany. Nazism. Capital. Expansion. Banks. Concentration.

Bankovníctvo Slovenska sa nachádzalo koncom tridsiatych rokov 20. storočia v pokročilom štádiu koncentrácií kapitálu. V podmienkach medzivojnového Československa (ČSR) klesol počet obchodných bánk na Slovensku z 228 na 32 subjektov. Na koncentracii peňažníctva profitovali predovšetkým najväčšie národne slovenské peňažné ústavy Tatra banka a Slovenská banka. Menšie podiely prevzali aj regionálne národne slovenské banky Ľudová banka v Ružomberku, Myjavská banka a Národná banka v Banskej Bystrici, ktorá po vzniku slovenského štátu zmenila firemný názov na Stredoslovenská banka. Národne slovenský finančný kapitál prehlboval svoj vplyv na úkor bánk maďarského a nemeckého kapitálu, ktoré mali spolu s filiálkami budapeštianskych veľkobánk na území Slovenska do roka 1918 kľúčové postavenie. Významnú úlohu v procese koncentracie zohrala aj multinacionálna Slovenská všeobecná úverná banka a popredné banky českých krajín, menovite Banka československých légii, Živnostenská banka a Moravská banka. Celkovo sa na Slovensku etablovalo prostredníctvom pobočiek 21 bánk českých krajín. Pod vplyvom bankovej krízy v rokoch 1922 – 1924 a najmä v dôsledku veľkej hospodárskej krízy na začiatku tridsiatych rokov sa pozície národne slovenských bánk oslabovali, zatiaľ čo banky českých krajín svoje postavenie v procese koncentracie peňažníctva upevňovali. V tridsiatych rokoch sa najúspešnejšou bankou stala Banka československých légii (ďalej Legiobanka). Vytvorila koncern ôsmich pobočiek a formou

afilácie ovládla významnú Slovenskú všeobecnú úvernú banku, ktorá mala vlastný koncern troch afilovaných bánk.¹

Situácia v bankovníctve Slovenska sa začala radikálne meniť po vyhlásení autonómie v októbri 1938 a najmä po rozpade ČSR a vzniku Slovenskej republiky 1939 – 1945. Pomery v bankovníctve do značnej miery narušili dôsledky Viedenskej arbitráže v novembri 1938, keď na zabranom území južného Slovenska ostalo približne 50 úradovní viacerých bánk. Slovensko potom viedlo dlhodobé rozhovory s Maďarskom o ďalšom osude filiállok a o vzájomnom vyrovnaní pohľadávok. Nový režim totalitného charakteru si ako jednu z hlavných úloh vo sfére hospodárstva vytýčil nacionalizáciu kapitálu bánk a iných typov podnikov. V týchto plánoch prisúdil veľké úlohy národne slovenským bankám. Mali plniť úlohu predvoja expanzie slovenského kapitálu do finančnej a podnikovej sféry v rukách inonárodného, predovšetkým českého a židovského, kapitálu.² Predpokladom uskutočnenia uvedených zámerov bolo posilnenie pozícií národne slovenského bankovníctva prostredníctvom ďalšej koncentrácie peňažníctva a ovládnutie hlavných pák riadenia kapitálových tokov exponenťmi politických špičiek režimu. Vládne finančné kruhy nadviazali na medzivojnové projekty zlučovania bánk do silných kapitálových centier, ktoré ale plánovali podstatne urýchliť a prispôsobiť vlastným potrebám.

Ďalekosiahly program vládných hospodárskych kruhov s cieľom ovládnuť finančnú a podnikovú sféru Slovenska domácim národne slovenským kapitálom však od prelomu rokov 1938/1939 narážal na expanziu bánk a koncernov nacistického Nemecka do strednej Európy. Hlavným cieľom ríšsko-nemeckého kapitálu v čele s najväčšími bankami Nemecka Dresdner Bank a Deutsche Bank bolo ovládnutie strategického priemyselného komplexu celého stredoeurópskeho priestoru. Jedným z kľúčových predpokladov uskutočnenia uvedených zámerov bol prienik do finančnej sústavy jednotlivých krajín prostredníctvom regionálnych a miestnych afilácií. Čelné peňažné ústavy Slovenska, ktoré z medzinárodného hľadiska predstavovali menšie kapitálové centrá, sa v sledovaných podmienkach hospodársko-politického vývoja náhle dostali do stretu záujmov s neporovnateľne väčšími gigantickými kapitálovými centrami nacistického Nemecka. V priesečníku záujmov vznikali dlhodobé vleklé spory medzi národne slovenským a nemeckým kapitálom o pozície v peňažníctve Slovenska. Hospodársko-politické pozadie týchto sporov je obsahom nasledujúcej štúdie, ktorá uvedenú problematiku skúma prevažne vo svetle dokumentov z domácich slovenských archívov.

Expanzia ríšsko-nemeckého kapitálu na Slovensko sa rozvinula až po vzniku Slovenskej republiky. Nemecké banky a koncerny však budovali predmostie expanzie podstatne skôr. Tento proces sa začal už na jar 1938 po anexii Rakúska, keď nemecký kapitál vytlačil banky a koncerny českých krajín z rakúskych podnikov a peňažnej sféry. Druhá fáza nastala po mníchovskom diktáte na jeseň 1938 obsadením českého pohraničia. Tu hlavné subjekty nemeckého bankovníctva a priemyslu zabrali filiálky pražských bánk a ďalších kapitálových centrá českých krajín. Cez filiálky potom kapitáni nemecké-

1 HĽAVATÝ, Egon. Vývoj slovenského bankovníctva 1918 – 1968. In *Ludia, peniaze, banky*. Bratislava : AEPRESS, 2003, s. 304-306; HALLON, Ľudovít. Sanačný proces v bankovníctve Slovenska v medzivojnovom období. In *Ludia, peniaze, banky*. Bratislava : AEPRESS, 2003, s. 279-290.

2 HALLON, Ľudovít. Expanzia slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch v rokoch 1939 – 1944. In *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 1, s. 76-77.

ho kapitálu prenikali do správnych orgánov a obchodného vedenia najsilnejších peňažných ústavov a koncernov celého zanikajúceho Československa.³ Veľkou iróniou bola skutočnosť, že kľúčové podniky Slovenska ostali po marci 1939 v rukách popredných koncernov a kapitálových centrál so sídlom na území českých krajín. Podstatná zmena však nastala v personálnom zložení správnych orgánov jednotlivých spoločností, kde exponentov českého, židovského, západoeurópskeho a amerického kapitálu nahradili zástupcovia nemeckých bánk a koncernov.

Podľa najnovších výskumov nemeckých archívnych prameňov predstavitelia rišsko-nemeckého kapitálu sondať možnosti prieniku do finančnej sféry Slovenska už v období autonómie v súvislosti s expanziou do českých krajín. Uvažovali o prevzatí niektorej z pobočiek českých bánk v rámci slovenskej úverovej sústavy s väčším podielom židovského kapitálu, pričom úzko spolupracovali s radikálnymi exponentmi nemeckej menšiny a domáceho nemeckého kapitálu. Transformáciou pobočky alebo niektorej miestnej banky malo vzniknúť silné finančné centrum s cieľom šírenia nemeckého kapitálového vplyvu v podnikovej sfére, ako aj na vyššej úrovni štátnych finančných operácií. Konkrétne projekty v danom smere pripravovala Dresdner Bank v súčinnosti s viedenskou Länderbank. Vo vtedajších podmienkach však v slovenskej ekonomike existovali ešte určité obranné mechanizmy proti bezprostrednému prenikaniu nemeckého kapitálového vplyvu a rišsko-nemecký kapitál sa do zániku druhej ČSR zaujímal najmä o české krajiny. Preto od zamýšľaných projektov dočasne ustúpil.⁴

Základným kameňom reorganizácie finančnej sústavy Slovenska v rokoch 1939 až 1944 sa stalo vládne nariadenie s mocou zákona č. 111 z 19. mája 1939. Podľa tejto legislatívnej úpravy dostalo ministerstvo financií výlučnú právomoc vo veciach peňažníctva. Vládne nariadenie potvrdzovalo a rozširovalo povinnosti peňažných ústavov voči ministerstvu financií zakotvené už v bankových zákonoch z rokov 1924 a 1932. Banky museli naďalej prijímať a z vlastných prostriedkov financovať vládných komisárov, pravidelne podávať správy o hospodárení a podrobovať sa revíziám. Najväčší význam však malo ustanovenie poskytujúce ministerstvu financií právomoc nariadiť peňažnému ústavu splnutie s iným ústavom v prípade, že to žiadal „*obecný záujem na zjednodušenie pomerov v bankovníctve*“.⁵

Zákon č. 111/1939 Sl. z. umožnil podstatné urýchlenie reorganizácie peňažníctva, požadované predstaviteľmi slovenskej finančnej sféry už od polovice tridsiatych rokov. Mimoriadne právomoci, ktoré zákon poskytoval sa ale mohli presadiť len v mimoriadnych politických podmienkach totalitného režimu. Pred októbrom 1938 by schválenie

3 K problematike prenikania rišsko-nemeckého kapitálu do bankovníctva a podnikovej sféry druhej ČSR pozri napríklad: WIXFORTH, Harald. *Auftakt zu Ostexpansion. Die Dresdner Bank und Umgestaltung des Bankwesens im Sudetenland 1938/1939*. Dresden 2001.

4 Zápisnica z rokovania medzi zástupcami rišsko-nemeckých finančných skupín a Deutsche Partei vo veci založenia bankového ústavu nemeckého kapitálu na Slovensku 26. 10. 1938 v Bratislave. In SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David (Eds). „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu DOKUMENTY 1 (Das „*Dritte Reich*“ und die Entstehung des Slowakisches Staates DOKUMENTE 1). Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, dokument 85, s. 227-228; Zápisnica zo zasadnutia ohľadne plánu zriadenia pobočky viedenskej Länderbank pre Slovensko a Karpatskú Ukrajinu 14. 12. 1938 v Bratislave. In SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, ref. 4, dokument 151, s. 509-512.

5 Vládne nariadenie s mocou zákona č. 111 z 19. mája 1939. In *Slovenský zákonník 1939*.

podobných administratívno-direktívnych opatrení bolo málo pravdepodobné. Kontroverzný charakter zákona sa stal terčom kritiky postihnutých peňažných ústavov. Napríklad právni zástupcovia koncernu českej Legiobanky na Slovensku označili sledovanú právnu normu za protiústavnú, lebo vláda ju schválila iba ako dočasné opatrenie ešte pred prijatím ústavy z júla 1939 a nebola potvrdená parlamentom. Argumentovali aj tým, že zákon č. 111/1939 Sl. z. vychádzal zo 4. odstavca zákona č. 1 Slovenskej republiky, podľa ktorého vláda mala právo schvaľovať vládne nariadenia s mocou zákona, ale iba s obmedzenou časovou platnosťou do prijatia ústavy a rozdelenia právomocí medzi vládu a snem.⁶

V auguste až októbri 1939 sa konali zložité rokovania vládnych a politických činiteľov o koncepcii zlučovania bánk na podklade viacerých ideových návrhov. Zavázili najmä plány vypracované riaditeľom Ľudovej banky v Ružomberku Antonom Mederlym, ktorý sa po marci 1939 stal „šedou eminenciou“ celej finančnej sféry Slovenska. Rokovania prebiehali pod tlakom rôznych záujmových skupín a bez priamej účasti vedúcich osobností peňažníctva. Vyústili do zostavenia prvého konkrétneho plánu reorganizácie finančnej sféry po vzniku Slovenskej republiky, ktorý vláda oficiálne schválila 26. októbra 1939.⁷ Plán skoncipovali podľa analýz dodaných odborníkmi, ale bez ich účasti. Jeho výsledný tvar bol preto kombináciou odborných hľadísk a jednostranných politických rozhodnutí. Okrem problému koncentrácie peňažníctva obsahoval aj ďalšie úlohy presťahy a rozvoja finančnej sústavy.

V štruktúre obchodných bánk sa mala pôsobnosť rozdeliť medzi ústavy tzv. slovenského, miešaného, nemeckého a českého charakteru. Najväčší priestor by sa pritom uvoľnil domácim bankám „slovenského charakteru“, zatiaľ čo židovským bankám a filiálkam zahraničných, predovšetkým českých peňažných ústavov vláda plánovala manévrovací priestor čo najviac obmedziť. Uvedený zámer sa zdôvodňoval tým, že „*Kresťanský štát by inak schválil klasickú židovskú tézu, že najlacnejšie peniaze sú peniaze nevlastné* [...]“.⁸ Na pôde štyroch menovaných skupín obchodných bánk sa mala následne uskutočniť dlho pripravovaná koncentrácia peňažných ústavov. V duchu predchádzajúcich projektov plán navrhoval vytvoriť niekoľko hlavných koncentračných bodov ako zárodkov budúcich veľkobánk. Zároveň ale počítal so zachovaním konkurenčného prostredia viacerých ústavov, aby sa predišlo nezdravému monopolizmu.

V najdôležitejšej prvej skupine obchodných bánk, čiže bánk „slovenského charakteru“ plán určil dva hlavné koncentračné body a to Slovenskú banku a Ľudovú banku v Ružomberku. Plán fúzií bol nepríjemným prekvapením pre obchodné vedenie Tatra banky. Počítal totiž s jej faktickou likvidáciou po zlúčení s podstatne menšou provinčnou Ľudovou bankou. Dôvodom bola fatálna hospodárska situácia Tatry. Uprednostnenie Ľudovej banky sa v texte plánu zdôvodňovalo takmer výlučne politickými, respektíve konfesionalno-nacionálnymi argumentmi. Multinacionálna Slovenská všeobecná úverná banka sa po sanácii za pomoci štátu mala stať tretím „kryštalizačným“ bodom bankov-

6 Vládne nariadenie č. 111..., ref. 5; Zákon č. 1/1939. In *Slovenský zákonník 1939*.

7 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Ministerstvo financií (ďalej MF), inventárne číslo (ďalej inv. č.) 183, kartón (ďalej k.) 55. Plán vlády Slovenskej republiky na reorganizáciu peňažníctva z 26. októbra 1939.

8 Plán vlády na reorganizáciu peňažníctva..., ref. 7.

níctva, konkrétne tzv. bánk zmiešaného charakteru. Ešte predtým však museli vládne miesta vyriešiť zložitý medzinárodný problém vlastníckych nárokov vo vzťahu k predmetnému peňažnému ústavu. Jeho predseda a bývalý minister autonómnej vlády Ján Lichner totiž poskytol dôvernú informáciu, že Legiobanka ako majoritný vlastník Slovenskej všeobecnej úvernej banky plánovala odkúpiť celý balík jej akcií a 50 % z nich postúpiť kapitálovej skupine Deutsche Bank. Akcie mali byť náhradou za jadro koncernu Legiobanky v Protektoráte Čechy a Morava, ktoré by inak pripadlo Deutsche Bank ako vojnová korisť. Slovenská vláda preto v zložitých rokovaniach uplatňovala nároky na zostávajúci podiel Legiobanky v Slovenskej všeobecnej, ako na celú slovenskú časť Legiokoncernu. Štvrtú skupinu koncentrácie komerčných bánk mali tvoriť peňažné ústavy domáceho nemeckého kapitálu, reprezentované Bratislavskou obchodnou a úvernou bankou. Posledný koncentračný bod predstavovali filiálky českých bánk. Šance zachovať si existenciu dostali pobočky Živnobanky, Anglo-pragobanky a Moravskej banky. Vzhľadom na ich veľký podiel v slovenských podnikoch a úspešnú činnosť sa mali stať centrom zlučovania ďalších filiálok bánk českých krajín.⁹

Realizácia vládneho plánu koncentrácia peňažníctva spočiatku postupovala podľa stanoveného harmonogramu. Súčasne s vydaním prvých dekrétov o nútenom zlučovaní peňažných ústavov s koncentračnými bodmi na začiatku decembra 1939 sa však začali ozývať stále početnejšie hlasy proti zvolenej štruktúre fúzií a nechýbali ani hlasy úplne odmietajúce myšlienku koncentrácie. Protestovala najmä Tatra banka a ďalšie ústavy určené na splynutie s koncentračnými bodmi. Legiobanka a jej afilácia Slovenská všeobecná úverná banka prišli s vlastnými koncepciami usporiadania slovenskej časti Legiokoncernu.¹⁰ Maďarská strana na medzištátnych rokovaniach so Slovenskom ostro vystúpila proti plánovanej likvidácii domácich maďarských bánk a zahraničných filiálok maďarských ústavov ich zlúčením so slovenskými bankami. Najúčinnnejšie však boli útoky zástupcov dravo sa rozvíjajúceho nemeckého kapitálu.

Nemecký finančný kapitál prenikal na Slovensko v dvoch hlavných smeroch. Prvý predstavovala finančná skupina zoskupená okolo Dresdner Bank a druhý kapitálová skupina Deutsche Bank. Dve najväčšie rišsko-nemecké banky sa na Slovensko dostali prostredníctvom centrál českých veľkobánk, ovládnutých po obsadení českých krajín. Dresdner Bank už roku 1939 získala výhodnú pozíciu v Bratislavskej obchodnej a úvernej banke, ktorú od roku 1935 kontrolovala Česká eskomptná banka a úverný ústav. Zabratím koncernu Českej eskomptnej banky padla do rúk Dresdner Bank aj bratislavská afilácia predmetného českého ústavu, následne pretvorená na Deutsche Handels- und Kredit Bank (Nemecká obchodná a úverná banka). Deutsche Bank vstúpila na Slovensko dvomi koridormi, a to prostredníctvom dvoch významných ústavov Českej banky Union a rakúskeho Creditanstaltu, ktoré ovládla v rokoch 1938 – 1939. Deutsche Bank si zvolila za oporný bod bratislavskú filiálku zabranej Union banky. Táto filiálka sa však už stala predmetom plánu koncentrácie peňažníctva, podobne ako tri ústavy domáceho

9 Plán vlády na reorganizáciu peňažníctva..., ref. 7.

10 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Alternatívne návrhy Legiobanky na reorganizáciu peňažníctva zo začiatku roka 1940.

nemeckého kapitálu Spišská banka v Kežmarku, Spišská úverná banka v Levoči a Čerhátska banka v Nižnom Medzeve, označené za nemecké menšinové banky.¹¹

Reprezentácie oboch skupín ríšsko-nemeckého kapitálu ostro vystúpili proti rozhodnutiu slovenskej vlády a žiadali vyňať uvedené banky a filiálku z odsúhlaseného projektu fúzií. Na ministerstve financií, ako aj na predsedníctve vlády sa preto už 13. decembra 1939 museli posúdiť prvé návrhy korektúr plánu prestavby peňažníctva, ktorý sa len niekoľko dní predtým začal realizovať. Vláda uznala nároky Deutsche Bank a vyňala filiálku Union banky z vládneho plánu koncentrácie. Zároveň súhlasila s pretvorením filiálky na druhé samostatné centrum ríšsko-nemeckého kapitálu na Slovensku a na druhý koncentračný bod nemeckých ústavov. Tri menšinové banky však zatiaľ ostávali zaradené do plánu fúzií, napriek tlaku nemeckého veľvyslanectva a nemeckej vlády.¹²

Splnením niektorých požiadaviek nemeckého kapitálu sa prvé korektúry plánu koncentrácie neskočili. Vláda bola nútená reagovať aj na útoky z ďalších smerov. Na maďarsko-slovenských rokovaniach slovenská strana súhlasila s vytvorením maďarskej národnostnej banky s úlohou koncentračného bodu filiállok maďarských bánk. Jej základ mala tvoriť Prvá sporivá banka v Bratislave. Táto sa však musela najskôr vyčleniť z „kryštalizačného“ bodu Slovenskej banky, kam spadala podľa pôvodného projektu fúzií. Recipročne sa počítalo so založením slovenskej národnostnej banky v Maďarsku. O niekoľko týždňov neskôr v januári 1940 maďarská vláda nótou veľvyslanectva v Bratislave vyjadřila ostrý protest aj proti zámeru fuzionovať údajne maďarské menšinové ústavy na Spiši a Nitriansku všeobecnú banku. Slovenská vláda protest jednoznačne zamietla s odôvodnením, že v prípade spišských ústavov ide o nemecké banky a Nitrianska všeobecná banka patrí do koncernu Slovenskej všeobecnej úvernej banky, respektíve Legiobanky.¹³

Z pôvodného projektu koncentrácie už pri prvých korektúrach vypadli aj ďalšie dva významné ústavy Slovenská všeobecná úverná banka a Dunajská banka. Vláda rozhodla ponechať otázku ich usporiadania zatiaľ otvorenú. Podľa zostavovateľov návrhu korektúr bolo vyňatie predmetných ústavov z plánu výsledkom intenzívnych dlhodobých aktivít určitých „zemedelských skupín“. V skutočnosti išlo o Zväz roľníckych vzájomných pokladníc požadujúci pretvorenie jednej z väčších obchodných bánk na centrálu svojich obchodných operácií. Uvedená odnož ľudového peňažníctva vznikla v medzivojnovom období na podnet agrárneho hnutia a z osobnej iniciatívy agrárneho politika a premiéra Milana Hodžu. Po roku 1938 ovládli Zväz exponenti Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Aktivity Zväzu podporila Legiobanka. Prišla s plánom „znárodňovania“ slovenského priemyslu na podklade spolupráce Zväzu a jej afilácie Slovenskej všeobecnej úvernej

11 Plán vlády na reorganizáciu peňažníctva..., ref. 7; VENCOVSKÝ, František (Ed). *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha : Bankovní institut, 1999, s. 256-261; LIPTÁK, Ľubomier. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 44-45.

12 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 55. Návrh úpravy plánu na reorganizáciu peňažníctva z 13. 12. 1939, zaslaný ministerstvom financií na predsedníctvo vlády a ďalšie ministerstvá.

13 Návrh úpravy plánu na reorganizáciu peňažníctva..., ref. 12; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 83. Aide memoire maďarského vyslanectva v Bratislave z 10. 1. 1940 na ministerstvo financií ohľadne koncentrácie maďarských bánk na Slovensku; Odpoveď ministerstva financií maďarskému vyslanectvu v Bratislave na Aide memoire z 10. 1. 1940.

banky. Skutočným zámerom Legiobanky bolo udržanie slovenskej časti koncernu pod vlastnou kontrolou.¹⁴

Aktivity Zväzu Roľníckych vzájomných pokladníc ohľadne Slovenskej všeobecnej úvernej banky sa však krížili s plánmi veľmi silného protivníka. Bol ním nemecký kapitál, reprezentovaný Deutsche Bank, respektíve jej novou afiliáciou rakúskym Creditanstaltom. Nemecký kapitál si uplatňoval nároky na Slovenskú všeobecnú úvernú banku i na ďalšie časti koncernu Legiobanky na Slovensku. Svoje nároky opieral o predkupné právo na 50 % akcií Slovenskej všeobecnej, poskytnuté Creditanstaltu Legiobankou v máji 1939. Existenciu tejto opcie predpokladal aj plán koncentrácie slovenského peňažníctva z októbra 1939. Creditanstalt však vo svojich požiadavkách išiel ešte ďalej a navrhoval, aby sa Slovenská všeobecná aj s väčšinou filiálok Legiobanky na Slovensku vliala do novej centrálnej nemeckého kapitálu v Bratislave, ktorá sa mala vytvoriť z tunajšej pobočky Union banky.¹⁵

Predstavitelia Creditanstaltu a za ním stojacej Deutsche Bank mohli stupňovať svoje požiadavky, lebo mali plnú podporu nemeckých vládnych miest. Podľa nemeckých prameňov sa plány dvoch najväčších ríšsko-nemeckých bankových koncernov vo finančnej sfére slovenského štátu stali od januára 1940 obsahom slovensko-nemeckých vládnych rokovaní, ktoré sa odohrávali striedavo v Berlíne a Bratislave. Slovenskú stranu na rokovaní zastupoval odborový radca ministerstva financií Alexander Hrnčár a nemecké záujmy presadzovali exponenti ríšskeho ministerstva hospodárstva ministerský dirigent Günther Bergemann a ministerský radca Walter Riehle, dlhodobo poverený riešením otázok protektorátneho bankovníctva. Do rokovaní pravidelne vstupoval aj nemecký obchodný atašé pri nemeckom vyslanectve v Bratislave Erich Gebert, najvýznamnejší hospodársky poradca (beráter) nacistického Nemecka na Slovensku. Hlavnou témou medzištátnych rozhovorov od januára až do začiatku marca 1940 bolo plánované vytvorenie dvoch centier ríšsko-nemeckého finančného kapitálu na Slovensku transformáciou miestnych peňažných ústavov, respektíve pobočiek väčších bánk pod kontrolou nemeckého kapitálu. Postupne však pribúdali ďalšie požiadavky nemeckej strany v súvislosti s koncentráciou slovenského bankovníctva.¹⁶

Kľúčové body žiadosti nemeckého finančného kapitálu voči vládnym hospodárskym kruhom Slovenska boli zhrnuté do textu verbálnej nóty nemeckého vyslanectva v Bratislave, ktorú predložili slovenskému ministerstvu zahraničných vecí 5. marca 1940. Obsah nóty potvrdzoval radikalizáciu hospodársko-politického tlaku Nemecka vo finančnej sfére na pozadí prehlbovania vazalského vzťahu slovenského štátu voči Veľkonemeckej ríši. Prvé dva body zoznamu požiadaviek oficiálne predkladali plán vytvorenia dvoch nových bánk Deutsche Handels- und Kredit Bank a Union Bank v Bratislave ako zastú-

14 Návr úpravy plánu na reorganizáciu peňažníctva...ref. 12; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Alternatívne návrhy Legiobanky na reorganizáciu peňažníctva zo začiatku roka 1940; CAMBEL, Samuel. *Slovenská dedina (1938 – 1944)*. Bratislava: Veda, 1995, s. 131-135.

15 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List vedenia banky Creditanstalt-Bankverein na ministerstvo financií v Bratislave z 29. 1. 1940; SNA, f. Tatra banka (ďalej TB), inv. č. 410, k. 198. Posudok Revízneho odboru Slovenskej národnej banky z 12. 2. 1941 na plán Union banky likvidovať koncern Slovenskej všeobecnej úvernej banky a Česko-moravskej banky na Slovensku.

16 Bundes Archiv (ďalej BArch), f. R 70 Slowakei /122, s. 137. Prísne tajná správa Sicherheits Dienst (W. Urbantske) o vývoji slovensko-nemeckých rokovaní ohľadne koncentrácie bankovníctva z 8. 5. 1940.

penia Dresdner Bank a Deutsche Bank na Slovensku. V záujme kapitálového posilnenia oboch nových peňažných ústavov nemecká strana požadovala zaradiť do koncentračného bodu Deutsche Handels- und Kredit Bank všetky menšie nemecké banky, teda Spišskú banku, Spišskú obchodnú banku, Čerhátsku banku v Medzeve, ako aj Spišskosobotskú katolícku ľudovú banku. Koncentračnému bodu Union banky mal pripadnúť celý koncern Slovenskej všeobecnej úvernej banky s tromi afiliáciami a Bratislavská všeobecná banka. Text verbálnej nóty mal aj ideologický rozmer. Jeho autori interpretovali budovanie dvoch uvedených centier nemeckého finančného kapitálu ako osobitnú formu rozširovania nemeckého životného priestoru na území Slovenska.¹⁷ Požiadavky obsiahnuté vo verbálnej nóte ešte raz osobne predložili zástupcovia vládných hospodárskych kruhov Nemecka W. Riehle a E. Gebert na rokovaníach v Bratislave 17. marca 1940. Vynútili si pritom prísľub slovenských vládných predstaviteľov, že nepodniknú žiadne kroky vo veci koncentrácie bánk spadajúcich do okruhu nemeckých hospodárskych záujmov bez dohody s vládnymi zástupcami Nemecka. Išlo o vzájomný prísľub, ktorý obe strany okamžite po ukončení rozhovorov porušili.¹⁸

So samostatnými koncepciami usporiadania vlastného koncernu prichádzala aj správa Slovenskej všeobecnej úvernej banky, koordinujúca postup s materskou Legiobankou. Predkupné právo nemeckej kapitálovej skupiny sa pritom zjavne nebralo do úvahy. V návrhoch z prelomu rokov 1939/1940 Slovenská všeobecná a Legiobanka predložili hneď niekoľko variantov zjednodušenia siete svojich úradovní a afilovaných ústavov na území Slovenskej republiky. Hlavným zámerom opäť bolo zachovanie samostatnosti koncernu Legiobanky a jej kapitálovej účasti na Slovensku. Alternatívne projekty podporili aj tri afilované banky Slovenskej všeobecnej, a to žiadosťami na ministerstvo financií z januára 1940 o zaradenie do koncentračného bodu materského ústavu. Návrhy Legiobanky obsahovali početné reminiscencie na údajné zásluhy z minulosti. Banka tým chcela napraviť svoju nelichotivú povesť z obdobia úspešnej a často nevyberavej expanzie v slovenskom peňažníctve počas medzivojnových rokov. Vedenie Legiobanky charakterizovalo vlastné aktivity na Slovensku pred rokom 1939 napríklad nasledovne: „*Nebola to z našej strany zaiste túžba po nadpriemerných ziskoch [...] usilovali sme sa, aby vplyv cudzí bol postupne vytlačovaný [...] a súčasne s tým posilňovali sme [...] miestny život slovenský, a toto konali sme pomocou svojich vlastných prostriedkov, čerpaných z českých zemí [...] bol to sám [...] Msgre Hlinka, ktorý opätovne pri rôznych príležitostiach sa veľmi pochvaľne vyjadroval o našej hospodárskej činnosti [...]*“¹⁹ Úradníci ministerstva financií podobné tvrdenia striktne odmietali ako nehorázne výmysly a predmetný návrh nechali bez odpovede až do obdobia, keď sa otázka koncernu Legiobanky s konečnou platnosťou vyriešila.

Plán reorganizácie a zjednodušenia peňažnej sústavy Slovenska z októbra 1939 odmietla aj väčšina národne slovenských bánk, napriek tomu, že ich predstavitelia sa s myšlienkou koncentrácie v zásade stotožňovali. Príčin bolo viac. Plán pripravovala

17 SNA, f. 116-47-3/278-281. Verbálna nóta Nemeckého vyslanectva v Bratislave Ministerstvu zahraničných vecí Slovenskej republiky z 5. 4. 1940.

18 Prísne tajná správa Sicherheits Dienst (W. Urbantske)..., ref. 16.

19 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Alternatívne návrhy Legiobanky a Slovenskej všeobecnej úvernej banky na reorganizáciu peňažníctva zo začiatku roka 1940.

úzka skupina vládnych úradníkov na ministerstve financií bez účasti zástupcov slovenských bánk. Vtedajšej vládnej garnitúre sa preto nepodarilo pre jej koncepciu získať podporu viacerých záujmových skupín. Politické kritériá pri zostavovaní plánu príliš často prekryvali odborné hľadiská. Projekty fúzií preto v mnohých prípadoch nerespektovali kapitálové, hospodárske a personálne väzby medzi ústavmi. Napríklad Slovenská všeobecná úverná banka by sa podľa plánu stala jedným z bodov koncentrácie bánk, ale jej afilované ústavy mala prevziať Ľudová banka v Ružomberku. Práve prípad tohto ústavu, ktorému plán koncentrácie peňažníctva prisudzoval najdôležitejšiu pozíciu v celom procese fúzií bol charakteristický. Už prvé týždne realizácie vládneho plánu ukázali, že Ľudová banka v Ružomberku vzhľadom na svoj úzky hospodársky a zrejme aj vzhľadom na nedostatočný ľudský odborný potenciál nestačila na zverené úlohy.²⁰

Faktická deštrukcia vládneho programu reorganizácie peňažníctva vyvolala ďalšiu vlnu návrhov a koncepcií. Medzi hlavné faktory vplyvu, ktoré v konečnom dôsledku priniesli podstatné zmeny v celej peňažnej sústave Slovenska, patrilo riešenie otázky slovenského koncernu Legiobanky a Slovenskej všeobecnej úvernej banky v konfrontácii s ríšsko-nemeckým kapitálom, neschopnosť Ľudovej banky v Ružomberku plniť zábery vlády v procese koncentrácie peňažníctva a formovanie nového veľkého peňažného ústavu z iniciatívy Zväzu Roľníckych vzájomných pokladníc pod záštitou HSLS, ako aj posuny mocenských pozícií na politickej scéne. Neúspešný vývoj prípravných prác na projekte koncentračného bodu ružomerskej Ľudovej banky v januári a februári 1940 prispel k zmene postoja vlády voči Tatra banke. Vládni činitelia dospeli k názoru, že treba za pomoci štátu obnoviť kľúčovú pozíciu Tatry v slovenskom peňažníctve, aby mohla plniť ďalekosiahle hospodárske úlohy celonárodného významu.

Vláda konkretizovala nové poslanie Tatra banky v procese koncentrácie peňažníctva výnosom ministerstva financií z 30. marca 1940. Ministerstvo poverilo Tatra banku, aby likvidovala a prevzala celý koncern Legiobanky na Slovensku. V praxi to znamenalo, že mala prevziať osem slovenských filiállok Legiobanky, päť úverných ústavov ovládaných Legiobankou, ako aj centrálu, sieť filiállok a tri afilované peňažné ústavy Slovenskej všeobecnej a úvernej banky na území slovenského štátu.²¹ Zásehóm vlády sa Tatra zmenila z ústavu určeného *de facto* k likvidácii na jedno z hlavných centier koncentrácie slovenského peňažníctva. Generálny riaditeľ banky Rudolf Kubiš komentoval postup vládnych miest nasledovne: „*Rozhodnutie vlády, v zmysle ktorého náš ústav i do budúcnosti zachováva si svoju samostatnosť a stáva sa pri zjednodušení pomerov v našom slovenskom peňažníctve jedným dôležitým koncentračným bodom je pre nás potešujúce a veľmi vážne i ďalekosiahle poverenie [...].*“²² S prípravou likvidácie a prevzatia koncernu Legiobanky sa malo začať okamžite. Vedením transakcie poverili skúseného predstaviteľa peňažníctva a riaditeľa Tatra banky Rudolfa Gabriša.

Prípravné práce na sledovanej transakcii boli zo strany štátu v plnom prúde už od vydania ministerského výnosu z 30. 3. 1940. Vládne nariadenia o zlučovaní bánk však opäť

20 Plán vlády na reorganizáciu peňažníctva..., ref. 7; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 83. Listy obchodného vedenia Ľudovej banky v Ružomberku na ministerstvo financií z februára 1940.

21 Výnos Ministerstva financií Slovenskej republiky z 30. 3. 1940, č. 4 812/40 – II/16-13.

22 SNA, f. TB, inv.č. 85, k. 16. R. Kubiš na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 15. 4. 1940.

narazili na silný odpor postihnutých ústavov. Správanie pražskej centrály Legiobanky a nemeckej kapitálovej skupiny Deutsche bank, prepojenej s viedenským Creditanstaltom, vôbec nenaznačovalo, že by sa menované kapitálové skupiny hodlali podriaďiť dekrétom slovenskej vlády. Predstavenstvo Legiobanky bez ohľadu na vládne zámery dohodlo s maďarskou stranou zlúčenie vlastných pobočiek a filiállok Slovenskej všeobecnej úvernej banky na území Maďarska do samostatného ústavu so sídlom v Košiciach. Legiobanka okrem toho po rokovaníach s predsedom Creditanstaltu H. Fishenböckom predĺžila zástupcom nemeckého kapitálu opciu na zakúpenie účastín Slovenskej všeobecnej až do konca roka 1940. Vedenie Creditanstaltu využilo príležitosť a na rokovaníach s Legiobankou 31. 3. až 1. 4. 1940 akcie zakúpilo.²³

Vládni činitelia v Bratislave chápali uvedené kroky Legiobanky ako nôž do chrbta vláde i celému procesu rekonštrukcie peňažníctva. Vláde sa podarilo uzavrieť s maďarskou stranou predbežnú recipročnú dohodu o vybudovaní národnostných bánk, ako aj predĺžiť dobu pôsobenia slovenských bánk v Maďarsku. Na začiatku roka 1940 však rozhovory s maďarskou vládou uviazli na mŕtvom bode a povolenie činnosti slovenských bánk malo končiť 31. marca 1940. Ešte akútnejší bol prípad Creditanstaltu, ktorého zástupcovia sa arogantným spôsobom pokúšali prevziať celý slovenský koncern Legiobanky, pričom argumentovali zakúpenými akciami. Bratislavská centrála Slovenskej všeobecnej a tunajšia pobočka Legiobanky obdržali na prelome marca a apríla 1940 rozhodnutie slovenského ministerstva financií o splynutí s Tatra bankou a zároveň aj oznámenie centrály Legiobanky o predaji akcií slovenského koncernu viedenskému Creditanstaltu. Podľa listu predstavenstva Legiobanky vedeniu Slovenskej všeobecnej z 2. apríla 1940 mal byť Creditanstalt považovaný za hlavného akcionára a mali sa plne rešpektovať príkazy jeho povereníkov.²⁴

Minister financií Mikuláš Pružinský adresoval príkaz na zlúčenie slovenského koncernu Legiobanky s Tatrou vo veľmi ostrom liste z 30. marca 1940 priamo predsedovi Slovenskej všeobecnej a splnomocnencovi Legiobanky na Slovensku Jánovi Lichnerovi. Minister financií využil zákulisné rokovania Legiobanky s maďarskou stranou, aby obvinil predstaviteľov pražskej centrály sledovaného ústavu z neserióznosti a nekalých úmyslov. Uvedené skutočnosti predstavovali aj vhodný argument, ktorým sa dalo zdôvodniť plánované zlúčenie Legiokoncernu s Tatra bankou. Minister sa vyjadril nasledovne: „*Legiobanka, úč. spol. v Prahe dlhší čas viedla rokovanie s maďarskými úradnými činiteľmi o úpravu svojich maďarských záujmov. Pritom postupovala s najväčšou tajnosťou pred slovenskými úradmi. Ministerstvo financií žiadalo Vás [...] pri osobných rokovaníach dôrazne o nápravu [...] Legiobanka vôbec nerešpektovala podmienky ministerstva financií a namietanú dohodu, uzavretú s maďarskými činiteľmi, uviedla do života [...] Ministerstvo financií [...] muselo preto pristúpiť k jednostranným opatreniam toho obsahu, že prikázalo [...] Slovenskej všeobecnej úvernej banke v Bratislave, všetkým jej*

23 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List vedenia banky Creditanstalt-Bankverein na ministerstvo financií v Bratislave z 29. 1. 1940; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List centrály Legiobanky riaditeľstvu Slovenskej všeobecnej úvernej banky z 2. 4. 1940; Prísne tajná správa Sicherheitsdienst (W. Urbantske)..., ref. 16.

24 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List centrály Legiobanky riaditeľstvu Slovenskej všeobecnej úvernej banky z 2. 4. 1940; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List riaditeľstva Slovenskej všeobecnej úvernej banky na ministerstvo financií v Bratislave zo 4. 4. 1940.

*afiláciám a všetkým filiálkam Legiobanky na Slovensku, aby dňom 1. apríla 1940 splynuli za podmienok v príkaze uvedených s Tatra bankou v Bratislave [...]*²⁵

Akcieschopní predstavitelia nemeckej kapitálovej skupiny však pri samotnej realizácii zámerov slovenské vládne orgány aj Tatra banku predbehli. Deň po zaslaní správy o predaji akcií Slovenskej všeobecnej úvernej banky 3. apríla 1940 sa do jej bratislavskej centrály dostavili zástupcovia Creditanstaltu vedení riaditeľom L. Fritscherom. Správali sa ako vyslanci majoritného vlastníka a do obchodnej správy Slovenskej všeobecnej dosadili prokuristu Creditanstaltu A. Heinischa. Bezradné riaditeľstvo Slovenskej všeobecnej sa obrátilo na ministerstvo financií s prosbou o radu, ako má ďalej postupovať a s otázkou, či podľa platných predpisov schválilo prevod akcií na Creditanstalt. List podobného znenia zaslala na vládne miesta aj bratislavská pobočka Legiobanky.²⁶ Na otázky odpovedal za ministerstvo financií A. Hrnčár prípisom zo 6. apríla 1940. Odpovede boli strohé a jednoznačné: „[...] *ministerstvo financií sdeluje, že musíte sa jedine a výhradne pridržovať len jeho výnosu zo dňa 30. marca* [o zlúčení s Tatra bankou – [L. H.] *a opačne nesmiete za žiadnych okolností pripustiť nijaký zásah [...]* *Ak by ste toto napriek nášmu upozorneniu urobili, ministerstvo financií bolo by prinútené použiť proti Vášmu ústavu, respektíve jeho správny orgánom všetky politické protiopatrenia [...]*“²⁷ Tento prípis dal autor na vedomie všetkým pobočkám a afiliáciám Slovenskej všeobecnej, ako aj filiálkam Legiobanky na Slovensku.

Vedenie Slovenskej všeobecnej a zástupcovia Legiobanky navonok rešpektovali vôľu ministerstva financií, ale ich sympatie boli na strane pražskej centrály koncernu. Ostávali jej verní a tajne snovali plán protiopatrení. V polovici apríla 1940 začali vyjednávať s Tatra bankou. Táto vstúpila do hry konkrétne 12. apríla 1940, keď sa R. Gabriš zúčastnil zasadania správnej rady Slovenskej všeobecnej. Správna rada oficiálne potvrdila, že sa podriadi príkazu ministerstva financií z 30. marca 1940 a nepodnikne protiopatrenia súdnou cestou. Podľa príslubou J. Lichnera ako predsedu Slovenskej všeobecnej sa od 17. apríla 1940 malo pristúpiť k prípravným prácam na odovzdaní koncernu do rúk Tatra banky. Správa Slovenskej všeobecnej v súčinnosti s vedením afilovaných ústavov a so zástupcami Legiobanky však nedodržali dané sľuby a intenzívne pripravovali tzv. ponosy, čiže súdne sťažnosti proti výnosu ministerstva financií o zlúčení s Tatrou. Ešte vážnejšiu prekážku, najmä z politického hľadiska, predstavoval nemecký kapitál, ktorý sa nehodlal vzdať svojich nárokov, vyplývajúcich z kúpy akcií Slovenskej všeobecnej.²⁸

Centrála Legiobanky na prelome apríla a mája 1940 tajne informovala predstaviteľov slovenskej vetvy koncernu o spoločnom postupe proti tlaku ministerstva financií. Všetky pobočky a afiliácie Legiokoncernu na Slovensku potom 3. mája 1940 podali súdne sťaž-

25 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List ministra financií M. Pružinského splnomocnencovi Legiobanky na Slovensku J. Lichnerovi z 30. 3. 1940.

26 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List riaditeľstva Slovenskej všeobecnej úvernej banky na ministerstvo financií v Bratislave zo 4. 4. 1940; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List bratislavskej filiálky Legiobanky na ministerstvo financií zo 4. 4. 1940.

27 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. List odborového radcu ministerstva financií A. Hrnčára vedeniu Slovenskej všeobecnej úvernej banky zo 6. 4. 1940.

28 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Hlásenie správneho a dozorného výboru Tatra banky na ministerstvo financií o rokovaniach s riaditeľstvom Slovenskej všeobecnej úvernej banky z 19. 4. 1940.

nosti proti príkazu ministerstva. Právny zástupca koncernu spochybnil nielen predmetný ministerský výnos, ale aj vládne nariadenie s mocou zákona č. 111 z 19. mája 1939, na základe ktorého bol príkaz vydaný. Tvrdil, že platnosť vládneho nariadenia skončila prijatím ústavy z 21. júla 1939, keď zákonodarná moc prešla z vlády na snem. Vedenie Tatra banky dostalo od zástupcu ministerstva financií vo svojom predstavenstve Gejzu Duplinského inštrukcie, aby na „ponosy“ vôbec nereagovalo. Legiokoncern sa proti vôli ministerstva financií bránil aj inými zbraňami, najmä rôznymi obštrukciami. Riaditeľ Slovenskej všeobecnej Karol Mach prerušil 3. mája 1940, teda v deň podania súdnych sťažností, všetky rokovania s Tatra bankou, údajne pre dlhodobú chorobu. O dva týždne neskôr prišla správa, že predseda Slovenskej všeobecnej Ján Lichner odcestoval na dovolenku k moru. Na jednaniach s predstavenstvom Legiobanky v Prahe 20. mája 1940 odmietli R. Gabrišovi vydať materiály Slovenskej všeobecnej s odôvodnením, že vlastníkom akcií tejto banky už bol Creditanstalt.²⁹

Vzhľadom na súdobú medzinárodnú a vnútroštátnu hospodársko-politickú situáciu bol odpor kapitánov Legiokoncernu márný. Slovenská vláda prešla za pomoci represívnych orgánov do útoku. Na príkaz Ústredne štátnej bezpečnosti bol 23. mája 1940 uväznený riaditeľ Slovenskej všeobecnej K. Mach. V nasledujúcich dňoch bezpečnostné orgány uskutočnili domové prehliadky v bytoch K. Macha a J. Lichnera. Zabavili viacero písomností, napríklad korešpondenciu s maďarskou stranou. Pod zostreým tlakom správa Slovenskej všeobecnej aj ústredie Legiokoncernu ustúpilo. Koncom mája sa vytvorila komisia správnej rady Slovenskej všeobecnej bez účasti Macha a Lichnera ochotná rokovať o zlúčení s Tatra bankou. Definitívne rozhodnutie Legiobanky vzdať sa svojich pozícií na Slovensku a jej celkovú situáciu dokumentovala skutočnosť, že práve v sledovanom období sa premenovala na Česko-moravskú banku.³⁰

Podstatne náročnejšie bolo prelomiť odpor nemeckej kapitálovej skupiny. Dohodu s jej reprezentantmi dosiahli zástupcovia vlády a Tatra banky až po zložitých rokovaniach na podklade vzájomného kompromisu. Rokovania ďalej postupovali ako súčasť medzištátnych slovensko-nemeckých rozhovorov o požiadavkách nemeckých veľkobánk. Tatra banku na rozhovoroch zastupoval R. Gabriš, poverený organizáciou revízie a preberania Legiokoncernu. Zástupcovia sporných strán, teda slovenskej vlády a Tatra banky, Creditanstaltu, ako aj protektorátnej vlády a Legiobanky, boli už od vzniku patového konfliktu na prelome marca a apríla 1940 prizývaní do Berlína na rozhovory s cieľom kompromisu, kde predstavitelia vládnych hospodárskych kruhov Nemecka vystupovali v pozícii arbitra. V skutočnosti sami iniciovali svojvoľné kroky nemeckého finančného kapitálu. Slovenské vládne miesta vyslali do Berlína reprezentatívnu delegáciu. Okrem

29 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Sťažnosti pobočiek a afiliácií Legiobanky na Slovensku proti postupu ministerstva financií na Najvyšší správny súd z 3. 5. 1940; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Hlásenia správneho a dozorného výboru Tatra banky na ministerstvo financií o vývoji vzťahov so Slovenskou všeobecnou úvernou bankou z 20. 5. 1940 a 25. 5. 1940.

30 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Zápisnice zo zásahu bezpečnostných orgánov v bytoch riaditeľa a predsedu Slovenskej všeobecnej úvernej banky K. Macha a J. Lichnera z 24. 5. 1940; SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 60. Hlásenia správneho a dozorného výboru Tatra banky na ministerstvo financií o vývoji vzťahov so Slovenskou všeobecnou úvernou bankou z 20. 5. 1940 a 25. 5. 1940; SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Hlásenie správy Tatra banky na ministerstvo financií zo 16. 5. 1940 o vytvorení spoločnej komisie so Slovenskou všeobecnou úvernou bankou pre fúziu oboch ústavov.

ministerského radcu A. Hrnčára v nej figurovali guvernér národnej banky Imrich Karvaš, minister bez kresla a hlavný zástupca Slovenska na medzivládnych rokovaníach s Nemeckom Štefan Polják a sekčný šéf ministerstva hospodárstva Alexander Vyskočil. Slovenská delegácia predložila počas berlínskych rozhovorov v dňoch 10. až 13. apríla 1940 svoj plán koncentrácie slovenského koncernu Legiobanky ministerskému radcovi W. Riehlemu a rokovala aj s obchodným atašé E. Gebertom. Svoju koncepciu zároveň predložilo vedenie Ceditanstaltu. Po náležitom posúdení sporných otázok rozhovory pokračovali na začiatku mája 1940 v Bratislave a Prahe.³¹

Na prvých stretnutiach zástupcovia Ceditanstaltu, ako aj slovenská delegácia zásadne odmietali zľaviť zo svojich nárokov. Exponenti ríšskych vládnych miest W. Riehle, E. Gebert a G. Bergemann, ktorí mali na rokovaníach rozhodujúcu pozíciu, ale pochopili, že jediné východisko z patového sporu je v kompromise, preto rozhovory usmerňovali k danému cieľu.³²

Postoj oboch sporných strán sa čiastočne zmenil v polovici júna 1940, keď dosiahli predbežnú kompromisnú dohodu o rozdelení úradovní Slovenskej všeobecnej úvernej banky a Legiobanky na Slovensku medzi Tatra a Ceditanstalt. Podmienky dohody predložili slovenskému ministerstvu financií v podobe tzv. Gedächtnisprotokolu zo 17. júna 1940 ako podklad pre jednanie na vyššej medzištátnej úrovni. Čiastočnému úspechu napomohlo uzavretie medzištátnej slovensko-nemeckej zmluvy 8. júna 1940, ktorá odsúhlasila projekt vytvorenia dvoch centier nemeckého kapitálu na Slovensku z bratislavskej pobočky Union banky a z tunajšej Bratislavskej, respektíve už Nemeckej obchodnej a úvernej banky. Časť úradovní Slovenskej všeobecnej a Legiobanky, vyčlenená pre nemeckú skupinu, mala prejsť priamo na transformovanú Union banku v Bratislave.³³ Rokovania však až do jesene 1940 oficiálne viedli predstavitelia Tatra banky a Ceditanstaltu, preto sa v ich obsahu objavovali stále nové sporné otázky. V júli až septembri 1940 sa rozhovory konali v Bratislave aj v Prahe medzi zástupcami Tatry, Ceditanstaltu a Legiobanky, respektíve Česko-moravskej banky a na vyššej úrovni medzi predstaviteľmi nemeckého, slovenského a protektorátneho ministerstva financií za účasti zainteresovaných bánk.³⁴

Na rozdiel od zdĺhavých rokovaní o rozdelení Legiokoncernu pomerne rýchlo napredovala revízia jeho úradovní v rôznych častiach Slovenska. Do jesene 1940 pokročili prípravné práce natoľko, že koncom septembra sa úradníkom Tatry podarilo dokončiť revíziu kancelárií a afiliácií Slovenskej všeobecnej a počas novembra 1940 dokončili

31 Prísne tajná správa Sicherheits Dienst (W. Urbantske)..., ref. 16.

32 Prísne tajná správa Sicherheits Dienst (W. Urbantske)..., ref. 16.

33 Politisches Archiv des Auswertigen Amtes Berlin, f. Deutsche Gesandtschaft Pressburg, k. 214, reg. zn. W F/a Nr. 1/Band 1. Dokumenty k slovensko-nemeckým vládnym rokovaniam o koncentracii peňažníctva z roka 1940; BArch, f. 901/111 282. Dokumenty k slovensko-nemeckým vládnym rokovaniam o koncentracii peňažníctva z roka 1940; SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Hlásenie správy Tatra banky na ministerstvo financií z 10. 7. 1940 o vývoji rokovaní a o uzavretí predbežnej dohody (Gedächtnisprotokol) s bankou Ceditanstalt-Bankverein ohľadne preberania obchodov slovenského koncernu Legiobanky.

34 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Hlásenia správy Tatra banky na ministerstvo financií z augusta až októbra 1940 z trojstranných rokovaní s bankou Ceditanstalt-Bankverein a s Legiobankou (Česko-moravskou bankou) ohľadne preberania obchodov slovenského koncernu Legiobanky.

kontrolu hospodárskeho stavu pobočiek bývalej Legiobanky.³⁵ Spory o hlavný objekt koncentrácie peňažníctva, čiže o slovenskú časť bývalého Legiokonzernu, ale pokračovali aj v jesenných mesiacoch roka 1940 bez nádeje na skoré ukončenie. Každá z troch zainteresovaných strán, teda Union banka v Bratislave, Česko-moravská banka a Tatra banka presadzovala vlastnú koncepciu ďalšieho vývoja konzernu. Na prelome rokov 1940/1941 všetky tri banky zaslali svoje koncepcie ministerstvu financií. Koncepcie posúdil revízny odbor Slovenskej národnej banky a spolu s posudkami ich predložil guvernérovi národnej banky I. Karvašovi a ministrom financií M. Pružinskému.³⁶

Zámery Union banky boli pre vládne finančné kruhy Slovenska ako celok neprijateľné. Jej predstavitelia plánovali prevziať bratislavskú centrálu a štyri pobočky Slovenskej všeobecnej v Nemeckom Pravne (Nitrianske Pravno), Handlovej, Banskej Bystrici a v Prešove. Zo siete pobočiek Česko-moravskej banky plánovali prevziať iba filiálku v Žiline. Ďalších 23 kancelárií bývalého Legiokonzernu sa malo úplne zlikvidovať.

Union banka predložila aj viacero iných kontroverzných návrhov. Straty Slovenskej všeobecnej plánovala pokryť odpisom jej kapitálu a rezerv, ako aj odpisom vlastných prostriedkov afilácií. Od Slovenskej národnej banky žiadali úver na pokrytie očakávaného odlivu vkladov konzernu. Len v prípade odlivu 10 % vkladov by to znamenalo 100 mil. Ks.³⁷

Revízny odbor Slovenskej národnej banky zásadne odmietal väčšinu požiadaviek Union banky, lebo ich realizácia mohla mať vážne hospodárske, ako aj hospodársko-politické dôsledky. V posudku revízneho odboru sa konštatovalo: „*Celé Slovensko by bolo postihnuté a znepokojené. Veľké tisíce dlžníkov by boli nútené vyplatiť svoje dlžoby a hľadať úvery inde [...] určite treba počítať s krajnou rozhorčenosťou a s pobúrením postihnutého obyvateľstva [...] znepokojenie by sa prenieslo na vkladateľov všetkých peňažných ústavov [...]. Takéto znepokojenie obyvateľstva nie je únosné ani politicky a to tým viac, že by tu bolo vedomie, že slovenský národný majetok prechádza do rúk nemeckých [...]*“³⁸

Česko-moravská banka vo svojej koncepcii vlastne iba oprášila staršie návrhy z konca roka 1939. Správa bývalej Legiobanky sa ešte stále pokúšala presadiť projekt silnej Slovenskej všeobecnej úvernej banky v úlohe koncentračného bodu, ktorý by prevzal všetky afilácie, ako aj slovenské pobočky Česko-moravskej banky. Straty Slovenskej všeobecnej sa mali vyčistiť odpisom základného kapitálu. Tento by následne opäť zvýšili za majoritnej účasti štátu a za menšinovej účasti Česko-moravskej banky. Plán zachovania bývalého Legiokonzernu bol pre revízny odbor národnej banky prijateľnejší, ale

35 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Hlásenia správy Tatra banky na ministerstvo financií o výsledkoch revízií pobočiek Legiobanky a Slovenskej všeobecnej úvernej banky na Slovensku z októbra a novembra 1940.

36 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Posudky Revízneho odboru Slovenskej národnej banky na alternatívne návrhy riešenia koncentrácie slovenského konzernu Česko-moravskej banky, predložené 12. 2. 1940 guvernérovi I. Karvašovi a ministrom M. Pružinskému.

37 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Návrh Union banky na likvidáciu konzernu Slovenskej všeobecnej úvernej banky a Česko-moravskej banky na Slovensku z 29. 1. 1941.

38 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 198. Posudok Revízneho odboru Slovenskej národnej banky z 12. 2. 1941 na plán Union banky zlikvidovať konzern Slovenskej všeobecnej úvernej banky a Česko-moravskej banky.

iba do tej miery, že ho ako celok prevezme Tatra banka.³⁹ Konceptia Tatry sa zhodovala s vládnymi projektmi koncentrácie peňažníctva. Rozdiel oproti výnosu ministerstva financií o zlúčení Legiokoncernu s Tatrou z 30. marca 1940 spočíval iba v tom, že z pôvodného výpočtu úradovní vypadli kancelárie prepustené Union banke za ochotu jej kapitánov pristúpiť ku kompromisu. So špeciálnym želaním však prišla aj Tatra banka. Požadovala štátnu záruku 50 mil. Ks v prípade, že by straty preberaného koncernu prevýšili hodnotu vlastných prostriedkov Slovenskej všeobecnej a jej afilácií, určenú na pokrytie stratových položiek. Správa Tatry vyslovila nádej, že stratové riziká Slovenskej všeobecnej, odhadované po odpočítaní vlastných prostriedkov až na 71 mil. Ks, sa podarí znížiť na 50 mil. Ks.⁴⁰

Dohoda troch bánk ostávala teda aj po niekoľkých mesiacoch rokovanií na polceste. Patovú situáciu prelomili až nové kolá medzištátnych nemecko-slovenských rokovanií na úrovni zástupcov ministerstiev financií 28. – 29. januára a 15. – 16. apríla 1941. Medzi januárom a aprílom si predstavitelia nemeckej, českej a slovenskej strany opätovne vyjasnili stanoviská. Samotný prelom nastal, keď reprezentanti nemeckého kapitálu ustúpili od požiadavky likvidácie 23 úradovní, ako aj od sprievodných podmienok a uspokojili sa s časťou koncernu Česko-moravskej banky, prisľúbenou už v kompromisnej dohode z leta 1940. Na prelome marca a apríla predložil R. Gabriš na ministerstve financií nový harmonogram preberania koncernu zohľadňujúci dohody s Union bankou.⁴¹ Po úspešnom ukončení aprílového kola nemecko-slovenských rokovanií sa v dňoch 17. – 26. apríla 1941 opäť stretli predstavitelia Union banky, Česko-moravskej banky a Tatra banky, aby podľa výsledkov medzištátnych dohôd rozobrali podrobnosti o prevzatí koncernu. Už v prvý deň rozhovorov sa podarilo podpísať zmluvu medzi Česko-moravskou bankou a Tatrou, ktorá sa stala základným kameňom realizácie dlho pripravovaného projektu koncentrácie peňažníctva.⁴²

Zásadné zmeny v koncepcii koncentrácie peňažníctva počas roka 1940 postavili pred slovenskú vládu úlohu zostaviť nový celoštátny projekt prestavby finančného systému. Ministerstvo financií preto koncom októbra 1940 predložilo vláde pracovnú verziu nového plánu, odrážajúcu momentálny stav reorganizácie peňažnej sústavy. Ideový plán zároveň odrážal momentálne rozloženie síl medzi záujmovými skupinami slovenského kapitálu. Ideový projekt koncentrácie peňažníctva z októbra 1940 zakotvil predovšet-

39 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 198. Návrh Česko-moravskej banky na koncentráciu koncernu Slovenskej všeobecnej úvernej banky a Česko-moravskej banky na Slovensku z 29. 1. 1941; SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 198. Posudok Revízneho odboru Slovenskej národnej banky z 12. 2. 1941 na plán Česko-moravskej banky transformovať koncern Slovenskej všeobecnej úvernej banky a Česko-moravskej banky na Slovensku.

40 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 198. Žiadosť Tatry banky na ministerstvo financií z 10. 2. 1941 o štátnu záruku 50 mil. Ks na pokrytie strát koncernu Slovenskej všeobecnej úvernej banky; SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 198. Posudok Revízneho odboru Slovenskej národnej banky z 12. 2. 1941 na plán Tatry banky prevziať koncern Slovenskej všeobecnej úvernej banky a Česko-moravskej banky na Slovensku.

41 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Hlásenia správy Tatry banky na ministerstvo financií z marca až mája 1941 z trojstranných rokovanií s bankou Creditanstalt-Bankverein a s Česko-moravskou bankou ohľadne preberania obchodov slovenského koncernu Česko-moravskej banky.

42 SNA, f. TB, inv. č. 86, k. 16. Dohoda o koncentracii slovenského koncernu Česko-moravskej banky z 17. 4. 1941 medzi Tatrou bankou, Česko-moravskou bankou a Union bankou.

kým zmeny v štruktúre koncentračných bodov. Tatra banka postúpila z pozície outsidera do čela koncentračného procesu a figurovala ako hlavný „kryštalizačný“ bod. Ľudová banka v Ružomberku napriek svojmu národno-politickému profilu musela opustiť najvýznamnejšiu pozíciu a dostala sa na vedľajšiu koľaj. Okrajová úloha pripadla aj Slovenskej banke. Nové menšie centrá prestavby peňažníctva sa začali formovať z Myjavskej banky a z bývalej Národnej banky, teraz Stredoslovenskej banky v Banskej Bystrici. Pod tlakom nemeckej strany na medzištátnych aj medzirezortných rokovaniach sa novým koncentračnými bodmi stali aj Nemecká obchodná a úverná banka a Union banka v Bratislave. Podľa dohôd s maďarskou vládou sa mali Prvá sporivá banka v Bratislave a Spišská úverná banka v Levoči zachovať ako centrály národne maďarského bankovníctva. Pôsobenie filiállok slovenských bánk v Maďarsku sa predĺžilo do konca roku 1940. Z pobočiek českých bánk dostali prísľub ďalšej existencie bratislavské filiálky Živnobanky, Anglo-pragobanky, Moravskej banky a Českej priemyselnej banky. Plán koncentrácie vyčleňoval aj skupinu zatiaľ „nedoriešených“ bánk, medzi ktorými bola aj Dunajská banka. Autori plánu však súčasne naznačili, že tento ústav už vláda pričlenila poľnohospodárskej kapitálovej skupine, čiže Zväzu Roľníckych vzájomných pokladníc ako základ budúcej Poľnohospodárskej banky.⁴³

V sledovanom období sa uzavrela aj úloha bánk reprezentujúcich na Slovensku nemecký kapitál, čiže bratislavských ústavov Union banky a Nemeckej obchodnej a úvernej banky v reorganizácii peňažníctva. Postavenie Union banky ako epicentra zjednodušenia peňažnej sústavy bolo výsledkom trojstranných rokovaní medzi zástupcami nemeckého, slovenského a protektorátneho kapitálu, ukončených dohodou z apríla 1941 o likvidácii slovenského koncernu Česko-moravskej banky. Union banka prevzala svoj podiel v slovenskom peňažníctve, ktorý jej už v lete 1940 na podklade kompromisu prepustila Tatra banka. Tvorili ho kancelárie likvidovanej Slovenskej všeobecnej úvernej banky v Bratislave, Prešove a v Banskej Bystrici, filiálky Prvej privedzkej banky v Nemeckom Pravne (Nitrianske Pravno) a v Handlovej, ako aj žilinská pobočka bývalej Legiobanky. S menším úspechom skončila ofenzíva Nemeckej obchodnej a úvernej banky, ktorá mala ambície stať sa hlavným bodom koncentrácie nemeckých menšinových bánk. V skutočnosti ovládla iba ústav spišských Nemcov v Kežmarku, Spišskú banku. Ďalší vyhladnutý ústav Čerhátka banka v Medzeve prejavil napriek svojmu nemeckému národnostnému profilu málo ochoty splynúť s väčšou nemeckou bankou a ostal samostatným subjektom.⁴⁴

Vývoj maďarských menšinových bánk súvisel so zložitým priebehom slovensko-maďarských rokovaní. Recipročná dohoda umožnila predĺžiť pôsobenie filiállok maďarských a slovenských bánk na cudzom území do konca roka 1940 a nová dohoda z mája 1941 predĺžila pôsobnosť až do konca uvedeného roka. Ďalšia recipročná zmluva o ponechaní reprezentatívnych menšinových bánk znamenala zachovanie existencie Bratis-

43 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 55. Nový plán koncentrácie peňažníctva z 21. 10. 1940.

44 SNA, f. TB, inv. č. 86, k. 16. Dohoda o koncentracii slovenského koncernu Česko-moravskej banky zo 17. 4. 1941 medzi Tatra bankou, Česko-moravskou bankou a Union bankou; K problematike expanzie Nemeckej obchodnej a úvernej, reprezentujúcej kapitálové záujmy Dresdner Bank na Slovensku pozri bližšie: Die Geschäftstätigkeit der Deutschen Handels – und Kreditbank. In WIXFORTH, Harald. *Die Expansion der Dresdner Bank in Europa*. München : Oldenburg Verlag, 2006, s. 404-428.

lavskej prvej sporivej banky a Spišskej úvernej banky v Levoči ako ústavov zastupujúcich finančné záujmy maďarskej menšiny.⁴⁵

Zápas národne slovenského a nemeckého finančného kapitálu sa čiastočne preniesol aj do sféry výrobných podnikov, kde od vzniku Slovenskej republiky jednoznačne triumfovali nemecké banky a koncerny, zatiaľ čo slovenský kapitál zohrával iba vedľajšiu úlohu. Najväčším úspechom kapitálového ťaženia Tatra banky v podnikovej sfére Slovenska za obdobie 1939 – 1945 sa stalo ovládnutie kontrolného balíka akcií Trebišovského cukrovaru. Na sledovanú transakciu vyzvali Tatra banku vládne finančné kruhy. Predmetná kapitálová operácia však potvrdila skutočnosť, že aj po kvantitatívnom náraste hospodárskych ukazovateľov počas vojnovnej konjunktúry bol ekonomický a technicko-administratívny potenciál Tatra banky na veľké kapitálové účasti a financovanie vlastných koncernových veľkopodnikov prislábý.

Vo vlastníctve Tatra banky sa od medzivojnového obdobia nachádzala tretina zo 60-tisíc akcií Trebišovského cukrovaru. Na odkúpenie ďalších dvoch tretín akcií, ktoré vlastnila česká Agrobanka, sa pripravovala od jari 1940 podľa pokynov vlády. Vedenie Agrobanky uvažovalo o predaji svojich kapitálových účastí na Slovensku už od rozpadu ČSR, podobne ako Živnobanka a iné české ústavy. Zdalo sa, že kúpno-predajnej zmluve nestojí nič v ceste. Aktivita sa však chopil nemecký kapitál, konkrétne bratislavská pobočka Union banky, reprezentovaná kapitálovou skupinou Retzmann. Táto v jarných mesiacoch 1940 dojednala za chrbtom Tatra banky aj slovenskej vlády odkúpenie akcií od Agrobanky.⁴⁶

Predstavitelia slovenského finančného kapitálu museli priznať, že ich zástupcovia nemeckých bánk opäť predbehli. Rozhorčený generálny riaditeľ Tatra banky R. Kubiš vyhľadal guvernéra národnej banky I. Karvaša a vyhlásil, že Tatra ako dlhoročný podielnik cukrovaru a ústav „s veľkým poslaním v nacionalizácii hospodárstva“ musí mať pri kúpe účastín prednosť. Imrich Karvaš poskytol pomoc a v mene Slovenskej národnej banky zamietol schváliť transakciu medzi Agrobankou a nemeckou skupinou. Hrozila roztržka, ale predstavitelia nemeckého kapitálu v záujme spojeneckých vzťahov so slovenským štátom, ktoré sa práve v sledovanom období utužili na salzburských rokovaníach, výnimočne ustúpili.⁴⁷

V rokoch 1942 – 1943 sa zavŕšilo preberanie obchodov likvidovaných bánk. Hladkému priebehu koncentrácie peňažníctva napomáhali zákonom schválené finančné úľavy. Išlo predovšetkým o opatrenia podľa zákona č. 37/1941 Sl. z. Ministerstvo financií sa zároveň zaviazalo uhradiť Tatra banke prípadný rozdiel medzi aktívami a pasívami koncernu Slovenskej všeobecnej úvernej banky. Úhradu umožňoval ďalší zákon č. 173/1941 Sl. z. K uvedenému účelu mala slúžiť štátna garancia do 50 mil. Ks, prisľúbená na

45 SNA, f. MF, inv. č. 183, k. 55. Výsledky slovensko-maďarskej dohody o koncentracii slovenských filiállok v Maďarsku a maďarských bánk na Slovensku z 30. 5. 1941 v správe Tekovskej ľudovej banky na ministerstvo financií z 25. 6. 1941.

46 SNA, f. TB, inv. č. 117, k. 38. Správa o financovaní Trebišovského cukrovaru Tatra bankou a Agrobankou na zasadnutí obchodnej správy Tatra banky 31. 1. 1940.

47 SNA, f. TB, inv. č. 85, k. 16. Správa generálneho riaditeľa R. Kubiša o zakúpení akcií Trebišovského cukrovaru na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 7. 9. 1940; SNA, f. TB, inv. č. 117, k. 38. Zasadanie obchodnej správy Tatra banky 4. 6. 1940.

začiatku roka 1941.⁴⁸ Vzhľadom na ďalší postup vojnovnej konjunktúry však bolo zjavné, že väčšina stratových rizík sa zníži a využitie štátnej garancie nebude nutné. V procese preberania obchodov koncernu Slovenskej všeobecnej si Tatra banka vyhradila právo odmietnuť položky, o ktoré nemala záujem a jednotlivé súčasti majetkovej podstaty mala prevziať len za cenu akú si sama určí. Pri likvidácii celého koncernu Česko-moravskej banky si Tatra ďalej vyhradila, že najskôr prevezme jednoznačne lukratívne obchody, kým problémové položky mala prevziať až po dôkladnom posúdení. Pre tento účel požadovala vytvoriť špeciálnu komisiu.

Realizáciu všetkých nárokov voči dlžníkom likvidovaných bánk a filiálok zabezpečovalo ďalšie legislatívne opatrenie zákon č. 165/1941 Sl. z.⁴⁹ Ochrana štátu pred prípadnými rizikami umožnila Tatra banke v pomerne krátkom čase prevziať jadro obchodov bývalého Legiokoncernu. Napredovaniu transakcie napomohla skutočnosť, že spadala práve do obdobia najväčšieho rozmachu hospodárskeho boomu. Postup likvidácie začal retardovať, keď sa pristúpilo k preberaniu menej výhodných položiek. Sporné otázky museli opäť riešiť zástupcovia Tatry a Česko-moravskej banky na rokovaniach s predstaviteľmi slovenského a nemeckého ministerstva financií. Zdlhavé posudzovanie problémových obchodov posunulo záver celého procesu až do druhej polovice roka 1943.⁵⁰

Tatra banka odmietla prevziať do rámca svojich obchodov problémové položky Česko-moravskej banky. Medzi neprevzaté sa však začlenili aj niektoré lukratívne majetkové položky likvidovaných ústavov. Išlo predovšetkým o pomerne rozsiahly podnikový koncern bývalej Legiobanky a Slovenskej všeobecnej úvernej banky. Bolo pozoruhodné, že na zasadnutiach správy Tatra banky sa počas celej prípravy a priebehu sledovanej transakcie neobjavila o podnikovom koncerne ani zmienka. V pravidelných správach o revízií likvidovaných bánk pritom koncernové podniky figurovali ako pevná súčasť preberaných majetkových položiek.

Ovládnutie týchto podnikov bolo zároveň najvyšším štátnym záujmom v rámci ďalekosiahlych plánov nacionalizácie podnikovej sféry. V predmetnom období, ako aj v neskoršej historickej literatúre, sa uvedené skutočnosti zdôvodňovali neochotou silnej nemeckej kapitálovej skupiny a vedenia Česko-moravskej banky postúpiť koncern Tatra banke. Viaceré ponuky Česko-moravskej banky adresované Tatre však potvrdzovali, že na jej strane existovala vôľa vzdať sa aspoň niektorých svojich kapitálových účastí na Slovensku. Kameň úrazu spočíval v tom, že podiely v podnikoch i nemovitosti musela Tatra banka od Česko-moravskej banky riadne odkúpiť. Podobne ako iné projekty kapitálovej expanzie slovenských bánk aj vstup Tatra do koncernu bývalej Legiobanky stros-

48 Zákon č. 37/1941. In *Slovenský zákonník 1941*; Zákon č. 173/1941. In *Slovenský zákonník 1941*; SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 198. Žiadosť Tatra banky na ministerstvo financií z 10. 2. 1941 o štátnu záruku 50 mil. Ks na pokrytie strát koncernu Slovenskej všeobecnej úvernej banky.

49 Zákon č. 165/1941. In *Slovenský zákonník 1941*; SNA, f. TB, inv. č. 88, k. 18. Správa o započatí likvidácie a preberania koncernu Česko-moravskej banky na Slovensku na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 4. 9. 1941.

50 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Správa Tatra banky na ministerstvo financií v Bratislave zo 6. 2. 1943 o porade zástupcov Tatra banky, Česko-moravskej banky, slovenského a nemeckého ministerstva financií v Bratislave 1. 2. 1943. SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Výsledná správa o likvidácii koncernu Česko-moravskej banky, zaslaná vedením Tatra banky na ministerstvo financií v Bratislave 20. 12. 1943.

kotal na obmedzených finančných zdrojoch a na obavách z prípadných hospodárskych dopadov kapitálových účastí na vývoj banky.⁵¹

Aby sme vytvorili objektívny obraz príčinných súvislostí neúspechu sledovanej transakcie, treba súčasne uviesť, že finančné nároky Česko-moravskej banky a Slovenskej všeobecnej boli vzhľadom na skutočnú bonitu koncernových podnikov značne premrštené. Požadované hodnoty nezohľadňovali pôvodnú nominálnu hodnotu akcií a stav podnikov pred rokom 1939, ale sa odvíjali od konjunkturálneho nárastu cien a od momentálne priaznivej hospodárskej pozície koncernu. Tatra banka dostala ponuku na odkúpenie štyroch, z celkového počtu desať koncernových podnikov. V ponuke boli tlačiarne Slovenská Grafia, pletársky závod a obchodný podnik firmy Slovenka v Martine, ako aj Varínske asfaltové banké ťažiarstvo v Žiline. Pôvodná nominálna hodnota akcií a podielov menovaných podnikov predstavovala 4,9 mil. Ks. Požadovaná suma sa však vyšplhala až na 38 mil. Ks. V prípade textilného závodu Slovenka išlo napríklad o zvýšenie ceny účastín na 21,4 mil. Ks oproti nominálnej hodnote 2 mil. Ks. Obchodná správa Tatra banky označila zvýšenie cien akcií za neadekvátne. Argumentovala tým, že po zmene mimoriadnych hospodárskych podmienok, najmä po odlive vojnovnej konjunktúry, bonita podnikov prudko klesne. Predávajúca strana však využívala momentálnu situáciu a ďalej zotrvala na svojich nárokoch. Medzi podnikmi, ktoré likvidovaná skupina peňažných ústavov odmietla Tatra banke predat' boli Tatranské elektrické vicinálne železnice Poprad, Spojená stavebná a. s. v Bratislave, Brázda, poľnohospodárska a. s. Bratislava, Centrolom Bratislava, ako aj vydavateľstvá Komenský a Učiteľské nakladateľstvo slovenské v Bratislave. Rokovania o ďalšom osude koncernových podnikov sa vyvíjali zároveň s ich revíziou v lete a na jeseň 1942, ale bez konkrétneho výsledku.⁵²

Úspešnejšie boli rokovania o nemovitostiach koncernu Česko-moravskej banky, najmä pokiaľ išlo o bankové budovy jednotlivých pobočiek. Keďže Tatra banka budovy nevyhnutne potrebovala na prevádzku nových a rozšírenie agendy starších filiálok, vo viacerých prípadoch sa podarilo dosiahnuť dohodu. Celý koncern mal na Slovensku k dispozícii 16 bankových budov. Tatra banka mala na tieto nemovitosti predkupné právo, ktoré však využila iba v niektorých prípadoch. Do novembra 1942 sa uzavreli zmluvy o predaji piatich budov v Malackách, Novom Meste nad Váhom, Topoľčanoch, Vranove a v Michalovciach za celkovú sumu 3,7 mil. Ks. Do úvahy pripadala ešte kúpa siedmich budov, ale rokovania opäť viazli pre neschopnosť dohodnúť sa na obojstranne prijateľnej cene.⁵³

Budovanie koncentračného bodu Tatra banky komplikovali aj iné rušivé faktory a nepredvídané udalosti, s ktorými sa však pri transakcii takého veľkého rozsahu muselo počítať. Napríklad likvidáciu Prvej trnavskej banky z koncernu Slovenskej všeobecnej

51 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 198. Správa Tatra banky na ministerstvo financií v Bratislave z 5. 5. 1941 o záverečnej dohode o koncentrácii slovenského koncernu Česko-moravskej banky medzi Tatra bankou, Česko-moravskou bankou a Union bankou; SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Zoznam podnikov ponúkaných Česko-moravskou bankou a Slovenskou všeobecnou úvernou bankou na odpredaj Tatra banke s požadovanými hodnotami.

52 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Zoznam podnikov ponúkaných Česko-moravskou bankou a Slovenskou všeobecnou úvernou bankou na odpredaj Tatra banke s požadovanými hodnotami.

53 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Správa Tatra banky na ministerstvo financií z 19. 11. 1942 o preberaní bankových budov koncernu Česko-moravskej banky.

úvernej banky narušilo odhalenie veľkého defraudačného škandálu. Jeho pôvodcom bol dovtedajší riaditeľ ústavu. Proces koncentrácie peňažníctva sa mu stal osudným a svoj prečin riešil samovraždou.⁵⁴ Na jeseň 1941 z pôvodného projektu koncentrácie vypadol skoro celý blok ľudovo-peňažných ústavov. Vedenie Tatry malo o drobné afilované ústavy Česko-moravskej banky minimálny záujem. Preto v novembri 1941 reflektovalo na žiadosť Zväzu živnostenských úverných ústavov (Živnozväz) o prevzatie všeobecných úverných ústavov v Púchove, Sabinove, Trvdošíne a Štubnianskych Tepliciach (Turčianske Teplice). Tatra banka prevzala iba Všeobecný úverný ústav v Dolnom Kubíne. Transakciu uskutočnili na jar 1943 presunom aktív a pasív menovaného ústavu na filiálku Tatry v Dolnom Kubíne.⁵⁵

V polovici roka 1942 predstavoval zostatok požiadaviek voči likvidovaným ústavom približne 90 mil. Ks neprevzatých aktív. Zatiaľ čo na začiatku transakcie v lete 1941 sa podarilo za prvé dva mesiace prevziať 133 mil. Ks aktív, prevod zostávajúcich 90 mil. Ks obchodov si vyžiadal obdobie od júna 1942 až do novembra 1943. Išlo totiž o tvrdé jadro problémových pohľadávok.⁵⁶ Presun týchto obchodov sa postupne menil na beznádejne dlhý tunel vleklých rozhovorov a revízných analýz bez záblesku svetla na jeho konci. Pochopiteľne, že za uvedenej situácie na všetkých zainteresovaných stranách, predovšetkým vo vládných finančných kruhoch Slovenska, rástla nervozita. Preto sa po dlhšom čase opäť zvolalo stretnutie najvyšších zástupcov Tatry banky, Českomoravskej banky a Union banky v Bratislave, ako aj predstaviteľov nemeckého, protektorátneho a slovenského ministerstva financií s cieľom odhaliť príčiny viaznutia koncentračného procesu. Stretnutie sa konalo 20. októbra 1942 v Bratislave na pôde Tatry banky. Rokovania ukázali, že retardačné tendencie prichádzali najmä z pozície obchodného vedenia Tatry banky, ktoré celkom oprávnené podnikalo všetky možné kroky, aby sa vyšlo prevodu každého podozrivého obchodu. K spomalenému postupu transakcie prispievalo viacerými obštrukciami aj predstavenstvo Česko-moravskej banky a likvidovanej Slovenskej všeobecnej úvernej banky. Zástupcovia troch ministerstiev financií dôrazne apelovali na členov správy predmetných peňažných ústavov, aby urýchlili dokončenie transakcie. Gabriš na rokovaní predložil ministerstvu financií podmienky, za ktorých by Tatra pristúpila aj na prevod menej lukratívnych investícií. Išlo v prvom rade o obchody koncernu Slovenskej všeobecnej, kým likvidácia filiálok Česko-moravskej banky postupovala plynulejšie.⁵⁷

Apely a tlak vládných úradov donútili zúčastnené strany, aby sa dohodli a postupne riešili otázku problémových obchodov. K 25. 8. 1943 na likvidačnom účte napriek tomu ďalej figurovali neprevzaté položky v hodnote 21 mil. Ks určené pre Tatra banku

54 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Hlásenie Tatry banky na ministerstvo financií v Bratislave z 5. 8. 1941 o preberaní afilovaných ústavov Slovenskej všeobecnej úvernej banky.

55 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Hlásenie Tatry banky na ministerstvo financií v Bratislave zo 14. 11. 1941 o rokovaní so Živnozväzom; SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Schválenie prevodu aktív a pasív Všeobecného úverného ústavu v Dolnom Kubíne na Tatra banku ministerstvom financií 7. 4. 1942.

56 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Výsledná správa o likvidácii koncernu Česko-moravskej banky, zaslaná vedením Tatry banky na ministerstvo financií v Bratislave 20. 12. 1943.

57 SNA, f. TB, inv. č. 90, k. 20. Správa o rokovaní Tatry banky, Česko-moravskej banky, Union banky a zástupcov slovenského, nemeckého a protektorátneho ministerstva financií 20. 11. 1942 na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatry banky 24. 11. 1942.

a 14 mil. Ks pre Union banku. Obsahom týchto položiek však neboli dubiózne pohľadávky, ale vklady klientov likvidovaných bánk, ktorí nedali príkaz na výmenu svojich vkladných knižiek za knižky Tatra banky a Union banky, ako aj kurzové diferencie prevzatých cenných papierov. Ministerstvo financií preberajúcim bankám prikázalo, aby vrátili neoprávnene prevzaté vklady a splatili zistené kurzové diferencie cenných papierov. Pravdepodobne išlo o vklady židovských klientov. Diferencie oproti pôvodnej kurzovej hodnote cenných papierov pred likvidáciou predmetných ústavov vznikli predovšetkým v dôsledku stanovenia novej hodnoty štátnych cenných papierov ministerstvom financií. Pôvodný termín ich ohodnotenia november 1941 sa nedodrжал, lebo vyrovnanie záväzkov s českou stranou ohľadne prevodu štátnych dlhopisov bývalej ČSR sa uzavrelo až roku 1942 zákonom č. 22 Sl. z. Na burzu cenných papierov sa dlhopisy dostali v novembri 1942.⁵⁸

Ministerstvo financií upozornilo obe likvidátorské banky na povinnosť vrátiť časť prevzatých položiek listami zo 4. mája a 26. júna 1943. Záležitosť sa napriek tomu naráhovala do neskorej jesene 1943. Gabriš sa na osobnom stretnutí s ministrom financií začiatkom októbra 1943 pokúšal udržať zostatkovú hodnotu preberaných obchodov, najmä vkladov predstavujúcich nutne potrebné voľné peňažné prostriedky v majetku Tatra banky. Pokusy R. Gabriša skončili neúspechom. Časť požadovaných položiek sa musela predisponovať späť na likvidačný účet. Podľa návrhu Česko-moravskej banky z 23. 9. 1943 sa určili konkrétne osoby do úlohy likvidátorov zostatkovej hodnoty koncernu predmetného ústavu na Slovensku. Išlo o troch bratislavských bankových riaditeľov I. Jurkoviča, L. Ruhmanna a J. Kozla, ktorí podľa predpisov mali položky neprevzaté Tatra bankou a Union bankou do 15. novembra 1943 uložiť do súdnych depozitov a po urovaní príslušných náležitostí rozdeliť medzi bývalých akcionárov. Menovaním nových likvidátorov sa úloha Tatra banky v procese preberania obchodov Česko-moravskej banky skončila.⁵⁹

Hlavný význam koncentrácie peňažníctva v podmienkach Slovenskej republiky 1939 až 1945 spočíval v tom, že najväčšie národné slovenské banky sa stali kľúčovými epicentrami zlučovania bankovníctva. Tatra banka po zdĺhavých rokovaniach s predstaviteľmi nemeckého a protektorátneho kapitálu prevzala podstatnú časť koncernu Česko-moravskej banky, čiže bývalej Legiobanky, na Slovensku. Do jej záboru pripadli ešte dva ďalšie samostatné ústavy. V procese koncentrácie peňažníctva vznikla úplne nová Sedliacka banka. Vytvorili ju z kapitálovej podstaty ôsmich samostatných bánk a z filiálok jedného zahraničného ústavu. Bola produktom úsilia o založenie samostatnej banky vládneho agrárneho kapitálu. Drobné podiely z koncentrácie dostali aj tri ďalšie slovenské banky – Ľudová banka v Ružomberku, Stredoslovenská banka a Myjavská banka, zatiaľ čo režimu nepohodlná Slovenská banka zohrala v konečnom dôsledku iba okrajovú úlohu. Centralizáciu finančného kapitálu za pomoci legislatívnych a iných mimoekonomických opatrení vtedajšieho totalitného režimu národne slovenské bankovníctvo

58 SNA, f. TB, inv. č. 90, k. 20. Zasadnutie správneho a dozorného výboru Tatra banky 24. 11. 1942. SNA, f. TB, inv. č. 92, k. 22. Zasadnutie správneho a dozorného výboru Tatra banky 25. 8. 1943.

59 SNA, f. TB, inv. č. 410, k. 199. Výsledná správa o likvidácii koncernu Česko-moravskej banky, zaslaná vedením Tatra banky na ministerstvo financií v Bratislave 20. 12. 1943; SNA, f. TB, inv. č. 92, k. 22. Zasadania správneho a dozorného výboru Tatra banky z októbra až decembra 1943.

získalo kapitálové investície v celkovej pôvodnej hodnote 1 225 mil. Ks.⁶⁰ Významnú časť uvedenej hodnoty predstavovali práve obchody slovenského koncernu niekdajšej Banky československých légii, ktorý sa stal hlavným objektom zápasu národne slovenského a nemeckého finančného kapitálu.

Ríšsko-nemecký kapitál, reprezentovaný bratislavskými ústavmi Deutsche Handels- und Kredit Bank a Union Bank, svoje pozície na Slovensku prostredníctvom koncentrácie bankovníctva značne upevnil. Jeho prienik do slovenského peňažníctva však bol v porovnaní s mohutnou expanziou nemeckého kapitálu v podnikovej sfére podstatne skromnejší. Hlavný záujem predstaviteľov nemeckých bánk a finančných kruhov smeroval do strategických podnikov slovenského priemyslu. V oblasti peňažníctva pristúpili k určitým kompromisom, aby tým demonštrovali dobrú vôľu voči spojencovi, či vazalovi. Bankovníctvo sa preto mohlo stať jednou z mála hospodárskych oblastí, kde vládny režim do určitej miery uskutočnil pôvodné zámery nacionalizácie inonárodného kapitálu. Konečným výsledkom celého procesu koncentrácie peňažníctva bolo zníženie počtu samostatných bánk z 32 na 11, z ktorých šesť bolo slovenských, tri nemecké a dve maďarské. K tomu pristupovali dve filiálky protektorátnych bánk (Živnobanka a Moravská banka). Podiel národne slovenských bánk na celkovej hodnote zverených prostriedkov, čiže na vkladných knižkách a bežných účtoch, sa počas rokov 1938 – 1944 zvýšil zo 41 % na 75,6 %. Posilnili sa aj pozície nemeckých bánk, zatiaľ čo podiel maďarských a najmä českých peňažných ústavov výrazne poklesol. Východiskový a konečný stav koncentrácie peňažníctva ilustruje nasledujúca tabuľka.⁶¹

Tabuľka č. 1

Podiel slovenských, českých, maďarských a nemeckých bánk na hodnote vkladov v komerčných bankách Slovenska roku 1938 v mil. Kč a roku 1944 v mil. Ks

	31. 12. 1938		31. 12. 1944	
	vklady	v %	vklady	v %
Slovenské banky	1 163,2	41,0	3 756,1	75,6
Pobočky a afilácie českých bánk	1 001,0	35,3	331,0	6,7
Maďarské banky	408,8	14,5	188,6	3,8
Nemecké banky	260,8	9,2	691,0	13,9
Spolu	2 833,8	100,0	4 966,7	100,0

Prameň: HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 174-177.

60 HALLON, ref. 2, s. 76-77.

61 HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 188-191.

DER POSITIONSKAMPF DES SLOWAKISCHEN UND DEUTSCHEN FINANZKAPITALS
IM FINANZWESEN DER SLOWAKEI IN DEN JAHREN 1939–1945

ĽUDOVÍT HALLON

Die Regierung der Slowakischen Republik in den Jahren 1939–1945 hat sich die Nationalisierung des Finanz- und Betriebskapitals zu einer der Hauptaufgaben im Wirtschaftsbereich gemacht. In diesen Plänen wurde eine große Rolle den nationalen slowakischen Banken zugeschrieben. Die Voraussetzung für die Durchführung des erwähnten Vorhabens war die Stärkung der Positionen des nationalen slowakischen Bankwesens durch die Finanzwesenkonzentration. Die Regierungskreise knüpften dabei an die Projekte der Bankfusionen in der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit, die sie aber wesentlich zu beschleunigen planten. Ein weitreichendes Regierungsprogramm, mit dem Ziel den Finanz- und Betriebsbereich der Slowakei zu erobern, stößt aber auf die Expansionspläne der Banken und Konzerne des Nazi-Deutschlands in Mitteleuropa. Das Hauptziel des deutschen Reichskapitals, geführt von den größten Banken Deutschlands – Dresdner Bank und Deutsche Bank, war, den strategischen Industriekomplex des gesamten mitteleuropäischen Raumes zu beherrschen. Um diese Pläne zu realisieren, war es notwendig das Finanzsystem der einzelnen Länder durch die regionalen und örtlichen Bankaffiliationen durchzudringen. Die führenden slowakischen Finanzinstitute, die aus der internationalen Sicht kleinere Kapitalzentren darstellten, gerieten dadurch im Interessenkonflikt mit unvergleichbar größeren Kapitalzentren des nazistischen Deutschlands. Das Reichskapital, das von den affilierten Instituten der Deutschen Handels- und Kreditbank und der Unionbank in Bratislava repräsentiert wurde, tritt in das Konzentrationsverfahren des Finanzwesens ein und durch den wirtschaftlich-politischen Druck festigte seine Position im Finanzbereich der Slowakei. Sein Durchdringen in das slowakische Finanzwesen war im Vergleich mit der gewaltigen Expansion des deutschen Kapitals im Betriebsbereich jedoch wesentlich bescheidener. Im Finanzbereich ließ es sich auf bestimmte Kompromisse ein, um dadurch den guten Willen dem Verbündeten oder dem Vasalen entgegen zu demonstrieren. Das Bankwesen konnte dadurch zu einem der wenigen Wirtschaftsbereiche werden, wo die Regierung der Slowakischen Republik 1939–1945 in gewissen Maßen das ursprüngliche Vorhaben der Nationalisierung des nichtnationalen Kapitals umsetzen konnte.

* Štúdiá vznikla v spolupráci s Agentúrou na podporu výskumu a vývoja v rámci realizácie projektu APVV č. 0352 – 07 *Slovensko – nemecké vzťahy 1938 – 1945 v dokumentoch*.

PIAE FUNDATIONES

Zbožné fundácie a ich význam
pre rozvoj uhorskej spoločnosti
v ranom novoveku

Ingrid Kušniráková

BLÍZKY VÝCHOD AKO REGIONÁLNE BOJISKO STUDENEJ VOJNY NA ZAČIATKU ŠEŠŤDESIATYCH ROKOV 20. STOROČIA

KAROL SORBY

SORBY, Karol. The Middle East as a regional battlefield of the Cold War at the beginning of the 1960s. *Historický časopis*, 2010, 58, 1, pp. 61-80, Bratislava.

The Kennedy Administration came to power convinced that its predecessor had demonstrated an appalling lack of imagination in its attitude toward Third World nationalists like Jamal Abdel Nasser. Seen from the perspective of the New Frontier, the Eisenhower Administration's reluctance to accept nonalignment in the Cold War had created widespread opportunities for the spread of Soviet influence in the developing world. Two weeks before Kennedy took office, Khrushchev had publicly endorsed "wars of national liberation" in the Third World. It seemed that the Soviets, by exploiting American inflexibility and by shrewdly distributing military and economic aid and political support to Third World nationalists, had secured a commanding position on what had become the critical battleground between East and West.

History. The Cold War in the Middle East in the Early 1960s.

Kennedyho administratíva nastúpila do úradu v presvedčení, že jej predchodkyňa ukázala obrovský nedostatok fantázie vo svojom postoji k takým „nacionalistickým“ vodcom tretieho sveta ako je Džamál °Abdannásir. Neochota Eisenhowerovej administratívy zmieriť sa s politikou nezúčastnenosti v studenej vojne, vytvorila široký priestor na šírenie sovietskeho vplyvu v rozvojovom svete. Keď Nikita Chruščov, dva týždne pred nástupom Kennedyho do úradu, verejne podporil „národnooslobodzovacie vojny“ v treťom svete a tvrdil, že komunizmus zvíťazí nie po víťazstve v nukleárnej alebo konvenčnej vojne, ale po víťazstve národnooslobodzovacích vojen v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike,¹ mnohí pozorovatelia dospeli k záveru, že Sovietsi využívaním americkej nepružnosti a šikovným poskytovaním vojenskej a hospodárskej pomoci nacionalistom tretieho sveta si zaistili vedúce postavenie na bojisku medzi komunizmom a demokraciou.²

Nový prezident USA John Fitzgerald Kennedy (JFK) si uvedomoval, že strnulé spoliehanie sa Eisenhowerovej administratívy na *doktrínu zdržiavania* založenú na bezprostredných povojnových skúsenostiach v Európe, otvorilo cestu úspešnému prenikaniu sovietskeho vplyvu do rozvojových krajín. Kennedy a jeho poradcovia dospeli k presvedčeniu, že zastarané predstavy o formálnom budovaní spojenectiev v rozvojovom svete treba odstrániť. Na politiku neutrality štátov tretieho sveta začali hľadiť ako na základ budúcej bariéry proti šíreniu komunizmu: „*Podporujeme nezávislosť tých nových a slabších štátov, ktorých dejiny, geografia, hospodárstvo alebo nedostatok moci*

1 Chruščov, 6. januára 1961. Cit. in BELL, P. M. H. *The World Since 1945*, s. 136.

2 BURNS, William, J. *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955 – 1981*. New York; Albany : Sunny Press, 1985, s. 122.

nútiť zostať mimo ‚zaväzujúcich spojenectiev‘ – tak ako sme to robili vyše storočia. Pretože nezávislosť národov je prekážkou pre komunistický ‚veľký plán‘ – je to základ pre náš vlastný.“³

V súlade s presadzovaním vízie „nových obzorov“ (*New Frontier*), JFK aby demonštroval svoj záujem pracovať s vládami uplatňujúcimi princíp neutrality, sa od začiatku svojho funkčného obdobia pustil do podpory viacerých významných vodcov tretieho sveta.⁴ Dean Rusk, Kennedyho minister zahraničných vecí, to neskôr vyjadril takto: „Keď Kennedyho administratíva nastúpila do úradu, vyvinuli sme veľké úsilie, aby sme zlepšili vzťahy s niektorými kľúčovými vodcami tzv. nezúčastneného sveta. Chceli sme prekonať dojem, ktorý zanechal môj priateľ J. F. Dulles, že neutralizmus je nemorálny.“⁵ J. F. Kennedy a Dean Rusk sa rozhodli, že Džamāl ʿAbdunnásir z Egypta a ďalší významní vodcovia tretieho sveta si zaslúžia zvláštnu americkú pozornosť.⁶ J. F. Kennedy bol fascinovaný najmä myšlienkou obnovenia dobrých vzťahov s Džamálom ʿAbdunnásirom, ktorého odcudzenie sa od USA pripisoval tomu, že Eisenhower a Dulles sa príliš sústredovali na sovietsko-americký konflikt. Kennedy tvrdil: „Snažili sme sa prístupovať k tejto oblasti výlučne v kontexte zápasu Západ-Východ. Ich vlastným otázkam nacionalizmu, hospodárskeho rozvoja a lokálnych politických hádok, pripisovali naši tvorcovia politiky druhoradý význam [...] Poskytovali sme podporu režimom namiesto ľudu [...] Otázkou nie je či máme uznať formu arabského nacionalizmu, ale ako môžeme pomôcť, aby nabral konštruktívny smer.“⁶

Po smrti J. F. Dullesa (1959) sa jasne ukazovalo, že USA v päťdesiatych rokoch neboli schopné vnútiť blízkovýchodným krajinám svoju vôľu. Preto sa Eisenhower v záverečnej fáze svojho funkčného obdobia snažil zlepšiť vzťahy s arabskými krajinami, ale jeho administratíva už nepresadila žiaden nový prístup.⁷ Politika zdedená po predošlej administratíve, ako podpora paktu CENTO – vychádzala zo zásadných vojenských a špiónážnych požiadaviek. Najväčšou zábranou pre zmenu tejto politiky bolo uvedomenie si, že determinanty netýkajúce sa Blízkeho východu, ale studenej vojny, sa oproti predošlému obdobiu nezmenili. Zatiaľ čo americká politika voči Pakistanu a Turecku sa zmiernila, využívanie vojenských aktivít a zariadení prísne určovalo americkú politiku v Iráne na východe a v Líbyi a Maroku na západe, čo malo vážne dôsledky pre americkú politiku v arabských krajinách. *Štátny department* naďalej zastával názor, že je potrebné pokračovať v presadzovaní dlhodobých záujmov a cieľov USA na Blízkom východe, medzi ktoré patrili právo na prelety vojenských lietadiel, na nerušený tok ropy za prijateľných podmienok do Európy a hlavne na bránenie sovietskemu prenikaniu do

3 Kennedyho správa o stave únie prednesená 11. 1. 1962. In *United States Department of State Bulletin*, 29. 1. 1962, s. 161.

4 Český historik Durman nazýva Kennedyho program *New Frontier* programom „nových horizontov“, pretože nešlo o geografické hranice, ale o potrebu zmeny v smerovaní spoločnosti. In DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938 – 1991*. Praha : Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 534.

5 BASS, Warren. *Support Any Friend. Kennedy's Middle East and the Making of the U.S. – Israeli Alliance*. New York : Oxford University Press, 2003, s. 72.

6 Cit. in KATZ, J.: „Kennedy and the Middle East“. In *New Outlook*, January 1964, s. 4.

7 POLK, William R. *The United States and the Arab World*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1969, s. 285.

regiónu. Koncepcia širšieho využívania hospodárskej pomoci na presadzovanie záujmov a hľadania ciest k radikálnejším krajinám tretieho sveta sa však prijímala rozpačito. Išlo totiž o možnosť využívania programu americkej zahraničnej pomoci na podporu politiky a ekonomicky aktívnych skupín obyvateľstva dokonca aj tam, kde vládli nepriateľské režimy a vytváranie priaznivejšej situácie pre americké záujmy. V súvislosti s arabským svetom išlo o tolerovanie takého vývoja vnútroarabskej politiky, ktorý by neohrozoval základné záujmy USA.⁸

Prezident Kennedy dúfal, že sa mu kombináciou osobnej diplomacie a hospodárskej pomoci podarí rozšíriť formálne vzťahy svojho predchodcu s Džamálom °Abdannásir. „*Násir má svoje problémy, ja mám svoje problémy*,” povedal JFK pobočníkovi v Bielom dome Richardovi Goodwinovi začiatkom roku 1961. „*Nebudem ho presvedčať, aby konal proti svojim záujmom. Nebudem sa dokonca ani o to pokúšať. Ale nemôže uškodiť, ak si budeme trochu lepšie rozumieť.*“⁹ Pre tento účel Kennedy vymenoval Johna Badeaua, po arabsky hovoriaceho bývalého rektora Americkej univerzity v Káhire, za svojho nového veľvyslanca v Zjednotenej arabskej republike (ZAR). Treba pripomenúť, že nová administratíva nastúpila do úradu bez jasnej predstavy o svojej zahraničnej politike na Blízkom východe, a preto v prvých dňoch nikto nevedel, čo z politiky predošlej vlády zostáva a čo sa bude meniť. V počiatočnom prístupe novej administratívy bolo teda viac symboliky ako realizmu. John Badeau, ktorý dlhé roky sledoval Dž. °Abdannásira, bol presvedčený, že s americkou pomocou egyptská revolúcia dokáže premeniť Blízky východ rovnako ako Veľká francúzska revolúcia premenila Európu pred dvesto rokmi. Za týmto účelom J. Badeau využil príslub väčšej dodávky pšenice v druhej polovici roku 1961, s cieľom presvedčiť egyptského prezidenta, aby stiahol horúce záležitosti ako Palestína z programu dňa a do popredia presunul vecné problémy ako egyptský hospodársky rozvoj.¹⁰

Hlavné ciele Kennedyho politiky pomoci nadväzovali na dobré skúsenosti z Eisenhowerovej éry: Kennedyho administratíva sa snažila držať arabsko-izraelský konflikt „v zmrazenom stave“ (*in the icebox*), obmedziť sovietsky vplyv v Egypte a odvrátiť Dž. °Abdannásira od toho, aby útočil na západné záujmy v arabskom svete i v ostatných rozvojových krajinách. Popri týchto bezprostredných bezpečnostných starostiach, Kennedy a jeho poradcovia znova zdôrazňovali dôležitosť podpory hospodárskeho rozvoja Egypta, ktorý mal podľa nich viesť k trvalým priateľským americko-egyptským vzťahom. Zákon č. 480 poskytol základný nástroj americkej zahraničnej politike.¹¹ Umožnil zbavovať sa prebytku amerických tovarov, najmä pšenice, zamestnával amerických občanov pri ich doprave, dával americkým lodiarom príležitosť zarábať na ich preprave a poskytoval vláde USA pohodlný zahraničnopolitický „tromf“ voči prijímateľovi pomoci. Vlády mohli byť verejne odmeňované alebo trestané poskytnutím alebo zrušením uplatňovania tohto zákona podľa toho ako vychádzali Američanom v ústrety.

8 POLK, ref. 7, s. 287.

9 JFK quoted in GOODWIN, Richard N. *Remembering America: A Voice from the Sixties*. Boston : Little, Brown, 1988, s. 135.

10 BURNS, ref. 2 s. 121-131; LITTLE, Douglas. The New Frontier on the Nile: JFK, Nasser, and Arab Nationalism. In *Journal of American History* 75 (September 1988), s. 504-507.

11 BURNS, ref. 2, s. 117.

Počiatočná taktika pomoci, ktorej dávala Kennedyho administratíva prednosť, bola v istom smere pokračovaním praxe Eisenhowerovej administratívy z rokov 1959 – 1960 ponúknuť egyptskému režimu stimuly pre rast hospodárstva, obyčajne v šesťmesačných splátkach. Lucius Battle, ktorý slúžil ako veľvyslanec USA v Egypte v rokoch 1964 až 1967, neskôr označil tento prístup za taktiku „stáleho rokovania“, čím chcel zdôrazniť, že nepretržitý rokovací proces, ktorý si vyžadovali krátkodobé dohody o pomoci, bol najlepšou cestou, ako pútať pozornosť Egyptanov na potrebu udržiavať dobré vzťahy s USA. Vzhľadom na postupné zlepšovanie americko-egyptských vzťahov od roku 1959, J. F. Kennedy a jeho poradcovia vyvinuli veľké úsilie, aby posilnili priateľské vzťahy s egyptským režimom prostredníctvom dodávok americkej potravinovej pomoci. V máji 1961 administratíva schválila predaj dodatočných 200 tisíc ton pšenice Egyptu, s perspektívou ďalšieho zvýšenia dodávok.¹²

Keď sa ukázalo, že JFK hľadá spôsoby na zlepšenie vzťahov s rozvojovými krajinami, vrátane Egypta, Dž. Abdannāsir napísal americkému prezidentovi list, v ktorom mu vysvetľoval korene palestínskeho problému.¹³ Očakával, že takto sa mu podarí zmierniť jednostrannú podporu USA poskytovanú Izraelu, a to pri rešpektovaní zásady spravodlivosti. V odpovedi na tento list (máj 1961) Kennedy uviedol, že jeho krajina podporuje rozhodnutia OSN týkajúce sa otázok palestínskych utečencov, vyjadril svoje uznanie národnému hnutiu, na čele ktorého stojí Dž. Abdannāsir a označil ho za zákonné hnutie.¹⁴ V tejto súvislosti v septembri 1961 sa JFK rozhodol vyskúšať nový prístup k palestínskej otázke tým, že zariadil, aby OSN pod záštitou Zmierovacej komisie pre Palestínu (PCC – *Palestine Conciliation Commission*) vyslala Josepha Johnsona, bývalého člena skupiny politického plánovania, aby prediskutoval s vládami regiónu možnosti urovnania problému utečencov. Ukázalo sa, že problém utečencov patrí k najzložitejším a najrozpornejším stránkam palestínskej otázky.¹⁵ Napriek obrovskej Johnsonovej snahe sa misia v máji 1962 skončila neúspešne. Jeho plán, podľa ktorého si palestínski utečenci mali vybrať, či sa chcú vrátiť do starej vlasti alebo dajú prednosť finančnému odškodneniu, rozhorčene odmietla izraelská vláda s odôvodnením, že plán vydáva Izrael na milosť arabských vodcov. Odmietol ho aj Egypt s odôvodnením, že ide o šikovnú likvidáciu palestínskeho problému.¹⁶

V júli 1962 Egypt uskutočnil štyri neúspešné pokusy s dvoma raketami vlastnej výroby „al-Qáhir“ a „az-Záfir“ skonštruovanými v spolupráci s nemeckými vedcami, ktorých viedol jeden z konštruktérov rakety „V-1“, Wolfgang Pilz. Aj keď sa ukázali nedostatky v smerovacom zariadení, ich existencia bola veľkou udalosťou v regióne.¹⁷ Egyptské

12 BASS, ref. 5, s. 87.

13 Sem patril aj problém státisícov Palestínčanov, ktorí vo vojne v roku 1948 museli opustiť svoje domovy. Podľa rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN mali ako utečenci právo na návrat do vlasti, ale izraelské vlády toto právo odmietali.

14 HAJKAL, Muhammad Hasanajn. *Harb as-salásina sana. Sanawát galaján* (Tridsaťročná vojna. Roky vrenia). Káhira : Markaz Al-Ahrám, 1988, s. 532-533; Al-°AQQÁD, Saláh. *Ma sát júmijú 1967. Haqá'iq wa tahlíl* (Tragédia júna 1967. Fakty a analýza). Káhira : Maktabat al-andžlú al-misrjá, 1975, s. 148.

15 BASS, ref. 5, s. 92.

16 ALÍ, Fatín Ahmad Faríd. *Al-°aláqát al-misrjá al-amríkija* (Egyptsko-americké vzťahy). Vol. I. (23. júl 1952 – 22. november 1963). Káhira : EHP, Matábi° ad-Dár al-handasija, 2001, s. 294-295.

17 HAJKAL, ref. 14, s. 601.

skúšky sa uskutočnili rok po podobných izraelských skúškach s raketou zostrojenou podľa francúzskej rakety „Gabriel“. Egyptania však nedostatočne chránili nemeckých vedcov, ktorí sa tak stali ľahkým terčom teroristických útokov rozvediek nepriateľských štátov. Keď Izrael vyvolal medzinárodný škandál na tému „nacistickí vedci v službách fašistického diktátora“, Dž. ° Abdannāsir si pozval veľvyslanca USA a chcel od neho vysvetlenie takejto zlostnej kampane, keďže nemeckí vedci pracujú aj pre ZSSR, aj pre USA.¹⁸ V septembri 1962 JFK poveril svojho veľvyslanca, aby upozornil egyptského prezidenta, že skúšky rakiet roztáčajú preteky v zbrojení. Ten sa mal zaviazat', že nebude usilovať o získanie jadrových zbraní a uistiť USA o úprimnosti takeého záväzku tým, že by im dovolil kontrolovať egyptský jadrový reaktor vybudovaný pri Inšase za pomoci ZSSR.¹⁹ Pokusy s egyptskými raketami však využil Ben-Gurion na získanie príslubu dodávky riadených protiletadlových striel „Hawk“ za záväzok, že sa vzdá vývoja jadrovej zbrane a umožní expertom USA kontrolu jadrového reaktora v Dimone. Americká vláda potom oficiálne oznámila dodávku rakiet „Hawk“ Izraelu 27. septembra 1963.²⁰

William Polk, blízkovýchodný expert v štábe politického plánovania *Štátneho departamentu* v rokoch 1961 – 1964 situáciu charakterizoval takto: „*Keďže priamou príčinou nespokojnosti a nepriateľstva Arabov počas poslednej generácie bol ich pocit menejcennosti, slabosti a poníženia, domnievam sa, že rozvoj spoločnosti bude sprevádzaný procesom porozumenia. Arabi si myslia, že slabý si nemôže dovoliť byť šľachetný alebo ohľaduplný.*“ Podpora egyptského hospodárskeho rozvoja, povedal Polk, umožní USA „*zmierniť Násirove postoje tak, aby zostali pod prahom skutočnej hrozby pre naše záujmy.*“²¹ Začiatkom roku 1962 boli egyptsko-americké vzťahy lepšie ako v uplynulom desaťročí. Chester Bowles, pôvodne Kennedyho námestník ministra zahraničných vecí, neskôr osobitný predstaviteľ prezidenta pre africké, ázijské a latinskoamerické záležitosti, po päťdňovej návšteve Káhiry potvrdil toto hodnotenie. V telegrame do Bieleho domu 21. februára 1962 napísal, že revolučný Egypt stojí na križovatke „*Ak bude Násir postupne vedený k tomu, aby zanechal mikrofón a držal sa buldozéra, mohol by prevziať vedúcu úlohu pri mierovej transformácii Blízkeho východu do nášho moderného sveta.*“²²

Kennedyho administratíva chcela využiť hospodársku pomoc na nasmerovanie *násirizmu* „konštruktívnym smerom“. Kennedy a jeho poradcovia považovali za kľúčovú otázku procesu modernizácie v Egypte a vo zvyšku arabského sveta formovanie „nových ľudí“ – triedy vzdelaných, zručných, pragmatických jednotlivcov, ktorí by mali záujem odstrániť starý spoločenský a politický poriadok a angažujú sa za hospodársky, spoločenský a politický rozvoj.²³ Predpokladali, že USA prevzatím značnej časti nákladov egyptského rozvojového programu bez požadovania spojeneckých záväzkov od egypt-

18 HEIKAL, Mohamed. *The Cairo Documents*. London : New English Library, 1972, s. 207.

19 ALÍ, ref. 16, s. 295-296.

20 HEIKAL, ref. 18, s. 222.

21 BURNS, ref. 2, s. 124.

22 SCHLESINGER, Arthur, Jr. *A Thousand Days*. London : André Deutsch, 1965, s. 348-394; COHEN, Warren I. *Dean Rusk*. Totawa, N. J. : Cooper Square, 1980, s. 103.

23 BURNS, ref. 2, s. 124.

ského režimu, môžu získať dôveru týchto „nových ľudí“ a položiť základy pre pevný americko-egyptský vzťah.

Kennedyho administratíva, povzbudená počiatocným úspechom svojich snáh mieriť postoje Dž. ĆAbdannásira, chcela posilniť záujem egyptského režimu o ďalšiu spoluprácu s USA. Na jar 1962 navštívila USA egyptská hospodárska delegácia, ktorú viedol minister financií ĆAbdalmunĆim al-Qajsúní a rokovala o možnosti dodávok pšenice.²⁴ JFK prevzal na seba politické riziko až na jeseň 1962, a tak americkí a egyptskí Ćinitelia v októbri 1962 vo Washingtone podľa Zákona 480 parafovali trojročnú zmluvu na dovoz pšenice za 500 miliónov USD. Na základe tejto zmluvy sa Egypt v rokoch 1963 – 1965 mal stať najväčším konzumentom americkej potravinovej pomoci v prepočte na jedného obyvateľa. Chester Bowles, John Badeau a ostatní experti na Egypt v Kennedyho administratíve dúfali, že Džamāl ĆAbdannásir bude na základe toho ochotný odložiť svoje symboly moci a v bagančiacich sa pustiť do práce.²⁵

* * *

Trvalo skoro rok kým sa Džamāl ĆAbdannásir vystrábil z úderu spôsobeného vystúpením Sýrie zo ZAR po pravcovom prevrate v Damasku v septembri 1961.²⁶ Počas jesene 1962, keď zvrhnutie monarchie rozkolísalo Jemen, zaostalú krajinu pri ústí Červeného mora, znova nastala situácia, keď ako revolučný vodca musel dať prednosť tankom pred buldozérmi. *Pronásirovskí* dôstojníci v jemenskom hlavnom meste SanĆá vyhlásili Jemenskú arabskú republiku a zavolali Egyptanov na pomoc. Prezident ZAR v tom videl príležitosť na opätovné posilnenie svojho celoarabského vodcovského postavenia otráseného rozpadom ZAR, a preto v októbri 1962 poslal svojim revolučným súdruhom v juhozápadnej Arábii vojenské jednotky, tanky a lietadlá.²⁷

Kennedyho administratíva v snahe neohroziť vzťah USA s Egyptom, sprvoti bagatelizovala význam úlohy Egypta v jemensej revolúcii a tesne pred Vianocami 1962 uznala Jemenskú arabskú republiku. Súkromne však tvorcovia politiky USA priznávali, že prezident Jemensej arabskej republiky ĆAbdalláh as-Sallál im pripomína Dž. ĆAbdannásira v čase po zvrhnutí kráľa Fárúqa. „*Jemen bol zrelý na revolúciu*“ povedal odborník *Štátneho departmentu* na Blízky východ Rodger Davies jednému spravodajcovi 3. januára 1963. „*Bola to jedna z najzaostalejších krajín na svete, teokratický štát a anachronizmus dokonca aj v arabskom svete.*“ *Násirizmus* nutne musel oslovovať ĆAbdalláha as-Sallála a ďalších vodcov Jemensej arabskej republiky, ktorí chceli modernizovať svoju krajinu. „*To, čo sa prihodilo v Egypte, bolo v regióne najbližšie k sociálnej revolúcii,*“ vysvetľoval R. Davies.²⁸

24 HAJKAL, ref. 14, s. 612.

25 Bowles to JFK, Rusk, and Hamilton, tel., 21 February 1962. In *FRUS 1961 – 1963*, Vol. 17, s. 482, 486; BURNS, ref. 2, s. 131-134.

26 Zjednotená arabská republika, ktorá vznikla vo februári 1958 spojením Egypta a Sýrie, sa rozpadla po vojenskom prevrate v Sýrii v septembri 1961. Toto vystúpenie zo zväzku sa nazýva „infišál“, alebo „secesia“.

27 LITTLE, Douglas. From Even-Handed to Empty-Handed: Seeking Order in the Middle East. In PATERSON, Thomas G. (Ed.). *Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961 – 1963*. New York : Oxford University Press, 1989, s. 167-170.

28 LITTLE, Douglas. *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*. Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 2004, s. 184.

Možnosť, že sociálna revolúcia by sa z Jemenu mohla rozšíriť do susednej Saudskej Arábie sa veľmi nepozdávala emirovi Fajsalovi, korunnému princovi a ministrovi zahraničných vecí kráľovstva. Hlboko znepokojený prítomnosťou egyptských vojakov a lietadiel, emir Fajsal začal poskytovať rozsiahlu pomoc rojalistickým bojovníkom a trpko sa sťažoval, že Dž. Abdannásir si vysvetlil náklonnosť Washingtonu voči Káhire „ako poľovný lístok na hon na Saudskú Arábiu“. Veľká Británia, ktorej Protektorát Aden sa stal cieľom útokov pronásirovských radikálov podporovaných Jemenskou arabskou republikou, opakoval Fajsalove sťažnosti. Prezident J. F. Kennedy prejavil pochopenie: „Ako vidíme, veľkým rizikom zostáva, že Násir a jeho malý brat Sallál by vo svojom zúfalstve mohli prijať extrémistickejší postup,“ napísal JFK britskému premiérovi Haroldovi Macmillanovi koncom januára 1963. „Ak Násir konflikt rozšíri a saudskoarabská strana vráti úder s využitím najatých cudzích letcov a žoldnierov, Blízky východ môže zachvátiť plameň a som si istý, že to bude vyhovovať Sovietom, ale Vy a ja budeme tí, čo určíte prehráme,“ dodal J. F. Kennedy.²⁹

Hoci konflikt sa nikdy nerozšíril do plnej konfrontácie, nepriama saudskoarabsko-egyptská vojna v juhozápadnej Arábii sa ťahala viac ako päť rokov a nakoniec pomohla torpédovať americké zblížovanie s revolučným Egyptom. Od jari až do leta 1963 Kennedyho administratíva vyvíjala tlak na obe strany, aby prijali plán OSN vyzývajúci Saudskú Arábiu, aby prestala pomáhať jemenským rojalistom a Egypt, aby postupne stiahol domov svoje jednotky a výzbroj. Napriek veľkému úsiliu diplomatov OSN a USA však boje v Jemene pokračovali a skutočné americké zábery sa rozchádzali s deklaroványmi. JFK vytvoril v Bielom dome pracovnú skupinu na riešenie jemenskej situácie pod vedením bývalého dôstojníka rozviedky Roberta Komera, ktorý prijal také opatrenia na obranu Saudskej Arábie, ktoré potom začali nazývať „Komerovou vojnou“. Do Káhiry bol s mierovou iniciatívou vyslaný bývalý veľvyslanec Ellsworth Bunker, ktorého prezident ZAR uistil, že reči o tom, že chce pochodovať na saudskoarabské ropné polia sú holý nezmysel.³⁰ Politika USA bola značne rozpoltená: na jednej strane E. Bunker hovoril v Káhire o mieri, kým „Komerova vojna“ proti Egyptanom v Jemene sa viedla žoldnieri presunutými z Konga. Koncom marca 1963 Bunkerova misia stroskotala pre pokračujúcu podporu rojalistov zo strany Saudskej Arábie, ktorá znemožnila Egyptu stiahnuť svoje jednotky.³¹

Na začiatku jesene 1963 bol JFK presvedčený, že korene problému ležia v Káhire, nie v Rijáde a tlmočil to aj Dž. Abdannásirovi. Egyptské zasahovanie v Jemene, ako uviedol Kennedy 19. októbra, „nevyhnutne komplikovalo moje úsilie v Kongrese presadiť našu politiku priateľskej spolupráce v oblastiach spoločného záujmu so ZAR“.³² To, čo tým JFK mienil, sa zakrátko ukázalo: 7. novembra obe komory Kongresu novelizovali každoročne schvaľovaný zákon o zahraničnej pomoci a zastavili hospodársku pomoc každému štátu (*nation*), ktorý „je zaangažovaný v agresívnom vojenskom úsilí, alebo

29 JFK to Macmillan, 26 January 1963. In *FRUS 1961 – 1963*, Vol. 18, s. 324-325.

30 HEIKAL, ref. 18, s. 218.

31 HEIKAL, ref. 18, s. 221.

32 JFK to Nasser, enclosed in DOS to Badeau, tel., 19 October 1963. In *FRUS 1961 – 1963*, Vol. 18, s. 752; pozri tiež: LITTLE, Douglas. „The New Frontier on the Nile: JFK, Nasser, and Arab Nationalism“. In *Journal of American History* 75 (September 1988), s. 523-525.

ho pripravuje“ proti USA alebo ich priateľom. Hoci Biely dom sa zaviazal uznať svoj záväzok voči Egyptu a dodávať pšenicu ešte dva roky, Dž. °Abdannásir už o niekoľko dní „roztrpčene a zdĺhavo rečnil proti taktike USA, ktorá využíva zahraničnú pomoc, aby naň vyvíjala nátlak.“³³

V lete a na jeseň 1963 prevládla dezilúzia a prezident ZAR nadobúdala dojem, že JFK s ním nehrá čistú hru. Dokonca si začal myslieť, že súčasťou zámeru USA je držať egyptskú armádu v jemenskej divočine. To vyhovovalo Izraelu, lebo Egyptania stáli proti iným Arabom a nie proti nim. Táto výhoda pre Izrael, nasadzovanie žoldnierov a nevyvíjanie dostatočného tlaku na Saudskú Arábiu, aby nevyzbrojovala rojalistov, to všetko vyvolávalo jeho nedôveru voči JFK.³⁴ V čase Kennedyho smrti v novembri 1963, sa z pôvodných optimistických prísľubov vzťahu Džamál °Abdannásir – J. F. Kennedy mnoho stratilo.

* * *

Hoci John F. Kennedy a Džamál °Abdannásir rešpektovali deliace čiary vzájomných vzťahov, obaja si uvedomovali spoločné záujmy svojich krajín. Dž. °Abdannásir vedel, že hospodárska stabilita Egypta závisí od pokračujúceho prílevu americkej hospodárskej pomoci. Cenil si aj úlohu JFK ako nezaujatého prostredníka v jemenskom konflikte. Pre Kennedyho bol Egypt najdôležitejším štátom na arabskom východe a sám Dž. °Abdannásir bol najvýznamnejším arabským politikom. Napriek vzájomným treniciam a podozreniam sa obe vlády usilovali „izolovať a odstraňovať zásadné rozpory a hľadať širšie oblasti porozumenia a spolupráce“.³⁵ Neprekvapuje preto, že Kennedyho násilná smrť otriasla egyptským vedením. Tragédiu pocítovali ako porážku egyptského úsilia zlepšiť vzťahy s USA. Dž. °Abdannásir osobne oceňoval J. F. Kennedyho za to, že obnovil dôveru medzi USA a Egyptom.³⁶ Nástup Lyndona B. Johnsona do prezidentského úradu potvrdil zlé predtuchy egyptských *Slobodných dôstojníkov*, ktorí sa obávali posunu politiky USA na Blízkom východe. L. Johnson bol vnímaný ako nekritický obhajca Izraela a človek bez skúseností v zahraničnej politike. Prehľad jeho hlasovania v Senáte v prospech Izraela, spojený s jeho mentalitou bojovníka studenej vojny, potvrdil opodstatnenosť egyptských predsudkov voči nemu.³⁷

Egyptský prezident dokonca inštinktívne pocítoval antipatiu voči L. Johnsonovi, ktorého vnímal ako šikovného politického manipulátora a táto predstava negatívne ovplyvnila jeho správanie voči celej americkej administratíve. Americkému prezidentovi zasa nevyhovoval revolučný arabský nacionalizmus a Dž. °Abdannásira podozrieval,

33 Bundy to Fulbright, 11 November 1963. In *FRUS 1961 – 1963*, Vol. 18, s. 775.

34 HEIKAL, ref. 18, s. 221-222.

35 Cairo to Department of State U. S.-UAR Relations, 11 April 1964. In *LBJ Files, 1963 – 1969*, 7. kotúč.

36 *Misir wa Amriká: °Ard táríhí li-tatawwur al-°aláqát al-misríja – al-amrikíja wa tasdíl li-rihlat ar-ra°is as-Sádát* (Egypt a Amerika: Historický prehľad vývoja egyptsko-amerických vzťahov a dokumentácia cesty prezidenta as-Sádáta). Káhira : Stredisko al-Ahrámu pre strategické a politické štúdiá, 1976, s. 31.

37 NUTTING, Anthony. *Nasser*. London : Constable, 1972, s. 344; BURNS, ref. 2, s. 152; HAJKAL, ref. 14, s. 727-728; RIAD, Mahmoud. *The Struggle for Peace in the Middle East*. London : Quartet Books, 1981, s. 15; RIJÁD, Mahmúd. *Muzakkirát Mahmúd Rijád* (Memoáre M. R.). Vol. III, Amriká wa al-°Arab. (Amerika a Arabi). Bejrút : Dár al-mustaqbal al-carabí, 1986, s. 34-35; AHMAD, Ahmad Júsuf. *Ad-dawr al-misrí fi al-Jaman, 1962 – 1967* (Egyptská úloha v Jemene). Káhira : al-Haj°a al-misríja al-°amma li-l-kitáb, 1981, s. 314.

že má imperiálne plány na ovládnutie arabského sveta, využívajúc materiálnu a morálnu podporu ZSSR.³⁸ Osobná animozita medzi oboma prezidentmi hrala dôležitú úlohu pri zhoršovaní americko-egyptských vzťahov počas šesťdesiatych rokov. Sled udalostí jasne poukazuje na závažnosť psychologických vplyvov v medzinárodných vzťahoch a na úlohu správneho a nesprávneho chápania v rozhodovacom procese. Psychologický faktor by však nebol ovplyvnil správanie oboch vodcov, keby USA a Egypt nemali aj protichodné národnoštátne záujmy. A tak popri materiálnych a politických rozdieloch medzi oboma štátmi, hral závažnú úlohu aj ľudský faktor. Medzi citlivé sporné body vždy patrila otázka Izraela. Počas kariéry v senáte si L. Johnson vybudoval úzke vzťahy s americkou židovskou komunitou a vo všeobecnosti podporoval jej ciele.³⁹

Po nástupe do úradu vydal L. Johnson niekoľko proizraelských vyhlásení. Dž. °Abdannásir mal podozrenie, že vzťah medzi vládami USA a Izraela sa upevňuje, napriek uisteniam o opaku zo strany popredných predstaviteľov USA. Veľvyslanec John Badeau na prvej schôdzke po Kennedyho smrti uistoval egyptského prezidenta, že nová administratíva bude v regióne uskutočňovať nestrannú politiku a bude udržiavať vzťahy s Egyptom v rámci kontextu „krajného realizmu“. ⁴⁰ Prezident Johnson poslal egyptskému vodcovi list s návrhom, aby obaja prezidenti pokračovali v otvorených diskusiách, ktorými sa vyznačovala korešpondencia medzi J. Kennedym a egyptským prezidentom a zdôraznil kontinuitu amerického prístupu k arabskému svetu.⁴¹ Ďalej, ako odpoveď na obavy Dž. °Abdannásira, minister zahraničných vecí USA Dean Rusk informoval egyptských činiteľov, že nedôjde k žiadnej zmene v celkovej politike voči Egyptu, osobitne v hospodárskej sfére. Napriek všetkým uisteniam, Dž. °Abdannásir zostával skeptický. Vysokému funkcionárovi *Štátneho departmentu (Assistant Secretary)* pre Blízky východ Phillipsovi Talbotovi, ktorý ho navštívil 3. marca 1964 povedal, že má podozrenie, že USA prechádzajú k politike aktívnejšej podpory Izraela.⁴²

Americkí diplomati v regióne prijímali niektoré egyptské predstavy o novej administratíve. Americkí veľvyslanci vo viacerých arabských hlavných mestách vyjadrili svoje znepokojenie nad necitlivosťou L. Johnsona k arabským záležitostiam a jeho náklonnosťou k Izraelu. Tvrdili, že Johnsonove verejné vyhlásenia a činy presvedčili Arabov, že „*osvietená kennedyovská politika ustúpila trumanovskej proizraelskej politike*“. Veľvyslanci si kladli otázku, či L. Johnson pochopil pokles amerického vplyvu v regióne a možnosť prudkého odporu proti americkým záujmom v arabskom svete. Svoju administratívu nabádali, aby v nadchádzajúcom období pri politických vyhláseniach o Blízkom východe zachovávala čo najväčšiu zdržanlivosť.⁴³

Nový prezident USA vždy považoval Kennedyho ústretovosť voči Dž. °Abdannásirovi za chybu, ktorá je odsúdená na neúspech pre egyptskú dvojtvárnosť a americkú

38 JOHNSON, Lyndon Baines. *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963 – 1969*. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1971, s. 290; NUTTING, ref. 37, s. 344; HEIKAL, ref. 18, s. 202.

39 BURNS, ref. 2, s. 151.

40 Cairo to Secretary of State, No. 1 490, 7 January 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 8. kotúč (z ôsmich).

41 Cairo to Secretary of State, No. 1 995, 4 March 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 8. kotúč

42 Department of State to Talbot (London), No. 5 513, 2 March 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 8. kotúč. HAJKAL, ref. 14, s. 741.

43 London to Secretary of State, No. 4 713, 25 March 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 8. kotúč.

naivitu. Johnsonovo stanovisko vyvieralo nielen z jeho sympatií voči Izraelu, ale tiež z odporu voči egyptskej podpore sociálnych a antikoloniálnych revolúcií na Blízkom východe a inde v treťom svete. „*Vodca egyptského boja za národné oslobodenie venuje zbytočne veľa času snahe o ovládnutie arabského sveta a príliš málo času na zlepšenie osudu svojho ľudu,*“ napísal L. Johnson o niekoľko rokov neskôr.⁴⁴ V lete 1964 činitelia *Štátneho departmentu* potvrdili, že Dž. ‘Abdannásir je ešte stále pevne usadený v Jemene a stále vyzýva na rozšírenie revolúcie do Líbye, Jordánska, Saudskej Arábie a iných „tradičných kmeňových a monarchistických režimov“ v regióne. Navyše, jeho sľub zo začiatku septembra 1964, že Egypt bude pomáhať novovytvorenej Organizácii pre oslobodenie Palestíny (OOP) pri výcviku partizánskych jednotiek a jeho záväzok z polovice októbra, že bude naďalej pomáhať konzským radikálom bojovať proti západnému imperializmu, podľa ich názoru potvrdzoval, že svoju revolúciu hodlá exportovať v ešte širšej miere.⁴⁵

Na rozdiel od päťdesiatych rokov, v šesťdesiatych rokoch otázka Izraela vyplávala na povrch ako jedna z dominantných otázok tak vo vzťahoch Arabov so supervelmocami, ako aj v medziarabských vzťahoch, a preto obavy veľvyslancov USA o budúce smerovanie americko-arabských vzťahov neboli neodôvodnené. Medziarabské spory nielenže boli zatlačené do úzadia arabsko-izraelským konfliktom, ale Izrael sa zaplietol aj do arabskej studenej vojny. Na jednej strane proizraelský postoj L. Johnsona vrhal tiene a predsudky na arabské názory na jeho administratívu, na druhej strane americko-egyptské vzťahy kalil arabsko-izraelský spor, egyptsko-sovietske vzťahy a egyptská politika v arabskom svete i v Afrike.⁴⁶ V jednom prejave vo februári 1964 – po prvý raz po rokoch – Dž. ‘Abdannásir kritizoval prístup USA k arabsko-izraelskému konfliktu, pričom obvinil americkú administratívu z neúprimnosti a nepriateľstva voči veci Arabov. Britské a americké vojenské základne v Líbyi označil za zásah do arabskej nezávislosti.⁴⁷ Čoskoro po jeho prejave demonštranti v Líbyi požadovali odstránenie cudzích základní zo svojej krajiny. Útok Dž. ‘Abdannásira na americkú politiku, najmä v jeho výzve Líbyi, aby zo svojho územia odstránila západné vojenské základne, *Štátny department* vnímal ako signál, že izraelská otázka sa znova dostala na program dňa. Dean Rusk inštruoval veľvyslanca Johna Badeaua, aby dal egyptskému prezidentovi najavo, že zasahovanie Egypta do istých záležitostí a siahanie na významné americké bezpečnostné záujmy v regióne, ohrozí už aj tak napäté americko-egyptské vzťahy. USA nebudú potom až tak ochotné rozširovať oblasť spolupráce s Egyptom – čo bolo treba chápať ako hrozbu ukončenia hospodárskej pomoci Káhire.⁴⁸ Dž. ‘Abdannásir znova potvrdil základný prvok svojej zahraničnej politiky: nezávislosť a nepodriadenie sa supervelmociam. Jeho

44 JOHNSON, ref. 38, s. 289-290.

45 HEIKAL, ref. 18, s. 226-227.

46 BURNS, ref. 2, s. 152.

47 BADEAU, John S. *The American Approach to the Arab World*. New York : Harper & Row Publishers 1968, s. 117; Madžmú‘at chutab wa tasrífát wa bajánát ar-ra‘is Džamál ‘Abdannásir, fabrájir 1962 ilá júlijú 1964 (Zbierka prejavov, vyhlásení a komuniké prezidenta od februára 1962 do júla 1964). Vol. IV. Káhira, Haj‘at al-isti‘lámát bez dátumu vydania, s. 527-530.

48 Department of State to Embassy Cairo, No. 4 292, 17 March 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 7. kotúč.

cieľom bolo vytvoriť pevné zoskupenie arabských štátov a sformovať spoločnú arabskú politiku, ktorá by umožnila odolávať tlaku superveľmoci.

Keď L. Johnson nastúpil do úradu, vzťahy medzi USA a ZAR narúšali tri dôležité problémy: Kongo, Jemen a dodávky pšenice. A nad tým všetkým sa týčili problémy súvisiace s Izraelom, pre otvorené sympatie L. Johnsona k Izraelu. Za tejto situácie sa výrazne znížili možnosti manévrovania regionálnych vládcov vo vzťahu k superveľmociam a zosilnelo ovzdušie podozrievania a nedôvery medzi arabskými štátmi a západnými mocnosťami. To spôsobilo, že Arabi sa stali závislejšími od dobrej vôle a podpory ZSSR a táto závislosť obmedzovala slobodu ich konania a oslabovala ich rokovaciu pozíciu. Životaschopnosť si zachovalo celoarabské národné cítenie, ktoré Dž. °Abdannāsir vedel priamo oslaviť a účinne využiť proti svojim domácim i zahraničným oponentom. Jeho politika priameho kontaktu s masami demonštrovala krehkosť a priepustnosť umelo vytvorených hraníc medzi arabskými štátmi. Priepustnosť hraníc zvyšovala obavy arabských vládcov a zväčšovala ich neistotu; túžba po politickom prežití ich však nútila, aby boli aktívnymi účastníkmi regionálnej politiky, a preto arabská politika pripomínala permanentné balansovanie. Arabskí vládcovia využívali všetky prostriedky, aby si udržali a rozšírili osobnú moc, bez ohľadu na celkovú stabilitu regiónu.⁴⁹ Arabská studená vojna v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch bola odrazom hlbokej priepasti, ktorá existovala medzi rétorikou a realitou v arabskej politike, keď vládcovia museli všetky úzke kmeňové, dynastické alebo aj štátne záujmy šikovne zahalovať do panarabských hesiel.

Jemenský konflikt, ktorý si vyžadoval zvyšovanie egyptskej angažovanosti a pohlcoval aj tak skromné zdroje Egypta, sa dostal do vojensky patovej situácie, nad čím egyptské médiá nepokryte prejavovali svoje sklamanie. Rozpúťali propagandistickú kampaň proti britským záujmom v Adene a v Juhoarabskej federácii, vytvorenej z Protektorátu Aden, ktorej Briti sľúbili nezávislosť v roku 1968. Stúpalo napätie a prehlbovali sa rozpory medzi kmeňovými náčelníkmi a adenskými národovcami, ktorí chceli nastúpiť egyptskú revolučnú cestu. Situáciu komplikovali nároky Jemenu na územie, ktoré aj imám aj republikáni nazývali okupovaným južným Jemenom. Okolo 75-tisíc jemenských robotníkov v kolónii Aden tvorilo skupinu, ktorú bolo možné využiť na podporu tohto nároku.⁵⁰ Vývoj egyptsko-britských vzťahov na Arabskom polostrove sa negatívne odrazil aj na americko-egyptských vzťahoch. Britskí činitelia presvedčili svojich amerických kolegov, že bude nutné zabrániť šíreniu egyptského vplyvu na polostrove. Napriek istým konkurenčným britsko-americkým záujmom v Perzskom zálive, USA nemohli dovoliť Egyptu, aby tam ohrozil pozíciu Západu. Preto predstavitelia USA informovali svojich egyptských partnerov, že podnecovanie útokov na britské pozície v Adene môže zvýšiť napätie vo vzťahoch medzi Káhirou a Washingtonom.

Johnsonova administratíva sa pre málo ústretovú politiku voči odporúčaniam USA (napr. postoj voči Izraelu, Jemenu a západným vojenským základňam atď.), rozhodla uplatniť voči Egyptu priamy nátlak vyhrážkou, že zastaví životne dôležitú potravinovú pomoc. Rezignácia veľvyslanca Johna Badeaua, považovaného za priateľa Egypta,

49 GERGES, Fawaz A. *Superpowers and the Middle East. Regional and International Politics, 1955 – 1967.* Boulder, Co. : Westview Press, 1994, s. 178.

50 BADEAU, ref. 47, s. 149.

v máji 1964, bola pre Dž. ĆAbdannásira ďalším dôkazom nástupu konfrontačnej politickej línie USA voči Egyptu.⁵¹ Dž. ĆAbdannásir pochopil, že Johnsonova administratíva si vybrala iný prístup k arabskému svetu, založený nie na výmene názorov, ale na hospodárskom a politickom nátlaku. Prezident L. Johnson energicky využíval hospodársku pomoc ako politickú zbraň. Ako jeden úradník Agentúry pre medzinárodný rozvoj (AID – *Agency for International Development*) neskôr uviedol, L. Johnson „*chcel držať isté osobnosti v treťom svete na uzde*“.⁵²

Roztrpčený aktívnou úlohou Egypta v arabsko-izraelskom spore, jeho rastúcou hospodárskou a vojenskou závislosťou od ZSSR a stupňujúcimi sa útokmi voči záujmom Západu v arabskom svete a Afrike, L. Johnson vyslal Dž. ĆAbdannásirovi jasné posolstvo: USA zastavia alebo znížia svoj trojročný záväzok poskytovať Egyptu potravinovú pomoc. To bolo pre egyptského prezidenta veľmi znepokojujúce, keďže Egypt mal roku 1964 veľké hospodárske problémy. Neprekvapuje preto, že egyptskí činitelia považovali politiku Johnsonovej administratívy za hrozbu pre národnú bezpečnosť Egypta.⁵³ Kým J. Kennedy dával prednosť politike dohody s Egyptom, L. Johnson bol naklonený uplatňovať priamy hospodársky a politický nátlak, aby prinútil Egypt zmeniť postoj. Dž. ĆAbdannásir však nebol politikom, ktorý sa stiahne, kým sa búrka neutíši. Ako poznamenal John Badeau, aj v minulosti ukázal, že neustúpi pred tlakom veľmoci – ani keby tým riskoval vojnu. Patril k predstaviteľom domácej elity, ktorá prevzala moc revolučnou cestou od elity dosadenej cudzincami.⁵⁴ Suezská kríza ukázala, že bol tvrdým hráčom a bol znova pripravený hrať o vysoké stávky. Egyptský vodca, spôsobom pre neho typickým, vzal do rúk mikrofón, a obrátil sa k ľudu; tým varoval prezidenta Johnsona, aby nepodceňoval silu a vôľu Egypta brániť svoje záujmy. Vyhlásil, že Egypt neustúpi hospodárskemu vydieraniu, že každý Egyptčan je ochotný vzdať sa polovičnej dávky chleba, čím dodávky obilia z USA stratia význam. Vyhlásil tiež, že ak USA zavedú hospodárske sankcie proti Egyptu, prijme odvetné opatrenia.⁵⁵ Napriek pesimistickej nálade, ktorá sa rozhostila v Káhire a vo Washingtone na jar 1964, vzťahy medzi oboma krajinami ešte nedosiahli bod zlomu, ale ukazovalo sa, že sa budú ďalej vyostrovať.

* * *

Keď si Džamál ĆAbdannásir 15. decembra 1963 prečítal správu nazvanú *Odporúčania vojenskej poradnej skupiny Rade náčelníkov štábov arabských armád* pre 7. mimoriadne zasadnutie tohto orgánu v dňoch 7. – 9. decembra 1963 a následné diskusie náčelníkov štábov, bolo mu jasné, že vojaci sa dostali do slepej uličky, a že potrebujú pomoc.⁵⁶ Problém totiž mal politický charakter, lebo arabské vlády pred vyše rokom zaviazali Radu spoločnej obrany, aby preskúmala prostriedky, ktoré postačia na to, aby zabránili

51 HAJKAL, ref. 14, s. 748.

52 Citované v: BURNS, ref. 2, s. 149-150.

53 RIJÁD, ref. 37, s. 35.

54 BADEAU, ref. 47, s. 45.

55 Cairo to Secretary of State, No. 2 585, 3 May 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 7. kotúč; Madžmú‘at chutab Džamál ĆAbdannásir, ref. 47, s. 584-585, 588.

56 Rada náčelníkov štábov arabských armád bola orgánom Výboru spoločnej obrany Ligy arabských štátov.

Izraelu ukončiť projekt na odvedenie vôd rieky Jordán. Potom sa na vec zabudlo a vlády sa znova pohrúžili do svojich vnútorných a arabských sporov. Teraz sa problém vynoril znova so všetkou naliehavosťou a Dž. °Abdannásir cítil, že situácia v arabskom svete si vyžaduje nástup nového kurzu, o ktorom by mohli rozhodnúť hlavy všetkých arabských štátov. Na takomto stretnutí by sa mohli vyriešiť aj predošlé spory (jemenský konflikt, al-žirsko-marocký spor atď.) a prijať spoločné stanovisko nielen k otázke vôd Jordánu, ale k palestínskej otázke ako celku.⁵⁷ V záujme posilnenia regionálnej a medzinárodnej pozície Egypta, Dž. °Abdannásir prešiel do ofenzívy. Z jeho iniciatívy sa 13. januára 1964 v Káhire zišla prvá arabská konferencia na najvyššej úrovni, aby reagovala na izraelské odvedenie vôd rieky Jordán. Summit mal jednak stanoviť kolektívnu arabskú stratégiu voči Izraelu bez zabrdnutia do vojenskej konfrontácie, jednak dočasne znížiť a zmraziť vnútroarabské napätia sústredením pozornosti na vonkajšiu hrozbu.

Výsledok summitu síce ukončil arabskú studenú vojnu, ale odmäk netrval dlho: na jar 1964 sa obnovili kvasiace ideologické spory Dž. °Abdannásira a sýrskych *bašistov* a pokračujúca vojna v Jemene zvýraznila krehkosť egyptsko-saudskoarabského prímeria.⁵⁸ Vojenská angažovanosť v Jemene sa pre Egypt stávala veľmi nákladnou záležitosťou, preto Dž. °Abdannásir mienil využiť prvý arabský summit aj na urovnanie svojho sporu so Sa°údovcami. Fajsál však nemal záujem poskytnúť Egyptu nejakú úľavu, bol naopak rozhodnutý ešte viac zaťažiť egyptský rozpočet. Bolo mu jasné, že politické urovnanie v Jemene na základe egyptských podmienok by bolo pre saudskoarabskú dynastiu nevýhodné, a tak trval na bezpodmienečnom stiahnutí egyptských vojsk z Jemenu.⁵⁹

Džamál °Abdannásir sa nesklonil pred saudskoarabskou neústupnosťou. Veľmi dobre chápal spojenie medzi regionálnou a globálnou dynamikou a potrebu využiť každého v službách iných. Presadzovanie nezávislej zahraničnej politiky bolo preto jeho ústrednou ambíciou. To do veľkej miery vysvetľuje jeho neúnavnú snahu zjednotiť arabské šiky voči vonkajšiemu ohrozeniu a jeho zápas s veľmocami. Úloha vodcu arabského národnooslobodzovacieho hnutia, mu dávala istú slobodu konania navonok a poskytovala mu medzinárodnú váhu i prestíž. Tak USA, ako aj ZSSR uznali, že Egypt je nervovým centrom a kľúčom k arabskému svetu a v tomto svetle treba vidieť aj Chruščovove veľkorysé ponuky Dž. °Abdannásirovi. Kvôli stálemu zhoršovaniu americko-egyptských vzťahov i množstvu regionálnych problémov, egyptský vodca sa začal presúvať bližšie k ZSSR, v ktorom našiel náhradný zdroj hospodárskej a vojenskej pomoci a mocného spojenca, na ktorého sa mohol spoľahnúť.⁶⁰ Túto poznámku vyslovil počas Chruščovovej návštevy v Egypte v máji 1964 – návštevy, ktorá predstavovala vrcholný bod v sovietsko-egyptských vzťahoch, no treba ju vidieť aj v širšom kontexte sovietskej vnútornej a zahraničnej politiky.

57 HAJKAL, ref. 14, s. 729-730.

58 Madžmúcat chutab Džamál °Abdannásir, ref. 47, s. 577-579, 588-591.

59 BADEEB, Saeed M. *The Saudi-Egyptian Conflict Over North Yemen, 1962 – 1970*. Boulder, Co. : Westview Press, 1986, s. 54-57; ABIR, M. *Saudi Arabia in the Oil Era: Regime and Elites; Conflict and Collaboration*. London : Croom Helm, 1988, s. 98.

60 HAJKAL, Muhammad Hasanajn. *Harb as-salásina sana. 1967: Al-infidžár* (Tridsaťročná vojna. 1967: Výbuch). Káhira : Markaz al-Ahrám li-t-tardžama wa-n-našr, 1990, s. 63.

Roku 1963 sa značne oslabil domáca pozícia Nikitu Chruščova, ktorý musel čeliť tvrdej kritike členov politbyra kvôli zahraničnopolitickým neúspechom a jeho nekonformným spôsobom vedenia strany a štátu. Musel absolvovať ostré diskusie o čínsko-sovietskom spore, kubánskej raketovej kríze, berlínskej kríze a o iných mocenských i ideologických otázkach. Nikita Chruščov nutne potreboval nejaký výrazný zahraničnopolitický úspech, aby odzbrojil svojich kritikov v Kremli, a tým potvrdil konzistentnosť sovietskej domácej i zahraničnej politiky. Jeho cieľom bolo potvrdiť status ZSSR ako superveľmoci s globálnymi záujmami a záväzkami. Z Káhiry chcel urobiť hlavné mesto hnutia nezúčastnených krajín. Dúfal, že keď prevezme iniciatívu v arabskej oblasti a presvedčí národy tretieho sveta, že sa oplatí byť spojencom socialistického bloku, napravi svoj kubánsky neúspech.⁶¹ Keďže jeho politika spolupráce s arabskými komunistickými stranami sa nevydarila, chcel na svoju stranu získať egyptského prezidenta. Egyptu poskytol dlhodobú pôžičku 255 miliónov rubľov, čím demonštroval plnú podporu Džamálovi °Abdannásirovi a následne jemu a °Abdalhakímovi °Ámirovi udelil najvyššie sovietske vyznamenanie „hrdina Sovietskeho zväzu“. Chruščov však prijal tieto dôležité rozhodnutia bez toho, aby sa poradil so svojimi spolupracovníkmi v Kremli a bez toho, aby rešpektoval varovania arabských komunistov. Dúfal, že úspešnou návštevou na vysokej úrovni v Egypte obnoví svoju otrasenú domácu pozíciu.⁶²

Sovietski vodcovia sa museli zmieriť so skutočnosťou, že v ich postojoch k rozvoju svetu sú rozpory. Priepasť medzi ideológiou a národnoštátnymi záujmami musela byť nakoniec vyriešená v neprospech ideológie. Sovietski činitelia a teoretici prestali hodnotiť vývoj v nezúčastnených štátoch vedených národnou buržoáziou cez prizmu prístupu k domácim komunistom a aplikáciu vedeckého socializmu.⁶³ Ukázali pochopenie pre zložitosť regionálnej dynamiky a trendov; ideológia sa musela stiahnuť do úzadia pred nutnosťou chrániť moc a veľmocenské záujmy. Strategická poloha arabského sveta, spojená s požiadavkou sovietskych námorných síl získať základne v Stredozemnom mori, to bolo meradlo, podľa ktorého teraz kremľské vedenie hodnotilo dôležitosť regiónu. Výsledkom bolo zmierenie Sovietov s arabským národným hnutím.

Egypt sa stal hlavným centrom sovietskej politiky v rozvojovom svete. Tento prístup vyvrcholil počas Chruščovovej návštevy Egypta v máji 1964 a jeho štedrých ponúk pomoci a podpory pre egyptskú úlohu v Jemene.⁶⁴ Nikita Chruščov sa okrem rokovani s najvyššími egyptskými predstaviteľmi zúčastnil 16. mája v Asuáne na oslavách dokončenia prvej etapy výstavby Veľkej asuánskej priehrady, na ktorej pracovalo 28-tisíc Egyptanov a skoro 2 000 sovietskych špecialistov. Pri tejto príležitosti mal sovietsky vodca príležitosť na výmenu názorov nielen s hosťiteľom, egyptským prezidentom, ale aj s prezidentom Iraku °Abdassalámom °Árifom a prezidentom Alžíriska Ahmadom

61 SMOLANSKY, M. Oles. *The Soviet Union and the Arab East Under Khrushchev*. Lewisburg, Pa. : Bucknell University Press, 1974, s. 302; DENKOS, Helen. *As-sijása as-súfjátija fí aš-Šarq al-awsat, 1955 – 1975* (Sovietska politika na Blízkom východe). Bejrút : Dár al-kalima al-°arabíja, 1983, s. 117-118.

62 DENKOS, ref. 61, s. 111, 118; DAWISHA, Karen. *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*. London : The Macmillan Press, 1979, s. 31; SMOLANSKY, ref. 61, s. 270, 285.

63 LAQUEUR, Walter. *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East, 1958 – 1968*. London : Routledge and Kegan Paul, 1969, s. 70.

64 LAQUEUR, ref. 63, s. 70; DENKOS, ref. 61, s. 101-111, 116-118.

ben Bellom. Rozhovor sa krútil nielen o potrebe zjednotiť národné sily v zápase za lepšiu budúcnosť, ale aj o nutnosti rešpektovať islám, lebo pre veriacich je to božie zjavenie, s ktorým nemožno kupčiť. Islám je základom arabskej civilizácie, preto komunistickým stranám v arabských krajinách chýba dôveryhodnosť. ZSSR robí chybu, keď svoju politiku v arabskom svete spája s komunistickými stranami, ktoré pracujú v ilegalite.⁶⁵ Keď N. Chruščov naznačil, že arabská jednota je len krátkodobá koncepcia, pretože je založená skôr na rasových zväzkoch ako na ideológii, egyptský prezident oponoval, že arabská jednota nie je rasistické, ale národné hnutie, viazané kultúrnymi, duchovnými a historickými väzbami. Sovietsky vodca odpovedal tvrdením, že marxizmus predstavuje širší ideál, pretože nie je obmedzený na národný rámec, ale jeho cieľom je zjednotiť robotnícku triedu na celom svete.⁶⁶ Význam tejto otvorenej výmeny názorov spočíva v tom, že egyptský prezident bol schopný a ochotný protirečiť hlavnému predstaviteľovi jednej z dvoch superveľmocí a potvrdiť svoju nezávislosť. Nedal sa zastrašiť možnou negatívnou reakciou svojho mocného partnera. Jeho postoje ukázali, že superveľmoci nie sú schopné ovládať – ba ani ovplyvňovať – činy svojich regionálnych spojencov, lebo tieto štáty boli pripravené vzdorovať, keď cítili, že v stávke sú ich životné záujmy. Keď Nikita Chruščov odchádzal z Káhiry, arabsko-sovietske vzťahy sa začali dostávať do normálnej polohy.

V tajnej správe o Chruščovovej návšteve si CIA všimla, že sovietska politika voči Egyptu odráža istý kompromis, keď ho uznáva za „*nezávislú politickú silu s vlastnými legitímnymi záujmami*“. S uznaním hodnotila schopnosť egyptského prezidenta dosiahnuť to, aby N. Chruščov rešpektoval jeho záujmy na Blízkom východe a v Afrike.⁶⁷ Vo svojej analýze sovietsko-egyptského spoločného komuniké, sa John Badeau stotožnil s názorom CIA. Povedal, že Egyptanom sa podarilo vypustiť z komuniké nielen ostré slová, ale aj ubrániť vlastnú vopred deklarovанú pozíciu. Dž. ĆAbdannásir informoval vládu USA, že návšteva N. S. Chruščova nespôsobilá zmenu v presadzovaní politiky nezúčastnenosti ani schopnosť Egypta kontrolovať sovietske aktivity v krajine.⁶⁸ Napriek týmto ubezpečeniam, a možno preto, aby prejavila svoju nespokojnosť, Johnsonova administratíva prikázala zdržať odoslanie americkej pomoci Egyptu.

Chruščovova návšteva v Egypte vyvolala u niektorých vplyvných členov americkej vlády predstavu, že egyptský prezident sa stal „*figúrkou Kremľa*“ pri postupe ZSSR za získaním nadvlády nad ropnými zdrojmi Blízkeho východu.⁶⁹ Koncom roku 1964 získal tento nepodložený názor v amerických politických kruhoch prevahu, a preto sa zrážka medzi Washingtonom a Káhirou zdala nevyhnutná. Obava z takého scenára tlačila Džamála ĆAbdannásira k udržiavaniu ešte užších vzťahov s Moskvou. Vracajúc sa k Chruščovovej návšteve povedal, že „*je nevyhnutné mať silného priateľa v tomto nebezpečnom*

65 HAJKAL, ref. 14, s. 756.

66 Madžmú'at chutab Džamál ĆAbdannásir, ref. 47, s. 609-611.

67 CIA, Office of Current Intelligence, Secret Report: The Soviet Union and Egypt, No. 00618/64A, 8 May 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 8. kotúč.

68 Cairo to Secretary of State, No. 2 836, 25 May 1964 and Embassy London to Secretary of State, Washington, 29 May 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 7. kotúč.

69 Thomas C. Sorensen, Deputy Director (policy and planning), to Robert Komer, the White House, Subject: USG Reaction to Nasser-Khrushchev Communique, 25 May 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 8. kotúč.

a meniacom sa svete“. V jeho očiach najdôležitejším výdobytkom návštevy bolo, že sovietsko-egyptské vzťahy sa budujú na novom zdravom chápaní postavenia toho druhého. Táto skutočnosť mala posilniť jeho pozíciu tak voči Johnsonovi, ako aj voči tradičným, konzervatívnym arabským silám, hlavne Sa‘údovcom.⁷⁰

K istému zlepšeniu sovietsko-irackých vzťahov došlo po prevrate v novembri 1963, ktorý uskutočnil ‘Abdassalám ‘Arif, a ktorým zvrhol *ba‘sistický* režim. Sovieti sa potešili odstráneniu vládnucej *Strany Ba‘s* od moci, ktorú paradoxne označovali za „*nástroj imperialistickej politiky na Blízkom východe*“ a následne prehodnotili svoje postoje voči Sýrii a Iraku. Kremel’ s uspokojením sledoval aj úsilie ‘Abdassaláma ‘Arifa ukončiť kruté prenasledovanie irackých komunistov a pristúpiť k zmierlivejšej politike voči Kurdom.⁷¹

V druhej polovici roku 1964 demonštrujú pružnosť a realizmus, ZSSR a Sýria dosiahli *modus vivendi*, ktorý bol do značnej miery výsledkom pozoruhodnej zmeny v politickej rétorike sýrskej *Strany Ba‘s*. *Ba‘sistickí* politici volali po strategickom spojenectve medzi arabskými pokrokovými silami a socialistickými silami kdekoľvek. V januári 1965 Sýria zaviedla rad socialistických opatrení ako jasnú indikáciu svojej novej ľavicovo orientovanej zahraničnej a arabskej politiky. Navyše, v marci 1965 bola predložená politická správa regionálnemu zjazdu *Strany Ba‘s*, ktorá sa prihovárala za prijatie socializmu a opustenie politiky nezúčastnenosti v medzinárodných vzťahoch.⁷²

Napriek istej nedôvere, sovietski činitelia reagovali priaznivo na *ba‘sistické* ponuky. Odborníci vypracovali potrebné teoretické zdôvodnenie a kremel’skí vodcovia začali rozlišovať medzi pravým a ľavým krídlom *Strany Ba‘s*. Víťali znárodňovacie opatrenia ako dôkaz, že v Damasku sa dostala k moci ľavica.⁷³ Zložitá situácia, v ktorej sa nachádzali sýrski komunisti, bola menej dôležitá ako strategické a materiálne potreby sovietskeho štátu, ktorý prestal klásť dôraz na ideológiu. No Sovieti a arabskí národovci nezmýšľali rovnako, ich názory sa rozchádzali a ich nové spoločenstvo sa obmedzovalo hlavne na zblížovanie spoločných záujmov. V komentári na Chruščovovu návštevu v Egypte, činitelia USA tvrdili, že spoločenstvo medzi panarabským nacionalizmom a sovietskym komunizmom je len záležitosťou vhodnej príležitosti, ktorá potrvá iba dovtedy, kým trvajú spoločné ciele.⁷⁴ Svoje závery stavali na skutočnosti, že N. Chruščov a Dž. ‘Abdannásir sa verejne rozchádzali vo výklade pojmu arabská jednota.

Džamál ‘Abdannásir si vysoko cenil Chruščovovu veľkorysosť voči Egyptu, a preto bol mimoriadne otrasený, keď sa dozvedel, že Chruščov bol v októbri 1964 odvolaný z funkcie. Obavy Egyptanov vzbudili fámy prichádzajúce z Moskvy, že Chruščovovo odvolanie súviselo s jeho politikou v regióne Blízkeho východu a so znepokojením očakávali, či nový kremel’skí vodcovia nezmenia svoj priateľský prístup k arabskému

70 HAJKAL, ref. 60, s. 63-73.

71 SMOLANSKY, ref. 61, s. 240-245; DENKOS, ref. 61, s. 112.

72 Zborník dokumentov: *Nidál al-Ba‘s, 1963 – 1966*. (Boj /Strany/ Ba‘s). Vol. X, s. 196; RABINOVICH, Itamar. *Syria Under the Ba‘th. The Army-Party Symbiosis*. Jerusalem : Israel Universities Press, 1972, s. 143-144.

73 SMOLANSKY, ref. 61, s. 256-262; DENKOS, ref. 61, s. 112; RABINOVICH, ref. 72, s. 144-145.

74 Department of State to Joint State/USIA, Subject: Khrushchev visit to UAR, No. 2 210, 27 May 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 7. kotúč.

svetu.⁷⁵ Pre Dž. ĆAbdannāsira a ďalších arabských národovcov bol N. Chruščov, ktorý hral významnú úlohu pri rozširovaní hospodárskych, politických a vojenských zväzkov s rozvojovými štátmi, dôležitým prvkom stratégie. Egypt slúžil ako záchytný bod pre sovietsky vplyv v regióne a N. Chruščov bol vnímaný ako „priateľ a spojenec“ Arabov. Sovietska podpora Arabov na medzinárodnej scéne potvrdzovala toto hodnotenie Chruščova národovcami. Preto v novembri 1964 odletel do Moskvy hlavný veliteľ egyptskej armády, maršal ĆAbdalkakīm ĆĀmir, aby zistil stav vecí a dozvedel sa názory nových vodcov. Sovietski činitelia si boli vedomí egyptských obáv a pokúsili sa ich rozptýliť opätovným uistením maršala, že vzťahy medzi ZSSR a ZAR sú založené na strategických úvahách a nie na názoroch jednotlivcov. Sovietsky premiér Alexej Kosigyn maršalovi ĆĀmirovi výslovne povedal, že nedávna zmena v Moskve nemá nič spoločné s Chruščovovou veľkorysťou voči Egyptu. Zašiel ešte ďalej, keď sľúbil nielen udržať prísun hospodárskej a vojenskej pomoci Egyptu, ale dokonca ho zvýšiť.⁷⁶ Ani tieto nové uistenia nedokázali úplne rozptýliť egyptské obavy v súvislosti so zámermi Chruščovových následníkov. Objavil sa návrh, aby samotný Džamāl ĆAbdannāsir navštívil Moskvu, čo poskytne oboj stranám príležitosť, aby sa navzájom lepšie poznali a budovali vzájomnú dôveru.⁷⁷

Egyptský prezident sa nachádzal v zložitej situácii, a preto s obavami sledoval správy o odstránení Chruščova a považoval za životne dôležité urýchlene budovať mosty k novému vedeniu v Moskve. Sovietsky postoj voči arabskému svetu mal však hlbšie korene, a preto ani nové kremľské vedenie nemienilo korigovať svoju politiku voči Egyptu, uznávanému za ústredný bod v bloku „hnutia nezúčastnených štátov“. V polovici šesťdesiatych rokov bola studená vojna na vrchole a sovietska globálna agenda bola ovládaná súperením s USA. Preto sovietske investície do tretieho sveta treba vnímať v kontexte zápasu medzi Východom a Západom.

Vzhľadom na silnú pozíciu v arabskom regionálnom systéme a ako vodca nezúčastnených krajín, Egypt slúžil ako brána pre sovietsky vplyv v týchto krajinách a hral dôležitú úlohu v celkovej stratégii Kremľa. Dž. ĆAbdannāsir bol významným činiteľom v tejto stratégii pre svoju charizmu a protizápadné stanoviská. Preto v auguste 1965, keď Dž. ĆAbdannāsir navštívil Moskvu,⁷⁸ sovietski predstavitelia urobili čo mohli, aby rozptýlili jeho obavy zdôrazňujúc, že ich politika voči arabskému svetu, a zvlášť Egyptu, sa nezmení. Z praktického hľadiska, prezidenta informovali, že Kremľ súhlasil s poskytnutím zbraní Egyptu, ktoré žiadal ĆAbdalkakīm ĆĀmir počas návštevy v novembri 1964. Aby ukázali dobrú vôľu, odpísali 500 miliónov rubľov z egyptského dlhu ako odmenu za jeho podporu národnooslobodzovacích hnutí v treťom svete. Hlavný význam návštevy však spočíval v tom, že medzi egyptským prezidentom a novými mužmi Kremľa boli

75 DAWISHA, ref. 62, s. 33; El-RAYYES, R. N. – NAHAS, Dunia (Eds.). *The Dragon and the Bear: A Study of Communist Involvement in the Arab World*. Bejrút : an-Nahār Arab Report Research Staff, 1973, s. 40.

76 *Pravda*, 21. 10. 1964; HAJKAL, ref. 60, s. 77-82; HEIKAL, Mohamed. *Sphinx and Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Arab World*. London : Collins, 1978, s. 147.

77 HAJKAL, ref. 60, s. 83-84, 93; HEIKAL, ref. 76, s. 139, 147.

78 HAJKAL, ref. 60, s. 93-95.

nadviazané dobré osobné vzťahy, ktoré sa stali základom úzkych stykov medzi oboma krajinami trvajúcich až do vojny v júni 1967.⁷⁹

V šesťdesiatych rokoch zostrená rivalita medzi USA a ZSSR spôsobila, že Sovietsi sa usilovali získať podporu štátov tretieho sveta, medzi ktorými bol Egypt ústredným hráčom. Hoci aj vzťahy Moskvy s Damaskom a Bagdadom sa koncom roku 1964 výrazne zlepšili, nové sovietske vedenie si dobre uvedomovalo históriu nestability v Sýrii a Iraku i zložitú situáciu ich režimov. Naproti tomu Egypt mal pomerne stabilnú politickú štruktúru a inštitúcie. Po zvrnutí kráľa Fárúqa roku 1952 sa zbavil traumy povstání a prevratov, ktoré hlboko otriasali spoločenskou situáciou iných arabských spoločností. Napriek kritike zahraničnej politiky Egypta v rozvojovom svete, Chruščovovi následníci vysoko hodnotili politický a strategický význam Egypta. Ten pre Moskvu ešte vzrástol po zvrnutí alžírskoho prezidenta Ahmada ben Bellu – blízkeho spojenca ZSSR – v roku 1965. V druhej polovici šesťdesiatych rokov národnooslobodzovacie hnutia totiž začali slabnúť. Západné mocnosti pomaly neutralizovali sovietske zisky v Afrike a Ázii, ale vývoj v arabskom svete sa ešte stále zdal sľubný. Napriek prenasledovaniu komunistov a ich vytláčaniu z mocenských pozícií, Egypt, Alžírsko, Sýria, Irak a Jemen stále očakávali od Kremľa pomoc a mali so ZSSR zhodné postoje na hlavné otázky medzinárodnej politiky. Všetky tieto faktory sa zbíhali a povzbudzovali kremľské vedenie, aby udržiavalo a posilňovalo svoje spojenectvo s Egyptom.⁸⁰

* * *

Pre Džamála °Abdannásira prišlo odstránenie Chruščova v najnevhodnejšom čase. Koncom roku 1964 Egypt prežíval veľké hospodárske ťažkosti. Podľa Anwara as-Sádáta, situácia bola „dramatická“. Vysoká inflácia spojená s nedostatkom tvrdej meny a nedostatkom spotrebného tovaru, vyvolávala otázky nad schopnosťou režimu zabezpečiť každodenné potreby obyvateľstva. Navyše, regionálne a medzinárodné prostredie bolo hrozivé. Druhá arabská konferencia na najvyššej úrovni, ktorá sa uskutočnila v egyptskej Alexandrii v septembri 1964, odhalila hlboké rozpory v arabských radoch.⁸¹ Bez ohľadu na rétoriku záverečného vyhlásenia summitu, arabskí vládcovia sa nedokázali dohodnúť na kolektívnej obrannej politike. Neboli schopní donútiť sa pre tzv. Spoločné arabské velenie, keďže ani Jordánsko, ani Libanon neboli ochotné dať vopred súhlas na rozmiestnenie arabských jednotiek na svojom území. Okrem Egypta, žiaden arabský štát nepresadzoval Spoločné arabské velenie, lebo pretrvávajúce arabské spory vyvolávali podozrenie a nedôveru, vylučujúce racionálnu vojenskú spoluprácu medzi arabskými režimami. V arabskej politike stále existovala veľká priepasť medzi teóriou a praxou.⁸²

79 PENNAR, Jean. *The USSR and the Arabs: The Ideological Dimension*. London : C. Hurst, 1973, s. 75-76; LAQUEUR, ref. 63, s. 72-73; DAWISHA, ref. 62, s. 34-35; HEIKAL, ref. 76, s. 147.

80 LITTLE, Tom. *Modern Egypt*. London : Ernest Benn, 1967, s. 230-231; SMOLANSKY, ref. 61, s. 291, 303; DENKOS, ref. 61, s. 113-117; EL-RAYYES – NAHAS, ref. 75, s. 41-42; LAQUEUR, ref. 63, s. 77-78.

81 EL-SADAT, Anwar. *In Search of Identity: An Autobiography*. London : Collins, 1978, s. 163; HEIKAL, ref. 76, s. 148; AHMAD, ref. 37, s. 330-331.

82 ŠUKAJRÍ, Ahmad. °*Alá tariq al-hazima: ma'a al-mulúk wa ar-ru'asá'* (Na ceste k porážke: S kráľmi a prezidentmi). Bejrút : Dár al-'awda, 1972, s. 17-18; Cairo to Department of State, No. 884, 12 September 1964, in *LBJ Files, 1963 – 1969*, 8. kotúč; HELOU, Charles. *Muzakkirátí, 1964 – 1965* (Moje spomienky). Bejrút : al-Matba'a al-kátulikija, 1984, s. 46.

Druhý arabský summit poskytol Džamálovi ‘Abdannásirovi veľkú politickú výhodu, ale aj keď mohol blokovat’ všetky nepriateľské kroky voči sebe zo strany iných arabských štátov, nemohol ovládať ich konanie. Miestni hráči používali egyptskú taktiku, aby si udržali slobodu manévrovania. Hľadeli tak na Východ, ako aj na Západ, aby neutralizovali egyptský tlak, napr. iracký premiér ‘Abdalkarím Qásim sa až do svojho pádu vo februári 1963 spoliehal na pomoc ZSSR. Na jeseň 1964 bol arabský svet v mimoriadne labilnom stave: Sýria bola rozhádaná tak s Egyptom, ako aj s Irakom; Irak si udržoval odstup od Egypta a Saudská Arábia odvážne a tvrdo presadzovala vlastnú vnútornú i zahraničnú politiku. Summit opätovne nebol schopný ukončiť jemenský problém. Vytvorenie OOP roku 1964 dodalo nového hráča do regionálnej zostavy, čo ďalej skomplikovalo arabskú politiku. Hoci OOP bola produktom arabského štátneho subsystému, tým že spustila ozbrojené nájazdy do Izraela na začiatku roku 1965, prinútila arabské štáty, aby sa viacej angažovali v arabsko-izraelskom spore. Sýrsky prezident Amín al-Háfiz vyzýval na konfrontáciu s Izraelom a za tvrdšiu líniu voči Západu, ale zostal so svojím názorom osamotený. Palestínska otázka sa zaplietla do (medzi)arabskej studenej vojny, nebezpečne eskalovala a začala sa vymykať kontrole.⁸³

Rastúce bohatstvo Saudskej Arábie umožnilo kráľovi Fajsalovi pacifikovať domácich oponentov a hrať aktívnu úlohu v regionálnej politike tým, že založil *Svetovú islamskú ligu*. Cieľom tejto Ligy bolo vytvoriť protiváhu sekulárnej ideológii panarabizmu Džamála ‘Abdannásira. Fajsal využíval služby USA a Británie, aby mu pomohli vypudieť egyptskú armádu z Jemenu. Roku 1965 Saudská Arábia podpísala s USA a Britániou dohodu o americko-britskej vojenskej pomoci a kráľ Fajsal získal aj záväzok USA, že vybudujú saudskoarabské ozbrojené sily.⁸⁴

* Štúdia bola vypracovaná v Ústave orientalistiky SAV v rámci projektu VEGA-2/0153/09 *Východ-Západ: kultúrna diverzia civilizácie, jej minulosť a evolučné trendy*. Hlavný riešiteľ PhDr. Viktor Krupa, DrSc.

83 The Second Arab Summit Conference, 1964: Documents. Káhira, Information Department 1964, s. 23-27; ŠUKAJRÍ, Ahmad. *Min al-qimma ilá al-hazima: ma‘a al-mulúk wa ar-ru‘asá‘* (Od summitu k porážke: S kráľmi a prezidentmi). Bejrút : Dár al-‘awda, 1971, s. 47-48; LAQUEUR, Walter. *The Road to War 1967: The Origins of the Arab-Israel Conflict*. London : Weidenfeld and Nicolson, 1968, s. 54-55; RIJÁD, Mahmúd. *Muzakkirát Mahmúd Rijád* (Memoáre M. R.). Vol. II, *Al-‘amn al-qawmí al-‘arabí ... bajna al-‘indžáz wa al-fašal* (Arabská národná bezpečnosť ... úspechy a neúspechy). Bejrút : Dár al-mus-taqbal al-‘arabí, 1986, s. 294-297.

84 SAFRAN, Nadav. *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security*. Cambridge : The Belknap Press of Harvard University, 1985, s. 119; ABIR, M.: *Saudi Arabia in the Oil Era: Regime and Elites; Conflict and Collaboration*. London : Croom Helm, 1988, s. 98, 109; LAQUEUR, ref. 83, s. 62.

NAHER OSTEN ALS REGIONALES KAMPFFELD DES KALTEN KRIEGES
AM ANFANG DER 60. JAHRE DES 20. JAHRHUNDERTS

KAROL S O R B Y

Die Unbereitschaft der Eisenhower Administration, sich mit der Politik der Nichtbeteiligung am Kalten Krieg abzufinden, schuf einen großen Raum zur Einflussverbreitung der Sowjetunion in den Entwicklungsländern und viele Beobachter sind zu dem Schluss gekommen, dass durch die Ausnutzung der amerikanischen Inflexibilität und durch eine geschickte militärische und wirtschaftliche Hilfeleistung an die Nationalisten der dritten Welt sich die Sowjetunion eine führende Position auf dem Kampffeld zwischen dem Kommunismus und der Demokratie sicherte. Die Hauptziele der Kennedy Hilfspolitik knüpften an die guten Erfahrungen aus der Eisenhower Zeit: die Kennedy Administration bemühte sich den arabisch-israelischen Konflikt in eingefrorenem Zustand zu halten (in the icebox), den sowjetischen Einfluss in Ägypten einzuschränken und den ägyptischen Präsidenten davon abzuhalten, die westlichen Interessen in der arabischen Welt und anderen Entwicklungsländern anzugreifen. Neben diesen unmittelbaren Sicherheitsorgen, betonten Kennedy und seine Berater, dass es nötig sei, die wirtschaftliche Entwicklung von Ägypten zu unterstützen, um freundschaftliche Beziehungen zwischen Amerika und Ägypten zu schaffen. Das Gesetz Nr. 480 wurde zu einem Basisinstrument der Außenpolitik. Es ermöglichte den Überschuss an amerikanischen Waren, vor allem des Weizens, loszuwerden und bei ihrem Transport gab es Arbeit für die amerikanischen Bürger und Verdienstmöglichkeiten für die amerikanischen Reeder und es gewährte der US- Regierung einen gemüthlichen außenpolitischen „Trumpf“ gegenüber den Hilfeempfängern. Die Drittweltregierungen konnten durch die Anwendung oder Nicht-Anwendung dieses Gesetzes ganz öffentlich belohnt oder bestraft werden, je nach dem, ob sie den Amerikanern entgegenkamen. Obwohl die Präsidenten von USA und Ägypten die Trennlinien in den gemeinsamen Beziehungen respektierten, waren sich der gemeinsamen Interessen der beiden Länder bewusst. Den Ägyptern war klar, dass ihre wirtschaftliche Stabilität von weiterem Zufluss von amerikanischer Wirtschaftshilfe abhängt. Die Situation änderte sich wesentlich nach dem Amtsantritt von Lyndon Johnson, weil die neue amerikanische Administration einen offenen proisraelischen Kurs nahm. Arabische Zwiste wurden durch den arabisch-israelischen Konflikt in Hintergrund geschoben und Israel mischte sich auch in den arabischen Kalten Krieg ein. Als Folge der verschärften Rivalität zwischen USA und Sowjetunion in den 60. Jahren waren die Bemühungen der Sowjetunion, die Unterstützung der Drittweltländer, unter denen Ägypten eine Schlüsselrolle spielte, zu gewinnen. Obwohl sich auch die Beziehungen Moskau zu Damaskus und Bagdad am Ende des Jahres 1964 erheblich verbesserten, war die Instabilitätsgeschichte und schwierige Situation der Regime in Syrien und Irak der sowjetischen Regierung bewusst. Ägypten besaß hingegen eine relativ stabile politische Struktur und Institutionen. Seine politische und strategische Bedeutung für Moskau war sehr groß und deswegen stärkte die Führung aus Kreml ihr Bündnis mit Ägypten.

ROZHĽADY

PÔVOD A VÝVOJ ŠĽACHTY A ZLATÁ BULA Z ROKU 1222

FERDINAND ULIČNÝ

ULIČNÝ, Ferdinand. The origin and development of the nobility and the Golden Bull of 1222. *Historický časopis*, 2010, 58, 1, pp. 81-90, Bratislava.

On the basis of detailed interpretation of the usable contemporary sources, the author describes the social and ethnic origin of the Hungarian nobility, and its development as a social group from the 11th to the 13th centuries. Especially according to the provisions of the so-called Golden Bull from 1222, he comes to the conclusion that from the beginning of the 13th century, the nobility regarded military service as a burden, and they strove for a share of political influence in the Kingdom of Hungary. The nobility became the political elite of Hungarian society.

Kingdom of Hungary. Slovakia. History. Middle Ages. Nobility.

Vývoj uhorských nobilov od prelomu 10. a 11. storočia môžeme spoznať z rozličných dobových prameňov. Nevznikol však nijaký písomný dokument o podmienkach nobilitovania mužov prvých generácií uhorskej šľachty. Napriek tomu z vývoja spoločenskej funkčnosti šľachty v 11. až 13. storočí vyplýva, že najdôležitejšou podmienkou k nobilitovaniu bola politická vernosť a osobná vojenská podpora kráľovi. Len tí muži z maďarského kmeňového prostredia, ktorí politicky a vojensky podporovali Štefana I. a jeho nástupcov boli kráľmi spoločensky odmenení vlastníctvom pozemkových majetkov a sociálnym pozdvihnutím na šľachticov. Len tí zo slovienskych veľmožov, ktorí sa politicky a vojensky pridali ku kniežat'u Gejzovi a kráľovi Štefanovi I. mali nádej, že spoločensky prežijú. Tí, ktorí aktívne spolupracovali s tvorcami nového štátu sa spoločensky udržali a postupne vplynuli medzi novovznikajúcu uhorskú šľachtu.¹

Tvoriaca sa uhorská nobilita mala od konca 10. a začiatku 11. storočia aj iný pôvod. Boli nimi cudzinci, ktorí sa do Uhorska prisťahovali a pôsobili ako politickí prívrženci a vojaci v službách uhorských kráľov. O tejto skupine uhorskej šľachty sa najskôr a pod-

1 Kronikár Šimon z Kezy okolo roku 1283 napísal, že keď Maďari opanovali Panóniu, časť zajatých vznešených, teda slovanských veľmožov zaradili do svojho vojska. Pri úspešných lúpežných výpravách aj tí dostali časť z vojenskej koristi. SZENTPÉTERY, Emericus. (Ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Budapestini 1937, s. 192, kap. 95 „*aliquos ex captivis virtuosos ad praelium deducentes secum, aliquam ipsius portionem de spoliis erogarent*“. KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda, 1974, s. 18 a n. vyslovil domnienku, že Šimon z Kezy vysvetlil spoločenský pôvod uhorskej šľachty nasledovne: z pohanov sa stali poddaní a kresťania nad nimi vládnu. Taký výklad sa však u kronikára nenachádza. On opísal základnú príčinu vzniku uhorskej šľachty ako proces a protiklad: maďarskí dobyvatelia Panónie a podrobení slovanskí starousadlíci.

robne zmenil kronikár Šimon z Kezy okolo roku 1283 v tej časti kroniky, ktorú výstižne nazval *o prísťahovaných šľachticoch*.²

Šimon z Kezy napísal, že zakladateľmi určitých, vymenovaných uhorských šľachtických rodov boli cudzinci, spoločenským postavením už šľachtici, teda komesi, tiež milites, teda rytieri, ale aj ojedinelí nobili, ba aj muži kniežacieho pôvodu.

Z prísťahovaných nobilov z Nemecka z prelomu 12. a 13. storočia pochádzali dva uhorské šľachtické rody.³

Z moravského kniežacieho rodu pochádzali traja bratia, ktorí sa do Uhorska presťahovali za kráľovania Bela IV. ako jeho švagrovia.⁴

Kronikár v 17. kapitolách uvedenej časti kroniky menovite opísal významných neuhorských predkov, jemu známych uhorských šľachtických rodov, ktorí pochádzali z Nemecka, Talianska, Francúzska a z českých krajín. V záverečnej kapitole tejto časti kroniky ešte uviedol, že iní prísťahovalci boli Česi, Poliaci, Gréci, Arméni, ba aj muži iného pôvodu.⁵ Všetci slúžiac uhorským kráľom boli nimi odmenení vlastníctvom pozemkových majetkov a nobilitovaní za uhorských šľachticov.⁶

Z uvedených poznatkov je nespochybniteľné konštatovanie, že uhorská šľachta etnicky pochádzala nielen z Maďarov a slovanských národov žijúcich v Uhorsku v 11. až 13. storočí, ale aj z nemeckých, českých, románskych, poľských krajín, ba aj z Grécka, Arménska, a zaiste aj z iného jazykového prostredia, napr. ruského. Z hľadiska pôvodnej domovskej, resp. krajinskej a jazykovej príslušnosti tvoriaca sa a jestvujúca uhorská šľachta bola v 11. až 13. storočí mnohonárodnou zmesou. V etnickom zmysle bola najpestrejšou skupinou medzi svetským obyvateľstvom vtedajšieho Uhorského kráľovstva.

Napriek rozmanitému etnickému, domovskému a sociálnemu pôvodu zakladateľov najstarších rodov uhorskej šľachty sa od 11. storočia vyvíjali svojské, jedinečné skupiny šľachty. Spoločným prvkom všetkých vrstiev bola vojenská povinnosť voči kráľovi. Rozdielnosti boli nielen v čase nobilitovania, keďže jestvovali prvé generácie nobilov i neskoršie. Najväčšie rozdiely boli v majetnosti jednotlivých šľachticov a rodov vôbec. Avšak rozmanité rozdielnosti nezabránili tvorbe novej sociálnej skupiny, teda uhorskej šľachty od 11. storočia ako svojskej, teda šľachtickej komunity. Tak to poznal a opísal už kronikár Šimon z Kezy okolo roku 1283.⁷ Pravda, právne zrovnoprávenie jednotlivých skupín uhorskej šľachty nastalo až od platnosti uznesení zapísaných v Zlatej bule z roku 1222. Právne zrovnoprávenie však ešte priamo neznamenalo a nevedlo k rovnakému

2 *Scriptores rerum Hungaricarum I*, s. 187-192 „*De nobilibus advenis*“.

3 *Scriptores rerum Hungaricarum I*, s.190, kap. 87 „*Buzad [...] generatio de Mesn originem trahit, nobiles de districtu Wirzburg*“; kap. 88 „*Hiemanni [...] generatio ex Nurimberc oritur [...] cum regina Kisla intraverunt*“.

4 *Scriptores rerum Hungaricarum I*, s. 192 kap. 93 „*Myurk [...] de Chakan cum Venceslao et Iacobo fratribus suis, de ducibus Moraviae habentes originem, regni Hungariae novi sunt incolae, affinitate Belae regi quarto coniunguntur*“.

5 *Scriptores rerum Hungaricarum I*, s. 192, kap. 94 „*Intraverunt [...] Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni et fere ex omni externa natione, quae sub caelo est*“.

6 *Scriptores rerum Hungaricarum I*, „*qui servientes regibus [...] ex ipsis pheuda acquirendo nobilitatem processu temporibus sunt adepti*“.

7 *Scriptores rerum Hungaricarum I*, s. 193, kap. 96 „*communitas nobilium*“.

politickému vplyvu najbohatších, bohatých a menej bohatých vrstiev šľachty v politickom živote Uhorského kráľovstva.

* * *

Zlatú bulu kráľa Ondreja II. z roku 1222 diplomatici a historici už tradične charakterizujú ako listinu o právach uhorskej šľachty. Najmä historici hľadajú spoločenské príčiny jej vzniku, analyzujú predchádzajúci, ale najmä bezprostredný politický vzťah medzi kráľom Ondrejom II. a viacerými vrstvami šľachty.

Pokračujúc v takom zámere, považujem za potrebné sústrediť sa aj na zdôvodnenie takého jedinečného právneho aktu samotným kráľom, čo je vyjadrené dlhým súvetím narácie listiny. V nej je uvedené poznanie kráľa, že sloboda šľachticov, ale aj iných, stanovená kráľom sv. Štefanom, bola znižovaná rozhodnutiami niektorých kráľov, niekedy hnevom pomstiteľov, falošnými radami poradcov i sebeckým prospechom odštiepencov.⁸ Z toho dôvodu šľachtici mnohými prosbami a sťažnosťami upozorňovali kráľa aj jeho predchodcov na potrebnú obnovu kráľovstva.⁹

Napriek štylizácii, že uvedené myšlienky pochádzajú od kráľa, z ich obsahu je zrejme, že ich vyjadrovali samotní šľachtici a kráľ si ich čiastočne a načas osvojil, určite len pod silným politickým tlakom sebeckej a nespokojnej šľachty.

Temer všetky ustanovenia v nasledujúcej dispozícii listiny svedčia o triumfe šľachty. Aby sa zachovalo čo najpevnejšie svedectvo o neslýchanom úspechu šľachty, listina bola vyhotovená v siedmich origináloch spečatených zlatou pečaťou kráľa.¹⁰ Jednotlivé exempláre boli zaslané a uložené v najdôveryhodnejších svetských a cirkevných inštitúciách v Uhorsku a jeden dokonca v pápežskej kúrii v Ríme.

Čím viac si uvedomujeme právnú a spoločenskú dôležitosť skúmanej listiny, tým viac nás v nej prekvapujú dve skutočnosti. V datácii chýba: miesto rokovania, ktorého záverečnou časťou bolo vyhotovenie predmetnej listiny; menoslov a funkcie šľachticov, svedkov vyhotovenia listiny. Prítomní preláti sú totiž zapísani.

Nenapísanie miesta rokovania možno vysvetľovať aj tým, že sotva išlo o jediné na určitom mieste, ale skôr o proces viacerých, postupných rokovaní na rozličných miestach. Nenapísanie barónov bolo možno súčasťou taktiky šľachticov. Ich absencia mala iste priviesť čitateľov listiny k názoru, že išlo o spontánny čin kráľa a priazeň prelátov a neupozorňovať na skutočný tlak šľachticov proti kráľovi pri rokovaníach.

Prikročme teda najprv k právam šľachty a výkladu jednotlivých ustanovení zapísaných v dispozícii Zlatej buly v nasledujúcom poradí: vlastníctvo pozemkových majetkov, súdne záležitosti, zrovnoprávnenie šľachty; a potom vojenské povinnosti šľachticov.

8 MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislavae : Academiae Scientiarum Slovacae, 1971, s. 199, č. 270 „*Quoniam libertas tam nobilium regni nostri quam etiam aliorum instituta a sancto Stephano rege, per aliquorum regum potenciam, ulcissencium aliquando iram propriam, aliquando etiam attendencium consilia falsa iniquorum hominum, vel sectancium propria lucra, fuerat in quamplurimis diminuta.*“

9 MARSINA, ref. 8, s. 199-200 „*ipsi nobiles nostri serenitatem nostram et predecessorum nostrorum regum suorum, precibus et instancia multa pulsaverunt super reformatione regni nostri.*“

10 MARSINA, ref. 8, s. 201 „*eam conscribu fecimus in septem paria litterarum et aureo sigillo nostro roborari.*“

Vlastníctvo pozemkových majetkov

Zlatá bula obsahuje päť samostatných ustanovení, ktoré sa vzťahujú na vlastnícke práva šľachty. Nachádzajú sa v rozličných častiach dispozície listiny, netvorí teda blok po sebe idúcich viet a súvetí. Analyzovať ich budeme v takom poradí, v akom sú napísané.

Prvé ustanovenie sa vzťahuje na dedenie majetkov šľachtica, ak nemá syna. V takom prípade štvrtina jeho majetku prípadne dcére, resp. dcéram šľachtica. Zostávajúci majetok môže šľachtic slobodne poručiť komu bude chcieť. Ak by to však nestačil urobiť pre náhlu smrť, 3/4 majetku zdedia jeho príbuzní, podľa stupňa príbuznosti. V prípade, že nemá príbuzných, išlo by teda o vymretie rodu, majetok prípadne kráľovi.¹¹

Zmysel tohto ustanovenia predpokladá jestvovanie a uplatňovanie princípu dedenia majetkov v šľachtických rodinách a rodoch. Z toho je zrejmé, že dedenie majetku otca synom (synmi) sa uplatňovalo už dávnejšie a Zlatá bula zavádzala, resp. upresňovala princípy dedenia, dedičnosti dcérami a blízkymi príbuznými. Aj zásada navrátenia majetku kráľovi v prípade vymretia šľachtického rodu sa uplatňovala už dávnejšie a zostávala v platnosti.

Druhé ustanovenie sa vecne týkalo odmenenia majetkom tých, ktorých príbuzný zomrie v kráľovskom vojsku. Ak teda zomrie (padne) hradník, má byť odmenený jeho syn, prípadne brat. Ak tak zomrie šľachtic, bude odmenený jeho syn, ako sa bude vidieť (zdať) kráľovi.¹²

V týchto ustanoveniach sa vyrovnávala odmena za padlých hradníkov a šľachticov. Odmena šľachticov darovaným majetkom bola dálnou zvyklosťou. Odmena pozostalých hradníkov bola časovo mladšou zvyklosťou, legalizovanou príslušným ustanovením Zlatej buly.

Tretie ustanovenie sa vzťahuje na dedenie majetku vdovami po zomretých šľachticoch. To stanovilo, že manželky (vdovy) po padlých v súbojoch alebo odsúdených (popravených) alebo inak odvožené, nestrácajú svoje veno.¹³

Príslušné ustanovenie primerane zaručovalo ekonomické zabezpečenie ďalšieho života bývalých manželiek, teda vdov, ktorých manželia predčasne (tragicky) alebo prirodzene zomreli.

Iné dve ustanovenia sa týkali využívania pozemkových majetkov vo vlastníctve šľachticov.

Jedno zakazovalo kráľovským koniarom, psiarom a sokoliarom v jednotlivých komitátoch vstupovať a zdržiavať sa v dedinách patriacich šľachticom.¹⁴ Pobyt menovaných v dedinách šľachticov spôsoboval škody na poliach a lúkach miestnych poddanských

11 MARSINA, ref. 8, s. 200 „*Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia optineat, de residuo, sicut ipse voluerit, disponat; et si morte preventus disponere non poterit, propinqui sui, qui cum magis contingunt, obtineant; et si nullam pinitus generacionem habuerit, rex optinebit.*“

12 MARSINA, ref. 8, „*Si quis iobagio habens honorem in exercitu fuerit mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donandus. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, eius filius, sicut regi videtur, donetur.*“

13 MARSINA, ref. 8, „*Uxores decedencium vel condempnatorum ad mortem per sentenciam vel in duello succumbencium vel ex quacunq; alia causa non fraudentur dote sua.*“

14 MARSINA, ref. 8, „*Agazones, caniferi et falconarii non presumpmant descendere in villis servientum.*“

domácností, čo nepriamo poškodzovalo záujmy šľachtických zemepánov. Zo strany šľachticov neželateľná prax sa predmetným rozhodnutím zakazovala.

Druhým ustanovením sa kráľ zaviazal, že pastieri kráľovských čried sviň nebudú pásť svine na lúčnych a lesných pastviskách dedín šľachticov.¹⁵ Je nepochybné, že aj toto ustanovenie presadili stredné a nižšie vrstvy šľachty. Pasenie kráľovských sviň na určitých pastvinách bolo neprimerané po darovaní týchto pozemkov zemanom. Táto skutočnosť bola aktuálna od prelomu 12. a 13. storočia.

Predmet a funkčnosť uvedených ustanovení svedčia o tom, že boli riešené čiastkové problémy vlastníctva pozemkových majetkov šľachtou, teda také problémy, ktoré boli aktuálne v prvej tretine 13. storočia. Základné princípy o vlastníctve pozemkov šľachticmi už boli vžitou súčasťou práv šľachty.

Jedným ustanovením sa kráľ zaviazal, že už nebude udeľovať šľachticom do dedičného vlastníctva celé komitáty ani hodnosť župana, ani inú hodnosť s hospodárskou právomocou.¹⁶ Nepochybné menej bohatí šľachtici a kráľovič Belo presadili túto zásadu, ktorá mala ukončiť dovtedajšie veľkorysé, no neprezieravé darovania hodností a majetkov kráľom Ondrejom II. niektorým šľachticom.

Nasledujúce ustanovenie však zaručovalo šľachticom trvalé vlastníctvo pozemkových majetkov, nadobudnutých za preukázané služby kráľovi. Také majetky nemôže kráľ bezdôvodne dodatočne sprivatizovať.¹⁷

Jedno ustanovenie sa vzťahovalo na pozemkové majetky v zahraničí, ktoré kráľ daroval šľachticom. Bolo rozhodnuté, že majetky v zahraničí sa nebudú udeľovať.¹⁸ Toto rozhodnutie iste vyplynulo zo zlej skúsenosti tých šľachticov, ktorým kráľ dal alebo prisľúbil majetky, napr. v Haličsku a Vladimírsku. Napriek darovaniam šľachtici nemohli tamojšie majetky trvalo vlastníť, keďže ich kráľ nedokázal mocensky, politicky a štátne pričleniť k Uhorskému kráľovstvu.

Súdne výsady

Zlatá bula obsahuje v rozličných častiach dispozície tri ustanovenia o súdení šľachticov.

V prvom ustanovení sa kráľ zaviazal, že ani on, ani jeho nástupcovia nebudú šľachticov násilne zajiť a nivočiť, ale šľachtici budú najprv predvolaní a podľa súdneho poriadku odsúdení.¹⁹ Z úvodnej časti tohto ustanovenia je zrejmé, že dovtedy králi neposlušných, priečných a odbojných šľachticov násilne prenasledovali a trestali na živote a majetku. Toto surové zaobchádzanie s takými šľachticmi je naďalej neprípustné. Obvinení šľachtici majú byť riadne predvolaní na súdne konanie a podľa súdneho (právneho)

15 MARSINA, ref. 8, „*Porci nostri in silvis vel pratis servientum non pascantur contra voluntatem eorum.*“

16 MARSINA, ref. 8, „*Integros comitatus vel dignitates quascumque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo.*“

17 MARSINA, ref. 8, „*Possessionibus eciam, quas quis iusto servicio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.*“

18 MARSINA, ref. 8, s. 201 „*Possessiones extra regnum non conferantur.*“

19 MARSINA, ref. 8, s. 200 „*Volumus eciam, quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant vel destruant favore alicuius potentis, nisi primo citati fuerint et ordine iudiciario convicti.*“

poriadku odsúdení. Zavádzaný súdny princíp nepochybne viedol k humanizácii súdenia obvinených šľachticov.

Druhé ustanovenie o súdení šľachticov sa nachádza pri vymedzení súdnej právomoci palatína. Palatín oprávnené súdi všetkých svetských mužov, ale šľachticov obvinených za zabitie alebo násilné spustošenie cudzích majetkov môže odsúdiť len so súhlasom kráľa.²⁰ Z obsahu ustanovenia vyplýva, že obvinených šľachticov dovtedy súdil kráľ alebo palatín. Taká súdna prax s upravenou kompetenciou palatína mala pretrvávať aj naďalej.

Tretie ustanovenie sa vzťahuje na súdnu právomoc samotných šľachticov. Nachádza sa v časti o súdnej právomoci komesov v jednotlivých komitátoch. Úvodná časť ustanovenia zakazuje županom súdiť poddaných patriacich šľachticom a ponecháva im právo súdiť ich iba za priestupky peňažné (neodovzdanie mincí pri každoročnom zbere starej a zavádzaní novej mince) a desiatkové (neodovzdanie desiatku cirkvi).²¹ Hoci ustanovenie priamo neobsahuje vetu o súdnej právomoci šľachticov voči vlastným poddaným, kráľ nepriamo právomoc šľachticov súdiť svojich poddaných za priestupky okrem výmeny mincí a odovzdávania desiatku poskytol šľachticom ako zemepánom. V tom bol základ inštitútu zemepánsky súd. Treba ešte pripomenúť ustanovenie časovo epizodické, ktoré umožňovalo šľachticom, aby boli podľa politickej orientácie ku kráľovi Ondrejovi II. alebo kráľovičovi Belovi súdení kráľom, prípadne kráľovičom. Spor sa má ukončiť pred tým súdom, kde riešenie začalo.²²

Daňové výsady

Daňových záležitostí šľachty sa týkalo jediné ustanovenie Zlatej buly. V ňom sa kráľ zaviazal, že nijakú zbierku peňazí (daň) ani slobodné denáre nebude vyžadovať z majetkov poddaných patriacich šľachte.²³

Štylistická podoba a obsah vety umožňovali rozdielne výklady, teda neplatenie daní (dane) len šľachticmi, alebo šľachticmi aj tamojšími poddanými kráľovi. V každom prípade šľachtici daň z vlastníctva pozemkových majetkov kráľovi neplatili. Nie sú známe doklady, že by najbohatší a bohatí šľachtici v 11. až 13. storočí platili daň kráľovi. Táto výsada sa od roku 1222 vzťahovala aj na menej bohatú šľachtu, teda zemanov.

Politické práva

Zlatá bula má tri ustanovenia (hlavy), ktoré sa vzťahovali na politické práva či výsady šľachticov.

Je priam príznačné, že v poradí prvé ustanovenie Zlatej buly obsahuje záväzok kráľa o tom, že 20. augusta, teda na sviatok Štefana kráľa, sa bude konať v Stoličnom Belehra-

20 MARSINA, ref. 8, „*Palatinus [...] sed causam nobilium, que ad perdicionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinet, sine consciencia regis terminare non possit.*“

21 MARSINA, ref. 8, „*Comites parochiani predia servientum non discuciant, nisi causa monetarum et decimarum.*“

22 MARSINA, ref. 8, „*Aliquem iusto iudicio filii nostri condempnatum vel causam inchoatam coram ipso, priusquam terminetur coram eodem, non recipiemus, nec e converso filius noster.*“

23 MARSINA, ref. 8, „*Item nullam collectam, nec liberos denarios colligi faciemus super predia servientum.*“

de slávnostné zhromaždenie. Ak by sa ho nemohol zúčastniť kráľ, pre závažné rokovanie (medzinárodné) alebo nemoc, bude ho zastupovať palatín, ktorý vypočuje všetky ponosy. Všetci šľachtici, ktorí budú chcieť, nech sa tam zhromaždia.²⁴

Predmetné ustanovenie zavádzalo do politického života Uhorského kráľovstva inštitút snemu. Uhorskí šľachtici odvtedy presadzovali svoje záujmy najmä na rokovaníach snemu. Šľachta ako spoločensko-sociálna skupina sa usilovala skôr uplatniť a presadiť cez snem a vymaniť sa z vojenských povinností voči kráľovi aj pri obrane Uhorského kráľovstva proti zahraničným nepriateľom a vojenským vpádom.

Druhé ustanovenie sa vzťahovalo na možnosť šľachticov politicky zostať v skupine prívržencov kráľa Ondreja II. alebo prestúpiť a zotrvať v skupine prívržencov kráľovho syna, kráľoviča Bela.²⁵ Kráľ pripustil, určite len pod politickým tlakom prívržencov kráľoviča, možnosť inej politickej orientácie, presadzovanej jeho synom. Dôležité pre prívržencov kráľoviča bolo to, že ak dovtedy kráľovo vojsko a jeho prívrženci pustošili majetky a panstvá prívržencov kráľoviča, v budúcnosti sa pustošenia z politického a mocenského súperenia vylučujú. Toto ustanovenie politicky i vojensky oslabilo uhorského kráľa Ondreja II., no vypomstilo sa práve Belovi IV. v politicko-mocenskom zápase s jeho synom Ladislavom v šesťdesiatych rokoch 13. storočia. Nepochybné je, že uvedeným ustanovením nadobudla šľachta legálnu možnosť politického vyčkávania a kolísania medzi kráľom a kráľovičom, čo Uhorsko nielen vnútorne, ale najmä vo vzťahu k zahraničiu oslabovalo.

Tretie ustanovenie poskytovalo šľachticom právo odporu voči kráľovi. Kráľ sa v ňom zaviazal, že ak on alebo jeho nástupcovia porušia, nedodržia ustanovenia Zlatej buly, preláti a šľachtici budú mať právo (možnosť) odporovať kráľovi.²⁶ Politické nadobudnutie práva odporu šľachticmi roku 1222 bolo prejavom hlbokého úpadku moci kráľa Ondreja II. a tvorilo vrchol politických výdobytkov uhorskej šľachty. Pre Zlatú bulu je priam symbolické, že jej rozhodnutia začínajú povinnosťou kráľa zvolávať a konať snem, napokon končia poskytnutím práva odporu šľachte. Šľachta akoby zovrela kráľa do kliešťov.

Funkčné výsady

Zlatá bula obsahuje dve ustanovenia (hlavy), ktoré sa vzťahovali na právo šľachticov zastávať a vykonávať najvyššie funkcie na dvore kráľa a v komitátoch.

Jedno obsahovalo záväzok kráľa, že správcami komory, mincovne, soli a mýt budú len uhorskí šľachtici, nie však islamisti a Židia.²⁷ Z ustanovenia vyplýva, že kráľ Ondrej II. také dvorské ekonomické funkcie poskytoval bohatým finančníkom islamského

24 MARSINA, ref. 8, „*Ut annuatim in festo sancti regis [...] Albe teneamur solempnizare. Et si nos interesse non poterimus, palatinus [...] causas audiat et omnes servientes, qui voluerint, libere illuc convenient.*“

25 MARSINA, ref. 8, „*Item servientes, accepta licencia a nobis, possint libere ire ad filium nostrum, seu a maori ad minorem, nec ideo possessiones eorum destruantur.*“

26 MARSINA, ref. 8, s. 201 „*Statuimus eciam, quod si nos vel aliquis successorum nostrorum [...] huic dispositioni contraire voluerint, liberam habeant [...] tam episcopi quam alii iobagiones ac nobiles regni [...] resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem.*“

27 MARSINA, ref. 8, s. 200-201 „*Comites camere, monetarii, salinarii et tributarii, nobiles regni Ismaelite et Iudei fieri non possint.*“

(arabského) a židovského pôvodu, keďže tí mu boli schopní rýchlo požičať väčšie sumy peňazí. Také postupy kráľa považovali najbohatší uhorskí šľachtici pre kráľovstvo a krajinu za škodlivé a presadili už uvedenú zásadu.

Uvedené ustanovenie však predchádzalo iné, ktoré nepriamo uplatnilo spomínanú zásadu. Vyjadriť stanovisko, že prisťahovalci z cudziny bez súhlasu kráľovskej rady (prelátov a barónov) nesmú byť menovaní do dvorských funkcií.²⁸

Druhé ustanovenie obmedzovalo hromadenie funkcií (hodností) jednotlivými najbohatšími šľachticmi tak, že len palatín, bán, sudca dvora kráľa a sudca dvora kráľovnej mohli z poverenia kráľa zastávať, vykonávať aj inú funkciu.²⁹

Z tohto ustanovenia vyplýva poznatok, že pred rokom 1222 nielen menovaní dvorskí funkcionári, ale aj iní nadobudli od kráľa ešte druhú funkciu, čím sa počet šľachticov s funkciami znižoval. Tento proces vzbudil oprávnenú nevôľu ohrozených, obídených šľachticov bez dvorských a komitátnych funkcií. Práve oni, a zaiste s tichým súhlasom kráľa, formulovali uvedené ustanovenie.

Tradičné menovanie určitých šľachticov do príslušných dvorských a komitátnych funkcií ako výsostné právo kráľa zostávalo nezmenené. Poverení šľachtici vykonávali im zverené funkcie počas kalendárneho roka, prípadne súvislo, nepretržite alebo prerušovane aj počas niekoľkých rokov.

Jednotné (rovnaké) výsady šľachty

Zlatá bula má jedno ustanovenie, ktoré upravilo práva šľachty ako sociálnej skupiny. Bolo to vyjadrené vetou, že hradníci sú pozdvihnutí podľa (na úroveň) slobody poskytnutej kráľom Štefanom I.³⁰

Z formulácie a obsahu ustanovenia je zrejmé, že bolo presadené početnou skupinou hradníkov, najpočetnejšou vrstvou vtedajšej šľachty. Politickým zápasom dosiahli právnu úroveň potomkov prvej, najvplyvnejšej skupiny uhorských šľachticov, hoci bohatstvom, založenom na vlastníctve drobných pozemkových majetkov, sa im vôbec nemohlo vyrovnáť. Príslušné ustanovenie teda len právne zrovnávalo, zrovnoprávňovalo uhorskú šľachtu ako sociálnu skupinu. Pretrvávalo však jej majetkové rozvrstvenie. Napokon, z neho sa odvíjala aj rozdielna politická sila a vplyv najbohatších, bohatých a menej bohatých šľachticov.

Povinnosti šľachticov

Zlatá bula obsahuje len dva súbory ustanovení, v ktorých sú opísané všeobecné povinnosti šľachticov voči kráľovi, resp. uhorskému kráľovstvu. Nachádzajú sa v rozličných častiach dispozície listiny a predmetovo sa vzťahujú na vojenské povinnosti šľachticov. Konkrétne:

-
- 28 MARSINA, ref. 8, s. 200 „*Si hospites, videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur.*“
- 29 MARSINA, ref. 8, s. 201 „*preter hos quatuor iobagiones, scilicet palatinum, banum et curiales comites regis et regine, duas dignitates nullus teneat.*“
- 30 MARSINA, ref. 8, s. 200 „*Iobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a sancto rege constitutam.*“

a) Ak bude kráľ viesť vojenskú výpravu do zahraničia, šľachtici nie sú povinní tiahnuť s kráľom. Ak však pôjdu, tak za peniaze (výdavky) kráľa.³¹ Toto ustanovenie, nepochybne v záujme šľachticov z menej bohatých skupín, zmiernilo dovtedajšiu vojenskú povinnosť šľachticov. Odpadla všeobecná vojenská povinnosť tiahnuť s kráľom do zahraničia. Ak sa jej však šľachtici zúčastnia, výdavky im hradí kráľ. Z hľadiska kráľa vojenské výpravy do zahraničia podstatne zdraželi.

b) Ak bude kráľ viesť vojenskú výpravu do zahraničia, župani komitátov a iní funkcionári spravujúci kráľovské majetky a príjmy sú povinní tiahnuť s kráľom.³² Toto ustanovenie nepochybne len uzákonilo dovtedajšiu vojenskú obyčaj, vzťahujúcu sa na vojenskú povinnosť najvyšších funkcionárov na kráľovskom dvore a v komitátoch.

c) Ak vtrhne do krajiny vojsko zo zahraničia, všetci šľachtici sú povinní nastúpiť do kráľovského vojska.³³ Povinnosť všetkých šľachticov nastúpiť do kráľovského vojska proti vojenským vpádom (výpravám) zo zahraničia jestvovala oddávna. Zlatá bula túto základnú povinnosť šľachticov uzákonila ako trvalú povinnosť do budúcnosti.

d) Šľachtici tak nasledujú kráľa (kráľovský dvor), alebo kdekoľvek cestujú, aby neutuláčali a neokrádali poddaných.³⁴ Tak sa mali správať šľachtici pri výkone vojenských a iných povinností aj pri súkromných cestách, teda tiahnuť a cestovať na vlastné trovy.

Zlatá bula bola výsledkom politického zápasu a napätia medzi kráľom Ondrejom II. a jeho synom kráľovičom Belom, neskorším kráľom Belom IV. (1235 – 1270), medzi nimi a uhorskou šľachtou ako sociálnou skupinou, medzi rozlične bohatými a vplyvnými vrstvami šľachty navzájom, medzi najbohatšou šľachtou a prisťahovanými arabskými a židovskými obchodníkmi (finančníkmi), čiastočne aj medzi prelátmi a šľachtou.

Zo zmyslu ustanovení je zrejmé, že najväčšie úspechy dosiahla šľachta. Z vnútrošľachtického hľadiska Zlatá bula:

- a) legalizovala tradičné, jestvujúce práva šľachty;
- b) legalizovala nové práva šľachty;
- c) legalizovala šľachtu ako právne rovnoprávnou sociálnu skupinu v Uhorsku.

Zlatú bulu výstižne a oprávnené vnímame ako veľkú listinu slobôd uhorskej šľachty. Rozsah a obsah práv šľachty v Uhorsku bol podstatne väčší ako porovnateľné práva poľskej, prípadne českej šľachty. Uvedomovala si to aj uhorská šľachta, ktorá stáročia vyznávala „*Extra Hungariam non est vita, et si est, non est ita*“.

Ustanoveniami Zlatej buly dospel sociálny a spoločenský vývoj uhorskej šľachty na úroveň normalizovaného spoločenstva, či skupiny. Od jej platnosti nadobudla šľachta prvky a znaky osobitného stavu v rámci štruktúr uhorskej spoločnosti. Šľachta ako sociálno-spoločenský stav bola právne, zamestnanecky, sociálne, politicky usporodbenou a definovateľnou skupinou.

31 MARSINA, ref. 8, s. 200 „*Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius.*“

32 MARSINA, ref. 8, „*Item si extra regnum cum exercitu iverimus, omnes, qui comitatus habent, vel pecuniam nostram, nobiscum ire teneantur.*“

33 MARSINA, ref. 8, „*Si vero ex adversa parte exercitus venerit super regnum, omnes universaliter ire teneantur.*“

34 MARSINA, ref. 8, „*Jobagiones ita sequantur curiam, vel quocumque proficiscantur, ut pauperes per eos non opprimantur, nec spolientur.*“

Právnym vývojom a dosiahnutým stavom sa uhorská šľachta vyrovnala so stavovským vývojom uhorského duchovenstva.

Do začiatku 13. storočia v náplni verejného života uhorských šľachticov prevažovali prvky: vojenská povinnosť a politická vernosť kráľovi. Ustanoveniami Zlatej buly šľachta dosiahla právo spolu s kráľom rozhodovať o politických záležitostiach v Uhorsku prostredníctvom snemu. Presun vlastných záujmov šľachty do oblastí politiky bol pre ňu prvoradejší v porovnaní ku tradičným vojenským povinnostiam. Politická činnosť bola lákavá, vojenská povinnosť bola záťažou.

Dospievame teda k charakteristike, definovaniu či opísaniu šľachty v jej vývojovom období od 11. do 13. storočia. Je dokázané, že šľachta vznikala od prelomu 10. a 11. storočia s prvotnou povinnosťou vojensky podporovať kráľa a doplňujúcou povinnosťou preukazovať politickú vernosť kráľovi. Za takú činnosť králi odmeňovali vojensky zaslúžilých a politicky verných mužov vlastníctvom územných majetkov a postupne aj súdnymi, daňovými, funkcionárskymi aj inými právami. Od roku 1222 bola šľachta osobitným stavom s prevažujúcimi politickými záujmami. Stala sa politickou a spoločenskou elitou svetskej časti uhorskej spoločnosti.

MIESTO HISTORICKEJ VEDY V DNEŠNEJ SPOLOČNOSTI

LAURA PACINDOVÁ

MORSEL, JOSEPH. *L'HISTOIRE (DU MOYEN ÂGE) EST UN SPORT DE COMBAT. Réflexions sur les finalités de l'Histoire du Moyen Âge destinées à une société dans laquelle même les étudiants d'Histoire s'interrogent* [HISTÓRIA (STREDOVEKU) JE BOJOVÝM UMENÍM. Úvahy nad účelnosťou Stredovekých dejín určenou spoločnosti, v ktorej si aj študenti kladú otázky]. Paris I : Lamop, 2007, 196 s.

PACINDOVÁ, Laura. The place of the historical science in today's society.

MORSEL, Joseph. *L'HISTOIRE (DU MOYEN ÂGE) EST UN SPORT DE COMBAT. Réflexions sur les finalités de l'Histoire du Moyen Âge destinées à une société dans laquelle même les étudiants d'Histoire s'interrogent* [THE HISTORY OF THE MIDDLE AGES IS A MARTIAL ART. Reflections on the aims of Medieval history destined for a society in which even the students ask questions]. Paris I : Lamop, 2007, 196 pages. (online) <http://lamop.univ-paris1.fr/W3/JosephMorsel/Sportdecombat.pdf>. Historický časopis, 2010, 58, 1, pp. 91-98, Bratislava.

The aim of the following contribution is to approach and discuss the work of J. Morsel, which provoked lively discussion in French historical circles immediately after its publication in 2007. In his innovative essay, spread by the modern means of the Internet, Morsel attempts to answer a question, which is occupying an ever larger group of historians: that of the meaning, aims and roles of the historical science in today's society. In comparison with the varying theories of Guerreau, Le Goff, Noiriel and other historians, the author uncovers individual layers of problems, which have piled up around historiography and the epistemology of the historical science in recent years. In connection with the changes in today's crisis afflicted society, he seeks a more acceptable alternative for the appropriate fulfillment of the essence of historical research. He attempts to reserve a place for the historian as a defender and guardian of the social values acquired through the centuries, and assigns him the role of mediator in communication with the broad lay public, often swamped by superficial and consumerist information. Medieval history. Epistemology. Historian. Crisis and atomization of the historical discipline. Problems of organization of the academic world. Role of history and the demands of society. Role of history. Memory of society. Interdisciplinarity.

Roku 2007 uzrelo vo Francúzsku svetlo sveta dielo Josepha Morsela¹ *L'histoire (du Moyen Âge) est un sport de combat*. (História (stredoveku) je bojovým umením).² Autor

- 1 MORSEL, Joseph. *L'histoire (du Moyen Âge) est un sport de combat. Réflexions sur les finalités de l'Histoire du Moyen Âge destinées à une société dans laquelle même les étudiants d'Histoire s'interrogent*. [online] Paris I : Lamop, 2007. Dostupné na internete: <<http://lamop.univ-paris1.fr/W3/JosephMorsel/Sportdecombat.pdf>> Joseph Morsel je docentom na univerzite Panthéon-Sorbonne (Paris I), kde vyučuje dejiny stredoveku.
- 2 Podnetom na napísanie tohto článku sa stal seminár organizovaný v máji 2008 prof. Dominique Rigaux a doktorandkou Nadège Bavoux z Centra CRHIPA Univerzity Pierre Mendès France.

sa v ňom pokúša odpovedať na rôzne invektívy, ktoré v poslednom čase v hojnom počte padajú na rub vedeckého štúdia najmä stredovekých dejín.³

Spôsob, akým sa Morselovo dielo dostáva k svojmu čitateľovi, je zaujímavý a invenčný. Šírené zadarmo internetovou formou má za úlohu dostať sa k čo najširšiemu publiku, od odbornej verejnosti, cez študentov histórie až po laickú verejnosť. V tomto zmysle možno Morselovu esej chápať ako protipól k dielu iného francúzskeho historika Alaina Guerreaua, *L'avenir d'un passé incertain, quelle histoire du Moyen Âge au XXIe siècle?* (Budúcnosť neistej minulosti, aké sú dejiny stredoveku v 21. storočí?), venovaného výlučne medievistom.⁴

Zmena publika, respektíve adresáta, vedie i k zmene tónu v Morselovej rétorike, ktorá sa v mnohom podobá razeniu typu Marcha Blocha či Luciena Febvra.⁵ Morselov **boj** je skôr obranou ako útokom. Povedané autorovými slovami, je potrebné „poskytnúť intelektuálne zbrane tým, ktorí to potrebujú, aby mohli odolávať gniaviacemu spoločenskému tlaku. Lebo len poznanie robí človeka slobodným.“⁶

Joseph Morsel apeluje na všetkých historikov zaoberajúcich sa rôznymi historickými obdobiami, aby sa zapojili do tohto boja. Prívlastok **stredoveký**, ktorý je vyššie v názve uvádzaný v zátvorke, dáva v tomto ohľade určitý konkrétny zmysel. Aktuálne postavenie stredovekých dejín v rámci historickej vedy je alarmujúce a to i napriek tomu, že „stredovek je základom pre História“.⁷ „Pretože stredoveká spoločnosť predstavuje výnimočný charakter : ide o jedinú historickú dobu, ktorú možno študovať od začiatku po koniec.“⁸ Túto teóriu a hlavnú líniu Joseph Morsel podopiera mnohými epistemologickými argumentmi a na rôznych príkladoch poukazuje ako premeny, ktoré sa udiali v stredovekej spoločnosti, formovali celé západoeurópske spoločenské zriadenie. Z tohto hľadiska je predkladané dielo (ktorého vznik podnietila jediná otázka)⁹ výzvou na sformulovanie otázky, týkajúcej sa budúcnosti histórie. Otázky, ktorej komplexnosť v sebe zahŕňa problémy epistemologické, etické i praktické v súvislosti s organizáciou vedeckého bádania. Nasledovný krátky náčrt vychádzajúci z Morselovej práce je orientovaný na tri základné okruhy: konsenzus historikov okolo pojmu **kríza**, analýza zápa-

3 Treba uviesť, že v súčasnej francúzskej spoločnosti, ako aj medzi najvyššími predstaviteľmi štátu, prebiehajú búrlivé diskusie o využiteľnosti vedy pre ekonomický rast krajiny, čo samozrejme znevýhodňuje spoločenskovedné odbory a stavia ich na okraj celospoločenského záujmu. Problematika sa premieta aj do polemik ohľadne reformy školského systému a otázok ohľadom „konzumnosti“, ktorá charakterizuje našu spoločnosť a dostáva sa do prostredia vedných disciplín. (Viac sa k tejto téme vyjadruje TOUATI, François-Olivier. Il s'agit d'un combat. In *Vingtième Siècle. Revue historique*, 1987, roč. 15, č. 1, s. 103-105).

4 GUERREAU, Alain. *L'avenir d'un passé incertain : quelle histoire du Moyen Âge au XXIe siècle?* Paris : Éditions du Seuil, 2001, 342 s.

5 BLOCH, Marc. *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien* (1941). Paris : A. Colin, 1997, 159 s.; FEBVRE, Lucien. *Combats pour l'histoire* (1953). Paris : Pocket, 1995, 455 s.

6 MORSEL, ref. 1, s. 14 a 13.

7 MORSEL, ref. 1, s. 19.

8 „Or la société médiévale présente une caractéristique unique : il s'agit à proprement parler de la seule période historique que nous pouvons étudier de son début à sa fin.“ In MORSEL, ref. 1, s. 28.

9 Pri zrode Morselovej publikácie stála otázka jeho študentky, ktorá sa po niekoľkohodinovej písomnej skúške z karolovského stredoveku (v ktorej mimochodom úspešne obstála) opýtala, na čo vlastne slúži **toto** štúdium. MORSEL, ref. 1, s. 8.

su historikov o postavenie a úlohu svojho odboru v spoločnosti a posledný centrálny problém celistvosti histórie vychádzajú zo vzťahov medzi touto disciplínou a ostatnými humanitnými a spoločenskými odbormi.

Najcitelnejšou sa zdá byť polemika okolo pojmu **kríza**. Približne tri desaťročia sa hovorí o tom, že história je ohrozená a že zažívame krízu histórie ako vedeckej disciplíny.¹⁰ Spočiatku sa termínom **kríza** pomenovával rozvrat, ktorý zasiahol historikov vytlačených do polohy **rozprávačov**, keď Hayden White vyhlásil, že história je iba jedným z mnohých literárnych žánrov.¹¹ Dnes skôr vyvoláva obavy roztrieštenosť histórie na množstvo špecializovaných odborov. Dlhodobo vyzdvihovaná bohatosť a kvetnatosť histórie prejavujúca sa v neustálom prehlbovaní jej štúdia a jej širokého záberu sa dnes skôr chápe ako vratkosť a krehkosť disciplíny. Príznačné je na tomto mieste spomenúť Noiriellovu definíciu atomizácie historickej vedy na množstvo čiastkových oblastí výskumu.¹² Vysvetľuje to na slede rôznych paradigiem ako kritická história, nová intelektuálna história, kultúrna história, nový historicizmus, filozofická história, nová sociálna história, história všedného dňa, ego-história atď.¹³

V tomto kontexte chápe Joseph Morsel históriu ako jeden celok – blok, ktorý nepripúšťa vylúčenie čo i len jednej zložky. Podľa neho prílišná špecializácia privádza bádateľa k akejsi forme intelektuálneho autizmu.¹⁴ Prejavy súčasnej dysfunkcie celistvosti histórie sa často prejavujú pri stretnutiach historikov v rámci kolokvií či konferencií, keď sa špecifickosť diskutovanej problematiky dotýka len pár zainteresovaných osôb a kontextu chýba reálna syntéza. Na doplnenie treba podčiarknuť, že problémom sa stáva i žalostný nedostatok recenzií a referátov, ktoré sú nevyhnutné k tomu, aby bol historik informovaný o novinkách mimo svojej špecializácie.

Joseph Morsel upriamuje svoju pozornosť aj na inú skutočnosť. Ide o problematiku organizácie akademického a univerzitného sveta. Hoci sa venuje domácej francúzskej scéne, jeho obavy sa dajú aplikovať i do slovenského prostredia. Odvoláva sa na znepokojenie, prevládajúce medzi historikmi, týkajúce sa absencie obnovovania vysokoškolských postov. Bytostne sa to dotýka doktorandov, ktorí sa po absolvovaní štúdia len veľmi ťažko uplatňujú vo vyučovacom systéme. S danou situáciou súvisí následný odlev **mozgov**, pretože absolventi si často hľadajú uplatnenie v zahraničí.

Kríza sa dotkla aj edičnej činnosti, čo vo svojej práci načrtla Lindsay Waters, zodpovedná za redakciu v oblasti humanitných a sociálnych vied University Press of Harvard.

10 Problematike krízy v historickej vede sa venovali i nasledujúce diela: NOIRIEL, Gérard. *Sur la «crise» de l'histoire*. Paris : Belin, 1997; STONE, Lawrence. The revival of narrative. Reflections on a new old history. In *Past and Present*, 1979, roč. 85, č. 1, s. 3-24; BOUTIER, Jean - JULIA, Dominique. Ouverture : A quoi pensent les historiens ? In BOUTIER, Jean - JULIA, Dominique (Eds.). *Passés recomposés: champs et chantiers de l'Histoire*. Paris : Éditions Autrement, 1995, s. 26; TACKETT, Timothy. La communauté scientifique américaine : un risque de désintégration. In BOUTIER, ref. 10, s. 306-316.

11 Uvádzané v diele Antoine Prosta. PROST, Antoine. *Douze leçons sur l'histoire*. Paris : Éditions du Seuil, 1996, s. 257-262.

12 NOIRIEL, ref. 10, s. 45.

13 NOIRIEL, ref. 10, s. 123.

14 MORSEL, ref. 1, s. 20.

V humanitných vedách poklesol za posledných tridsať rokov predaj z 1 250 na 275 exemplárov ročne.¹⁵

Predchádzajúce dva odstavce naznačujú, že kríza histórie ako vedy ide ruka v ruke s krízou uznania osoby historika v očiach spoločnosti.

Iná otázka, ktorú si Joseph Morsel kladie sa viaže na vyváženosť medzi výskumnou činnosťou a výučbou histórie. Ako príklad Morsel uvádza, že od osemdesiatych rokov sa vo Francúzsku dlhodobo zvyšoval počet študentov v odbore história. Tento proces mal za následok zvyšovanie nárokov na jednotlivých pedagógov a ich angažovanosť. K tomuto sa pridávali rôzne administratívne úkony, čo zaťažovalo historikov a znevýhodňovalo ich predmet štúdia až ho napokon vytlačilo do pozície **hobby práce** vo voľnom čase. Situácia pretrváva a systému nepomáha ani súčasná celoeurópska unifikácia kritérií pre všetky vedné disciplíny, humanitné i prírodné: trvanie doktorandského štúdia, dĺžka dizertačných prác, evalvácia počtu publikácií,... . Takéto snahy sú dosť nebezpečné, pretože časové nastavenie v humanitných a exaktných vedách je neporovnateľne odlišné. Ešte závažnejší je protiklad medzi základným výskumom a aplikovanou vedou, ktorý je viditeľný tak v sociálnych, ako i v prírodných vedeckých disciplínach.¹⁶

V rámci štúdia humanitných vied sa v poslednej dobe čoraz viac uplatňujú nové študijné predmety ako marketing a komunikácia na úkor klasických starších období.¹⁷ V oblasti literárnych disciplín môžeme sledovať upustenie od štúdia mŕtvych jazykov.¹⁸ Samotní výskumní pracovníci však odmietajú obmedziť vedu iba na jediné kritérium, a síce jej rentabilitu pre spoločnosť.

V tomto duchu sa už nespochybňuje intelektuálne opodstatnenie histórie, ale jej skutočné využitie. Otázka, ktorou otvára March Bloch svoju apológiu, „*na čo slúži história?*“, je dnes viac ako inokedy aktuálna a predstavuje pre historika výzvu, ktorej musí čeliť.¹⁹ Joseph Morsel vo svojom diele prezentuje dva diametrálne odlišné postoje histórie a historickej vedy k potrebám dnešného sveta.

Podstatou prvého postoja, zastúpeného francúzskym medievistom Alainom Guerreauom, je absolútna ignorancia historickej vedy voči spoločenským potrebám. Podľa neho historici nemusia skladať účty spoločnosti; spoločnosť má historikom ponechať slobodu k samoregulácii. Guerreau to nazýva kritický racionalizmus.²⁰ Týmto chce dementovať tak často vyslovovanú myšlienku, podľa ktorej je „*história dcérou svojej doby*“; aby sa dejiny neobmedzovali len na jednoduché vysvetlenie a osvetlenie spoločenských fenoménov. Zároveň odmieta i tzv. *histoire spectacle*, ktorá najviac zasahuje dejiny stredo-

15 WATERS, Lindsay. *L'Éclipse du savoir*. Paris : Allia, 2008, 137 s.

16 Ako príklad stačí uviesť udeľovanie Nobelových cien, v ktorých dominuje aplikovaný vedný výskum.

17 Joseph Morsel uvádza ako príklad Nemecko, kde sa vážnejšie zredukoval počet univerzitných postov pre stredoveké dejiny. MORSEL, ref. 1, s. 8.

18 Viac sa tejto problematike venuje Michèle Gally. GALLY, Michèle. *Le bûcher des humanités. Le sacrifice des langues anciennes et des lettres est un crime*. Paris : Armand Colin, 2006, 196 s.

19 BLOCH, ref. 5, s. 37.

20 «*L'histoire comme toute science, n'a pas d'autre finalité que le progrès des connaissances rationnelles. Ainsi toute soumission aux besoins sociaux est néfaste: toute histoire enrôlée est un danger immédiat.*» („História ako každá veda, nemá iný cieľ ako pokrok racionálnych poznatkov. Takže akákoľvek podriadenosť spoločenským potrebám má neblahý vplyv: každá zverbovaná história je priamym nebezpečenstvom.“) GUERREAU, ref. 4, s. 13.

veku a prejavuje sa komerčným spracovaním typu **Disney**.²¹ Ak by sme chceli zhrnúť Guerreaouve myšlienky do jednej vety, niesla by sa v nasledovnom duchu: Vedecká činnosť nesmie byť podmieňovaná trhom.

Predchádzajúca koncepcia však podnecuje niekoľko problémov. Totálna ignorancia spoločenských požiadaviek kladených na historickú disciplínu môže historika uzavrieť do akéhosi **geta** a nakoniec sa on sám môže ľahko ocitnúť na okraji spoločnosti. Lenže historik ako osoba sa legitimuje výlučne na základe uznania jednak svojimi kolegami, ako i širšou laickou verejnosťou.²² V tomto zmysle je veľmi zaujímavá myšlienka Jacquesa le Goffa, v ktorej apeluje na zodpovednosť historika voči spoločnosti: „*je nemysliteľné prepustiť priestor pseudohistorikom*“.²³ V čase internetovej éry je veľmi jednoduché a časovo nenáročné dostať sa k rôznym, aspoň základným historickým informáciám. Horšie je to už s relevantnosťou ponúkaných informácií a práve v tomto Joseph Morsel vidí priestor na realizáciu pre historikov – vo vymedzení racionálneho priestoru vzhľadom k potrebám spoločnosti.²⁴

Posledné roky sú v obľube rôzne komemoračné akty, sviatky viažuce sa na nespočetné dejinné udalosti. Netreba však zabúdať, že história nie je suchým výpočtom jednotlivých faktov, ale správne chápanie spoločenských zmien. Morsel to vystihol nasledovne: „*Historická práca v pravom zmysle začína až po rekonštrukcii jednotlivých historických udalostí a faktov a nastane racionálne vysvetľovanie (a nie dokazovanie) zmeny. História v skutočnosti nie je vedou o minulosti, ale vedou o zmenách v ľudskej spoločnosti – a historik má za úlohu vysvetliť ani nie tak prečo, ale skôr ako sa ním študovaná spoločnosť pretvárala*“.²⁵ Na inom mieste zasa Morsel vystríha pred akýmsi kúskovaním študovaných období a preferovaním štúdia tej ktorej historickej spoločnosti na úkor inej.²⁶

Jednou z nezastupiteľných úloh historika, je podľa Morsela i dohľad, aby nedošlo k zneužívaniu histórie. Za všetky príklady možno spomenúť napríklad negáciu židovskej genocídy. To platí rovnako pre všetky historické obdobia, i pre stredovek, ktorý sa pre časovú vzdialenosť dnešnej spoločnosti stáva terčom rôznych fašistických či kryptofa-

21 Tento termín je prevzatý s Morselovho diela. MORSEL, ref. 1, s. 8.

22 PROST, ref. 11, s. 13.

23 Le GOFF, Jacques. Vigilance, Courage, Imagination. In *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire*, 1987, 15, s. 128.

24 MORSEL, ref. 1, s. 12. Morsel vidí veľký problém v obrovskom počte informácií, ktoré sa vyskytujú na internete a ktoré je ťažké odsledovať a vyselektovať.

25 «*Le travail historique proprement dit ne commence qu'ensuite, lorsqu'à partir d'une ou plusieurs situations reconstituées on entreprend d'expliquer rationnellement (et non pas de justifier) le changement. L'Histoire n'est en effet pas la science du passé, mais la science du changement des sociétés humaines – et l'historien doit expliquer moins pourquoi que comment la société qu'il étudie s'est transformée.*» MORSEL, ref. 1, s. 26.

26 MORSEL, ref. 1, s. 21. «*Mais admettre qu'on peut choisir ouvrir la boîte de Pandore de l'ethnocentrisme: cela revient à dire qu'il existe des sociétés, périodes ou épisodes qui sont, en fonction de nos préjugés d'aujourd'hui et d'ici, plus dignes que d'autres d'être étudiées.*» („Prijatá myšlienka, že môžeme otvoriť Pandorinu skrinku etnocentrizmu, vlastne znamená potvrdenie toho, že existujú spoločnosti, doby a udalosti, v závislosti od našich dnešných predsudkov, ktoré si zasluhujú viac pozornosti k štúdiu.“)

šistických útokov.²⁷ Práve preto Joseph Morsel vyzýva na neustále rozvíjanie kritického racionálneho poznávania. Je nevyhnutné bojovať proti prospechárstvu a objasniť „*nie užitočnosť stredovekých dejín, ale ich nevyhnutnosť*“.²⁸

Z istého pohľadu sa zdá byť Morselova rétorika namierená proti spoločenským potrebám v protiklade so spoločenskou pamäťou. Je vôbec možné pomeriť historika so sociálnymi požiadavkami? Priestor, v ktorom sa spoločenská požiadavka a historik môžu stretnúť, je kultúrne dedičstvo. Historici často kritizujú niektoré aspekty „kultu kultúrneho dedičstva“. Ako napríklad Michel Gras, ktorý zdôrazňuje, že pamiatky zhromaždené za vitrínou sú olúpené o svoj význam.²⁹ Predmety z praktického života sa stávajú objektom estetickej kontemplácie. V mnohých múzeách sa komentár k danému exponátu obmedzuje na jednoduché priradenie či opis, bez obsiahlejšieho vysvetlenia. A práve v tomto momente nastupuje na scénu historik, ktorého úlohou je dať exponátu a artefaktu zmysel, význam, pozadie, praktické využitie. Toto je len jeden z príkladov. Treba uvažovať nad všetkými úlohami histórie, najmä nad páčivou otázkou postavenia dejín vo vyučovacom procese: formovanie občianskeho ducha, kolektívna identita atď.

Spoločenská úloha historika by mala byť predmetom diskusie. Mali by sme dospieť k etickému konsenzu profesie, zachovávajúc si pritom jasnozrivosť a prezieravosť v otázke závislosti našej disciplíny na spoločnosti a moci. Historik sa musí starať, aby ho bolo v spoločnosti vidieť a počuť. Tento proces sa začína potvrdením identity historickej disciplíny.

Posledný zo spomínaných troch okruhov, ktorými sa zaoberá Morselov náčrt je práve hľadanie jednoty v histórii, možno aj cez novú organizačnú štruktúru výskumu. V súvislosti s jednotou z hlavných príčin krízy histórie – prílišnou špecializáciou sa – vyvstáva otázka, na základe akých meritórných pravidiel hľadať solidaritu, jednotu medzi historikmi. Momentálne najväčšia diferenciácia je pravdepodobne spojená s periodizáciou histórie, na ktorej je založený tak nábor na nové pracovné miesta, ako i spôsob výučby. Ako teda postupovať pri hľadaní spoločného cieľa: vychádzať zo zaužívanej tradície rozdelenia, alebo ju preklenúť v záujme jednoty v rámci humanitných a spoločenských vied?

Zatiaľ čo sa Alain Guerreau zasadzuje za komplexnú reštrukturalizáciu stredovekých štúdií, roztrieštených do nespočetných odborov, Joseph Morsel predkladá myšlienku spolupráce medzi jednotlivými bádateľmi. Guerreau vidí v stredovekých dejinách množstvo súvislostí, ktoré podľa neho nie je možné študovať oddelene. Jeho pohľad je však do značnej miery utopistický, čo on sám uznáva. Tvrdí totiž, že každý stredovekár by mal poznať tradičné techniky paleografie, kodikológie, historickej sémantiky, štatistiky, ovládať minimálne päť živých a štyri stredoveké jazyky a nakoniec, mal by byť zdatný

27 Aj pôvod myšlienky nadradenosti nemeckého národa treba hľadať v nemeckom medievalistickom prúde 19. storočia, ktorý si účelovo vybral z dejín len to, čo sa hodilo vtedajšiemu nacistickému režimu. MORSEL, ref. 1, s. 51-52.

28 «... *non pas l'utilité du Moyen Âge mais sa nécessité*». MORSEL, ref. 1, s. 9.

29 GRAS, Michel. Archéologie, technologie culturelle et anthropologie. In *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 2000, roč. 55, č. 3, p. 601-614. Michel Gras je historikom antických dejín a súčasným riaditeľom École française de Rome.

v archeológii.³⁰ S ohľadom na možnosti a kapacity dnešných univerzitných štúdií, ostáva Guerreauxova predstava v čisto teoretickej rovine. Preto Morsel volí ideu spolupráce špecialistov k vytvoreniu konečného a úplného obrazu stredovekých dejín.³¹

Už pred vyše polstoročím si March Bloch želel v historickej obci porozumenie, ktoré by prispelo k zadefinovaniu primárnych tém, ktorým by sa venovali všetci spoločne. Bohužiaľ, ego-história poukazuje na fakt, že sme stále ďaleko od blochovského ideálu. Autor, ktorý sa myšlienkovy najviac približuje k Blochovi, je Gérard Noiriel. Tento vidí hlavnú príčinu súčasného marasmu v epistemológii: „*Neustálym zavádzaním nových sporov vo vnútornej reflexii o disciplíne, historici – epistemológovia len vyostřili problémy, ktoré zamýšľali vyriešiť a tým činom zrýchlili proces atomizácie výskumu.*“³² Noiriel navrhuje zaoberať sa súborom **historických** odborov: najšť styčný bod medzi históriou a pamäťou spoločnosti i medzi vedou a výučbou, aby sa dospelo ku skutočnej profesionálnej solidarite. Každá z disciplín však najskôr musí obhájiť vlastné územie a až potom môže začať dialóg s inými disciplínami.

Výmena poznatkov medzi disciplínami sa stáva leitmotívom humanitných a sociálnych vied. Prvý stupeň dialógu reprezentuje interdisciplinarita – vzájomné obohacovanie, ktoré sa však koncentruje skôr v oblasti metodológie, menej v oblasti konceptu, predmetu výskumu. Je to preto, lebo historici, vychádzajúci z empirickej tradície histórie, sú skeptickí ku konceptom prineseným z iných spoločenských vied.³³ Iný stupeň predstavuje pluridisciplinarita, ktorá sa vo Francúzsku realizuje v rámci projektu Agence Nationale pour la Recherche (Národná agentúra pre výskum), kde je práca okolo spoločnej témy realitou. Tretiu úroveň – transdisciplinaritu zastupuje napríklad historická antropológia okolo osoby Jacquesa Le Goffa. Stredobodom jeho záujmu je zachytiť stredovekú civilizáciu ako civilizáciu úplne cudziu. Existujú však aj úplne nové oblasti štúdií, v ktorých sa absolútne neguje pojem disciplíny.

Zdá sa, že konsenzus medzi historikmi sa formuje okolo kontrolovanej interdisciplinarity, to znamená okolo vytvárania hybridných foriem v presne vymedzených oblastiach. Nové prístupy výskumu odmietajú formovanie disciplíny na základe klasického rozdelenia na odbor prírodný alebo kultúrny; ekonomický, politický alebo spoločenský; minulý alebo súčasný. Vychádzajú z tohto princípu musia spoločenské vedy opäť prehodnotiť premennú jednotku času, pochopiť historickosť každej spoločenskej konštrukcie, aby sa uchránili od unáhlených zovšeobecňovaní.³⁴

30 GUERREAU, ref. s. 241.

31 MORSEL, ref. 1, s. 78.

32 «*En introduisant des querelles sans fin dans la réflexion interne à la discipline, les historiens – épistémologues n'ont fait qu'aggraver les problèmes qu'ils voulaient résoudre, en accélérant les processus d'atomisation de la recherche.*» NOIRIEL, ref. s. 125.

33 Ako príklad môže poslužiť koncept rituálu, ktorý, ako to preukázal Philippe Buc, sme zdedili z obdobia reformácie, čo si však stredovekári uvedomujú len veľmi ťažko. Viac v BUC, Philippe. *The Dangers of Ritual: Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*. Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2001, 272 s. (preklad vo fr. Buc, P.: *Dangereux rituel: de l'histoire médiévale aux sciences sociales*. Paris: Presses universitaires de France, 2003, 372 s.)

34 Ako to vraví Joseph Morsel, aby sa história nestala prostriedkom na budovanie národnej mytológie a prostého uchovávaní kolektívnej pamiatky – presne tak, ako sa to dialo v dobe buržoáznej mytografie 19. storočia. MORSEL, ref. 1, s. 192.

Na záverečné zhodnotenie úvah o Morselovom diele je vhodné použiť Le Goffovu výzvu historikom v článku *Vigilance, courage, imagination* z roku 1987.³⁵ *Vigilance* (obozretnosť) – obozretnosť historikov v spoločnosti, ktorá je náchylná ku konzumácii akéhokoľvek produktu na základe kritéria rentability a užitočnosti. *Courage* (odvaha) – odvaha, aby historici opustili svoju vežu zo slonoviny, ale zároveň dokázali odolat' pokušeniu pseudo-požiadaviek, ktoré sa priečia ich etike. *Imagination* (predstavivosť) – predstavivosť, aby historici dokázali viesť dialóg so širšou verejnosťou, vymýšľať prostriedky na premenu spoločenských požiadaviek a vniesť do svojej disciplíny viac jasnosti a tým i celistvosti.

35 Le GOFF, ref. 23.

VZNIK SLOVENSKEJ NÁRODNEJ BANKY A KONŠTITUOVANIE SLOVENSKEJ MENY VO SVETLE NEMECKÝCH DOKUMENTOV

MICHAL SCHVARC – DAVID SCHRIFFL

SCHVARC, Michal – SCHRIFFL. The origin of the Slovak National Bank and the establishment of the Slovak currency in the light of German documents. *Historický časopis*, 2010, 58, 1, pp. 99-121, Bratislava.

German – Slovak relations in the period 1939–1945 did not exist only on the political level, but also to a significant degree in the economic sphere. Apart from political domination of Slovakia, the Nazis were especially concerned with the control and the quickest possible incorporation of the Slovak economy into the German economic organism, which had to be reshaped into the so-called great economic space (*Großraumwirtschaft*). A secret protocol about economic and financial cooperation concluded between representatives of the two states on 23 March 1939 in Berlin as a supplement to the “Treaty of Protection” became a launch pad for securing the dominance of German capital in Slovakia. Article II of the protocol concerned the establishment of a central bank and constituting the Slovak currency. The sources considered here present precisely this problem. The documents do not concern only the atmosphere of the talks, the share of Germany in the establishment of the central bank or the fears of the Slovak participants for their own future, they also document the pragmatism and purposefulness of the Nazi economic policy towards the “protected state”.

German – Slovak relations. Slovak National Bank. Reichbank. Slovak currency. German advisers.

Nemecko-slovenské vzťahy v rokoch 1939 – 1945 sa neodhrávali len v rovine politickej, ale najmä v hospodárskej.¹ Nacistom popri politickom ovládnutí slovenského priestoru, išlo hlavne o kontrolu a čo najrýchlejšie začlenenie slovenskej ekonomiky do

1 K tejto problematike pozri KOVÁČIK, Ľudovít. *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*. Bratislava 1955; LIPTÁK, Ľubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960; FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969; KAISER, Johann. *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum : Ruhr-Universität, 1969; TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn : Schöning, 2003; HORNOVÁ, Adela. *Exploatácia Slovenska hitlerovským Nemeckom za druhej svetovej vojny*. In HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav – LIPTÁK, Ľubomír (Eds.). *Nemecká otázka a Československo (1938 – 1961)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 98-111; KAISER, Hans. *Die Eingliederung der Slowakei in die nationalsozialistische Kriegswirtschaft*. In BOSL, Karl (Ed.). *Das Jahr 1945 in der Tschechoslowakei*. Mnichov, Viedeň : Oldenbourg, 1971, s. 115-138; SUŠKO, Ladislav. *Počiatky hospodárskej exploatácie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940)*. In *Československý časopis historický*, 1977, roč. 25, č. 5, s. 682-714; HEUMOS, Peter. *Slovensko vo vojnovom hospodárstve tretej ríše*. In BYSTRICKÝ, Valerián (Ed.). *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Historický ústav SAV, s. 70-72; HALLON, Ľudovít. *Expanzia slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch v rokoch 1939 – 1944*. In *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 1, s. 75-99; MIČKO, Peter. *Hospodárske Vzťahy Slovenskej republiky a „tretej ríše“ v rokoch 1939 – 1945*. In *Acta oeconomica Pragensia*, 2009, roč. 17, č. 3, s. 58-85.

nemeckého hospodárskeho organizmu, majúceho sa pretvoriť do tzv. veľkopriestorového hospodárstva (*Großraumwirtschaft*). Odrasovým mostíkom, ktorý mal zabezpečiť dominanciu nemeckého kapitálu na Slovensku, sa stal tajný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci, uzatvorený medzi predstaviteľmi oboch štátov 23. marca 1939 v Berlíne ako dodatok „Ochrannej zmluvy“.²

Nemecké plány na ovládnutie slovenskej ekonomiky sú však o niečo staršieho dáta. Prvé kontúry sa začali črtáť už na jeseň 1938 a vychádzali predovšetkým od Herrmanna Göringa ako splnomocnenca pre štvorročný plán. Jeho záujem sa koncentroval na prieskum surovínovej základne, najmä na ložiská ropy a rúd.³ Aktivitou v tomto smere hýrilo aj vedenie Deutsche Partei (DP), ktoré v snahe získať hospodárske výhody pre nemeckú menšinu, vypracúvalo elaboráty pre viaceré ríšske úradovne.⁴ O Slovensko prejavili záujem aj nemecké banky. Ako relevantné možno uviesť aktivity Deutsche Bank a Dresdner Bank.⁵ Plány sa však počas polročného trvania druhej republiky, a to napriek jej asymetrickému štátoprávnenému usporiadaniu, nepodarilo uskutočniť. Prekážkou bolo aj naďalej pretrvávajúce dominantné postavenie českého kapitálu. Až okupácia českých krajín otvorila nacistom dvere do slovenského hospodárstva. Tí túto možnosť náležite využili.

Výsledok týchto nemeckých snáh predstavoval napokon uvedený tajný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci. Dokument síce obsahoval ustanovenia o podpore rozvoja jednotlivých odvetví slovenského hospodárstva, ale ako celok sa ekonomika nového štátu mala prispôbiť potrebám Nemecka. Protokol teda stanovil hlavné línie nacistickej hospodárskej exploatacie Slovenska.

Článok II. protokolu sa týkal zriadenia emisnej banky a konštituovania slovenskej meny. Nemecko sa malo priamo podieľať na vzniku Slovenskej národnej banky (SNB) a na ríšske záujmy mal dozerať nemecký poradca, a to ako člen direktória, bez súhlasu ktorého nebolo možné prijímať zásadné rozhodnutia. Okrem toho mal spolupôsobiť aj pri zostavovaní štátneho rozpočtu.⁶ Všetky ostatné modalities ohľadom emisnej banky a meny sa mali dotiahnuť počas pobytu určených zástupcov Nemeckej ríšskej banky v Bratislave. A práve túto problematiku prezentujú predložené komentované pramene.

Vybraté originály dokumentov sa nachádzajú v berlínskej pobočke Spolkového archívu (Bundesarchiv – BArch), vo fondoch Ríšska banka (Reichsbank – R 2501) a Ríšske kancelárstvo – „nové kancelárstvo“ (Reichskanzlei – „Neue Reichskanzlei“ – R 43 – II). Tu publikujeme dokumenty, týkajúce sa vzniku SNB a konštituovania slovenskej meny.

Autorom prvých troch dokumentov je s najväčšou pravdepodobnosťou člen direktória ríšskej banky Herrmann Waldhecker. Posledný dokument vypracovalo direktórium

2 Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ďalej ADAP), Serie D, Band VI, dokument 40, s. 36-38.

3 KAISER, Die Politik, ref. 1, s. 12.

4 Pozri napr. Hospodársky program DP z novembra 1938. Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 932, I 962 557-560.

5 WIXFORTH, Harald. *Die Expansion der Dresdner Bank in Europa*. Mníchov : Oldenbourg, 2006, s. 396-399.

6 ADAP, Serie D, Band VI, dokument 40, s. 37.

banky a je podpísaný viceprezidentom banky Emilom Johannom Puhlom a členom direktória Karlom Friedrichom Wilhelmom.

V prípade prvého dokumentu ide o záznam z rokovania slovenskej delegácie (Imrich Karvaš, Jozef Fundárek, Peter Zátka a Jozef Miloslav Zvrškovec) s predstaviteľmi ríšskej banky 21. marca 1939 v Berlíne. Zvyšné správy sa týkajú misie H. Waldheckera a Dr. Einsiedla v Bratislave, ktorá prebehla v dňoch 26. marca – 4. apríla 1939.

Dokumenty nepribližujú len atmosféru rokovaní, podiel Nemcov na vzniku ceduľového ústavu či obavy slovenských činiteľov o vlastnú budúcnosť a z nich plynúcu niekedy až servilnú ochotu pristúpiť na nemecké požiadavky, ale zároveň aj dokumentujú pragmatickosť a cieľavedomosť nacistickej hospodárskej politiky voči „ochraňovanému štátu“. Okrem toho majú význam aj z iného hľadiska: jednoznačne totiž svedčia o tom, že tretia ríša mala vypracovaný plán, čo zamýšľala so Slovenskom a že v žiadnom prípade neplánovala jeho rozdelenie medzi susedov Maďarsko a Poľsko, resp. prenechanie slovenského územia Maďarsku. Ak by Adolf Hitler skutočne pristúpil k tejto alternatíve, nazdávame sa, že by k takým dôležitým rokovaniam, akými boli rokovania o vzniku emisnej banky a vytvorení meny, vôbec nedošlo. „Führerove“ vyjadrenia o Slovensku ako o výmennom artikli možno teda v tomto kontexte vnímať ako jeho taktické manévry, snahu o tesnejšie pripútanie Maďarska k Nemecku a zároveň o rozbitie maďarsko-poľského bloku. Dokumenty potvrdzujú taktiež konštatovanie Jana Rychlíka o tom, že „*Nemecko nikdy nehodlalo ponechať Slovensko Maďarsku*“⁷ a že zveličovanie maďarského nebezpečenstva na Slovensku v marci 1939 treba brať so značnou rezervou.

* * *

Dokument 1

21. 3. 1939, Berlín. Záznam z rokovania zástupcov direktória Nemeckej ríšskej banky a ekonomickej časti slovenskej delegácie, týkajúci sa otázky zriadenia Slovenskej národnej banky a konštituovania národnej meny.

21. 3. 39

A k t e n n o t i z

betr. Besprechung von Vertretern der Slowakischen Delegation
in der Reichsbank

Herr stellv. Vizepräsident Puhl begrüßte die Herren Vizegouverneur Dr. Fundarek, Staatsminister a. D. Professor Dr. Karvas, Dr. Ing. Zátka und Staatssekretär des Äußeren Dr. Zorskovec aus Preßburg und gab die Leitung der Besprechung alsdann an Herrn Wilhelm, Mitglied des Reichsbankdirektoriums ab; zugegen waren ferner der Unterzeichnete und Herr Direktor Dr. Einsiedel.

Die slowakischen Herren erbatene als dringendste Maßnahmen:

7 RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 170-171.

1. die umgehende Beschaffung von 350 Mill. Kc in Noten der Prager Nationalbank als baren Betriebsfond für die Aufrechterhaltung des Kassenverkehrs bei den slowakischen Notenbankniederlassungen;

2. die baldige Bereitstellung von 100 Mill. Ks in Devisen zur Aufrechterhaltung der Einfuhr notwendiger Rohstoffe.

Zu 1 erwiderte Herr Wilhelm, daß Verhandlungen im Reichsfinanzministerium laufen: dem Slowakischen Staat aus Beständen der Reichsbank diese 350 Mill. Kc-Noten vorschußweise zur Verfügung zu stellen, die später bei Zurückziehung der Kc-Noten aus dem slowakischen Geldumlauf in natura zurückzuzahlen wären.

Zu 2 merkte Herr Wilhelm sich die Devisenwünsche, deren Dringlichkeit er einsah, vor, um zu überlegen, ob, wenn eilige Verhandlungen der Slowaken in Prag wegen Freigabe von Devisen aus der Notendeckung nicht zum raschen Erfolg führten, mit einem Devisenbetrag von deutscher Seite in Vorlage zu treten sei.

Die sonstigen Besprechungen betrafen den Aufbau einer eigenen Währung und einer selbstständigen Notenbank. Als Währungseinheit wird die slowakische Krone = 1 tschechische Krone in Aussicht genommen. Man wäre – weitere Überlegungen vorbehalten – mit dem inzwischen in der Tschechei eingeführten Umrechnungsverhältnis von 1 : 10 zur Reichsmark gleichfalls einverstanden. Man wünscht nicht die feste Anlehnung an die Reichsmark, sondern stimmt dem Gedanken zu, dies Verrechnungsverhältnis durch Festlegung der Goldparität der slowakischen Krone im neuen Bankgesetz zu verankern: 1 kg fein Gold = 27 900 Ks (= 2 790 RM). Die Goldparität liegt wie für die tschech. Krone so für die slowak. Krone bisher bei ca. 30 000 Ks. Der Wert der slowak. Krone würde also ein wenig gehoben, aber nur im Rahmen der Umrechnungsverhältnisse im Protektorat, dem Haupthandelsgebiet, mit dem die slowak. Wirtschaft verbunden ist und bleiben will.

Das Kapital der neuen Notenbank soll nicht sehr hoch sein, man denkt an 100 Mill. Ks und hat den Wunsch, daß die slowakische Hand davon eine Majorität von 51% innehat. Die Einzahlung soll zu 100% erfolgen, es kann in Staatsbonds eingezahlt werden. Eine starke deutsche Beteiligung – gleichfalls in Staatsbonds – wäre erwünscht.

Die Deckung des Notenumlaufs hofft man in Prag anteilig ausgeliefert zu erhalten und will darüber in Prag verhandeln. Man wird möglichst rasch die in der Slowakei umlaufenden tschechischen Noten umtauschen und rechnet auf 800 – 1200 Mill. Kc-Noten. Diese ca. 1 Milliarde tschech. Noten will man der Prager Nationalbank präsentieren und die Anteile an Gold, Devisen, Wechseln und sonstigen Aktiven einschließlich Haus- und Grundbesitz, Mobiliar, Pensionsfondsanteil u. ä. dagegen eintauschen. (Man möchte bei den Verhandlungen in Prag gern deutsche Hilfe finden – Dr. Müller.) Herr Wilhelm empfahl, an Stelle von tschechischen Wechseln die Gutschrift des Betrages in Prag zu verlangen und über die Verfügung hierüber besondere Vereinbarungen zu treffen.

Die primäre Deckung der slowakischen Noten soll in Gold und Devisen vorgeschrieben werden, Satz 25 – 30 %. Herr Wilhelm regte an, auch die Deckung durch goldgesicherte Wertpapiere vorzusehen, was akzeptiert wurde; solche goldgesicherten Staatsbonds könne das Deutsche Reich für Notendeckungszwecke darlehensweise zur Verfügung stellen (Sicht-Goldschatzanweisungen; unverzinslich?).

Herr Reichsbankdirektor Wilhelm benannte Herrn Waldhecker nebst Herrn Dr. Einsiedel als Berater für den Aufbau der neuen Notenbank und bot außerdem einen Experten der Reichsbank für die Ausgestaltung einer ausreichenden Devisenbewirtschaftung an, von der allein die Kontrolle über den Deviseneingang und über die Verwendung von Devisen, und damit das Funktionieren der Währung abhängt. Die slowakischen Herren nahmen die Vorschläge mit Sympathie auf.

21. 3. 39

Z á z n a m,
týkajúci sa rozhovoru so zástupcami slovenskej delegácie,
ktorý sa uskutočnil v ríšskej banke

Pán zastupujúci viceprezident Puhl⁸ pozdravil pánov viceguvernéra Dr. Fundárka,⁹ štátneho ministra mimo službu profesora Dr. Karvaša, Dr. Ing. Zaťka a štátneho tajomníka ministerstva zahraničných vecí Dr. Zvrškovca¹⁰ z Bratislavy a vedenie rokovaní prenechal pánu Wilhelmovi,¹¹ členovi direktória ríšskej banky; okrem toho sa rokovaní zúčastnili dole podpísaný a pán riaditeľ Dr. Einsiedel.¹²

Slovenskí páni žiadali o tieto najnaliehavejšie opatrenia:

1. okamžité poskytnutie 350 miliónov Kč v bankovkách pražskej národnej banky ako hotovostný dispozičný fond na udržanie pokladničného chodu v slovenských pobočkách emisnej banky;¹³

2. rýchle poskytnutie sumy 100 miliónov Ks [sic!] devíz na udržanie dovozu potrebných surovín.

K bodu 1 pán Wilhelm uviedol, že o tejto záležitosti prebiehajú rokovania s ríšskym ministerstvom financií: slovenský štát dostane vo forme zálohy z fondov ríšskej banky sumu 350 miliónov Kč v bankovkách, ktoré neskôr v rámci sťahovania československých bankoviek z obehu splatí in natura.

8 Emil Johann Puhl (1889 – 1962), od februára 1939 do mája 1945 viceprezident Nemeckej ríšskej banky. V máji 1934 vstúpil do NSDAP a 1. júla 1934 sa stal členom direktória ríšskej banky. Po prepustení prezidenta banky Hjalmar Schachta zostal ako jediný člen direktória vo funkcii. Vo februári 1939 mu bol udelený titul štátny tajomník a zároveň prevzal post viceprezidenta ríšskej banky. Dňa 1. mája 1945 bol zadržaný spojeneckými bezpečnostnými orgánmi, a v rámci tzv. Wilhelmstrasse-Prozess bol odsúdený na päť rokov odňatia slobody. V decembri 1949 bol predčasne prepustený z výkonu trestu.

9 Jozef Fundárek (1896 – 1991), národohospodár, vysokoškolský pedagóg. Poslanec Snemu Slovenskej republiky, predseda imunitného, podpredsa ústavnoprávneho a člen národohospodárskeho výboru.

10 V origináli Zorskovec. Jozef Miloslav Zvrškovec, neskorší slovenský vyslanec v Ríme (Quirinál) od júna 1939 do júna 1940.

11 Friedrich Wilhelm von Schelling (1906 – ?), 1931 – 1939, pracovník referátu ríšskej banky, majúceho na starosť likvidáciu nemeckých zahraničných dlhov. Od roku 1943 pôsobil ako jeden z riaditeľov v rámci direktória banky.

12 V rámci direktória ríšskej banky spadala do jeho kompetencie ochrana meny.

13 Táto požiadavka bola zakotvená napokon aj v článku II. tajného protokolu o hospodárskej a finančnej spolupráci medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom, uzavretom 23. marca 1939 (ADAP, séria D, zväzok VI, dokument 40, s. 37).

K bodu 2 pán Wilhelm poznamenal, že pokiaľ ide o požiadavku poskytnutia devíz, ktorú uznáva ako naliehavú, bolo by dobré premyslieť, či by v prípade neúspešných rokovaní Slovákov v Prahe o uvoľnení devíz z bankovej rezervy nepožiadala slovenská strana nemeckú o poskytnutie devíz.

Ďalšia časť rokovaní sa týkala konštituovania vlastnej meny a samostatnej emisnej banky. Menovou jednotkou bude slovenská koruna, rovnajúca sa hodnote 1 českej koruny. Predbežne sa dohodlo – pravda, prípadné zmeny zostávajú otvorené – že kurz novej meny bude tak ako v Čechách 1 : 10 voči ríšskej marke.¹⁴ Slovenská strana si neželať pevné naviazanie na ríšsku marku a dospeli sme k dohode, že kurz voči ríšskej marke bude vyjadrený zlatou paritou a bude zakotvený v novom bankovom zákone:¹⁵ 1 kg rýdzeho zlata = 27 900 Ks (= 2 790 RM).¹⁶ Zlatá parita českej, ako aj slovenskej koruny sa v súčasnosti pohybuje okolo hodnoty 30 000 Ks. Hodnota slovenskej koruny by sa teda mierne zvýšila, ale len v rámci prepočítacieho kurzu v Protektoráte, ktorý je hlavným obchodným partnerom a s ktorým je slovenské hospodárstvo prepojené a aj naďalej chce byť prepojené.

Kapitál novej emisnej banky by nemal byť príliš vysoký. Uvažuje sa o sume 100 miliónov korún a slovenská strana si praje, aby mala majoritu 51 %. Vklady by mali byť splatené na 100 %, môžu byť splatené v podobe štátnych obligácií. Žiaduca je rozsiahla nemecká účasť, a to aj vo forme štátnych obligácií.

Slovenská strana dúfa, že na krytie obehu bankoviek získa potrebnú sumu z Prahy¹⁷ a chce rokovať o tejto záležitosti v Prahe. Ďalej chce čo najskôr vymeniť na Slovensku obiehajúce české bankovky a počíta so sumou 800 – 1200 miliónov Kč v bankovkách. Túto približne jednu miliardu českých bankoviek predloží slovenská strana Národnej banke v Prahe a zamení za podiel na zlate, devízach, zmenkách a iných aktívach, vrátane hnuťelného a nehnuteľného majetku, podielu na penzijnom fonde a i. (Slovenská strana by sa rada počas rokovaní v Prahe oprela o nemeckú pomoc – Dr. Müller.) Pán Wilhelm odporučil, aby Slováci namiesto českých zmeniek požadovali prevod požadovanej sumy a aby o disponovaní s touto sumou uzatvorili separátne dohody.¹⁸

Slovenské bankovky by mali byť zo začiatku kryté zlatom a devízami, a to vo výške 25 – 30 %. Pán Wilhelm navrhol, aby sa na krytie využívali aj zlatom istené cenné pa-

14 Po zväžení všetkých okolností pristúpila nemecká strana na zmenu kurzu. Pozri dokument 4.

15 Návrh zákona pripravila nemecká strana. Pozri BArch Berlín, R 2/13492, Bl. 6 – 12. Záznam ríšskeho ministerstva financií z 27. 3. 1939. Tiež BArch Berlín, R 2501/6962. Návrh zákona Národohospodárskeho a štatistického oddelenia ríšskej banky z 22. marca 1939.

16 Porovnaj s dokumentom 4. Podľa § 4 vládneho nariadenia č. 44/1939 Sl. z. o Slovenskej národnej banke bola zlatá parita slovenskej koruny nasledovná: 1 kg rýdzeho zlata = 32 041,0125 Ks.

17 O uvoľnenie tejto sumy žiadalo ministerstvo financií prostredníctvom ministerstva zahraničia práve 21. marca 1939: „Do ministerstva zahraničných vecí dostavil sa Dr. Paulo z ministerstva financií a žiadal, aby hneď bol upovedomený pán minister Dr. Ďurčanský, aby ihneď intervenoval u ministra hospodárstva v Berlíne Dr. Funka, aby tento nariadil ríšskemu komisárovi Národnej banky v Prahe, ktorý sa naň obráti o pokyny, žeby vydal obeživo z Národnej banky pre Slovenský štát.“ SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí 1939 – 1945 (ďalej MZV), kartón (ďalej k.) 79, 188/1939. Nemecká strana už druhý deň vyhlásila, že požiadavke vyhovel. SNA, f. MF, k. 99, 2927/39/VI-18.

18 Porovnaj so záznamom J. Fundárka z 28. 3. 1939. SNA, f. Ministerstvo financií 1939 – 1945 (ďalej MF), k. 99, 2927/39/VI-18.

piere, čo druhá strana akceptovala; takéto zlatom istené štátne obligácie na krytie bankoviek by mohla ako pôžičku poskytnúť Nemecká ríša. (zmenky, kryté zlatým pokladom; bezúročné?)

Pán riaditeľ Wilhelm vymenoval pánov Waldheckera a pána Dr. Einsiedla ako poradcov¹⁹ pre organizáciu novej emisnej banky. Okrem toho ponúkol vyslanie experta ríšskej banky, dohliadajúceho na devízové hospodárenie, ktorý by kontroloval prílev devíz a ich využitie, od ktorých závisí fungovanie meny. Slovenskí páni prijali tieto návrhy so sympatiami.²⁰

BArch Berlin, R 2501/6962, Bl. 230 – 232, kópia, strojopis, bez podpisu.

Dokument 2

30. 3. 1939, bez uvedenia miesta (Bratislava). Správa člena direktória ríšskej banky H. Waldheckera o rokovaníach, týkajúcich sa otázky vzniku SNB a konštituovania slovenskej meny.

Abschrift.

30. März 1939

An das
Reichsbankdirektorium
z. Hd. v. Herrn Wilhelm
Mitglied des Reichsbankdirektoriums
B e r l i n C 111

Unsere Reise hierher ist programmäßig verlaufen. Am 26. d. M. haben wir in Prag die Fragen der Abtrennung der Slowakischen Notenbank von der Tschechischen Zentrale mit Herrn Dr. Müller durchgesprochen. Am 27. trafen wir dort mit den slowakischen Herren Dr. Karvas und Dr. Fundarek zusammen und sind ihnen bei ihren Verhandlungen wegen eines Ultimokredites von 50 Millionen in Tschechennoten und der Bereitstellung von Importdevisen, sowie bei den Vorbesprechungen über die Lieferung abgestempelter Noten für die neue Banknotenausgabe behilflich gewesen. Wir fuhren mit den beiden Herren zusammen nach Pressburg weiter und konnten so mit ihnen im Zuge bereits das Bankgesetz vorbereitend durchsprechen.

Am 28. haben wir vormittags unter Einführung durch Dr. Karvas unsere Besuche bei dem Staatschef Dr. Tiso, seinem Vertreter Dr. Tuka, dem Außenminister Dr. Durcansky und dem Finanz- und Wirtschaftsminister Prucinsky gemacht. Dr. Tiso bat uns dabei,

19 V II. článku spomenutého tajného protokolu o hospodárskej a finančnej spolupráci, v ktorom sa uvádzalo, že na vzniku emisnej banky sa bude podieľať ríšska banka, ktorá do direktória SNB menuje poradcu s právom „*spolupodieľať sa na všetkých dôležitých rozhodnutiach*“ banky. (ADAP, séria D, zväzok VI, dokument 40, s. 37.)

20 K rokovaniam existuje aj záznam slovenskej proveniencie. (SNA, f. MF, k. 99, 2790/39/VI-17.)

dem Herrn Reichswirtschaftsminister und Reichsbankpräsidenten seine aufrichtigen Grüße auszurichten.

Am Nachmittag trat die Regierungskommission zur Besprechung des Bankgesetzentwurfs zusammen. In fünfstündiger Verhandlung wurde das Bankgesetz völlig durchberaten und in der anliegenden Form verabschiedet. Die deutschen Wünsche sind sämtlich akzeptiert worden, insbesondere ist die Schlüsselstellung des deutschen Beraters gemäß unserer Formulierung in § 14 absolut gesichert. Die Änderungen gegenüber unserem Entwurf sind mit Ausnahme der Paritätsfestsetzung in § 3 belangloser Natur. Sie sind in der anliegenden Fassung gekennzeichnet.

Wegen der Paritätsfrage beziehen wir uns auf unser Telegramm von gestern und bemerken hierzu ergänzend: Die künftige Devisenlage ist noch äußerst ungeklärt. Durch Rundfrage bei den wichtigsten Industrien ist festgestellt worden, daß ein Jahresbedarf an freien Devisen (Pfunde, Gulden und Dollar) in Höhe von 250 Millionen Ks entstehen dürfte. Er wird annähernd ausgeglichen durch das Devisenaufkommen hauptsächlich der Zellulose-, Holz-, Malz- und Waffenindustrie. Da jedoch nicht alle Ergebnisse vorliegen, hält man ein kleines Defizit an freien Devisen für wahrscheinlich. Im Clearing rechnet man in Ein- und Ausfuhr mit je 1 Milliarde Ks. Der Verrechnungsverkehr mit dem Protektorat ist hierin nicht enthalten, er läßt sich noch nicht übersehen. Bei dieser Schätzung sind Devisenverpflichtungen aus Handel, Verkehr, Schulden (Judenkapital?) usw. noch nicht berücksichtigt. Im günstigsten Falle darf daher mit einem Ausgleich der Zahlungsbilanz gerechnet werden, ein kleiner Passivsaldo ist wahrscheinlicher. Dabei ist noch zu berücksichtigen, daß der slowakische Export bisher teilweise schon von Prag mit Exportprämien bis zu 15 % subventioniert worden ist.

Aus diesen Gründen sahen die slowakischen Herren in jeder Aufwertung eine Bedrohung ihrer neuen Währung. Diese Bedrohung hätte sich ins Unübersehbare gesteigert, wenn die tschechische Industrie der ihrigen gegenüber Exportvorsprung erhielt. Die Paritätsfrage ist für die Slowakei tatsächlich lebenswichtig.

Unter diesen Umständen wird die heute von den Herren Mitgliedern des Rbd. Puhl und Wilhelm genehmigte Lösung für den Start der slowakischen Währung die bisherige Goldparität zu konzedieren und etwaige Änderungswünsche der weiteren Entwicklung zu überlassen, hier von allen Kreisen dankbar begrüßt werden. Herr Präsident Kehrl, den ich soeben in Prag dieserhalb angerufen habe, stimmt der Lösung unter Würdigung der vorliegenden Gründe völlig zu.

Gestern Vormittag haben wir mit der Regierungskommission das von uns entworfene Münzgesetz durchgesprochen, das akzeptiert worden ist. Abschrift liegt bei.

Herr Trenkler war der Bank bei der Schaffung einer Organisation des inneren Betriebes behilflich. In der gestrigen Besprechung wurde der erste Entwurf einer Rohbilanz aufgestellt, deren Hauptpositionen in der Anlage verzeichnet sind. Für die Zentralbuchhaltung geeignete Kräfte sind hier nicht vorhanden. Es wird zweckmäßig sein, der Bank 1 bis 2 geeignete Kräfte der Reichsbankhauptstelle Wien zum Aufbau der Buchhaltung anzubieten.

Herr Dr. Trier hat folgende Feststellungen gemacht:

Die Devisenabteilung der Nationalbank ist erst im Entstehen. Es fehlt nicht nur die gesamte Buchhaltung, sondern auch die Möglichkeit, An- und Verkauf von Devisen bei

der Notenbank selbst durchzuführen, weil diese noch keine Auslandskonten hat. Die Geschäfte der Notenbank werden z. Zt. durch 2 ortsansässige Banken durchgeführt, die täglich Ein- und Ausgang melden müssen. Man ist bemüht, den notwendigen Apparat aufzubauen, um ehestens das Geschäft bei der Nationalbank zu zentralisieren. Es fehlt jedoch an dem nötigen Persona, insbesondere an Korrespondenten, die zur Durchführung des eigenen Geschäftes notwendig sind. Deutsche Hilfskräfte können nicht eingesetzt werden, weil sich der ganze Verkehr in slowakischer Sprache abwickelt.

Eine wirksame Devisenkontrolle ist zur Zeit noch nicht möglich, weil die Grenzkontrolle recht lückenhaft ist. Von den vorhanden gewesenen ca. 2 500 Zollbeamten waren ca. 1 000 Tschechen, so daß für die neue erweiterte Grenze nur ca. 1 500 Mann zur Verfügung sind. Inwieweit es möglich sein wird, die nötige Anzahl zu erhalten – sei es durch Einstellung neuer, aber stets auszubildender Leute oder durch Einsatz der Hlinka-Garde – läßt sich zur Zeit noch nicht sagen. Als Devisenrecht ist das bisherige tschecho-slowakische Recht in Geltung geblieben, über das ein besonderer Bericht folgen wird.

Wir wirken darauf hin, daß die Devisengeschäfte der Nationalbank über die Reichsbank Berlin geleitet werden.

Was den Umtausch der umlaufenden Tschechennoten betrifft, so beabsichtigt die Nationalbank, zunächst die Stückelungen zu 100 und 500 Kronen aufzurufen und sie gegen abgestempelte Noten einzuwechseln, die verhältnismäßig rasch beschafft werden können. Die Lieferung der abgestempelten kleineren Stückelungen dauert noch mehrere Wochen. Der Stempelaufdruck wird in Prag in einer Form hergestellt, die genügend gesichert erscheint.

Bezüglich der deutschen Beteiligung am Kapital der Bank bittet man hier aus nationalen Gründen um die Majorität von 51 %. Die Rechte des Aktionärs sind gemäß anliegendem Bankgesetz so irrelevant, daß die Majorität praktisch nichts zu bedeuten hat. Eine Rücksicht auf diesen Wunsch wäre also lediglich als politische Rücksicht auf das slowakische Nationalgefühl zu bewerten. Herr Präsident Kehrl war für seine Person ebenfalls der Meinung, daß die deutsche Kapitalbeteiligung keine Bedeutung habe, daß viel mehr die Sicherung des deutschen Einflusses im Einbau des Beraters liege.

Nach § 24 des deutschen Bankgesetzes kann die Reichsbank selbst die Aktien der slowakischen Notenbank nicht übernehmen. Ich bitte daher um Entscheidung, welche deutsche Stelle die Kapitalbeteiligung durchführen und in welcher Höhe sie geschehen soll. Ich werde alsdann die slowakische Notenbank veranlassen, sich umgehend an diese Stelle zu wenden, so daß die Gründung der neuen Bank in den nächsten Tagen vor sich gehen kann.

Zur Frage des Deckungsdarlehens in deutschen Wertpapieren läßt sich heute noch nichts sagen.

Bei dem schnellen Fortschreiten in den Verhandlungen mit Regierung und Notenbank würde es ratsam sein, die Nominierung des deutschen Beraters soweit vorzubereiten, daß er schon in der nächsten Woche hier erscheinen kann. Ich habe auch diese Frage telefonisch mit Herrn Präsidenten Kehrl besprochen. Er kam auf seinen Vorschlag, Herrn Direktor Buzzi in Wien zu entsenden, vielleicht zunächst für die Dauer eines Jahres. Herr Buzzi würde als Devisenfachmann gerade jetzt hier in der Notenbank besonders am Platze sein.

Odpis.

30. marec 1939

Direktóriu ríšskej banky
do rúk pána Wilhelma,
člena direktória ríšskej banky
B e r l í n C 111

Naša cesta na Slovensko prebehla podľa programu. 26. t[oh]to m[esiaca] sme v Prahe s Dr. Müllerom obšírne prediskutovali otázku rozluky slovenskej emisnej banky s českou centrálou. 27. sme sa zišli so slovenskými pánmi Dr. Karvašom a Dr. Fundárkom, pričom sme im boli nápomocní pri rokovaniach o poskytnutí preklenovacieho úveru vo výške 50 miliónov Kč v bankovkách, o poskytnutí devíz na krytie dovozu,²¹ ako aj pri predbežných poradách o dodávke okolokovaných bankoviek pre výdaj nových bankoviek.²² Z Prahy sme aj s oboma pánmi odcestovali ďalej do Bratislavy a už počas cesty vo vlaku sme diskutovali o príprave bankového zákona.²³

28. predpoludním sme za sprievodu Dr. Karvaša navštívili najvyššieho predstaviteľa štátu Dr. Tisa, jeho zástupcu Dr. Tuku,²⁴ ministra zahraničných vecí Dr. Ďurčanského a ministra financií a hospodárstva Pružinského.²⁵ Dr. Tiso nás počas návštevy požiadal, aby sme tlmočili jeho pozdravy pánu ríšskemu ministrovi hospodárstva a prezidentovi ríšskej banky.²⁶

Popoludní sa na schôdzi zišla vládna komisia, aby prediskutovala návrh bankového zákona. Počas päťhodinového zasadnutia obšírne predebatovala predmetný zákon a prijala ho v podobe, ktorý prikladám ako prílohu. Všetky nemecké požiadavky boli akceptované, v § 14 sa podľa našej dikcie zabezpečila predovšetkým kľúčová pozícia nemeckého poradcu. Zmeny v porovnaní s naším návrhom, okrem stanovenia parity v § 3, sú prakticky zanedbateľné. Sú vyznačené v priloženom dokumente.

Pokiaľ ide o otázku parity, odvolávame sa na náš včerajší telegram a k nemu ešte na doplnenie dodávame: budúca devízová situácia je ešte stále nejasná. Na základe ankety medzi najvýznamnejšími podnikmi sa zistilo, že ročná potreba voľných devíz (libra, gulden a dolár) by sa mohla pohybovať vo výške 250 miliónov Ks. Táto potreba by sa mohla vyrovnáť prostredníctvom príjmu devíz z viacerých priemyselných odvetví, najmä z predaja celulózy, dreva, sladu a zbraní. Keďže nemáme k dispozícii všetky údaje, javí sa ako pravdepodobný malý deficit voľných devíz. Pokiaľ ide o clearing, počíta sa so sumou z vývozu a dovozu po jednej miliarde Ks. Do tejto sumy nie je zahrnutý platobný styk s Protektorátom, pretože sa ešte nedá odhadnúť. Tento odhad však ešte nezohľadňuje devízové záväzky vyplývajúce z obchodu, platobného styku, dlhov (židovský kapitál?)

21 Pozri SNA, f. MF, k. 99, 2927/39/VI-18.

22 Ministerstvo financií objednalo tlač s pretlačou „Slovenský štát“ 300 zväzkov 1 000-korunových bankoviek, 1 000 zväzkov 500-korunových bankoviek a 250 zväzkov 100-korunových bankoviek v hodnote 825 miliónov Ks. SNA, f. MF, k. 99, 4394/39/VI-17.

23 Ide o vládne nariadenie č. 44/1939 Sl. z. o Slovenskej národnej banke zo 4. apríla 1939.

24 Vojtech Tuka bol v tom čase podpredsedom vlády bez rezortu.

25 V origináli Prucinsky. Mikuláš Pružinský zastával len funkciu ministra financií.

26 Obe funkcie vykonával Walter Funk.

atď. V prípade priaznivého vývoja možno preto počítať s vyrovnanou platobnou bilanciou, pravdepodobnejšie je však nízke pasívne saldo. Pritom je ešte potrebné brať do úvahy skutočnosť, že slovenský export až doteraz subvencovala Praha prostredníctvom exportných prémie až do výšky 15 %.

Z týchto dôvodov vidia slovenskí páni v akomkoľvek zhodnotení ohrozenie ich novej meny. Táto hrozba by sa mohla zvýšiť ešte viac, ak by export českého priemyslu prevýšil ten slovenský. Otázka parity je pre Slovensko naozaj životne dôležitou.

Za takýchto okolností všetci vďačne uvítali dnes prijaté riešenie členov direktória ríšskej banky pánov Puhla a Wilhelma a to: pri štarte slovenskej meny²⁷ ponechať doterajšiu zlatú paritu s tým, že o prípadných pozmeňujúcich návrhoch rozhodne až ďalší vývoj. S týmto riešením po zvážení okolností plne súhlasí aj pán prezident Kehrl,²⁸ ktorému som v tejto veci telefonoval práve teraz do Prahy.

Včera predpoludním sme spolu s vládnu komisiou prediskutovali nami navrhnutý mincový zákon,²⁹ ktorý komisia akceptovala. Odpis prikladám.

Pán Trenkler bol banke nápomocný pri organizovaní jej vnútornej prevádzky. Počas včerajších rokovaní bol zostavený prvý hrubý odhad bilancie, ktorého hlavné body sú uvedené v prílohe. Pokiaľ ide o centrálné účtovníctvo, slovenská strana nedisponuje kvalifikovanými silami. Považujem za účelné, aby viedenská pobočka ríšskej banky poskytla banke jedného, prípadne dvoch ľudí, ktorí by jej pomohli s organizáciou účtovníctva.

Pán Dr. Trier zistil nasledovné:

Devízové oddelenie národnej banky sa ešte len vytvára. Nielenže absentuje účtovníctvo ako také, ale aj možnosť samostatnej realizácie nákupu a predaja devíz, pretože emisná banka nemá ešte žiadne zahraničné účty. Obchody emisnej banky zatiaľ vykonávajú dve tunajšie banky,³⁰ ktoré sú povinné denne hlásiť príjem a výdaj devíz. Na slovenskej strane badať snahu vybudovať potrebný aparát, aby sa tieto obchody mohli čo najskôr koncentrovať v rámci národnej banky. Chýbajú však školení ľudia, predovšetkým korešpondenti, ktorí sú potrební na realizáciu vlastných obchodov. Pridelenie nemeckých výpomocných síl neprichádza do úvahy, pretože úradným jazykom je slovenčina.

Efektívna devízová kontrola nie je v súčasnosti ešte možná, pretože hraničná kontrola má skutočné diery. Z niekdajších 2 500 colníkov bolo asi 1 000 Čechov, takže momentálne je k dispozícii len približne 1 500 osôb, a to sa hranice ešte rozšírili. Otázku, ako dlho bude trvať, aby sa naplnil potrebný stav – či už náborom nových ľudí, ktorých je potrebné doškoliť alebo nasadzovaním Hlinkovej gardy – nie je možné toho času zodpovedať. Ako devízové právo platí doterajšie česko-slovenské právo, o ktorom zašlem osobitnú správu.

Snažíme sa docieľiť, aby devízové obchody národnej banky riadila ríšska banka v Berlíne.

27 Pozri dokument 4.

28 Hans Kehrl (1900 – 1984), fabrikant. V rokoch 1938 – 1942 pôsobil ako generálny referent pre mimoriadne úlohy v rámci ríšskeho ministerstva hospodárstva. Do jeho kompetencie spadala najmä oblasť bankovej politiky v Sudetoch.

29 Ide o vládne nariadenie č. 45/1939 Sl. z. o slovenskej mene zo 4. apríla 1939.

30 Išlo o bratislavskú filiálku Národnej banky Česko-Slovenskej a o Hypotečnú a Zemskú banku.

Pokiaľ ide o výmenu českých bankoviek v obehu, národná banka plánuje najprv stiahnutie 100- a 500-korunových bankoviek a ich výmenu za okolkované bankovky, ktoré je potrebné zaobstarať v čo najkratšom čase.³¹ Dodanie okolkovaných bankoviek menšej nominálnej hodnoty môže trvať ešte niekoľko týždňov.³² Pretlač bankoviek sa realizuje v Prahe a zdá sa byť dostatočne zabezpečená.

Pokiaľ ide o nemeckú účasť na kapitále banky, slovenská strana žiada, aby mala vo svojich rukách 51%-ný podiel. Práva akcionárov sú podľa priloženého bankového zákona tak bezvýznamné, že majorita neznamená prakticky nič. Zohľadnenie tejto požiadavky by malo len politický podtext, a to rešpektovanie národného citu Slovákov. Rovnako aj pán prezident Kehrl zastáva názor, že nemeckej kapitálovej účasti netreba prikladať žiadny význam a že nemecký vplyv má zabezpečiť zapracovanie poradcu [do štruktúr banky].

Podľa § 24 nemeckého bankového zákona samotná ríšska banka nemôže prevziať akcie slovenskej emisnej banky. Z tohto dôvodu žiadam o rozhodnutie, ktorý nemecký ústav sa bude podieľať na kapitálovej účasti a v akej výške. Následne by som upovedomil slovenskú emisnú banku, aby sa obrátila na tento inštitút, takže v najbližších dňoch by mohlo dôjsť k založeniu novej banky.

Pokiaľ ide o otázku poskytnutia pôžičky na krytie [obeživa] prostredníctvom nemeckých cenných papierov, momentálne nie je na ňu jednoznačná odpoveď.

Pri pokračujúcom rýchлом tempe rokovani s vládou a emisnou bankou odporúčam, aby sa nominácia nemeckého poradcu pripravila do takého štádia, aby mohol prísť do Bratislavy už budúci týždeň. Aj túto otázku som telefonicky prekonzultoval s pánom prezidentom Kehrlom. Súhlasil s mojim návrhom, aby bol za poradcu vymenovaný pán riaditeľ Buzzi z Viedne, a to približne na obdobie jedného roku.³³ Pán Buzzi ako devízový odborník je zvlášť vhodnou osobu pre tunajšiu emisnú banku.³⁴

BArch Berlín, R 2501/6962, Bl. 197 – 20, kópia, strojopis, bez podpisu.

31 K prvej výmene bankoviek došlo 26. a 27. apríla 1939, keď sa sťahovali z obehu 5 000-, 1 000- a 500-korunové bankovky a vydávali okolkované 1 000- a 500-korunové bankovky. Počas tejto výmeny sa z obehu stiahlo 884,586 bm československých bankoviek a do obehu sa uviedlo 1803,525 bm okolkovaných bankoviek. (Nariadenie ministra financií z 25. apríla 1939 č. 70/1939 Sl. z. o výmene bankoviek Národnej banky Česko-Slovenskej. BArch Berlín, R 2501/6962, Bl. 282 – 283. Záznam ríšskej banky zo 14. októbra 1939; SNA, f. MF, k. 99, 5247/39/VI-17.

32 Slovenské ministerstvo financií zadalo zákazku 1. apríla 1939, pričom počítalo, že bankovky bude mať k dispozícii 15. apríla. SNA, f. MF, k. 99, 4394/39/VI-17.

33 Richard Buzzi pôsobil ako poradca až do zániku SNB.

34 Skrátaná forma správy sa nachádza v BArch Berlín, R 2/12492, Bl. 37 – 39. Slovenské záznamy o uvedených rokovaniach sa dosiaľ nepodarilo nájsť.

Dokument 3

4. 4. 1939, bez uvedenia miesta (Bratislava). Správa člena direktória ríšskej banky H. Waldheckera o rokovaniach, týkajúcich sa otázky vzniku SNB a konštituovania slovenskej meny, adresovaná štátnemu tajomníkovi Zahraničného úradu W. Kepplerovi.

4. April 1939

Herrn
Staatssekretär W. Keppler
Sonderbeauftragter für den Vierjahresplan,
B e r l i n C
Behrenstrasse 39 a

Sehr verehrter Herr Staatssekretär KEPPLER !

Aus Pressburg sende ich Ihnen, nachdem wir in acht Tagen den grössten Teil unseres hiesigen Auftrags erledigt haben, heute die besten Grüsse. Das Bankgesetz ist nach den Berliner Entwürfen akzeptiert worden, das Münzengesetz desgleichen, die ersten Notenmengen, die dem Umtausch der jetzt umlaufenden Tschechennoten dienen sollen, sind bereits bestellt; selten wird eine Währungsgesetzgebung in so rascher Arbeit aller beteiligten Stellen zustande gebracht worden sein.

Ursprünglich hatten wir eine Währungsrelation zwischen Deutschland und der Slowakei von 1 : 10 vorgesehen, das hätte eine Werterhöhung der slowakischen Krone gegenüber ihrem gegenwärtigen Stand um 1/7 bedeutet und hätte damit die Exportmöglichkeiten von vornherein überbelastet, wenn nicht gefährdet. Einige Exportindustrien waren, wie wir hörten, schon von Prag mit Exportprämien bis zu 15% unterstützt worden. Woher aber hier jetzt Exportprämien nehmen? Unter diesen Umständen haben wir den Standpunkt vertreten, der Slowakei im Interesse ihres Exportes die alte Währungsparität, auf der auch das Protektorat seine Devisenkurse berechnet, zu belassen, was die Herren der Regierung hier mit soviel Dankbarkeit begrüsst, dass wir rasch ihre Freundschaft gewonnen haben. Das Reichsbankdirektorium hat unserem Standpunkt zugestimmt; auch Herr KEHRL war dafür.

Man hat die Verankerung des deutschen Beraters gemäss unserer Formulierung ohne irgendeinen Einwand angenommen; praktisch kann also der Gouverneur der neuen Bank nichts ohne den deutschen Berater tun. Dagegen bat man, die Majorität des Aktienkapitals aus begreiflichen nationalen Gründen der Slowakei überlassen. Das kann man völlig unbesorgt tun, weil die Generalversammlung keinerlei Einfluss auf die Geschäftsführung ausüben kann und auch sonst keine Befugnisse von Belang hat. Ich habe Berlin nahegelegt, mit einer deutschen Kapitalbeteiligung von 40% einverstanden zu sein.

Was meine Eindrücke von den slowakischen Herren betrifft, so kann ich nur sagen, dass sich auf ein so williges loyales Mitarbeiten nicht gerechnet hatte. Ich bin aufs angenehmste überrascht von der Lenkbarkeit der Herren, die den gegebenen Verhältnissen in ehrlichem Vertrauen darauf, dass Deutschland ihnen helfen will, ohne Winkelzüge Rechnung tragen. Einen besonders guten Eindruck machten der Ministerpräsident Dr. TISO und sein Vertreter Dr. TUKA. Letzterer scheint ein glühender Verehrer des Führers, er

ist zweifellos ein hochstehender Mensch. Der Finanzminister fügte sich uns in loyalster Weise, wenn auch nicht immer in dem Tempo, das wir bei unseren Verhandlungen anschlugen. Er wird dem deutschen Berater keine grossen Schwierigkeiten bereiten.

Als Gouverneur der Notenbank wird der frühere Prager Minister Prof. Dr. KARVAS vorgesehen, ich glaube nicht, dass man einen fachlich geeigneteren Slowaken zurzeit an der Hand hat. Er hat bei den Verhandlungen in Berlin und hier mit offenen Karten gespielt und wird schon im eigenen Interesse mit dem deutschen Berater, der ja u. U. sein Schutz gegen den Finanzminister sein kann und der sein bester Verbindungsmann nach Berlin ist, gut zusammen arbeiten. Als Vizegouverneur wird der weniger klar zu beurteilende Prof. FUNDAREK genannt; er ist im Vergleich zu Karvas unbedeutendere. Wir legen Wert darauf, dass im achtköpfigen Beirat ausser dem deutschen Berater auch ein volksdeutscher Vertreter sitzt; genannt wurde von Karvas der Fabrikant Dr. Grüneberg. Ich spreche hierüber noch mit Staatssekretär KARMASIN, dem insbesondere grosse Finanz- und Wirtschaftsprojekte vorschweben. Ich sprach ihn schon zusammen mit den Herren der Dresdner Bank hier, mit denen ich enge Fühlung gehalten habe. Die grossen Projekte müssten wohl mit Ihnen im Zusammenhang mit dem Plan einer reichsdeutschen Aufschliessung des Landes zu bearbeiten sein. Ich habe der Dresdner Bank geraten, sich dazu ausreichende Mittel von Berlin zuweisen zu lassen – vorausgesetzt, dass Sie das auch für richtig halten.

Als deutschen Berater empfehle ich im Einverständnis mit Herrn Kehrl uneingeschränkt Herrn BUZZI, Wien. Sie kennen ihn ja auch und werden ihn gerade für Pressburg ebenfalls für geeignet halten. Denn Buzzi kommt als Reichsbankvertreter, was hier besonders beachtet würde, er ist als österreichischer Bankmann mit Land und Leuten hier leichter als ein Reichsdeutscher im Kontakt. Ausserdem kommt er den hiesigen wenig erfahrenen Bankherren als versierter Fachmann und Devisenspezialist sehr zu nutze, was seine Position praktisch nur noch fester macht. Buzzi, der ein verbindliches Wesen mit einem Festhalten an einer klaren Grundlinie vereinigt, wäre hier wirklich ein guter Griff. Ich habe so auch an das Reichsbankdirektorium geschrieben.

Heute nacht fährt des Aussenminister DURCANSKY nach Berlin, vielleicht begleitet von Dr. Tiso, wie uns der deutsche Generalkonsul wissen liess. Dieser bestätigte uns übrigens von seiner Seite aus, dass alle unsere hiesigen Verhandlungen von der hiesigen Regierung in erfreulicher Harmonie gefördert wurden. Ich glaube, es wäre nützlich, dem Herrn Reichsaussenminister v. Ribbentrop, dem der Besuch der slowakischen Regierungsvertreter gilt, diese Tatsache mitzuteilen. Daher gestattete ich mir, Ihnen meinen Brief durch Eilboten zuzuleiten, um dies freundlichst zu vermitteln.

Damit geht unser Auftrag seinem Ende zu; ich hoffe, zu Ostern wieder in Berlin zu sein, und suche Sie dann sofort auf.

Mit freundlichen Grüssen und Heil Hitler

Ihr Ihnen stets ergebener

4. apríl 1939

Pánu

štátnemu tajomníkovi W. Kepplerovi³⁵
 mimoriadny poverenec pre štvorročný plán,
B e r l í n C
 Behrenstrasse 39 a

Veľavážený pán štátny tajomník KEPLER !

Po tom, ako sme počas ôsmich dní splnili väčšinu nášho poverenia,³⁶ dovoľujem si Vám zaslať dnes z Bratislavy srdečný pozdrav. Slovenská strana akceptovala bankový zákon v zmysle berlínskych návrhov. To isté platí aj o mincovom zákone. Prvé bankovky, ktoré majú slúžiť na výmenu československých bankoviek, sú už k dispozícii; len málokedy sa za súčinnosti všetkých zúčastnených strán dokáže tak rýchlo zrealizovať menové zákonodarstvo.

Pôvodne sme plánovali kurz medzi Nemeckom a Slovenskom 1 : 10, čo by znamenalo zvýšenie hodnoty slovenskej koruny oproti súčasnému stavu o jednu sedminu, čím by sa hneď na začiatku nadmerne zaťažil, ba dokonca ohrozil slovenský export. Ako sme sa do počuli, niektoré priemyselné odvetvia orientované na export, podporovala už Praha prostredníctvom vývozných prémieí, a to vo výške až 15%. Ale odkiaľ zobrať teraz vývozné prémie? Za týchto okolností sme zaujali stanovisko, že Slovensku v záujme jeho exportu ponecháme starú menovú paritu, ku ktorej bude započítavať svoje devízové kurzy aj Protektorát, čo páni z vlády uvítali s takou vďakou, že sme si rýchlo získali ich náklonnosť. Direktórium ríšskej banky s našim postojom súhlasilo; aj pán KEHRL bol za.

Slovenská strana nemala námietky voči zakotveniu nemeckého poradcu v zmysle nášho návrhu; guvernér novej banky nemôže prakticky nič urobiť bez nemeckého poradcu. Naopak požiadala nás, aby majorita v banke zostala z pochopiteľných prestížnych dôvodov v jej rukách. Nespôsobí nám to žiadne starosti, pretože valné zhromaždenie nemá žiadny vplyv na riadenie chodu a nemá ani iné významnejšie kompetencie. Berlín som informoval, že súhlasíme so 40%-nou nemeckou kapitálovou účasťou.

Pokiaľ ide o môj dojem zo slovenských pánov, môžem len povedať, že som nepočítal s takou lojálnou spolupracou. Azda najviac ma prekvapila ochota pánov prispôbiť sa, ktorí za daných okolností a vo viere, že im chce Nemecko pomôcť, vyhovelí našim požiadavkám bez akýchkoľvek úskokov. Najlepší dojem na mňa urobili ministerský predseda Dr. TISO a jeho zástupca Dr. TUKA. Posledne menovaný sa javí ako vodcov nadšený obdivovateľ a je bezpochyby vznešeným mužom. Minister financií sa k nám síce správal lojálne, ale nie vždy sa prispôbil tempu, ktoré sme udali počas našich rokovaní. Nemeckému poradcovi však nebude spôsobovať žiadne väčšie problémy.

35 Wilhelm Keppler (1882 – 1960), Hitlerov ekonomický poradca. Od jesene 1938 štátny tajomník Zahraničného úradu pre mimoriadne úlohy. Koncom toho istého roku poveril A. Hitler W. Kepplera zbierať informácie o dianí na Slovensku. Okrem toho mal ešte aj iné poverenie: H. Göring ako splnomocnenec pre Štvorročný plán poveril W. Kepplera hospodárskymi záležitosťami, súvisiacimi so Slovenskom.

36 Pozri dokument 4.

Za guvernéra emisnej banky je určený bývalý pražský minister prof. Dr. KARVAŠ.³⁷ Nazdávam sa, že Slováci momentálne nemajú schopnejšieho človeka. Počas rokovaní v Berlíne aj tu hral s otvorenými kartami. Je aj v jeho vlastnom záujme, aby spolupracoval s nemeckým poradcom, ktorého by mohol chrániť pred prípadnými útokmi ministra financií. Okrem toho by mal byť poradca jeho najlepším prostredníkom s Berlínom.³⁸ Za viceguvernéra bol vymenovaný prof. FUNDÁREK. Hodnotenie jeho osoby nie je také jednoznačné ako u Karvaša a v porovnaní s ním je menej významný. Kladieme dôraz na to, aby v osemčlennom poradnom zbore bol okrem nemeckého poradcu zastúpený aj predstaviteľ tunajších etnických Nemcov; Karvaš v tejto súvislosti uviedol meno fabrikanta Dr. Grüneberga.³⁹ Pozhováram sa o tom ešte so štátnym tajomníkom KARMASINOM, pretriasajúcim najmä veľké finančné a hospodárske projekty.⁴⁰ Hovoril som s ním o tom spolu s tunajšími pánmi z Dresdner Bank, s ktorými som bol v úzkom kontakte. Takéto veľké projekty by mali byť vypracované akiste s Vami v súvislosti s naším plánom prieskumu krajiny. Poradil som Dresdner Bank, aby si od Berlína vyžiadala pridelenie potrebného množstva prostriedkov, pravda za podmienky, že s tým budete súhlasiť.

Po vzájomnej dohode s pánom Kehrлом odporúčam ako nemeckého poradcu pána BUZZIHO z Viedne. Poznáte ho aj Vy a určite ho aj považujete za tú správnu osobu, ktorá v súvislosti s Bratislavou prichádza do úvahy. A to z toho dôvodu, že prichádza ako predstaviteľ ríšskej banky, a najmä ako rakúsky bankár, ktorý v porovnaní s ríšskymi Nemcami nebude mať problém nadviazať styk s krajinou a s ľuďmi. Ako súci odborník a devízový špecialista určite pomôže tunajším menej skúseným bankárom, čo by mohlo ešte viac upevniť jeho pozíciu. Buzzi, ktorý je vo svojej podstate uhladeným človekom, držiacim sa stanovenej línie, by tu bol naozaj dobrým ťahom. V tomto zmysle som písomne informoval aj direktórium ríšskej banky.⁴¹

Ako nám oznámil nemecký generálny konzul, dnes v noci odchádza minister zahraničia ĐURČANSKÝ do Berlína. Spolu s ním by mal odcestovať aj Dr. Tiso.⁴² Konzul

37 Slovenská vláda poverila I. Karvaša 24. marca 1939, „aby v dohode s ministerstvom financií vykonala a obstarala všetky práce potrebné k založeniu slovenského cedulového ústavu a k menovým opatreniam s tým súvisiacim.“ (SNA, f. MF, k. 99, 2790/39/VI-17.) MZV to prostredníctvom verbálnej nóty oznámilo nemeckému vyslanectvu. Tá však došla adresátovi až 12. apríla. (PA AA, Gesandtschaft Pressburg, k. 214, zv. 1.)

38 Nemecký generálny konzul Ernst von Druffel mal voči Karvašovmu menovaniu za guvernéra výhrady, resp. nedôveroval mu. (BArch Berlín, R 2/13492, Bl. 69; PA AA, Gesandtschaft Pressburg, k. 214, zv. 1. Druffelova správa Zahraničnému úradu z 18. apríla 1939.) Direktórium ríšskej banky ich odmietlo ako bezpredmetné. (BArch Berlín, R 2/13492, Bl. 70; PA AA, Gesandtschaft Pressburg, k. 214, zv. 1. Prípís direktória ríšskej banky AA z 26. 5. 1939.) Proti I. Karvašovi mala permanentné výhrady aj Bezpečnostná služba SS – Sicherheitsdienst (Pozri BArch Berlín, R 70 Slowakei/260.)

39 Karl Grüneberg, majiteľ bratislavskej továrne na kofy, hospodársky expert Deutsche Partei.

40 H. Waldhecker sa s F. Karmasinom stretol 31. marca. Počas rozhovoru sa mu vodca DP post'ažoval, že Berlín nereflktuje hospodárske záujmy nemeckej menšiny. (BArch Berlín, R 2501/6962, Bl. 171 – 176. Waldheckerova spáva F. Wilhelmovi z 1. apríla 1939.)

41 Direktórium ríšskej banky ho vo funkcii poradcu potvrdilo listom guvernérovi SNB I. Karvašovi 5. apríla 1939. (Archív Národnej banky Slovenska (ďalej A NBS), f. Slovenská národná banka (ďalej SNB) – administratívny odbor, k. 34. inventárne číslo (ďalej inv. č.) 66.)

42 Do Berlína odcestoval aj Jozef Tiso. Pozri PA AA, R 29935, 447 370 – 373. Záznam z rokovaní slovenskej delegácie v Zahraničnom úrade z 5. apríla 1939.

nám okrem toho za seba potvrdil, že tunajšia vláda sa usilovala o to, aby všetky naše rokovania prebehli v harmonickej atmosfére. Nazdávam sa, že by bolo užitočné, aby bol o tejto skutočnosti informovaný aj pán ríšsky minister zahraničných vecí von Ribbentrop, za ktorým zástupcovia slovenskej vlády cestujú. Z tohto dôvodu som si dovoľil zaslať Vám môj list prostredníctvom kuriéra, aby som Vám to oznámil.

Naša misia sa týmto končí. Dúfam, že na Veľkú noc budem spať v Berlíne. Po návrate Vás okamžite navštívim.

S priateľským pozdravom a Heil Hitler

Vám vždy oddaný

BArch Berlín, R 2501/6962, Bl. 177 – 180; PA AA, Gesandtschaft Pressburg, k. 214, zv. 1, kópia, strojopis, bez podpisu.

Dokument 4

19. 4. 1939, Berlín. Správa direktória ríšskej banky, sumarizujúca okolnosti vzniku SNB a konštituovania slovenskej meny, adresovaná šéfovi úradu ríšskeho kancelárstva H. Lammersovi.

Reichsbank-Direktorium

Berlin SW 111, den 18. April 1939

Nr. I 4262

An

den Chef der Reichskanzlei

Herrn Reichsminister Dr. Lammers

B e r l i n

Nachstehend beehren wir uns über die Mitwirkung der Reichsbank beim Aufbau der neuen slowakischen Währung und des am 4. d. M. gegründeten slowakischen Noteninstituts zu berichten.

Im Regierungsabkommen zwischen Deutschland und der Slowakei vom 23. März 1939 übernahm Deutschland die Verpflichtung, „die Slowakei bei der Schaffung einer slowakischen Nationalbank und bei dem Aufbau und der Durchführung der Devisenbewirtschaftung zu unterstützen.“ Die Reichsbank wurde beauftragt, der slowakischen Regierung diese Unterstützung zu gewähren. Auf Grund dieses Auftrages stellte das Reichsbankdirektorium die Hauptgesichtspunkte hierfür auf und entsandte am 26. v. M. als Währungsexperten Reichsbankdirektor Waldhecker und Direktor Dr. Einsiedel, begleitet von je einem Sachverständigen für Devisenrecht – Dr. Trier – und Notenbuchhaltung – Trenkler – nach Preßburg.

Die Richtlinien für die Mitarbeit waren einmal in dem genannten Regierungsabkommen, sodann in dem in der Reichsbank vorbereiteten Entwurf eines slowakischen Noten-

bankgesetzes gegeben, der das Plazet der Sachbearbeiter des Reichswirtschaftsministeriums, Reichsfinanzministeriums und des Auswärtigen Amtes gefunden hatte.

Das Notenbankgesetz mußte der einfachen Wirtschaftsstruktur des Landes – Agrarland – angepaßt sein und Raum für eine industrielle Entfaltung gewähren. Die Notenbank sollte eine selbstständige Aktienbank sein, um im Auslande als selbstständige Geschäftskontrahentin zu erscheinen; sie sollte außerdem die Bankenaufsicht in die Hand bekommen, da die Banken zum Teil stark nach Prag tendierten. Die Autorität des Staates, dessen Notenausgaberecht sie verwaltet, erforderte andererseits die Abhängigkeit der Bankleitung vom Staat und die Ausschaltung von Befugnissen der Generalversammlung. Die Währung sollte über die Bindung an eine feste Goldparität in das Verhältnis von 1:10 zur Reichsmark gebracht werden. Um den deutschen Einfluß gemäß Regierungsabkommen zu sichern, war ein nach außen nicht als deutsche Position zu erkennender Berater einzubauen; endlich bestand der deutsche Wunsch auf die Majorität am Aktienkapital.

Es gelang schnell, das Vertrauen der slowakischen Regierungskommission zu gewinnen und in einem Zuge die Annahme des Gesetzentwurfes der Reichsbank mit geringen textlichen Modifikationen zu erreichen bis auf zwei Punkte: einmal legte man auf eine eigene slowakische Kapitalmajorität aus nationalen Gründen Wert. Da die Generalversammlung keine nennenswerten Befugnisse besitzt, wurde dies zugestanden. Ferner ergab die Prüfung der Devisen- und Exportlage, daß das kleine Land mit einer Werterhöhung seiner Währung auf 1:10 statt bisher 1:11,7 eine so starke Exporterschwerung erfahren hätte, daß es fraglich war, ob es diese würde meistern können. Infolgedessen haben alle beteiligten deutschen Stellen darin eingewilligt, daß die alte tschechoslowakische Goldparität beibehalten wurde und infolgedessen die Wechselkurse auf der gleichen Höhe wie in Prag notiert werden konnten. Währungseinheit wurde die slowakische Krone, die der bisherigen Tschechenkrone entspricht. Diese Währungsrelation erwies sich auch als psychologisch geschickt gewählt, weil sie für die überwiegend bäuerliche Bevölkerung den Wert der Krone nicht änderte. Das deutsche Entgegenkommen in diesen beiden Punkten wurde als Ausdruck aufrichtigen Verständnisses für die slowakischen nationalen und wirtschaftspolitischen Bedürfnisse mit großem Danken aufgenommen, es erleichterte fortan alle weitere Arbeit außerordentlich.

Das Münzgesetz, das das Notenbankengesetz zu ergänzen hat, wurde mit gleicher Schnelligkeit entworfen und in der Regierungskommission verabschiedet.

Die nächste vordringliche Aufgabe war der Umtausch der umlaufenden Zahlungsmittel, deren Umlaufhöhe niemand kannte, gegen nationale Geldzeichen. Es liefen wilde Währungsgerüchte um, zeitweilig kam es zu Warenaufkauferscheinungen. Da die Landesgrenzen nicht ausreichend abgedichtet waren, drohte die Gefahr von spekulativen Geldbewegungen über die Grenze. Demgemäß wurde mit Energie die Ausfuhr der größeren Banknotenstückelungen betrieben. Der Umtausch vollzieht sich so, daß von der Tschechoslowakischen Nationalbank Banknotendrucke zum Herstellungspreis erworben wurden, die auf bestimmte, in der Tschechei nicht umlaufende Serien lauten und mit dem Überdruck „Slowakischer Staat“ versehen werden. Der Aufruf der Noten zu 5000, 1000 und 500 Kc erfolgt nächste Woche; der Aufruf der Stückelungen zu 100 Kc soll sich

rasch anschließen. Man glaubt, dann etwa 2/3 des Umlaufs erfaßt zu haben. In Preßburg rechnet man mit einem Banknotenumlauf von etwa 1 ½ Milliarden Kronen.

Die weitere Arbeit der Reichsbank galt der Ausarbeitung der Banksatzung und des Bankenaufsichtsgesetzes sowie der gesetzlichen Vorbereitung einer scharfen Devisen- und Exportvalutakontrolle, deren Entwürfe der slowakischen Kommission vorliegen. Gleichzeitig waren das Devisengeschäft und eine ausreichende Devisenkontrolle in der Bank praktisch einzurichten sowie eine Zentralbuchhaltung aufzubauen. Ferner war die Übernahmebilanz, nach welcher die Auseinandersetzung zwischen der Prager und der Preßburger Nationalbank vor sich gehen soll, vorzubereiten. Es fehlte für beide Zwecke zunächst an geeignetem slowakischem Bankpersonal, so daß auch hierbei die deutsche Hilfe aufs lebhafteste willkommen war.

Zur Errichtung der Notenbank war neben den gesetzlichen Grundlagen die Übernahme der Filialen der Tschechoslowakischen Nationalbank erforderlich. Sie ist durch eine ebenfalls von unseren Herren entworfene Verordnung erfolgt. Die Leitung der neu geschaffenen Slowakischen Nationalbank ist am 5. April dem Universitätsprofessor Karvas als Gouverneur und Universitätsprofessor Fundarek als Vizegouverneur übertragen worden. Beide Herren waren schon vorher kommissarisch tätig und verfügten über ausreichende Sachkenntnis. Nach dem Urteil unserer Herren ist damit zu rechnen, daß sie ihre Geschäfte loyal führen werden. Der in dem Regierungsabkommen verankerte deutsche „Währungsberater“ wird die in dem Bankgesetz hierfür vorgesehene Stelle eines besonderen Bankratsmitgliedes einnehmen. Als Bankratsmitglied haben wir im Einvernehmen mit den beteiligten Stellen Direktor Buzzi von der Reichsbankhauptstelle Wien bestimmt, dessen Persönlichkeit die Garantie für die Wahrung der deutschen Interessen bietet. Herr Buzzi ist außerdem von seiner früheren Tätigkeit bei österreichischen Banken her landeskundig und vermag der Nationalbank als Devisenfachmann sehr gute Dienste zu leisten.

Wir haben vor, die deutsche Kapitalbeteiligung bei der Slowakischen Nationalbank durch die Deutsche Golddiskontbank vornehmen zu lassen; sie kann sich mit 40% = 40 Millionen Kronen beteiligen durch Hergabe von Reichsschatzanweisungen, die nach dem slowakischen Bankgesetz bei den Gold- und Devisenreserven ausgewiesen werden können.

Bei der Auseinandersetzung Preßburgs mit Prag über die Abgabe von Notenbankendeckungsbeständen wird es schwer sein, der Slowakei ausreichende Gold- und Devisenbeträge zu übereignen. Es würde aber von sehr erheblicher Bedeutung für das Ansehen der neuen Slowakischen Nationalbank im Auslande sein, wenn ihr ein gewisser Goldbetrag tatsächlich überlassen würde (über den sie nicht ohne deutsche Zustimmung weiter verfügen dürfte; daher bei der Reichsbank in Berlin zu hinterlegen.)

Was die Personen betrifft, mit denen unsere Herren während der beiden Wochen ihrer Arbeit in Preßburg zusammengetroffen sind, so besteht der Eindruck, daß alle Regierungsvertreter mit Loyalität und willigem Eingehen auf die Berliner Wünsche mitgearbeitet haben. Alle maßgebenden slowakischen Kreise sind sich darüber im klaren, daß ihre politische und wirtschaftliche Zukunft ausschlaggebend von dem Ausbau der Beziehungen zu Deutschland abhängt. Man vertraut auf die günstigen Auswirkungen der mit Deutschland vereinbarten wirtschaftlichen und finanziellen Zusammenarbeit. Es würde

nützlich sein, wenn von den Projekten, die von deutscher Seite hierbei vorgesehen sind, die ersten bald in Angriff genommen werden könnten, weil sie die noch vorhandene Arbeitslosigkeit beseitigen und damit auch die Staatsfinanzen entlasten würden. Bei der Erteilung deutscher Aufträge an slowakische Industriebetriebe – besonders militärische Aufträge – wird man darauf zu achten haben, daß die Exportinteressen der Industrie nicht beiseite gedrängt werden.

Die starken finanziellen Verflechtungen der slowakischen Bankwelt und Wirtschaft mit Prag lassen sich nur allmählich lösen. Das Land wird gewiß davon profitieren, daß der Notenbankkredit, der von Prag aus ganz überwiegend der böhmischen und mährischen Wirtschaft zufließt, nunmehr der slowakischen Wirtschaft zugute kommen wird. Andererseits werden die Mittel für öffentliche Aufwendungen, die bisher von Prag kamen, einstweilen fehlen.

Die Reichsbank, die durch die Stellung eines ständigen Währungsberaters mit Befugnissen auch auf dem Gebiete der Staatsfinanzen eine gewisse Mitverantwortung für einen Erfolg der slowakischen Währungs- und Finanzpolitik auf sich genommen hat, wird ihrerseits auch weiterhin alles tun, um den slowakischen Belangen Unterstützung angedeihen zu lassen. Die entscheidende deutsche Hilfe liegt aber auf dem Gebiete der wirtschaftlichen Aufschließung des Landes. Hierzu sind unseren Herren sowohl von volksdeutscher Seite wie aus Industriellenkreisen Anregungen nahegebracht worden, die in der Anlage aufgezeichnet sind.

Reichsbankdirektorium
Puhl Wilhelm

Direktórium rišskej banky

Berlín SW 111, dňa 18. apríla 1939

Č. I 4262

Vedúcemu úradu rišskeho kancelárstva
Pánu rišskemu ministrovi Dr. Lammersovi
B e r l í n

Dovoľujeme si Vám zaslať správu o konštituovaní slovenskej meny a vzniku slovenského emisného inštitútu (4. t. m.), na ktorom sa podieľala aj rišska banka.

Vládnu dohodou medzi Nemeckom a Slovenskom z 23. marca 1939⁴³ prevzalo Nemecko na seba záväzok, že „*Slovensku pomôže pri zriadení slovenskej národnej banky a pri realizácii devízového hospodárstva.*“ Rišska banka dostala poverenie, aby slovenskej vláde poskytla pomoc. Na základe tohto poverenia si direktórium rišskej banky vytýčilo hlavné úlohy a 26. marca m[inulého] m[esiaca] vyslalo do Bratislavy riaditeľa rišskej banky Waldheckera a riaditeľa Dr. Einsiedla ako menových expertov. Spreádzali

43 Rozumej tajný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci.

ich dvaja ďalší odborníci – Dr. Trier ako špecialista na devízové právo a Trenkler ako špecialista na emisné účtovníctvo.⁴⁴

Smernice pre ich činnosť vyplynuli z uvedenej vládnej dohody a okrem toho aj z návrhu zákona o slovenskej emisnej banke, ktorý pripravila ríšska banka a ktorý schválili zástupcovia ríšskeho ministerstva hospodárstva, ríšskeho ministerstva financií a Zahranického úradu.

Zákon o emisnej banke musel byť prispôsobený jednoduchej hospodárskej štruktúre krajiny – agrárnej krajiny –, majúci poskytnúť priestor aj na jej priemyselný rozvoj. Emisná banka mala byť samostatnou akciovou bankou, schopnou samostatne obchodovať v zahraničí; okrem toho mala vykonávať tiež bankový dozor, pretože časť bánk mala silnú tendenciu príklonu na Prahu. Autorita štátu, pričom banka vykonáva jeho právo vydávať bankovky, si vyžadovala závislosť vedenia banky od štátu a zároveň eliminovanie kompetencií valného zhromaždenia. Naviazaním novej meny na fixnú zlatú paritu mal byť jej kurz k ríšskej marke 1 : 10. Aby sa v zmysle vládnej dohody zabezpečil nemecký vplyv, mal byť do štruktúry banky včlenený poradca, avšak bez toho, aby sa navonok vedelo, že ide o nemeckú pozíciu; napokon tu bola ešte nemecká požiadavka na majoritnú kapitálovú účasť.⁴⁵

Rýchlo sa nám podarilo získať dôveru slovenskej vládnej komisie a jedným ťahom dosiahnuť prijatie návrhu zákona, ktorý pripravila ríšska banka, a to s nepatrnými zmenami textu. Výnimkou predstavovali jedine dva body: slovenská strana kládla dôraz na to, aby mala väčšinový podiel na kapitále banky.⁴⁶ Argumentovala pritom národnou prestížou. Keďže valné zhromaždenie nedisponuje žiadnymi významnými kompetenciami, súhlasili sme s touto podmienkou. Okrem toho z prieskumu devízovej a exportnej situácie vyplynulo, že zvýšenie hodnoty vlastnej meny z doterajších 1:11,7 na 1:10 by takej malej krajine mohlo spôsobiť nadmerné zaťaženie exportu a bolo by otáznne, či by takúto situáciu dokázala zvládnuť. Všetky zúčastnené nemecké úrady z tohto dôvodu súhlasili, aby si nová mena ponechala starú československú zlatú paritu, pričom aj kurz bude mať rovnakú hodnotu ako mala Praha. Menovou jednotkou sa stala slovenská koruna, zodpovedajúca doterajšej českej korune. Voľba tejto menovej relácie sa ukázala ako psychologicky obratný ťah, pretože pre prevažne roľnícke obyvateľstvo zostala hodnota koruny tá istá. Slovenská strana prijala nemeckú ústretovosť v týchto bodoch s veľkou vďakou, ako prejav úprimného pochopenia slovenských národných a hospodársko-politických potrieb. Tento krok okrem toho mimoriadne uľahčil našu ďalšiu činnosť.

Mincový zákon, ktorý dopĺňa zákon o emisnej banke, bol navrhnutý rovnako rýchlo. Vládna komisia ho prijala.

Ďalšou naliehavou úlohou bola výmena obiehajúceho obeživa, ktorého objem nik nedokázal odhadnúť, za obeživo s národnými znakmi. V tejto súvislosti začali vo verejnosti

44 Pomoc komisie ríšskej banky vyzdvihol guvernér SNB I. Karvaš aj vo svojom prejave na prvom valnom zhromaždení banky 27. februára 1940: „*Keď vyslovujem vďaka Ríšskej banke v Berlíne za poskytnutú pomoc, musím špeciálne spomenúť riaditeľov Ríšskej banky Waldheckera a Dr. Einsiedla, ktorí sa účinne zúčastňovali našich zakladacích prác.*“ (A NBS, f. SNB – administratívny odbor, k. 34, inv. č. 45.)

45 Porovnaj s dokumentom 1.

46 Porovnaj s dokumentom 1.

kolovať plané poplašné správy, občas sa vyskytol fenomén vykupovania tovaru. Keďže štátne hranice neboli dostatočne uzavreté, hrozilo nebezpečenstvo špekulatívneho úniku peňazí. Z tohto dôvodu tiež došlo k pomerne veľkému vývozu bankoviek s vyššou nominálnou hodnotou. Výmena sa uskutoční takým spôsobom, že bankovky získané od Československej národnej banky za výrobnú cenu, ide o série, ktoré neboli v Česku v obehu, budú mať kolok s pretlačou „Slovenský štát“.⁴⁷ Výmena 5 000-, 1 000- a 500-korunových bankoviek sa uskutoční nasledujúci týždeň,⁴⁸ zakrátko by mali nasledovať aj 100-korunové bankovky.⁴⁸ Kompetentné osoby sa nazdávajú, že by mohlo ísť o 2/3 celkového obehu. V Bratislave počítajú s obeživom vo forme bankoviek v hodnote 1 ½ miliardy korún.

Ďalšia činnosť ríšskej banky sa týkala vypracovania stanov banky,⁴⁹ zákona o bankovom dohlade, ako aj priprav zákonných noriem, vzťahujúcich sa na prísnejšiu kontrolu devíz a valút. Návrhy boli predložené slovenskej komisii. Súčasne sa v rámci banky začalo s formovaním devízového oddelenia, majúceho na starosti obchodovanie s devízami a ich kontrolu, a s organizáciou centrálného účtovníctva. Okrem toho sme pripravili preberáciu bilanciu, podľa ktorej by mala postupovať rozluka medzi pražskou a bratislavskou národnou bankou. V oboch prípadoch chýba Slovákom kvalifikovaný bankový personál. Nemecká pomoc je vítaná aj v tejto oblasti.

Založenie emisnej banky si popri zákonných normách vyžadovalo tiež prevzatie pobočiek Československej národnej banky. Uskutočnilo sa podľa návodu, ktorý vypracovali naši páni. Vedenie novozaloženej Slovenskej národnej banky prevzal 5. apríla univerzitný profesor Karvaš ako guvernér a univerzitný profesor Fundárek ako viceguvernér. Obaja páni boli dovtedy poverení prípravami založenia banky a disponujú dostatočnými odbornými znalosťami. Na základe hodnotenia našich pánov môžeme počítať s tým, že si budú lojálne plniť svoje povinnosti. „Menový poradca“, zakotvený vo vládnej dohode, by mal podľa bankového zákona zaujať post mimoriadneho člena bankovej rady. Za člena bankovej rady bol po dohode všetkých zainteresovaných miest určený riaditeľ Buzzi z hlavnej pobočky ríšskej banky vo Viedni. Jeho osoba je [dostatočnou] zárukou pre zabezpečenie nemeckých záujmov. Pán Buzzi okrem toho zo svojho predošlého pôsobenia v rakúskych bankách pozná krajinu a ako devízový odborník môže národnej banke preukázať veľmi dobrú službu.

Máme v úmysle, aby kapitálovú účasť v Slovenskej národnej banke prevzala Deutsche Golddiskontbank; jej 40%-ný podiel (40 miliónov korún) môžu tvoriť vydané ríšske dlhopisy, ktoré podľa slovenského bankového zákona možno vykazovať ako zlaté a devízové rezervy.⁵⁰

47 Pozri dokument 2.

48 Výmena 100-korunových bankoviek sa uskutočnila v dňoch 6. – 7. júna 1939 v objeme necelých 400 tisíc Ks. (Nariadenie ministra financií z 5. júna 1939 č. 129/1939 Sl.z. o výmene 100-korunových štátoviek bývalej Česko-Slovenskej republiky. BAArch Berlín, R 2501/6962, Bl. 282 – 283. Záznam ríšskej banky zo 14. októbra 1939.)

49 Stanovy SNB schválilo slovenské ministerstvo financií 15. apríla 1939. Pozri *Úradné noviny*, 15. apríla 1939.

50 Tieto účastiny boli deponované v Nemecku. K ich odkúpeniu došlo až v priebehu roku 1944.

Počas rokovaní medzi Bratislavou a Prahou o odovzdaní fondov, určených na krytie bankoviek, sa do slovenského vlastníctva len veľmi ťažko podarí previesť dostatočné množstvo zlata a devíz. Pre získanie prestíže novej Slovenskej národnej banky v zahraničí by malo určite veľký význam, keby jej bolo prenechané určité množstvo zlata. (Avšak nemohla by ním disponovať bez nemeckého súhlasu; preto by malo byť deponované v ríšskej banke v Berlíne.)

Pokiaľ ide o ľudí, s ktorými sa stretli naši páni počas dvoch týždňov svojho pobytu v Bratislave, nadobudli dojem, že všetci členovia vlády preukázali lojalitu a ochotu vyhovieť požiadavkám Berlína. Všetky rozhodujúce slovenské kruhy si uvedomujú, že ich politická a hospodárska budúcnosť závisí jednoznačne na budovaní vzťahov s Nemeckom. Veria, že sa priaznivo prejavia dohody o hospodárskej a finančnej spolupráci. Bolo by na prospech vecí, keby sa v čo najkratšom čas spustili prvé z plánovaných nemeckých projektov, pretože je potrebné odstrániť stále pretrvávajúcu nezamestnanosť, čo by mohlo prispieť aj k odbremeneniu štátnych financií. Pri pridelovaní nemeckých zákazok slovenským priemyselným podnikom, ide predovšetkým o vojenské zákazky, by sa malo dbať na to, aby neboli zatláčané do úzadia exportné záujmy priemyslu.

Silné finančné väzby slovenského bankovníctva a hospodárstva na Prahu by sa mali uvoľňovať len postupne. Krajina bude určite profitovať z toho, že úvery emisnej banky, ktoré z Prahy smerovali vo väčšine prípadov do českého a moravského hospodárstva, budú odteraz prospievať slovenskému hospodárstvu. Avšak na druhej strane istý čas budú absentovať prostriedky určené na verejnú spotrebu, prichádzajúce doteraz z Prahy.

Ríšska banka, ktorá vyslaním stáleho menového poradcu, majúceho kompetencie aj v oblasti štátnych financií, prevzala na seba istý diel zodpovednosti za úspech slovenskej menovej a finančnej politiky, bude aj naďalej robiť všetko pre podporu slovenských záujmov. Hlavná časť nemeckej pomoci však spočíva v oblasti hospodárskeho sprístupnenia krajiny. Naši páni sa počas pobytu oboznámili s návrhmi tunajších Nemcov a priemyselných kruhov. Ich poznatky sú zhrnuté v priloženom dokumente.⁵¹

Reichsbankdirektorium
Puhl Wilhelm

BArch Berlin, R 43-II/1491a, Bl. 21 – 23, mikrofiš, originál, strojopis, s podpisom.

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV-0352-07 *Slovensko-nemecké vzťahy v rokoch 1938 – 1945 v dokumentoch.*

51 V prílohe sa rozoberajú možnosti využitia ekonomického potenciálu Slovenska.

číslo 1-2 ■ december 2009 ■ 9. ročník ■ cena 3,30 € (100,- Kč)

História

REVUE O DEJINÁCH SPOLOČNOSTI

Susedstvo a spolužitie Slovákov a Maďarov
v toku dejín očami slovenských historikov

DISKUSIA

POZNÁMKY K HISTORICKÝM OTÁZKAM V DIELE ONDREJA R. HALAGU
VÝCHODOSLOVENSKÝ SLOVNÍK I. – II. KOŠICE; PREŠOV : UNIVERSUM, 2002

LADISLAV TAJTÁK

Renomovaný historik prof. Ondrej R. Halaga vo svojej dlhoročnej plodnej výskumnej a publikačnej činnosti venoval značnú pozornosť dejinám východného Slovenska a v ich rámci aj východoslovenskému nárečiu, ktorého bádanie zavŕšil spracovaním *Východoslovenského slovníka* (VS). Jazykovedci sa už k nemu vyjadrili s kritickými poznámkami.¹ K vydaniu VS chceme poznamenať, že spomedzi východoslovenských (vsl.) nárečí najviac vyskúmanému šarišskému nárečiu, publikoval práce Ferdinand Buffa, a to osobitne nárečiam a osobitne slovníku, len škoda, že v nich nevenoval pozornosť aj problémom vzniku šarištiny ako spisovnému jazyku.²

Vzhľadom na význam a rozsah diela VS na rozdielne názory na pôvod a vývin vsl. spisovného jazyka a spisbu, ako aj na historický vývin východného Slovenska očakávalo sa, že sa k týmto otázkam O. R. Halaga vyjadrí z hľadiska kritéria, čo bolo v tomto vývine prirodzeným procesom a čo politickým zásahom. Túto príležitosť O. R. Halaga nevyužil, ale nezopakoval ani svoje staršie názory a argumenty, ktoré možno zhrnúť do svojského historického obrazu. Pri jeho zobrazovaní vychádzal z hypotézy, že východné Slovensko, ktoré nazýva Potisím a pre staršie Slanskom, bolo vo svojom vývine determinované samostatnou geografickou polohou ohraničenou spišsko-gemerskou bariérou a rozvodím Dunaja a Tisy.

Tieto geografické predely boli vraj konzervátorom kultúrnej samobytnosti na oboch stranách rozvodia a rozhraním dvojakej náture a svojrázu, ale aj rozdielnej tradície a kultúrnej orientácie. Podľa neho geografická bariéra rozčlenila Slovensko na dve historické jadrá, na Nitriansko a Slansko. Na základe toho vyvodil, že prírodou „vnucovaná samostatnosť“ sa prejavila v hospodárskej a v administratívnej oblasti, v lingvistickom vývoji aj v kmeňovom názve Slovjaci, ba aj v ich fyzickej konštrukcii prezrádzajúcej vlastnú autochtónnosť. Etnická osobitosť východných Slovákov prejavila sa vraj vo vzniku vsl. spisovného jazyka a spisby. Podľa neho až po vzniku Československa (ČSR) sa vytvorili ekonomicko-politické a kultúrne predpoklady pre vznik jednotného národa na etnickom substráte dvoch oblastí Preddunajska a Predtisia. Čiže pred rokom 1918 podľa neho nebolo ešte jednotného slovenského národa, ale len dva etnické substráty, východní a západní Slováci. Tieto názory a argumenty publikoval vo viacerých prácach, na ktoré sa

-
- 1 ŠVAGROSKÝ, Štefan – ONDREJOVIČ, Slavomír. Východoslovenský jazykový separatizmus v 19. a 20. storočí. Poznámky k Východoslovenskému slovníku 1 – 2. In *Slovenská reč*, 2004, roč. 69, č. 3.
 - 2 BUFFA, Ferdinand. *Šarišské nárečia*. Bratislava 1995; BUFFA, Ferdinand. *Slovník šarišských nárečí*. Bratislava 2004.

v úvodnej časti VS neodvoláva, ale ich ani nekoriguje.³ Neučinil tak ani v novej štúdií o Svojine, ku ktorej sme sa kriticky vyjadrili.⁴ V Slovníku nepíše o východoslovenskom nárečí či nárečiach, ale zásadne používa pomenovanie východoslovenská reč a východoslovenská identita. Tak ako v predošlých prácach kritizuje štúrovcov, ale teraz pod heslom „štúrovská derogácia“.

V úvode O. R. Halaga prezentuje svoje dielo ako historický fundovaný vsl. slovník – pravý rodný list etnika, ktorému pripisuje funkciu pre výskum jazyka, etnika, society, kultúry a dejín. Podľa neho slovník svojou faktografiou má slúžiť na objektívne poznávanie. Je to náročná úloha, preto z hľadiska kritického vedeckého bádania je prirodzené, keď v našich poznámkach nastolíme otázku: Akú objektivitu dosiahol O. R. Halaga pri interpretácii dejín východného Slovenska v súvislosti s pripisovanou funkciou VS? Hneď v úvodnej časti VS musíme poznamenať, že nedodržuje svoje predsavzatie, keď v náčrte historických reálií pripisuje štúrovcom a národovcom na základe ojedinelých vyjadrení vytrhnutých z kontextu také závery, ktoré údajne boli namierené proti vsl. nárečiam, východným Slovákom a celému národu, čo považujeme za vykonštruovanú a nepodloženú kritiku, ako na to poukážeme.

V úvode zavádzajúco vyznieva jeho tvrdenie, že v agitácii niektorých slovenských politikov boli takí, ktorí reči 1/3 spoluobčanov želali čím skoršie vyhynutie jej špecifik. Odvoláva sa pritom na vládne nariadenie Slovenskej republiky (SR), ktoré v poznámke takto interpretoval: „*Za nacizmu vyšli zákazy hovoriť východoslovensky.*“ Na tento prípad upozornil už Anton Hrnko, že na okupovanom území maďarské vládnuce kruhy obnovili východoslovenský „separatizmus“ a *Našu zastavu* masovo pašovali na východné Slovensko, načo vláda reagovala uznesením, ktorým zakázala štátnym zamestnancom v štátnom a súkromnom styku používať dialekt.⁵ K tomu treba dodať, že tu nešlo o všeobecný zákaz a už vôbec nie o „vyhynutie“ reči 1/3 spoluobčanov, ako to tvrdí O. R. Halaga, ale o nariadenie vlády SR z 29. 8. 1939, aby sa vo verejných a štátnych úradoch a školách uplatňovala len slovenská spisovná reč. Zdôvodňovalo sa to tým, že maďarská „slovjacká“ propaganda obnovila svoju činnosť a podnecuje ľud, aby opovrhoval spisovnou slovenčinou a aby sa v úradoch a v súkromnom živote hovorilo slovjackým šarišským nárečím.⁶ V tejto kauze maďarský historik Lorant Tilkovszky objektívne poukázal na to, že Telekiho vláda sledovala politiku nielen „*rozkladu Slovákov, ale tým aj rozklad slovenského štátu*“. Na základe doložených dokumentov potvrdzuje, že *Našu zastavu* pomáhali pašovať na Slovensko orgány maďarskej spravodajskej služby a pri-

3 HALAGA, Ondrej R. *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice 1947; HALAGA, Ondrej R. Odras exkluzivity vládnucej triedy v spisovnom jazyku. In *Svojina I*. Košice 1947; HALAGA, Ondrej R. Austroslavizmus, uhroslavizmus a národné uvedenie východoslovenského ľudu. In *Svojina III*. Košice 1949; HALAGA, Ondrej R. *Košická administratívna oblasť za feudalizmu*. Košice 1956 – 1958; HALAGA, Ondrej R. Ekonomické oblasti Slovenska a európsky obchod. Vývin za feudalizmu. In *Slovanské štúdie* 22. Bratislava 1981.

4 TAJTÁK, Ladislav. Poznámky k príspevku O. R. Halagu: Prínos Svojiny do slovenskej literatúry. In *Historický zborník*. Martin : Matica slovenská, 1904.

5 HRNKO, Anton. Pokusy zneužiť nárečové rozdiely na rozloženie jednoty Slovákov. In *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*. Martin : MS, 1990, s. 223.

6 Ministerstvo vnútra SR 1500 7/IV-7/1939.

tom rozširovali letáky v mene údajnej „Slovjacej národnej rady“.⁷ O takej podvratnej činnosti svedčí aj výpoveď rím. kat. kňaza Gy. Szilágyiho v ankete o slovjacej otázke konanej v Budapešti roku 1941, kde vyhlásil, že za ČSR bol poverený (neuviedol kým), aby sa hlásil za Slovjaka a požadoval a propagoval zavedenie šarištiny do škôl a s tým cieľom intervenoval aj u šarišského župana.⁸ K prípadu možno poznamenať, že na takú podvratnú a protištátnu činnosť by obrannými opatreniami reagovali aj iné vlády.

V Slovníku je netradičné uvádzanie zoznamu literatúry ako Pramene slovníka (a poznámky) hneď na začiatku knihy, v ktorom je vynechaná nielen literatúra k problematike nárečových slovníkov, ale i k vedeckej spisbe slovenského jazyka, nárečiam i k dejinám regiónu z hľadiska širších súvislostí VS. Treba pritom konštatovať, že historiografia o vsl. problematike je založená na výskumoch hodnoverných prameňov a podáva objektívny obraz o skúmaných otázkach. Od priekopníckeho vedeckého diela, za aký autor VS považuje, by sa komplexnejší zoznam príslušnej literatúry vyžadoval. Možno predpokladať, že O. R. Halaga tak urobil zámerne, lebo taká literatúra by mohla oslabiť jeho koncepciu o východoslovenskej reči a východoslovenskej identite.

Prof. O. R. Halaga na umocnenie svojich hypotetických tvrdení argumentuje tým, že „v literatúre sa často konštatovalo, že vsl. reč plnila v košickej provincii (a u vysťahovalcov aj mimo nej) funkciu koiné – dorozumievacej reči“ medzi národnosťami v regióne. Treba hneď uviesť, že jeho predstava o košickej administratívnej oblasti ako takej nebola historickou skutočnosťou, lebo tu išlo o administráciu Spišskej, neskôr Košickej komory, ktorá po splnení svojej historickej úlohy aj zanikla.⁹ Medzi vysťahovalcami z regiónu plnilo vsl. nárečie sprostredkovaciu úlohu len dočasne, lebo takú funkciu postupne preberala americká angličtina. Medzi slovenskými vysťahovalcami hlavný smer vývoja v jazykovej oblasti prebiehal v procese zjednocovania na platforme slovenského spisovného jazyka, proti rozdeľovacím snahám uhorskej vlády šíriť medzi vsl. vysťahovalcami slovjakizmus. Ilustrujú to *Amerikánsko-slovenské noviny*, ktoré pod vedením Petra Viťazoslava Rovnianka v podmienkach americkej demokracie prešli z vsl. nárečia na spisovný jazyk.¹⁰ Môžeme konštatovať, že slovjakizmus napriek veľkej ideologickej a politickej podpory budapeštianskej vlády a financovania vsl. nárečových novín v Amerike celkom prepadol.

K tomu poznamenávame, že porovnávať antickú gréčtinu s údajnou podobnou funkciou vsl. nárečia v Amerike je dehonestáciou. Východoslovenské nárečie bez gramatických pravidiel s maďarským pravopisom americkí Slováci hodnotili ako „hatlaninu“. Štefan Furdek odhalil jej dezintegračný charakter a vyzýval, aby sa Slováci nedali deliť podľa stolíc a nárečí, ale aby sa držali jedného spisovného jazyka.¹¹

7 TILKOVSKY, Loránt. *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 1972, s. 59; Tilkovsky, Loránt. *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938 – 1941)*. Budapešť 1963, s. 133-199.

8 Ankét a szlovják kérdéscről. Magyar országos levéltár (MOL) 16 256/1944.

9 TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 316-318.

10 TAJTÁK, Ladislav. K počiatkom Amerikánsko-slovenských novín. In *Začiatky českej a slovenskej emigrácie do USA*. Bratislava 1970.

11 TAJTÁK, Ladislav. Americkí Slováci a slovenské národné hnutie do rozpadu monarchie. In *Slováci v zahraničí* 25, Martin 2008.

V otázke koiné O. R. Halaga sa odvoláva na známe dielo Samuela Czambla a jeho konštatovanie, že šariština mala v spoločnosti postavenie ako „panská reč“, čo sa neskôr v literatúre často nekriticky tradovalo.¹² Je to prehnané tvrdenie, o čom svedčí aj skutočnosť, že ideológovia slovakizmu to nikdy netvrdili ani nepropagovali preto, lebo ju za takú nepovažovali. Prisudzovať vsl. nárečiam pomenovanie „koiné“ je neprimerané a tendenčne zveličované vzhľadom na postavenie a úlohu antickej gréčtiny. Ich postavenie vyplývalo zo skutočnosti, že vsl. nárečím rozprávala drvivá väčšina obyvateľstva východného Slovenska a ostatné obyvateľstvo sa k nemu prispôbovalo. Výrečné svedectvo podáva o tom šarišský župan Gyula Andrassy, keď na uhorskom sneme roku 1847 vyhlásil, že v jeho stolici nielen ľud, ale i šľachta rozpráva po šarišsky, lebo po maďarsky nevie. Podobne dopisovateľ *Tudományos Gyűjtemény* začiatkom 19. storočia napísal, že v Spišskej stolici nepočuť rozprávať po maďarsky,¹³ a tak to bolo aj v slovenskej časti Zemplína. Aj v mestách a mestečkách nárečová slovenčina bola prevažujúcim jazykom. Čiže prirodzeným stykom menšinové obyvateľstvo si osvojovalo reč väčšinového obyvateľstva a len násilná maďarizácia to začala meniť.

Nezakladá sa na historickej skutočnosti ani to, že vsl. ľud považoval svoju reč za panskú, čo odporuje aj zdravému sedliackemu úsudku. Dobové svedectvo o tom podáva Bohuslav Nosák – Nezabudov v *Orle tatranskom* na základe svojej cesty po východe, keď na jeho otázku, ako sa v miestnej lokalite rozpráva, dostal odpoveď, že „*i tak po paňski* [čiže maďarsky], *či sedlacki*, [čiže slovensky]“. V ďalšom období maďarizácia vytlačila reč ľudu nielen zo spoločenského života, ale i zo škôl a kostolov a tak sa jej dostávalo potupného pomenovania, že je len rečou „sprostače“, čo výstižne odráža postavenie reči ľudu v očiach maďarského panstva.

Tak ako v predchádzajúcich prácach, tak aj vo VS O. R. Halaga vystupuje s falošnou kritikou proti štúrovcom v ich zápase za národnopolitické a kultúrne ciele a ich vzťah k východnému Slovensku. Neberúc do úvahy podmienky a vtedajšiu úroveň vedeckého poznávania, pripisuje Štúrovi „*sankcionované derogovanie reči*“ Spiša, Šariša, že „*nie je celkom pravdivá a pôvodná slovenčina*“, ale iba miešanina v pôvodnom ruskom Potisi.¹⁴ A ďalej, že derogáciu vsl. reči museli propagovať, aby sa ich konštrukcia nemala zboriť. Je to tendenčná zmanipulovaná a falošná kritika. Čo Štúr ako kodifikátor sledoval? To, čo sa uplatňovalo aj pri formovaní iných spisovných jazykov, spomedzi rôznych nárečí vybrať od cudzích jazykových vplyvov najzachovanejšie nárečie, čo Štúr v slovenských pomeroch zdôvodnil tým, že „*najpeknejšie a najčistejšie*“ sa hovorí na strednom Slovensku, lebo že v dolnej Trenčianskej sa slovenčina ponáša na českú, moravčiu a na Spiši a Šariši sa ponáša na poľštinu.¹⁵ Pri inej príležitosti to vysvetľuje tak, že pri Morave sa moravčí, pri Poľsku sa spoľštievajú a pri Ungvare zrusinčievajú. Možno povedať, že vtedajší predstavitelia ako Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Michal Miloslav Hodža a Ľudovít Štúr zhodne rozdeľovali nárečia na tri skupiny: na vlastné slovenské, na moravsko-česko-slovenské a poľsko-slovenské s tým, že vznikli vplyvom geografických

12 CZAMBEL, Samuel. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Martin 1906.

13 *Tudományos Gyűjtemény* r. 1818. „Magyar szót sehol sem hallani az egész megyében.“

14 HALAGA, Ondrej R. (Ed.). *Východoslovenský slovník I*. Košice; Prešov : Universum, s. 44.

15 ŠTÚR, Ľudovít. *Nauka o reči slovenskej*. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo I*. Bratislava 1986, s. 32.

pomerov a susedstvom Slovákov. Prijatie stredoslovenského nárečia za spisovný jazyk J. M. Hurban zdôvodňoval tým, že potom „[...] *prestanú naše trnavčiny, sotáčiny, šarištiny, trenčiančiny a bude jedna čistá slovenčina*“. Čiže čistá slovenčina má byť takou, ktorá na západe i na východe nebude ovplyvnená susedstvom iných jazykov a nárečí.

Štúrovcom O. R. Halaga pripisuje aj snahu o diskreditáciu východniarov na základe romantickej fikcie M. M. Hodžu, podľa ktorého územie Slovenska bolo pravlastou Slovanov a že samotné meno Slováka je z pôvodného Slovan a že v ňom je zosobnené malé Slovanstvo v takom zmysle, že napríklad „*tam od východu poľský kmeň sa menuje Slovjak, tu na západe Čech* [...]“, z čoho potom vyvodzuje, že Slováka je sám sebe Vše-sláv. Nepresné formulácie Hodža dopĺňa konštatovaním, že na sever od Tatier sa príde do Poľskej, kde i tam hovoria po slovensky, ale trochu inakšie a že je to reč slovenská, ktorá sa menuje podľa kmeňa slovenského ňou hovoriaceho poľskou. Keď sa potom ide do Užhorodskej stolice, počuť tiež slovenčinu, ale meno reči je rusínske a cestou na západ reč tamojšia sa ponáša na českú.¹⁶ Túto nevedeckú úvahu Hodža viac neopakuje, ale následne v texte potvrdzuje, že slovenčina nie je nárečím češtiny, ale že je to reč, ktorá má v sebe tieto nárečia: vlastné slovenské, česko-slovenské, poľsko-slovenské a rusko-slovenské s tým, že vznikli vplyvom geografických pomerov a susedstvom Slovákov. Bol si aj vedomý, že od Bratislavy po Bardejov sa rozlične hovorí, nárečujú, ale že „[...] *nič menej vo všetkých rozličnostiach jedno je podstatné a všebytné a to jedno možno nazvať stredoslovenčinou, rodoslovenčinou*“. Reálne si pritom uvedomoval, že spisovná slovenčina bude narážať na ťažkosti, ako napísal, že či Šarišan bude úplne rozumieť slovenskorečovým spisom a odpovedá, že len tak ako asi češtine, čomu rozumie, čomu nie. Nárečovú rozmanitosť ako brzdu v národointegračnom hnutí malo napomáhať prijatie spisovného jazyka slovenského. Ale nebolo to zaznávanie nárečí v ich funkciách a v živote národa. M. M. Hodža už pri zrode spisovnej slovenčiny vyjadril názor, keď nabádal: „*A tak pošlite i od západu i od východu Slovenska tej rudy, veď sa ono v nej vyskvari a vyrýdzi a bude z toho slita a skuta a skutok celistvej slávoslovenskej spisovnej reči*.“¹⁷ Podľa Jána Hučka Michal Miloslav Hodža a Samo Chalupka boli proti tomu, aby základ spisovnej slovenčiny tvorilo iba liptovské nárečie a spisovná slovenčina má reprezentovať všetkých Slovákov a má sa rozšíriť na prvky všetkých nárečí.¹⁸ Ľudovít Štúr to odmietol, aby sa z viacej rozličností slovenských všelijaké formy povyberali a do jednej reči splátali, lebo by sa nič skutočného nevytvorilo a bola by to „strakatina“.¹⁹ Možno predpokladať, že túto koncepciu nepriamo podporila tendencia maďarských vládnucich kruhov, aby sa namiesto spisovnej slovenčiny zavádzali do škôl a života tzv. vidiekomluvy podľa nárečia stolíc, čo sa na východe aj realizovalo.

Z uvedených príkladov vyplýva, že predstavitelia národného hnutia nepodceňovali a nezaznávali nárečovú rozmanitosť slovenského jazyka, ani východoslovenské nárečia, i keď sa v niektorých svojich názoroch dopustili dobových omylov, ale najmä v otázke ich pôvodu. Na druhej strane je neodškriepiteľné, že mali vreľý vzťah k šarištine, čo sa

16 HODŽA, Michal Miloslav. *Dobruo slovo Slovákom, súcim na slovo*. Levoča 1847, s. 75-76.

17 HODŽA, Michal Miloslav. *Větin o slovenčine*. Levoča 1848.

18 HUČKO, Ján. *Vznik spisovnej slovenčiny*. Bratislava 1996, s. 10.

19 ŠTÚR, Nauka o reči slovenskej, ref. 15, s. 321.

napríklad odráža v článku na Andraščíkov *Šenk palenčení v Orle tatranskom*, v ktorom sa píše, že je to „*spisok výborný, ktorý vyšiel v šarišskom podnárečí na svetlo spisany od jedného veľacteného a znamenitého priateľa ľudu*“.²⁰ Aj Jozef Miloslav Hurban v *Slovenských pohľadoch* roku 1851 takto privítal vydanie Šenku: „*My sa máme tešiť, že Slováci začínajú túžiť po dačom slovenskom a dávať im to máme v úplnej hojnosti, čo priam dakedy sa i Šarišanom po šarišskom zatúži*.“ A ďalej dôvodí, že národu treba dávať pokrm duchovný v takej forme, v akej najlepšie a najochotnejšie prijímať chce a môže. Možno konštatovať, že postoje slovenských vzdelancov k nárečovým otázkam úprimne vyjadril Ján Palárik, keď napísal „[...] *verejne sa osvedčujeme, že my ani jedno nárečie slovenské nezatracujeme*“. Z uvedených výrokov, názorov a postojov vyplýva, že nebolo vedomej zaujatosti, nebudaj údajného derogovania vsl. nárečia, alebo diskreditácia východniarov, ako to tvrdí Halaga.

Na základe manipulácie s ojedinelými mylnými výrokmami niektorých autorov k jazykovedným otázkam v tej dobe vedecky ešte nevyjasnenými, Halaga v ďalšom texte vyvodil falošný záver, že štúrovcami svetu derogované domnienky hnali derogované povedomie vsl. vzdelancov do bezvýhodnosti a izolácie, a tak utvárali ideálne podmienky pre nástup maďarizácie na východe. Aby týmto vykonštruovaným tvrdeniam dodal na vierohodnosti, cituje vyhlásenie skupiny Šarišanov v *Hlasoch proti štúrovčine*, ktorých reprezentovali niekoľkí evanjelickí kňazi z konfesionálnych dôvodov, pretože bibličtina bola pre nich bohoslužobným jazykom. Ale po urovaní jazykových sporov evanjelici aj na východe prijali spisovnú slovenčinu a stali sa jej obrancami. Keď roku 1870 uhorská vláda nariadila zavedenie šarištiny do ľudových škôl, Jonáš Záborský predtým v *Hlasoch* odporca spisovného jazyka, potom sa už stal najrozhodnejším kritikom a odporcom útokov na jednotu slovenského spisovného jazyka a slovenského národa.²¹

V týchto súvislostiach je namieste otázka, aký vzťah mali v skutočnosti predstavitelia národného hnutia k východnému Slovensku a jeho ľudu? Od obrodenskej doby a národnostného procesu bol to kladný a činnorodý vzťah podľa podmienok a pomerov, ako to vtedajšia doba umožňovala. Nemožno nespomenúť, že na Slovensku sa v tom období žilo tradičným regionalizmom, pretože Slovensko nemalo samosprávne postavenie, ani zodpovedajúce inštitúcie, ba ani centrum a každý krok integračného snaženia bol navyše sťažovaný a brzdený nastupujúcou maďarizáciou. Možno konštatovať, že bernolákovské a štúrovské hnutie výrazne prispeli k prebúdzaniu východu, čo dnes je v literatúre dobre zdokumentované.²²

Z národnopolitického a vojenského hľadiska za najzávažnejšiu udalosť na východe v tom období možno právom považovať príchod slovenských dobrovoľníkov pod politickým vedením Ľ. Štúra a J. M. Hurbana so zámerom rozšíriť povstanie v Šariši a Zemplíne, ako to Hurban napísal do „*najzabudlivejších a zbedačených kútov Slovenska*“.²³

20 *Orol tatranský*, 1845, č. 16.

21 TAJTÁK, Ladislav. K otázke vydávania učebnic vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory*, 1964, 6, s. 43-56.

22 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažkách búrok. Národnopolitický, kultúrno-spoločenský a literárny integračný proces na východnom Slovensku 1848 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 2001; TAJTÁK, Ladislav. *Východné Slovensko ako regionálny fenomén*. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2.

23 HURBAN, Jozef Miloslav. *Ľudovít Štúr. Rozpomienky*. Bratislava 1959, s. 751.

Najvrejšieho privítania sa im dostalo v Prešove za účasti ľudu aj šľachty, o ktorej sa obaja vyjadrili, že rozprávali peknou šarištinou. Príchod jednotiek v dobovom pomenovaní slovenského národného vojska na čele s jeho vedením dokumentoval, že východné Slovensko je územne a etnicky organickou súčasťou Slovenska a slovenského národa. Ďalším významným prejavom spolupatričnosti s východom bola roku 1851 cesta Andreja Radlinského, ktorý tu navštívil vyše 116 obcí, aby získal podporu pre staroslovenčinu proti hrozbe vydávania Zákonníka v maďarčine. V období Bachovej éry konštitúcia a občianske slobody boli potlačené, ale menšie národnostné ústupky priniesli na východe isté oživenie, najmä za provizória, čo dokumentuje aj slovenská dobová tlač, ktorá publikovala príspevky aj v šarištine najmä od prešovského autora Jána Hvezdu a rusínskeho kňaza a básnika Alexandra Pavloviča. Zmysľanie miestnej uvedomelej inteligencie a ľudu charakterizuje jeho báseň *Šarišská*, v ktorej vyjadruje o. i. myšlienky a ciele, keď píše: „*Nech žije úprimne slovenská rodina! Nech žije v Karpatoch naša slovenčina.*“ V ďalšej básni píše „[...] *na slovenskej zemi Slovenstvo žadame, Hornád, Sekčov, Topľa, Torysa, Ondava svojo prirodzene prava požaduju*“.²⁴ V týchto básňach v šarištine vyznieva láska k východoslovenskému ľudu, podpora k jednote slovenského národa, odpor proti maďarizácii a viera vo víťazstvo slovenčiny a slovenského národa. Iný obsah a zameranie majú básne šľachtica Andreja Semseya, ktorý o. i. napísal: „*V Šarišskej stolici, žijú sebe ľudze jak v jednom raji.*“ Ale komu sa tu žilo ako v raji, v kraji s najväčším vystaňovalctvom? Halaga takýmto básňam a klapanciam kolujúcim v pánskej spoločnosti pripisoval situáciu údajne neznajúcu v Šariši šovinizmu a že to bol špeciálny vývoj východoslovenský.²⁵ Ale slovenská tlač a dopisovatelia prinášali svedectvá o sociálnom a národnostnom útlaku, ktoré vyhánali ľud do zámoria, čo Halaga nebral na vedomie.²⁶

Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní roku 1867 a následne vystupňovanej maďarizácii a odchode staršej generácie národovcov na východe došlo k úpadku národnopolitického a kultúrneho života. Zo Šariša sa v tom období ozývali už len zúfalé hlasy, že niet tu inteligencie, že ľud je ponechaný na seba a že nevie si pomôcť, lebo nemá vodcov. Túto situáciu využili maďarské vládnuce kruhy na realizáciu premyslenej dezintegračnej politiky, ktorú možno rozdeliť do dvoch etáp. Prvá sa vyznačovala zavedením šarištiny do ľudových škôl a druhá vydávaním *Našej zastavy*,²⁷ formulovaním ideológie slovakizmu a úsilím o politickú a etnickú izoláciu východného Slovenska od ostatného Slovenska s konečným cieľom asimilovať vsl. ľud.²⁸ K týmto závažným otázkam dejinného vývoja východu sa Halaga v Slovníku nevyjadril. Súdny historik a čitateľ si musí postaviť otázku: prečo?

K otázke vzniku šarištiny ako spisovného jazyka Halaga uviedol nasledujúci príklad: „*Výústovanie do spisovnosti bolo prirodzeným javom, bežným v krajových spisbách his-*

24 PAVLOVIČ, Alexander. Šarišská. In *Černokňazník* 27. 11. 1861.

25 HALAGA, Odraž, ref. 3, s. 83-84.

26 TAJTÁK, Ladislav. Slovenské vystaňovalctvo a emigrácia v rokoch 1900 – 1914 In *Historický časopis*, 1975, roč. 23, s. 372-414.

27 TAJTÁK, Ladislav. Naša zastava nástroj maďarských vládnucich tried. In *Nové obzory* 8, 1966, s. 78-106.

28 TAJTÁK, Naša zastava, ref. 27; TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava 1972.

*torických zemí. Novodobá maďarizácia mohla dávny prirodzený jav zneužiť, ale nie vytvoriť.*²⁹ V poznámke sa odvoláva na článok v časopise Slováč (20. 7. 1935), v ktorom sa o. i. píše, že vsľ. nárečie bolo akýmsi spisovným jazykom. K tomu sa žiada dodať, že kto v tom období vedecky skúmal, ako sa šariština v skutočnosti stala spisovným jazykom? Na príklade nemeckých „zemí“ odpovedáme, že áno, tam vývoj do spisovnosti bol prirodzeným javom, lebo tieto krajiny mali svoju samosprávu a žiadna moc im nebránila v etnickom, jazykovom a kultúrnom vývine, ale nie na Slovensku a pokiaľ sa nejaké prejavy vytvárali, tak len na nižšej spoločenskej úrovni a v živej podobe ako výpomocný jazyk. Spisovnými jazykmi i na východe boli čeština, bernolákovčina, staroslovenčina a spisovná slovenčina, ktorá však po roku 1870 bola z tohto regiónu úradnou mocou násilne vytlačená a namiesto nej ministerským nariadením zavedená šariština. Odmietavú kritiku na tento rozbíjačský akt vyjadril J. Záborský, keď poukázal na to, že cieľom týchto opatrení je, aby Slováci neprišli k spisovnej jednote s tým zámerom, aby tri stolice od Slovenska celé odlúpili. Bola to predvídaná predpoveď, lebo roku 1918 sa o to pokúsila samozvaná „Vichodnoslovenska rada“ za účasti Károlyho vlády.³⁰

K ďalšiemu organizovanému útoku proti spisovnej slovenčine, spisbe a národnému hnutiu na východe došlo začiatkom 20. storočia, keď po útlme národnopolitických aktivít tu došlo k oživeniu pod vplyvom vsľ. vystáhalcov, Hodžovej politiky „Za tú našu slovenčinu“ a ľudovej strany, čo vyústilo do volieb v Giraltovciach roku 1906 za účasti západoslovenských kandidátov Juraja I. Pivka a Ľudovíta Medveckého. Obaja získali výraznú podporu ľudu, ale ich voľba bola zmarená brutálnym zásahom žandárov a vojska. Vzápätí miestne vládnuce kruhy a vláda zaviedli politicko-administratívne opatrenia na potlačenie akýchkoľvek národných prejavov najmä odberu slovenskej tlače a tak politicky a kultúrne doslova izolovali vsľ. región od ostatného Slovenska. Na odvrátenie ľudu od národného pohybu a uvedomovania začali vydávať *Našu zastavu* v šarištine, ktorá propagovala falošnú ideológiu, že východní Slováci sú osobitným etnikom majúcim osobitný historický vývin, vlastnú reč, kultúru aj povedomie, ktorú nazývame slovjakizmom.³¹

Géza Zsebrácky, jeden z ideológov slovjakizmu, vydávanie *Našej zastavy* zdôvodňoval tým, že ľud dostáva do rúk literatúru, ktorá je napísaná v cudzom dialekte (v spisovnej slovenčine), ale že ľud má náklonnosť asimilovať sa, preto neslobodno pripustiť, aby čítal noviny v spisovnej reči a tak precitol k národnému povedomiu.³² Ďalší predstaviteľ Viktor Dvortsák požadoval, aby sa šariština nepovažovala za nárečie, ale za reč, ktorá sa vyvíja a so západoslovenským jazykom má spoločné iba to, že obe pochádzajú z praslovančiny.³³ Následne si redakcia *Našej zastavy* vytýčila za cieľ lepšie oddeliť vsľ. jazyk od stredoslovenského, najmä keď Zsebrácky vydá slovník vsľ. jazyka a gramatiku. Svoje „teoretické“ názory na tieto otázky G. Zsebrácky doplnil tvrdením, že „[...] reč šarišska je od tisíc rokov rozdielna od zapadoslovenskej reči [...] je calkom svojska a od

29 HALAGA, ref. 14, s. 35.

30 TAJTÁK, Národnodemokratická revolúcia, ref. 28, s. 122-150.

31 TAJTÁK, Naša zastava, ref. 27, s. 96-106.

32 ZSEBRACZKY, Géza. Sárosi tót nyelv. In *Eperjesi Lapok*, 5. 1. 1906.

33 DVORTSÁK, Gy.: Sásosi tót nyelv. In *Eperjesi Lapok*, 2. 1. 1907.

veľo stotoletoch samostatná a neodvislá“. Situáciu vo vsl. nárečovej spisbe výstižne charakterizoval, ale tentoraz pravdivo v prvej časti, keď konštatoval: „*Nemame ani podňeš jednej šarišskej modľacej knižky, nemame šarišskeho katechizmu, nemame v šarišskej reči knižkoch do čítaňa, mordovali naš narod zos českými knižkami, morduju nas zos zapadnu slovenčinu liptovsku až po dňeš, a ten vichodoslovenski narod nebudze nička ved' vraviet*“. ³⁴ Priznávali to aj redaktori *Našej zastavy* v dôvernej správe ministerskému predsedovi Alexandrovi Wekerlemu, keď konštatovali, že šarišský jazyk nemá literatúru, lebo niet šarišskej inteligencie. ³⁵ Toto kritické hodnotenie vyjadril už S. Czambel, keď konštatoval, že spisba vo východoslovenskom nárečí nemá budúcnosť, lebo nemá za sebou inteligentné vrstvy, a kto sa z ľudu vyzdvihne, ten prestane sa k ľudu priznávať a bez svojského vzdelanstva niet svojskej spisby. ³⁶

Keď teda všetci uvedení autori zhodne konštatovali, že niet vsl. vzdelancov, ani spisby vo východoslovenskom nárečí, kto bol tvorcom šarištiny ako vsl. spisovnej reči a spisby. Neboli to východní Slováci, ale malá skupina odrodilcov, ktorí sa hlásili za oduševnených Maďarov a dali sa plne do služieb maďarizácie. Obaja predstavitelia Zsebrácky a Dvortsák otvorene deklarovali, prečo odmietali spisovnú slovenčinu a aké zámary vkladali do spisovnej šarištiny, ako aj to, čo bolo ich konečným cieľom, čo Halaga úmyselne zamlčal.

Značnú pozornosť venoval Halaga otázkam „*krajových identít v nemeckých zemiach (Länder)*“, vo Francúzsku aj Švajčiarsku. ³⁷ Na nemecký príklad sme už poukázali, no vodobý francúzsky regionalizmus vznikol ako reakcia na centralizmus a švajčiarsky ako odraz historického vývinu kantonálnej samosprávy, čo sa v jazykovej otázke prejavilo aj v tom, že počiatočné vyučovanie na ľudových školách sa začína dodnes v nárečí kantónu. Pravda, ako sme už uviedli, Slovensko sa nemohlo uberať týmto smerom. V takých súvislostiach Halaga uvádza, že uhorský nacionalizmus s ideálom jednorečového národného štátu, determinoval aj obranné nacionalizmy menšín. „Po vzore Maďarov aj ony identifikovali reč a národ“. A dodal k tomu: „*Slováci zbožnili vyvolené nárečie v spisbe [...] ako Maďari [...] a podobne zradcovali odchýlky od neho*“. Toto porovnanie nemá historickú logiku a je tendenčne vykonštruované. Prijatie najzachovanejšieho nárečia za spisovný jazyk bolo historicky i jazykovo opodstatnené a aj iné národy prešli podobným vývinom. Preto celkom falošne a propagandisticky vyznievajú Halagove poznámky o zbožňovaní vyvoleného nárečia a zradovaní odchýliek od neho.

Už v prvých prácach O. R. Halaga vyjadril názor o samobytnosti východných Slovákov v súvislosti s revolučnými udalosťami roku 1918 a v Slovníku píše o krajových identitách v národe. Namiesto je otázka, či jestvujú v slovenskom národe a sociéte krajové identity v zmysle jazykovom či etnickom vo význame toho pojmu ako zhodnosť vo všetkých oblastiach a v národnej odlišnosti. Podľa nášho názoru nie. V minulosti ako vplyv geografických pomerov, nejestvovania samosprávy a dedičstva feudalizmu vytvo-

34 ZSEBRACZKY, Géza. V interese vichodnoslovenskej reči “po našemu“. In *Naša zastava*, 12. a 19. februára. 1911.

35 MOL, Miniszterelnökseg Budapešť, E 650/1907.

36 CZAMBEL, ref. 12, s. 191.

37 HALAGA, ref. 14, s. 59.

rili sa na Slovensku pestré etnografické a nárečové rozmanitosti i špecifiká aj v podobe osobnej príslušnosti k určitej stolici, ako napr. Trenčan, Lipták, Šarišan, čo si štúrovci dobre uvedomovali, ale nie v zmysle identity rečovej alebo etnickej. Hlavným prostriedkom slovenských integračných snáh pri prekonávaní feudálneho dedičstva, uvedených rozmanitostí a formovaní novodobého národa bol aj spisovný jazyk, pričom štúrovci si vážili každé nárečie, preto neobstojí Halagova negatívna kritika o zhadzovaní a ironizovaní. Je príznačné, že medzi obrázkami v Slovníku Halaga uvádza titulnú stranu *Šlabikára*, ktorý „zostavili šarišské učitele“ roku 1919 ako dôkaz prirodzeného vývinu vsl. nárečia a spisby. Podľa nášho názoru jeho vydanie bolo nesprávnym ústupkom zo strany miestnych orgánov, lebo tým sa len oddaľovalo uvedenie spisovnej slovenčiny do ľudových škôl.

O nezdravom a nelogickom Halagovom úsudku svedčí jeho tvrdenie, že ešte po prevrate 1918/1919 bežný občan na tretine terajšieho územia Slovenska nediferencoval v hovore medzi spisovnou slovenčinou a češtinou, že oboje mu bolo „po česky“ a že to odrážal „zdravý sedliacky rozum“.³⁸ Podľa nášho názoru v tejto súvislosti historik so zdravým úsudkom, najmä ak je východniar, si musí položiť otázku, že ako sa mohol dostať do vedomia ľudu taký skreslený a nepravdivý názor? Treba vážne pochybovať o tom, že bežný občan na východe takto zmýšľal, ale bolo skutočnosťou, že istá menšia čiastka východniarov, ktorí neboli v Amerike, doma nemohli čítať slovenské noviny a boli pod neustálym tlakom nepriateľskej slovjacej propagandy *Našej zastavy*, ktorá šírila nepravdy, že Slováci na západ od Tatier sú Česi. Nepravdivé pomenovanie medzi ľuďom šírili aj vládne kruhy, úrady, učitelia a kňazi v službách slovjakizmu. Takým spôsobom zdravý úsudok jednej čiastky ľudu bol potláčaný a dezorientovaný. Máme dôkazy, že takú propagandu medzi ľuďom za ČSR viedli vo forme podvratnej činnosti agenti v službách maďarskej revizionistickej propagandy, medzi ktorými boli aj duchovné osoby, učitelia a skrytí nepriatelia ČSR. Čiže nebol to úsudok na základe objektívnej informácie, ale dôsledok falošnej a zavádzajúcej propagandy. Ako príklad sme uviedli vyhlásenie Gy. Szilágyiho, ktorý verejne požadoval, aby sa na školách učil „náš jazyk“ a nie český, čiže spisovná slovenčina.³⁹ Na základe ďalších správ a dôkazov môžeme potvrdiť, že pod názvom Sloviaci, východní Slováci pomenúvali všetkých Slovákov a tvrdenie, že ostatní Slováci sú Česi a slovenčina je čeština, je propagandistickým výmyslom, za ktorým stáli ideológovia slovjakizmu, čo si nekriticky osvojil aj Halaga.

V Slovníku Halaga akcentuje presvedčenie, že rešpekt rôznych identít v národe učí národ vzájomnej tolerancie, opakom ktorej bolo návykom zhadzovať, ironizovať a priam zakazovať hovor vo vsl. reči, čo vraj zanechalo hlboké ryhy v charaktere ľudu a národa.⁴⁰ Je to vymyslený a zámerne zdramatizovaný scenár, ktorý nezodpovedá historickej realite.

V závere VS O. R. Halaga, aby argumentačne ešte presvedčivejšie dokázal, že vsl. reč a spisba vznikli prirodzeným vývinom a tým, že boli domácim produktom a na druhej strane, že slovenský spisovný jazyk bol na Východ len po roku 1918 importovaný, sfor-

38 HALAGA, ref. 14, s. 83.

39 TAJTÁK, Východné Slovensko ako regionálny fenomén, ref. 9, s. 324-325.

40 HALAGA, ref. 14, s. 62.

muloval tendenčne provokujúce otázky:⁴¹ „*Vznikla ter. spisovná slovenčina na Východe, nebola sem „importovaná? Čo sa doteraz v nej uplatnilo z zsl. reči, nedošla sem ako hotová forma? Koľko ľudí ňou pred r. 1919 písalo [...], v nej napísalo literárne diela [...]? Nebolo tu po r.1918 púhe preberanie hotových zsl. produktov? Nebola to vojenská a politická moc ČSR, čo ter. spisovnú slovenčinu po prvý raz zaviedla do vsl. škôl a života?*“ Odpovedáme áno, bola to ČSR a jej politická a vojenská moc a medzinárodné postavenie, ktoré zachránili jednotu slovenského národa a celistvosť jeho územia. Ale postavme otázku do príčinnej súvislosti, kto zapríčinil, že slovenský spisovný jazyk nenašiel svoje prirodzené uplatnenie aj na východe a že bol odtiaľ násilnými politickými a administratívnymi prostriedkami vytlačený a že východ bol tak politicky, etnický i kultúrne od ostatného územia Slovenska doslova izolovaný. Neboli to východní Slováci, ale utlačovateľská a dezintegračná politika maďarských vládnucich kruhov, ktorá za podpory malej skupiny odrodilcov viedla k postupnému zavedeniu šarišského nárečia do škôl, následne k vytvoreniu vsl. spisovného jazyka a spisby, vyústením ktorej bolo sformovanie falošnej ideológie slovjakizmu. Svedčia o tom objektívne vedecké práce, ktoré Halaga úmyselne zatajil, ako i podvrtnú činnosť agentov v službách maďarskej iredenty v období ČSR a po roku 1938. Oprávnené môžeš vysloviť domnienku, že nebyť maďarskej rozbíjajúcej politiky, šariština by naďalej jestvovala len ako nárečie, čo potvrdzuje historická skutočnosť, že v slobodnej Amerike napriek veľkému politickému úsiliu a propagande budapeštianskej vlády v rámci tzv. Americkej akcie, slovjakizmus prepadol pre jednoznačný odpor v tom čase národne už prebudených východoslovenských vyšťahovalcov.

Nasťme teraz otázku, aké revolučné postoje, požiadavky a aktivity prejavil vsl. ľud v revolúcii roku 1918? Podľa O. R. Halagu: „*Požiadavka národného sebaurčenia a vlastného politického útvaru mala akúsi oporu i vo vtedajšom presvedčení masy vsl. ľudu,*“ a ďalej, že „*v nedostatku širšieho povedomia národného nahrádzovala Východoslovákom vedomie vsl. kmeňovskej samobytnosti aj národnosť*“.⁴² Dospel i k názoru, že Slováci – samobytníci vyjednávali s maďarskou vládou o poskytnutí vsl. autonómie.⁴³ Týmto tvrdeniam nepodal hodnoverné dôkazy. V skutočnosti masy vsl. ľudu jednoznačne vystupovali proti starej štátnej moci, ich orgánom i predstaviteľom a na druhej strane sa hlásili k Slovenskej národnej rade (SNR), k československého štátu a k jednote slovenského národa a slovenskej reči.⁴³ Najvýznamnejšie národnopolitické prejavy sa uskutočnili na masových ľudových zhromaždeniach ako to bolo v Liptovskom Mikuláši 8. decembra 1918 za účasti asi 15-tisíc ľudí a 100 člennej delegácie z východu. V prijatej rezolúcii sa zdôraznila jednotu slovenského národa v duchu zásady, že „*[...] v slovenskej reči sme všetci jedno od východu na západ, od Užhorodu po Bratislavu*“.⁴³ Na oplátku sa také ľudové zhromaždenie konalo v Solivare 15. decembra 1918 za účasti delegátov z Liptova a okolia. Na prijatej rezolúcii sa zdôraznila zásada „*[...] nezávislosti slovenského národa a jednotu východných Slovákov so západnými na základe jednej kosti a krvi i spoločných záujmov*“.⁴³ Prečo tieto historické reality a fakty O. R. Halaga nekonfrontoval so svojimi

41 HALAGA, ref. 14, s. 84.

42 HALAGA, Austroslovizmus, ref. 3, s.259-260. HALAGA, Slovanské osídlenie Potisia, ref. 3, s. 54.

43 Podrobnejšie o tom: TAJTÁK, Ladislav. Revolučné prejavy ľudu na východnom Slovensku v roku 1918 za pripojenie k ČSR. In *Nové obzory*, 1968, 10.

názormi a faktografiou v duchu zásady „Quid verum“, ako to deklaroval v Poznámkach k dielu E. Paulinyho.⁴⁴ Otvorenou otázkou je podľa nášho názoru pomenovanie fenoménu východoslovenský separatizmus. V druhej polovici 19. storočia niektorí autori písali o separatistických tendenciách podporovaných maďarskými vládnucimi kruhmi za ČSR. Jan Húsek⁴⁵ napísal, že východní Slováci boli jazykoví separatisti, v nedávnej minulosti sa hovorilo o dvorčákovskom separatizme a v súčasnosti sa píše o východoslovenskom separatizme alebo vsľ. jazykovom separatizme.

Položme si otázku, ktorí predstavitelia a aká politická moc iniciovali a realizovali takéto aktivity? Nie východní Slováci, ako sme už na to poukázali.

Podľa nášho názoru tomuto fenoménu zodpovedá pomenovanie dezintegrácia, ktorá v dobovej historickej realite znamenala nielen snahu maďarských vládnucích kruhov o brzdenie slovenských národnosjednocovacích integračných procesov, ale neskôr aj snahu o rozdelenie slovenského etnika na dva národné celky.

Sponzor P. V. Čatloš vydanie VS považuje za dielo navodiace prelom v hodnotení kultúrneho vývinu v kraji a na Slovensku. Prof. O. R. Halaga pripisuje Slovníku funkciu pre výskum v širšom spektre spoločenských vied vrátane dejín v záujme objektívneho poznania východného Slovenska. Obe vyjadrenia si vytyčili veľmi vysoké ciele a zámery, ktoré podľa nášho názoru nie sú v súlade s obsahom a objektívnou historickou časťou diela, a preto nepredstavujú ani prelom v hodnotení kultúrneho vývinu vsľ. regiónu a Slovenska, takže VS nemôže plniť ani funkciu objektívneho poznávania. Vedeckému a spoločenskému prínosu v slovníkovej literatúre môže napomáhať porovnanie prác O. R. Halagu a F. Buffu po stránke lingvistickej. Historická časť VS nepodáva objektívny obraz dejinného vývoja vsľ. regiónu s prihliadnutím na skúmané jazykové otázky. Za tendenčné a vedecky nepodložené považujeme v diele interpretáciu nasledujúcich otázok: Negatívne hodnotenie postojov štúrovcov a národných predstaviteľov k východoslovenským nárečiam, k spisbe a k dejinnému vývoju východného Slovenska. Na druhej strane, zamlčovanie deštruktívnych snáh a činnosti maďarských vládnucích kruhov a skupiny renegátov, tvorcov ideológie slovjakizmu smerujúcich k etnickému rozdeleniu slovenského národa a k asimilácii východoslovenského ľudu. Za nepravdivú považujeme interpretáciu, ciele a činnosti východoslovenských vystaľovalcov v USA v zápase proti slovjakizmu a jeho podvratnej činnosti za ČSR a horthyovskej éry. Za negatívny a vykonštruovaný prelom v bádateľských záveroch prof. O. R. Halagu považujeme jeho koncepciu o východoslovenskej reči a východoslovenskej identite, s ktorou už pred sto rokmi (1906) vystúpili G. Zsebrácky a V. Dvortsák, ako sme na to už poukázali. Podľa koncepcie O. R. Halagu Slovensko by malo mať namiesto troch nárečí tri reči a tri etnické identity, alebo že by východ tvoril celkom osobitný rečovo-etnický celok, ale to je už otázka pre vedeckú diskusiu.

Celkom na záver. Podľa nášho názoru historická časť VS s jazykovými súvislosťami a dejinami nepodáva o východnom Slovensku vierohodný a objektívny obraz, a preto nemôže byť návodom na prelom hodnotenia a nemôže ani plniť funkciu objektívneho poznávania vsľ. regiónu pre odbornú ani širokú verejnosť, či už doma alebo v zahraničí.

44 HALAGA, Ondrej R. „Quid verum“. Poznámky k dejinám spisovnej slovenčiny. In *Svojina IV*. Košice; Prešov 1950, s. 41-55.

45 HÚSEK, Jan. *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*. Bratislava 1925, s. 346.

PROBLÉM PÍSANIA MIEN HISTORICKÝCH OSOBNOSTÍ Z OBDOBIA UHORSKÝCH DEJÍN

DUŠAN KOVÁČ

K napísaniu tohto príspevku ma inšpirovala recenzia Júliusa Bartla uverejnená v tomto čísle *Historického časopisu*. Július Bartl vytýka autorom recenzovanej publikácie (Tünde Lengyelová – Gábor Várkonyi), že v celej publikácii píšu mená maďarskou ortografiou. On sám v recenzii používa písanie mien ortografiou „poslovenčenou“, teda stretávame sa tu s Baťáňom i s Jurajom Turzom a pod. V prípade mená Nádasdy však používa aj Július Bartl obe formy, teda Nádašdy i Nádasdy. Priznám sa, že nie je mi jasné, čo je maďarské, či pomadžarčené na mene Thurzo, Bethlen, či Báthory. Viem len, že v tejto forme písali svoje meno jeho nositelia a v tejto forme sa obvykle tieto mená vyskytujú aj v historických prameňoch. Rovnako mi nie je jasné, čo je slovenské na mene Láni (s dlhým „á“), keďže je to, ako Július Bartl uvádza, meno odvodené od latinského slova Lanius a tiež by som bol veľmi zvedavý o aké argumenty sa opiera jeho tvrdenie, že Jonáš Mednyánszky bol slovenský šľachtic. Bartlova recenzia tak vytvorila zvláštnu situáciu, že v jednom časopise a v jednej recenzii sa stretávame s dvojakým písaním toho istého mená, teda popri Báthory aj Batory, popri Nádasdy aj Nádašdy. Autor recenzie v závere píše, že táto vec je na dlhšiu diskusiu. V tom s ním treba súhlasiť. Táto diskusia je už veľmi aktuálna.

Poslovenčovanie historických mien sa opiera o súčasné *Pravidlá slovenského pravopisu* (1991, 1998, 2000). Jazykovedci však majú pravdu, ak tvrdia, že takéto písanie historických mien presadili historici. Rozhodla o tom skutočne Komisia pre historickú terminológiu pri Historickom ústave SAV a tento spôsob sa začína používať od roku 1980. V súvislosti s tým sa musím pozastaviť nad dvoma skutočnosťami. Po prvé je prekvapujúce, že práve historici preukázali taký malý zmysel pre tradíciu a po druhé, že porušili jedno zo základných pravidiel svojej práce: písať mená, či už osobné, alebo geografické v súlade s historickými prameňmi.

Predovšetkým v priebehu 19. storočia, ale už aj predtým, sa skutočne niektoré mená pomadžarčovali. Bola to doba politického i kultúrneho nacionalizmu. Pomadžarčovanie prebiehalo dvojakým spôsobom. Jednak sa začal používať maďarský pravopis v historických menách už neexistujúcich historických osobností, ale maďarský pravopis a maďarizovanú formu mien začali používať aj samotné, vtedy žijúce osoby. Ak niekto spolu s pomadžarčeným menom prevzal súčasne aj maďarskú identitu, je korektné tento fakt rešpektovať. Dokumentuje to, okrem iného, aj v slovenskej literatúre často opakovaný a zdôrazňovaný proces maďarizácie. Už v 19. storočí sa stretávame aj so slovakizovaním niektorých mien, aj keď tento jav nie je veľmi častý a vzhľadom na konkrétnu historickú situáciu nezanechal trvalejšie stopy. Bolo to niečo, čo bolo charakteristické pre dobu vrcholiaceho nacionalizmu. Ak však vnímame fakt pomadžarčovania mien ako jav negatívny, je ťažko pochopiť presadzovanie násilného poslovenčovania historických mien, keď slovenský jazyk v zásade preberá zo všetkých jazykov pôvodné formy mien. Kto dokáže zdôvodniť, že „Ziči“ je niečo iné ako „Šekspír“? Ustanovenie navrhnuté Komisiou pre

historickú terminológiu roku 1980 zjavne ide proti slovenskej tradícii písania priezvisk. Časové ohraničenie obdobia rokom 1918 je tiež ťažko akceptovateľné. Kým slovenský hokejista Žigo Pálffy má právo používať svoje meno v historickej podobe, historickému rodu Pálffyovcov sa toto právo upiera a vyžaduje sa znásilnená podoba „Pálfi“.

Historici veľmi dobre vedia, že písanie mien a priezvisk nebolo ani v dejinách jednotné. Samotné historické osoby počas svojho života používali rôzne formy svojho mena. Historici však zároveň vedia (alebo by vedieť mali), že vo svojich prácach majú povinnosť používať mená v takej podobe, akú nájdú v historických prameňoch. Ak je tých foriem viac, nie je problém to v poznámke vysvetliť. Nie je však v súlade so slovenskou tradíciou vymýšľať neexistujúce formy písania mien ako Pázmaň (aj s použitím rytmického zákona), Baťáň, Ziči a pod. Pomadžarčovanie mien či zavádzanie maďarskej ortografie treba vidieť v historických súvislostiach. V 19. storočí to bol výraz dobového nacionalizmu, poslovenčovanie v 21. storočí je už iba trápnu nekultúrnosťou. Maďarizáciu nemôžeme naprávať poslovenčovaním. Máme však právo, ba povinnosť, vrátiť sa k rôznym historickým podobám mien. Ak si porovnáme zmeny, ktoré nastali pri používaní maďarskej ortografie so zmenami navrhnutými a uvedenými v *Pravidlách slovenského pravopisu* roku 1991, treba povedať, že tie z 19. storočia boli oveľa citlivejšie a zachovávali mnohé historické zvláštnosti, kým radikálna fonetizácia mien v jazyku, ktorý v iných prípadoch fonetickú podobu neprijíma, je prejavom necitlivosti voči historickým osobám, voči dejinám ako takým, ale aj voči slovenskému jazyku.

Problém dozrel a viacerí historici, ale aj publicisti, odmietajú uplatňovať nešťastné a praxou neosvedčené ustanovenie zakotvené v *Pravidlách slovenského pravopisu*. Preto jazykovedci, ktorí majú v kompetencii *Pravidlá*, iniciovali vytvorenie Komisie pre písanie historických mien z uhorského obdobia slovenských dejín. Táto komisia, v ktorej boli zastúpení poprední jazykovedci, historici, bibliografi, biografi, medzi nimi aj tí, ktorí boli už v komisii z konca 70-tych rokov, vrátili sa k problému a prediskutovali ho na dvoch zasadnutiach. Komisia pracovala v zložení: Viliam Čičaj, Historický ústav SAV (HÚ SAV); Dušan Katuščák, Slovenská národná knižnica Martin (SNK); Dušan Kováč, HÚ SAV; Eva Kowalská, HÚ SAV; Ľubor Králik, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV (JÚĽŠ SAV); Ján Lukačka, Univerzita Komenského; Richard Marsina, Trnavská univerzita; Klára Mészárosová, Univerzitná knižnica Bratislava; Jozef Novák, Univerzita Komenského; Slavomír Ondrejovič, JÚĽŠ SAV; Milan Majtán, JÚĽŠ SAV; Pavol Parenička, Národný biografický ústav SNK, Martin; Vladimír Segeš, Vojenský historický ústav Bratislava; Milan Zemko, HÚ SAV, Pavol Žigo, JÚĽŠ SAV.

Diskusia v Komisii bola veľmi široká a určite nie jednoduchá. Napokon sa však medzi členmi Komisie dosiahol konsenzus v troch bodoch:

1. Nie je vhodné, aby sa do *Pravidiel slovenského pravopisu* zavádzali tzv. umelé, nikde v historických prameňoch sa nevyskytujúce mená, ako napr. Ziči (Zichy), Pálfi (Pálffy), Baťáň (Batthyány) a pod.;

2. Je fakt, že mnohé osoby a rody používali rôzne spôsoby písania svojich mien, často jedna a tá istá osoba písala svoje meno rôzne. Nie je nevyhnutné za každú cenu unifikovať spôsob písania, pretože historici v odborných prácach a edíciách dokumentov sú povinní používať formu, ktorá sa vyskytuje v historických dokumentoch;

3. S cieľom sprehľadnenia a zavedenia systému do písania týchto mien je účelné vydať publikáciu, ktorá by uvádzala všetky v historických dokumentoch sa vyskytujúce formy písania mien osôb a rodov. Takýto projekt je už pripravený v Slovenskej národnej knižnici.

Ak by sme teda mali stručne komentovať túto dohodu, týka sa predovšetkým odmietnutia umelo vytvorených novotvarov, ktoré Klára Mészárosová výstižne pomenovala ako „plastové mená“. Toto je skutočne najviac do očí bijúci jav, ktorý by sa do nových *Pravidiel slovenského pravopisu* nemal dostať. Nie je nijako nevyhnutné ani jednotné používanie historických mien. Veľmi užitočné by bolo, a tento zámer si vyžaduje podporu, aby Slovenská národná knižnica dopracovala a vydala publikáciu s historickými menami, kde by sa uviedli všetky historicky doložené varianty písania mien historických osobností z uhorských dejín. Takáto príručka by slúžila odbornej, ale aj laickej verejnosti na rýchlu orientáciu v menách použitých v odbornej literatúre.

Myslím, že je načase, aby sa táto páľčivá a doteraz obchádzaná otázka stala aj predmetom diskusie odbornej verejnosti.

RECEENZIE

LENGYELOVÁ Tünde – VÁRKONYI, Gábor. *BÁTHORY, ŽIVOT A SMŤ*. Bratislava : Ottovo nakladateľstvá, 2009, 304 s.

Autori sa podujali na spracovanie zaujímavej a spoločensky atraktívnej témy, ktorá rezonuje už dávnejšie v odbornej, populárno-vednej a samozrejme aj v bulvárnej tlači. Rozvírila ju maďarská právnička Irma Szádeczky-Kardoss už roku 1993. Na Slovensku jej názory prevzala T. Lengyelová a roku 1994 uverejnila v *Historickej revue* článok vyjadrujúci pochybnosti o vine čachtickej panej. Neskôr sa rozprúdila diskusia medzi ňou a Jozefom Kočišom, dlhoročným vedúcim Štátneho archívu v Bytči, ktorý dávnejšie spracúval fondy Oravského panstva i turzovskú korešpondenciu. Okrem ďalších autorov, ktorí sa tejto téme venovali z rôznych hľadísk, vrátane grafológie, pripravila T. Lengyelová v spoluautorstve s Petrom Kováčikom kratšiu publikáciu, pričom on sám predtým vydal rozsiahlejšiu monografiu o Alžbete Bátorovej roku 1997 (341 s.).

Posledná monografia vznikla v spolupráci s maďarským historikom dejín novoveku Gáborom Várkonyim. Oceňujem množstvo informácií, nových názorov i výsledkov, ku ktorým dospeli autori, takže tieto riadky nemajú znieť znevažujúco. Očakával som však, že sa na základe nových výskumov dozviem viac o kauze Alžbety Bátorovej. Viac ako polovica publikácie (po stranu 172) je však prehľadom dejín 16. – 17. storočia, počnúc osmanskými vojnami, celkovou spoločensko-politickou situáciou v tomto období, ďalšie kapitoly pojednávajú o histórii všedného dňa alebo ak chcete živote každodennosti, ktorého výskum je dnes moderný. Dozvieme sa veľa o pôrodoch, pôrodných babičkách, lekároch, o genetických anomáliách, o deťoch a ich výchove, stravovaní, hračkách, školách a vzdelávaní. Veľa pozornosti autori venujú vzdelávaniu (často individuálnemu) dievčat a žien. Ďalšie kapitoly a podkapitoly sa venujú sobášom, manželskému životu až po smrť jedného z manželov a osobitne sa venuje pozornosť postaveniu vdov. Je to teda klasická gender history, v ktorej T. Lengyelová najviac vynikla zo slovenských historikov. V citovaných poznámkach a použitej literatúre vidieť materiál, ktorý sa podarilo za posledné roky zhromaždiť v rámci tohto výskumu, ako aj publikovať v zborníkoch z konferencií na túto tému. O Alžbete Bátorovej či správnejšie Nádašdyovej sú iba sporadické zmienky, ku ktorým sa potom autori vracajú v druhej časti práce. Napr. údaje o výchove syna Alžbety Bátorovej, Pavla sa vyskytujú v liste Jakuba Mockiusa Eliášovi Lánimu (s. 78-79). Je pozoruhodné, že vyšetrovanie sa nezaujímalo o svedectvo Mockiusa, ktorý bol učiteľom, ani o svedectvo Megyeriho, ktorý bol vychovávateľom mladého Nádašdyho.

V prvých kapitolách sa autori venujú životu v čase osmanských vojen a krutostiam, ktoré sa v tom čase odohrávali na jednej i druhej strane. Tvrdenie, že Turci počas 16. – 17. storočia nikdy neodvliekli desaťtisícové masy do otroctva (s. 39) možno poopraviť tým, že pri veľkých výpravách to bolo niekoľko tisíc a sú k tomu dobové pramene. Samozrejme, v dobách medzi vojnami na pohyblivej turecko-uhorskej hranici sa snažili obe znepriatelené strany udržiavať „isté nepísané pravidlá spoluzitia“, ako to opisujú autori publikácie (s. 36-41). Uhorská šľachta bola v 17. storočí, ale asi aj predtým, pri výbere partnerov opatrná voči cudzincom. Eva Popelová z Lobkovic, vdova Františka Baťaňa, hoci pochádzala z Českého kráľovstva, sa natoľko aklimatizovala v Uhorsku, že svojmu synovi odporúčala, aby si vzal manželku len „z uhorského národa“ (s. 85). Už predchádzajúci demografický výskum ukázal, že šľachtické ženy rodili viac detí, ako ženy mešťanov či poddaných. Publikácia napráva skreslenia a omyly staršej literatúry o záhaľčivom živote šľachty a šľachtických žien zvlášť. Tieto museli spravovať svoje majetky počas neprítomnosti manželov na vojenských výpravách (s. 136). Ojedinele sa ženy preslávili aj na bojovom poli. Zo zborníka *Žena a právo* citujú príbehy hrdinských žien ako boli Cecília zo Sv. Jura, Mária Séčiová a Helena

Zrínska. Alžbeta Bátoriová sa takisto venovala správe svojich majetkov a nebola osamelo žijúcou a preto pomätenou vrahyňou (s. 184). Autori publikácie sú presvedčení, že bola zorientovaná vo vtedajšom politickom dianí (s. 145).

Za prínosné možno označiť názory o dvorskej kultúre a o tom, že po strate budínskeho centra ako sídla dvora, sa život šľachty preniesol do viacerých rezidiencií významných šľachticov. Uhorská šľachta si len pomaly zvykala na dvorský život vo Viedni a nerada tam chodila (s. 165). Bolo to zaiste spôsobené aj tým, že tradičná averzia voči Habsburgovcom a odstredivé tendencie či už z doby Zápoľského a jeho dedičov i potom počas stavovských povstaní v 17. storočí nevytvárali dobré ovzdušie na to, aby uhorská šľachta bola (ako celok) pozitívne prijímaná na dvore a dobre sa tam cítila.

Pre skúmanie duševného života a nakoniec i psychického stavu Bátoriovej nemá veľkú cenu ani zachovaná korešpondencia v archíve Nádašdyovcov (vyše 60 listov), ktoré sú písané Alžbete, alebo ňou písané, pretože sú neosobné. Ide väčšinou o korešpondenciu medzi ňou a zamestnancami panstiev. Je možné, že listy medzi ňou a manželom boli vyčlenené z fondu a stratili sa, alebo sú niekde ukryté (s. 111). Využili sa grafologické metódy, ale zrejme nie s veľkým úspechom. Jednak preto, že originálnych listov, ktoré Alžbeta Bátoriová písala osobne, je málo. Okrem toho u slovenského grafológa došlo k omylu, keď posudzoval text listu, ktorý písal pisár a nie Alžbeta. Záver posledných expertíz hovorí, že jej písmo nevykazuje znaky sadizmu ani sexuálneho defektu (s. 160). Možno nemám pravdu, ale v 17. storočí doslova „naškrať“ list brkom bol veľký pisársky výkon a to nielen od profesionálneho pisára, ale najmä súkromnej osoby. Texty písali pomaly, nie tak ako dnes. To znamená, že rýchlosť písania, ktorá môže viac ukázať individualitu pisára, jeho povahové vlastnosti, psychické rozpoloženie v dobe písania textu a pod., sa dá lepšie sledovať v modernej dobe, ako v 17. storočí.

V druhej časti publikácie sa autori venujú kauze Alžbety Bátoriovej a označujú za nepodložené názory o sadizme a o jej lesbických sklonoň. Odmietajú aj názory dvoch historikov medicíny, ktorí udávajú ako príčinu epilepsiu a hysterickú extázu (s. 109 a 158).

Ako historik nepovažujem za vhodné komentovať názory medicínskych autorít. Sami autori sa však dopúšťajú aktualizácie, keď na jednej strane tvrdia, že duševná úchyľka by pomohla obhajobe Alžbety, veď činy ťažko duševne chorých zákon svojím spôsobom aj dnes ospravedľňuje, čo platí pre dnešok, ale nie pre 17. storočie, čiže Bátoriovej v prípade procesu skutočne hrozila poprava. Na druhej strane konštatujú, že: „*Nepopierateľné sú vo výpovediach svedkov údaje, ktoré hovoria o krutosti, bitkách, drastických metódach spôsobovania bolesti a zahanbovania. Pichanie špendlíkom, zväzovanie povrazmi, pálenie žeravým železom či polievanie studenou vodou – to sú naozaj kruté spôsoby trestu, ktoré sa už dnes nepoužívajú [...]*“ (s. 158). Za tým nasledujú konštatovania, že pred 400 rokmi to bolo obvyklé a nikto sa nad tým nepozastavoval. A tu sme pri meritu vecí. Výčiny Alžbety Bátoriovej dosiahli taký rozmer, že sa to stalo verejným tajomstvom a palatín musel zasiahnuť. Drasticky trestala slúžky kvôli maličkostiam. Je známe, že patrila k vysokej šľachte a s poddanými na svojich panstvách ani neprišla do styku. Ak bolo treba niekoho potrestať, mala na to služobníctvo a to aj vo svojej rezidencii. A predsa to robila osobne spolu so svojimi pomocníkmi, lebo ju to bavilo. Autori uvádzajú príklad samotného palatína, ktorý dolámal palicu na svojom dvorskom na oravskom panstve (s. 159). Áno, aj Matej Korvín vyľakal svojho učiteľa a vychovávateľa arcibiskupa Vitéza. Z ruských dejín je známe, že aj Peter Veľký inzultoval niektorého zo svojich generálov. Ale nerobili to ako zvláštnu záľubu a trvale sa tomu nevenovali. Na iných miestach autori publikácie zľahčujú tieto spôsoby trestania a pri polievaní ľadovou vodou vyslovujú domnienku, že mohlo ísť aj o liečiteľskú metódu (s. 190). Zvlášť v zime to môže byť veľmi liečivé!

Vo výpovediach 307 svedkov je veľa rozporov, nepresností a zaiste aj vymyslených vecí. Tento spisový materiál sa zachoval v Maďarskom krajinšom archíve, vo fonde Uhorskej komory. Ako

prvá ho prepísala a interpretovala I. Szádeczky-Kardoss, po nej Katalin Péter a po nej autori recenzovanej publikácie, ktorí analyzujú tieto texty (s. 186-198) a podávajú ich v závere práce vo forme tabuľky (s. 286-294). Materiál prepísal a preložil aj J. Kočiš, ale jeho interpretácie autori kritizujú ako nepresné, ba až vymyslené (pozn. č. 17, s. 302). Aj keď vieme, že cieľom vyšetrovateľov bolo zhromaždiť čo najviac dôkazov proti Bátorýovej a že mnohé zo svedectiev sú len informácie z počutia, neoverené a dokonca nepravdivé, nie je možné zmanipulovať 307 svedkov natoľko, že by obvinili nevinnú osobu. Veľa svedectiev hovorí o tom, že videli zabitú dievčatá, ako aj stopy po mučení, viaceré z nich po mučení zomreli. Autori publikácie sa snažia analýzou výpovedí vzbudiť u čitateľa dojem, že trestanie poddaných takýmto spôsobom bolo v 16. – 17. storočí obvyklé. Keďže vypočúvanie svedkov prebehlo vo viacerých kolách a prvá fáza sa uskutočnila ešte pred internáciou Bátorýovej, mohli byť vo svojich výpovediach brzdení touto okolnosťou a naopak po jej uväznení mohli z averzie, pomstychtivosti či ovplyvnení celkovou verejnou mienkou zveličovať a pridávať aj to, čo nebola pravda. Je tam veľa výpovedí zemanov a slobodných obyvateľov (mýtnici, úradníci, kňazi), ktorí neboli osobne závislí na Bátorýovej, ani ich nemusela motivovať snaha pomstiť sa, a predsa vypovedali proti nej. O tom, že na svedkov nebol vykonávaný nátlak, svedčí aj fakt, že viacerí vypovedali, že nič nevedia a nič nevideli.

Nie je cieľom tejto recenzie porovnávať a skúmať hodnovernosť množstva výpovedí, ale z publikovaného textu môžeme vyvodit' niekoľko záverov, ktoré sú najbližšie pravde. Výpovede pomocníkov Bátorýovej, ktoré boli získané mučením, nemusia byť relevantné (Ficko, Helena JÓ, Dorota Szentesová a Katarína Benická). Je však pravdou, že sa zúčastňovali mučenia a toto o nich vypovedali viacerí svedkovia ešte pred zatknutím Bátorýovej. Benedikt Deseö, bývalý kastelán v Sarvári a vtedajší kastelán Beňadik Bicsérdy a ďalší úradníci na panstve v Čachticiach (zeman Michal Hervojt, Michal Horváth) rozhodne vedeli o výčinoch svojej panej, ale mlčali, prípadne vypovedali neisto (s. 292). Hlavní obžalovaní aj preto, že sa na tom osobne zúčastňovali, ostatní zo strachu. Autori konštatujú, že v pozadí vyšetrovania stáli starí zamestnanci nádasdyovských panstiev, pričom naznačujú, že mohlo ísť o pomstu (s. 235). Zaujímavé sú postoje kňazov. Okrem výčitiek, že pani dala pochovať do jednej truhly tri, či dve telá (s. 194), prípadne sa ohradzovali proti tomu, že pani dávala tajne pochovať dievčatá na cintorínoch a mimo nich bez obradov, príliš nekritizovali jej praktiky. Aj čachtický kazateľ Ján Ponický sa opovážil vystúpiť proti nej až vtedy, keď bola internovaná. V obširnom liste superintendentovi Eliášovi Lánimu (s. 221-224) vysvetľoval svoje postoje a snažil sa ju dokonca obviniť z bosoráctva, čo vyšetrovatelia neprijali. Zo staršieho obdobia existuje jediný prípad, keď sarvársky kazateľ Štefan Magyary napomínal oboch manželov Nádasdyovcov pre smrť dvoch dievčat, ktorú zavinila ich služobníčka, pavdepodobne Anna Darvulia (s. 195). O tom, že aj manžel Bátorýovej František Nádasdy bol krutý, svedčí zmienka pri vyšetrovaní Heleny JÓ, že radil svojej manželke, aby pri mdlobách dala mučeným dievčatám medzi prsty naolejovaný papier (v texte je ale vynechaná zmienka o tom, že papier sa má zapáliť – s. 201).

Autori publikácie chcú u čitateľa navodiť dojem, že zlú povest' Alžbety Bátorýovej má na svedomí jezuitský páter Ladislav Turóci, ktorý roku 1729 napísal knihu o Uhorsku a jeho kráľoch. V nej čachtickú paniu opísal ako krvilačnú upírku. V týchto bájkach pokračovali ďalší, dokonca aj učený Matej Bel. Alžbeta Bátorýová nepotrebovala vzkriesenie svojho temného kultu až o sto rokov neskôr. Už za života – a to ešte nebolo voči nej vedené žiadne vyšetrovanie mala povest' nebezpečnej krvilačnej panej, u ktorej sa strácali slúžky. Opäť nejde o priame výpovede, ktoré ju obviňujú zo zločinov, ale skôr o nepriame indicie. Napr. manželka Mikuláša Kardossa priviedla dve dievčatá, potom sa ale neodvážila ani vyjsť (z kaštieľa) do dediny (s. 203). Aj z iných výpovedí vyplýva, že služobníčky Bátorýovej museli chodiť po dedinách s ozbrojeným sprievodom a hľadať slúžky v širšom okolí, lebo na čachtickom a sarvárskom panstve boli už známe. Je pravdou, že mnohí svedkovia i neskorší autori, ktorí opisovali výčiny Bátorýovej, pridávali množstvo

obeti a maximálny počet 650 obetí je nereálny. Ale aj niekoľko desiatok obetí, ktoré pripúšťajú autori publikácie, je dostatočným svedectvom o abnormalite či krutosti páchateľky. Pripisovať to nejakým epidémiám (ktoré tiež nemáme pramenne doložené) alebo anjeličkárstvu a neúspešným liečebným praktikám je taká istá fikcia, ako maximalizovanie počtu obetí.

Možno opäť vychádzať z textu, ktorý nám poskytli autori publikácie. Z výpovedí Kataríny Benickej vyplýva, že pani poslala hore (do čachtického hradu) viaceré dievčatá počas návštevy Juraja Drugeta a jeho manželky Kataríny Nádašdyovej v Čachticiach. Služobníčka Dora tam držala dievčatá hladné, nikto im nesmel dať jesť, kúpala ich studenou vodou a museli stáť celú noc nahé. Keď pani zistila, čo sa stalo, hnevala sa na Doru, ale nie preto, že ich týrala, ale že neboli schopné služby. Keď čoskoro zomreli, pani sa hnevala na Doru, takže tá zo strachu predstierala, že žijú a niekoľko dní im nosila jedlo (s. 204 a 214). Opäť to nie je svedectvo neúspešných liečebných metód, ale týrania. Keby pani chcela zastaviť tieto praktiky, bola by to urobila. Hnevala sa, lebo sa jej to vymklo z rúk a rýchlo odišla do Sarváru, pretože sa zrejme obávala dôsledkov a vedela, že Turzo vedie proti nej vyšetrovanie (s. 219). Tajné pochovávanie obetí do obilnej jamy i pod odkvap a následné vyhrabanie psami videli i sluhovia pána Zrínskeho (s. 214). Možno povedať, že tieto udalosti sa stali verejne známymi. Autori publikácie však opäť celú vec zľahčujú fikciami o možných nákazlivých chorobách, alebo nezvyčajných liečebných praktikách (s. 215).

Niektorí bádatelia hovoria o politickom pozadí kauzy, pretože Bátoriová mala udržiavať spojenectvo so sedmohradským kniežaťom Gabrielom Bátorom (s. 250). Z vyšetrovania však nemožno vyvodzovať politickú motiváciu (s. 253). Autori publikácie napriek tomu špekulujú ako o jednej z možných variant, pretože aspirácie ďalšieho príslušníka rodu Žigmunda Bátorého na post palatína ohrozovali Juraja Turzu (s. 255). Celý problém nechávajú otvorený, ale opäť môžeme hovoriť o domnienkach, lebo niet na to opory v prameňoch. Tu treba opraviť údaj o smrti Štefana Bočkaja, ktorý v decembri 1606 nezomrel na otravu jedom (s. 252), ale na zlyhanie obličiek. Hajdúsi obvinili Bočkajovho kancelára Michala Kataja, že ho otrávil a po krutom mučení ho na košickom námestí rozštvrtili.

Treba zaujať stanovisko aj k internácii Bátoriovej bez riadneho súdu. Turzo nariadil v marci 1610 vyšetrovanie proti Bátoriovej, ale osobne ju nepredvolali, ani nevyšetrovali. Nemáme doklady z osobnej korešpondencie rodiny a známych, ktoré by predtým naznačovali jej abnormalitu. Autori tvrdia, že Bátoriovú nezatkli pri mučení obetí, ale pri večeri, čo nedávalo podľa procesných zásad dôvod na okamžité zatknutie, ale bolo treba ju predvolať pred riadny súd. Pri tejto akcii sa okrem palatína angažoval Mikuláš Zrínsky, ale osobne nebol v Čachticiach (s. 241). Pritom v rozsudkovej listine je zmienka, že Turzo a obaja zaťovia boli osobne prítomní pri prepade kaštieľa v Čachticiach (s. 259), čo autori publikácie popierajú. Možno predpokladať, že najbližší príbuzní Bátoriovej si uvedomili, že je nenormálna a preto súhlasili s Turzovým riešením, aby bola doživotne internovaná na hrade v Čachticiach. Svedčí o tom ďakovný list syna Bátoriovej Františka Nádasdyho palatínovi. Ťažko predpokladať, že by bol k tomu donútený, nakoniec boli tu ďalší členovia rodiny, ktorí sa jej mohli zastať, ak by boli presvedčení o jej nevine. O tom, že sa Turzo alebo príbuzní chceli zmocniť jej majetkov, je zbytočné špekulovať, lebo testamentom ich rozdelila ešte pred uväznením (s. 245). Autori publikácie popierajú názor J. Kočiša, že jej to poradil sám palatín Turzo (s. 247, pozn. č. 58).

Turzo nesplnil príkaz Mateja II., aby sa s Bátoriovou konal riadny súd. Klamal aj v správe na viedenský dvor, že Bátoriová bola zamurovaná a dostáva jedlo a vodu cez jedno okno (s. 260). V závere publikácie je epilóg, v ktorom autori konštatujú, že „*po 400 rokoch je ťažké nájsť objektívnu pravdu*“ (s. 269), avšak celá publikácia vedie čitateľa k tomu, aby prijal myšlienku, že bola neviná. Napriek úpornej snahe nás o tom jednoznačne nepresvedčili.

V závere publikácie sú krátke biografické profily významných osobností, ktoré sa tu spomínajú (s. 278-282), ďalej genealógia rodu Bátor (s. 283-285). Treba povedať, že v celej publikácii sú

mená písané maďarskou ortografiou (Bocsкаи, Bethlen, Rákóczi, Balassi – Balassa, Wesselényi.) Aj keď pripustíme, že autori na to majú právo a že títo šľachtici boli neslovenského pôvodu, nedá sa to povedať o Eliášovi Lánim, ktorý pochádzal zo Slovenského Pravna a bol synom mäsiara, takže meno nie je maďarské, ale latinizovaná forma Lanus – Láni, teda syn mäsiara. Bakičovci boli chorvátskeho pôvodu, takže Peter Bakič a Anna Bakičová. Jonáš Mednyánszky bol slovenský šľachtic z Beckova, takže správnejšie je Medňanský (s. 124, 171). Prešporok je Bratislava, aj keď sa v prameňoch takto vyskytoval. Potom by sme mohli písať Račišdorf namiesto Rača, Mariatál namiesto Marianka a Frašták namiesto Hlohovec. Toto sú však veci na dlhšiu diskusiu.

Julius Bartl

TANCER, Jozef. *IM SCHATTEN WIENS. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen : edition lumière, 2008, 291 s.

Hneď v úvode recenzie je potrebné uviesť, že posudzovaná práca patrí síce svojou tematikou do vedného odboru teória literatúry, svojím záberom však predstavuje zásadný prínos pre poznanie dejín kultúry 18. storočia v Uhorsku všeobecne. Autor si stanovil za cieľ cez dielo jednej významnej, no nezriedka zabúdanej osobnosti kultúrneho diania v Prešporoku/ Bratislave, Karola Gottlieba von Windischa podať diferencovaný obraz literárneho a kultúrneho života v Prešporoku, ktorý sa v doterajšej historickej spisbe¹ tradične považoval za závislý na viedenských vzoroch a impulzoch. Práve prostredníctvom Windischových periodík patriacich do kategórie *Moralische Wochenschriften* sa vďaka Tancerovej precíznej analýze a argumentácii podarilo poukázať aj na iné, nie výlučne Viedňou sprostredkované zdroje osvietenského myslenia a estetiky. Prešporok, resp. jeho evanjelická komunita ako jedno z najvýznamnejších centier luterstva v habsburskej monarchii vôbec, mal osobnostný aj faktický (inštitucionálny) potenciál pre reflektovanie či recipovanie kultúrnych impulzov priamo z centier (stredo- a severo)nemeckého osvietenstva a sentimentalizmu (preromantizmu). Cez vzdelaneckú komunitu mesta a tlačové médiá, ktoré Tancer analyzoval, sa tak v rámci uhorského kultúrneho diania rozvíjal do značnej miery autonómne fungujúci kultúrny okruh. Metódou práce *pars pro toto* a s prihlásením sa k metodologickým socio-historickým postupom v rámci literárnej vedy sa autor zaslúžil o posun poznania nielen v oblasti vlastného vedného odboru a špeciálne germanistiky, ale poznania histórie Uhorska vôbec.

Práca je rozdelená na päť častí, v závere je pripojený súpis a analýza katalógu Windischovej knižnice. Úvodná kapitola sa venuje obrazu mesta, problému „viedenskosti“ a miest socializácie. Je plastickým a vydareným obrazom kultúrneho života mesta, usilujúceho sa od začiatku 80. rokov o uchovanie (zdania) svojho statusu najvýznamnejšieho centra Uhorska. V uvedených miestach sa formoval aktuálny kultúrny profil mesta, alebo sa určoval profil generácií vzdelaných občanov mesta či štátu. Tak mu neunikajú popri „inštitucionalizovaných“ miestach socializácie (divadlo, školy, čitateľské kabinety, slobodomurárske lôže, učené spoločnosti) ani neformálne okruhy vzdelancov, spojených nielen bezprostredným osobným kontaktom, ale aj bohatou korešpondenciou.

Analýza morálnych týždenníkov, príloh *Pressburger Zeitung* tvoriaca najväčšiu časť knihy, predstavuje vyvážený a mimoriadne prínosný text, ktorý však nemá len kvality literárno-historickej povahy, ale je interdisciplinárne poňatým príspevkom k poznaniu kultúry 18. storočia

1 Súhrne napr. VAJDA, György. *Wien und die Literatur in der Habsburgermonarchie. Zur Kulturgeschichte Mitteleuropas 1740-1918*. Wien : Böhlau, 1994.

v Uhorsku. Zásadné je chápanie tohto literárneho druhu *sui generis* nie ako reprezentanta pôvodných literárnych žánrov, ale ako sprostredkovateľa či komunikátora kultúrnych kódov. Kým takáto analýza rakúskych morálnych týždenníkov už existovala, v slovenskom kontexte boli nedocenené, rovnako ako nebola docenená úloha literárnych útvarov, ktoré síce nemali vysoké umelecké kvality (a často ani ciele), ale formovali vkus doby a jej mentalitu. Cez ne sa dá, a Tancerovi sa to aj podarilo, skúmať nielen ideový profil osvietenecov, ktorí do morálnych týždenníkov prispievali, ale aj dešifrovať zdroje, z ktorých čerpali. Neboli to výlučne, ako sa doteraz zdôrazňovalo, viedenské predlohy, ale využívali sa priamo podnety z nemeckého a cez ne sprostredkovaného anglického osvietenského okruhu. Cez prebrané a čiastočne aj pôvodné texty sa čitateľom dostávala racionalizmom sformovaná kresťanská etika, sekularizovaný pojem cnosti, prvky ľudového osvietenstva i praktické poučenie o vkuse (s. 94). Za mimoriadne vydarenú možno považovať analýzu ženského ideálu, ktorý morálne týždenníky formulovali. Nebol to všeobecne platný vzor, texty sa obracali na čitateľky z meštianskeho stavu a pokúsili sa v nich pestovať základné cnosti ženského pohľavia, zodpovedajúce osvietencko-meštianskemu ideálu (s. 109). Windischov obraz ženy Tancer považuje za komplexnejšie prepracovaný, než ho sprostredkúvali obdobné viedenské časopisy. Precíznou analýzou použitých literárnych útvarov, ich jazyka a použitých predlôh (autorov, o. i. Popa, Thomsona, Metastasia) sa autorovi zároveň podarilo posunúť poznanie o Windischovom vnímaní literatúry a estetiky, v ktorom bola prítomná aj otvorenosť voči citovosti, čulo diskutovanej v nemeckých literárnych debatách.

Samostatnej postave a dielu K. G. Windischa sú venované dve pojednania – kratšia biografická črta a okrem nej samostatná kapitola, ktorá Windischa predstavuje cez jeho knižnicu a obsah diel, s ktorými prišiel do kontaktu. J. Tancerovi sa podaril významný objav, nájst' súpis (katalóg, publikovaný v prílohe) knižnice, ktorú tak predstavuje ako miesto poznania. Vďaka mikrohistorickej analýze plasticky ukázal, nakoľko výpovedný môže byť dokument podobnej povahy: knižnica, charakterizovaná ako kombinácia odbornej knižnice a zbierky milovníka kníh, zohrávala aj rolu symbolického kapitálu a pomáhala majiteľovi udržiavať kontakty v rámci komunity osvietenecov. Aj katalóg potvrdil orientáciu na stredo- a severonemecký intelektuálny okruh.

Tancerovi sa recenzovanou knihou podarilo podať Windischa objavným spôsobom, vystupuje ako človek všestranných záujmov, kupujúci knihy do posledných dní. Ak vezmeme do úvahy aj nedávno vydanú edíciu jeho korešpondencie,² máme pred sebou obraz osvietenského intelektuála (aj keď autodidakta) s významným podielom na kultúrnom živote celého Uhorska. Treba však pripomenúť, že Windisch bol zároveň aj významným lokálnym politikom (senátorom, kapitánom mesta a mešťanostom), pričom práve tieto aktivity neboli v centre Tancerovej pozornosti. Uvedený aspekt by si zaslúžil detailnejší výskum už len preto, lebo išlo o pozíciu v meste, ktoré v danej dobe bolo v rámci Uhorska stále najvýznamnejšie a zároveň zostávalo centrom politického diania.

Tancerova kniha je významným posunom vo vnímaní úlohy literatúry, významu (zdanlivo) „triviálnych“ druhov, inkorporuje aj „cudzo“jazyčné texty do korpusu „národnej“ literatúry – a metodologickým prístupom posúva hranice (literárno)historických interpretácií.

Eva Kowalská

2 SEIDLER, Andrea. *Briefwechsel der Karl Gottlieb Windisch*. Budapest : Universitas Könyvkiadó / Universitas Verlag, 2008, 334 s.

KUCÍK, Štefan. (Ed.). *MÝTUS A REALITA. Zborník z príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie organizovanej Historickým ústavom Katolíckej univerzity v Ružomberku pri príležitosti stého výročia Černovskej tragédie*. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2008, 118 s.

Konferenčné zborníky sú v našich podmienkach zvyčajne obyčajným výstupom z konferencií. A to zo všetkých príspevkov, ktoré odzneli alebo minimálne boli na podujatie prihlásené. Z tých najlepších, ale i najslabších. Ak totiž napriek starostlivo vypracovanej koncepcii a predstavám organizátorov (ak vôbec sú) niektorý z referátov „uleti“, ešte stále je v možnostiach organizátorov, teraz už zostavovateľov zborníka, zatlačiť na konkrétnych autorov a donútiť ich prispôsobiť sa v písanej podobe celkovej koncepcii alebo ho nakoniec vylúčiť. Nejde o odstránenie názorovej rôznorodosti, nakoniec koncepcia nespočíva v tom, že sa likvidujú odlišné koncepčné prístupy, ide tu výlučne o výslednú kvalitu. Konferenčný zborník, ktorý zostáva ako jediné svedectvo z vedeckého podujatia, má len potom požadovanú úroveň, keď sa zohľadnia všetky kritériá a nakoniec i výsledky z diskusie a kuloárnych rozhovorov.

Dovolil som si tento úvod alebo skôr návod, lebo viem, že uvedená prax je tým jediným, čo sa pri konaní desiatok konferencií ročne vôbec nerobí. A to je škoda.

Zborník z vedeckej konferencie uskutočnenej pri 90. výročí černovskej tragédie trpí rovnakým nedostatkom podobných zborníkov. Popri kvalitných a materiálovo prínosných príspevkoch, nájdeme i slabšie, ba i také, ktoré sa tam objaviť nemali. Ak sa máli počet strán, pokojne sa mali vyžiadať príspevky od autorov, ktorí na podujatí neboli, ale určite by vedeli povedať svoje. Program konferencie predsa upadne rýchlo do zabudnutia, ak nie je spojený s mimoriadnymi okolnosťami typu kvalitného vína, bohatých spoločenských aktivít alebo dobrej exkurzie. Zborník zostáva a pretrvá ako trvalé spomienky.

Tragédia v Černovej je témou, ktorá je vo svojej podstate už dostatočne známou, hoci stále statočne prežívajú niektoré mýtizované tvrdenia a fakty. Zdanlivo sa už len ťažko dá povedať čosi nové. Aj preto musím vyzdvihnúť, že organizátorom sa skutočne podarilo zoskupiť takých autorov, ktorí pracovali s pôvodným materiálom a priniesli do mozaiky našich vedomostí mnoho nových a zaujímavých okolností.

Takouto mimoriadne prínosnou a určite najpodnetnejšou je štúdia Ľuboslava Hromjáka, ktorý sa zaoberal sporom medzi Hlinkom a Párvm z pohľadu Svätej stolice. Dôkladne využil vatikánsky archív a odkryl pred nami všetky súvislosti, z ktorých sme doteraz poznali len niektoré, aj to zlomkovite a len z dobových druhoradých slovenských interpretácií. Nakoniec siahol aj po doteraz nepoužitých materiáloch zo Štátneho archívu v Levoči. Priebeh celej kauzy, význam rôznych podporných zásahov v prospech Hlinku, postupné eliminovanie všetkých dezinformácií a vyústenie v konečný spravodlivý rozsudok nebolo jednoduchým procesom. Hoci príspevky v konferenčných zborníkoch obyčajne zapadajú a pohodlná historická obec ich nevníma nijako intenzívne, aj kvôli tejto štúdiu som pristúpil k písaniu recenzie, lebo by bola škoda, ak by upadla do zabudnutia. Rovnako však treba na adresu autora povedať, že pri výbornej znalosti talianskych prameňov a literatúry má evidentné nedostatky vo všeobecnom historickom a špeciálne uhorskom kontexte. Vznikajú potom úplne zbytočné a neraz elementárne chyby. Očividne mu napr. robí problém zaradiť politicky Wekerleho, biskupi neboli nominantmi vládnych strán, Hlinka nemohol kandidovať za Liptovskú župu, vláda nevedla proces proti Hlinkovi, svetské a cirkevné procesy „bežali“ vedľa seba a navzájom nezávisle, František Ferdinand nebol ani veľkoknieža ani veľkvojvoda, pojem uhorský patriot (Beniczky) je nepatričný a tak by sa dalo pokračovať. Je to škoda.

Úvodná štúdia o význame Černovej sa dala napísať pochopiteľne rôznymi spôsobmi a akcentovať v nej rôzne roviny. Ak sa Róbert Letz rozhodol pre miesto Černovej v historickej pamäti a pre inštrumentalizáciu jej pripomínania, určite zvolil dobrý, pre Černovú v mnohom charakteristický a rovnako atraktívny prístup. R. Letz je skúseným a kultivovaným historikom, ktorý

si s výzvami témy poradil na vysokej úrovni a spôsobom, na ktorom nevidieť, že ťažisko jeho záujmu predsa len leží v inom časovom rámci. Čo mi však vadí na tomto príspevku je vytváranie mýtu utrpenia a z neho vyplývajúca výnimočnosť slovenského historického príbehu. Je to prístup neadekvátny vedca a 21. storočia, je to podliehanie dobovým diskurzom a ich neskoršej ideologizácii. Instrumentalizáciu utrpenia nájdeme u mnohých národov, predovšetkým u Poliakov, ale v neposlednej miere aj u Maďarov (podľa Endre Adyho je Maďarstvo bolesťou) a nakoniec historickými krivdami a utrpením sa zdôvodňovala aj účasť slovenskej armády na ťažení proti Poľsku v septembri 1939 a ospravedlňovali sa ním aj iné nie veľmi slávne kapitoly slovenských dejín (protižidovské opatrenia). Pri presvedčivom prehľade využívania a zneužívania Černovej, teda konkrétnej udalosti s konkrétnymi príčinami a dôsledkami, sa R. Letz dopúšťa instrumentelizovania takého vágneho pojmu ako je „utrpenie“, navyše nie v spojení s konkrétnym ľudským osudom a príbehom, ale v súvislosti s tak abstraktnou historickou kategóriou akou je „národ“, čo vyvoláva otázky, kto vlastne týmto národom je (a kto nie je) a prečo.

Príspevok Jozefa M. Rydla má sice košatý názov, ale v podstate sa venuje reakciám Wiliama Rittera na okolnosti slovenskej situácie v predvečer Černovej a na samotnú tragédiu. Prináša zaujímavý materiál, uvádza viaceré pramene dokonca ako prílohu (polemiku k Ritterovmu textu o postavení slovenských katolíkov v Uhorsku), čo možno uvítať určite skôr ako vlastný krátky úvodný text, kde by sa dali nájsť mnohé diskutabilné miesta. Aby sa nestalo, že s vaničkou sa vyje aj dieťa, mal by sa autor pri avizovanej pramennej edícii spojiť so skúseným historikom.

Štúdia Milana Podrimavského je kultivovaným a štandardným textom, ktorý mal tvoriť úvod zborníka. Po nej mal nasledovať príspevok Štefana Kuruca a až potom mal nasledovať R. Letz. Namiesto logického postupu od všeobecného ku konkrétnemu sú príspevky poukladané vedľa seba bez systému a úplne voluntaristicky. Text Š. Kuruca sa dá komentovať takmer identicky s L. Hromjárom. Cirkevné dejiny sa odohrávajú v širšom historickom kontexte a práve ten krieva na obe nohy. Ak by si autor prečítal k otázke školstva monografiu Joachima von Puttkamera a k otázke vzťahu cirkvi a štátu v prvých rokoch ČSR monografiu od Emílie Hrabovec, určite by to skvalitnilo inak zaujímavý text. K mnohým biskupom by sa dalo povedať oveľa viac, ako by sa našlo v lexikónoch, najmä prečo museli odísť a dožiť v ústraní; mechanické porovnávanie kongruy v rôznych štátoch má nulovú výpovednú hodnotu, keď nevieme nič o životných nákladoch a cenových reláciách; upozorňovať na skutočnosť, že Martinská deklarácia sa nepodpisovala, sa mi zdá byť v odbornom časopise zbytočné atď.

Štúdia Milana S. Ďuricu je príkladom nepochopenia témy a absencie vedeckého prístupu. Jednak mi je ako historikovi úplne cudzie glorifikovanie akejkoľvek historickej osobnosti, jednak ide o nesystematickú zbierku výrokov o Andrejovi Hlinkovi z rôznych období a rôznej kvality. Ich výpovedná hodnota je okrem vlastnej glorifikácie nulová. Čo ma ale šokovalo, bola výčitka Ďuricu na adresu François Fejtő ako „*etnický a ideologický diskriminujúceho autora*“ (s. 49). Pritom mu sám vyčíta, že pod kritické riadky na adresu Hlinku (mimo chodom jedinú v texte štúdie) sa podpísal jeho „*židovsko-maďarský pôvod*“ (s. 49). To skutočne nepotrebuje komentár!

Ku krátkemu textu Antona Laučeka a štúdiu Martina Weisa môžem povedať len to, že sa do zborníka jednoducho nehodia. Prvá z vedeckých dôvodov (ide o neprijateľný žánr v takomto zborníku), druhá z koncepčných a obsahových dôvodov. Jej súvislosť s Černovou je nulová, so Zlitaškom minimálna.

Medzi koreferátmi sa nachádzajú dva diametrálne odlišné texty. Príspevok českých autorov Františka Čapka a Jaroslava Vaculíka o ohlase Černovej v moravskej tlači spĺňa všetky predpoklady na zaradenie do zborníka. Je k téme, prináša nový materiál do našej mozaiky poznania a znovu upozorňuje na to, ako boli v tomto období za Moravou pozorne sledované slovenské reálie. Zostavovateľ však mal požadovať poznámkový aparát. Je škoda, že tento určite technický detail, zbytočne znižuje vedeckú výpovednú hodnotu príspevku. Príspevok Š. Kucíka o ohlase udalostí

v Černovej v prostredí amerických Slovákov tému ani zďaleka nevyčerpala a sústredil sa len na časopis *Jednota*, aj to len vo veľmi výberovej podobe. Autor mohol ísť viac do šírky i do hĺbky a kvalitu príspevku nezachránil ani tentokrát prítomný poznámkový aparát. Príspevok Jaroslava Mazúrka o hospodárskom vývoji Slovenska v období dualizmu sa mohol v zborníku objaviť len ako úvodný vstup spolu s náčrtom politickej predohry. Tú však už urobil M. Podrimavský, navyše zostal pri téme a vyslovoval sa k veci, čo o texte J. Mazúrka ani zďaleka neplatí. Nedrží sa ani témy zborníka a nakoniec ani témy, ktorú si sám vytýčil. Ide o súbor učebnicových téz navyše s pomýleným prístupom, bez aparátu a literatúry (pochopiteľne, niet k čomu!), text nehodný na seminárnu prácu. Recenzent sa nevedojak musí pýtať, kde existuje a či vôbec existuje hranica toho, čo by zostavovateľ zborníka vedel odmietnuť.

Zarážajúcou skutočnosťou pri všetkých príspevkoch zborníka zaoberajúcich sa udalosťami roku 1907, ich príčinami a dôsledkami, je absolútne ignorovanie maďarskej literatúry a textov. Jedna práca v poznámke L. Hromjáka a citovanie z hľadiska témy dvoch nepodstatných brožúr M. Podrimavským ani zďaleka nepredstavuje výmenu názorov a výsledkov výskumu, akú si vyžaduje moderná veda, navyše, keď skúma predmet obojstranného záujmu. Elementárnym predpokladom každej komunikácie je vypočúť si aj druhú stranu a poznať výsledky jej výskumu. Alebo povedať, že nie sú žiadne, ale prístup absolútnej ignorancie maďarskej vedy považujem za chorobu, ktorá postihuje slovenskú historiografiu ako celok. Bolo určite dobré, že sa pozvali aj českí odborníci, a verím, že nielen preto, aby dodali konferencii punc medzinárodnosti, ale patrilo sa pozvať alebo požiadať o príspevok aj maďarského autora, ktorý by určite mnohé okolnosti sproblematizoval a podal ich z iného uhla pohľadu (napr. DEMMEL, József. *Az elfelejtett sortűz. Társadalom- és technikátörténeti gondolatok az 1907. évi csernovai események kapcsán*. In *Első század*, Budapest 2006, roč. 5, č. 1, s. 125-148).

Celkový dojem zo zborníka je teda skôr rozpačitý. Ak toto malo byť príspevkom historickej obce k výročiu Černovej, tak by podľa neho bola na tom naša veda zle. A Černová by si určite zaslúžila solídny výskum. Veď len o samotnej obci vieme vďaka tejto tragédii podstatne viac ako o ktorejkoľvek inej obci na Slovensku. Čo tak pokúsiť sa o jej sociálnu, ideovo-politickú a mentálnu analýzu?

Roman Holec

FERENČUHOVÁ, Bohumila. *FRANCÚZSKO A SLOVENSKÁ OTÁZKA 1789 – 1989*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV 2008, 492 s.

Rozsiahla súborná práca Bohumily Ferenčuhovej sa podľa názoru recenzenta zaoberá nielen postojom Francúzska k „slovenskej otázke“ v časovom rozpätí viac než dvoch storočí – od začiatku Francúzskej revolúcie v júli 1789 do prvých rokov po vzniku samostatnej Slovenskej republiky 1. januára 1993 –, ale aj vzťahmi medzi Francúzskom a českými krajinami i Francúzskom a Československom v uvedenom období. Tvoria ju 28 kapitol, ktorých spoločným znakom je bohatá faktografia, opierajúca sa o širokú pramennú základňu, a dobrá jazyková úroveň. To robí prácu nielen poučnou, ale aj pútavou a dobre čitateľnou. Orientáciu v nej uľahčuje menný register a potenciálneho francúzskeho čitateľa je vhodnou pomôckou francúzske resumé, v ktorom možno nájsť tak stručné informácie o obsahu jednotlivých kapitol, ako aj o okolnostiach a pohnútkach vzniku predmetnej publikácie.

V prvých siedmich kapitolách, ktoré z chronologického hľadiska zahŕňajú obdobie od roku 1789 do začiatku prvej svetovej vojny, sa autorka zaoberá prenikaním myšlienok Francúzskej

revolúcie do Uhorska a sleduje, ako revolučné ideály, symbolizované slovami „sloboda, rovnosť bratstvo“, ovplyvňovali slovenské národno-emancipačné hnutie, resp. jeho predstaviteľov. Druhou hlavnou témou tejto časti práce je národnostná otázka v habsburskej monarchii a v Rakúsko-Uhorsku v posledných dvoch tretinách 19. a na začiatku 20. storočia. Pokiaľ ide o Francúzsku revolúciu, konštatuje autorka, mala na Slovensku okamžitý a široký ohlas, pričom sa stretla tak s negatívnym, ako i pozitívnym postojom rozličných vrstiev slovenskej spoločnosti. Vo vzdelaných kruhoch slovenských osvietencov podnecovala úvahy o ideálnej forme občianskej spoločnosti, o možných zmenách vo vnútornom usporiadaní Uhorska, o vzťahu medzi uhorskou „vlastou“ a etnolingvistickými kolektivitami, ktoré ju tvorili; pod vplyvom myšlienkového odkazu Francúzskej revolúcie si aj v prostredí slovenských osvietencov získal pevné miesto názor, že vzťah medzi týmito dvoma zložkami spoločnosti sa musí zakladať na spravodlivosti a práve, lebo prirodzená je len „láska k spravodlivej vlasti“. Veľmi zaujímavé a podnetné sú v tejto súvislosti pasáže venované životným osudom a politickým predstavám uhorských jakobínov, ale aj štúrovcov, ktorí sa tiež inšpirovali mnohými myšlienkami Francúzskej revolúcie. A nemožno nespomenúť ani tie pasusy úvodnej časti práce, v ktorých je reč o francúzskych slavistoch a ich pohľade na Rakúsko-Uhorsko, na Slovensko a Slovákov, na slovenské národno-emancipačné hnutie. Kapitola venovaná správam francúzskeho konzulátu v Budapešti o národnostnej otázke v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia dokresľuje túto tematiku jazykom diplomatov.

Pokiaľ ide o zahraničný odboj a vznik Československa, ktorým je venovaných niekoľko ďalších kapitol, autorka popiera platnosť sčasti dodnes pretrvávajúceho „mýtu“, „že Československo oslobodili a navyše chránili dohodové mocnosti“, pretože v rokoch prvej svetovej vojny Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik a Edvard Beneš vďaka aktivitám francúzskych slavistov, novinárov i niektorých významných politikov (P. Deschaneau, G. Clemenceau, S. Pichona a ďalších) síce vo Francúzsku našli „pripravený a mimoriadne vhodné terén na propagovanie vzniku nového štátu“, ale konkrétny politický program, zabezpečujúci splnenie tohto cieľa, museli vypracovať sami (s. 110). V období pred vypuknutím vojny, ale i počas nej „francúzska politika ohľadom národnosti [navyše] kolísala podľa vojnovnej situácie a menila sa v závislosti od širších strategických a politických cieľov“ (s. 111). Nevyhnutným predpokladom úspechu bola preto tak cieľavedomá činnosť vodcov zahraničného odboja, koordinovaná s francúzskou stranou, ako aj podpora, ktorú francúzske vládne orgány (ministerstvo vojny a ministerstvo zahraničných vecí) poskytovali československému hnutiu v jeho úsilí vytvoriť vojenské jednotky, ktoré mali v záujme spoločnej veci bojovať na západnom fronte. Z hľadiska ďalšieho osudu československého zahraničného hnutia, ako aj Čechov a Slovákov možno za osobitne dôležité pokladať to, že „všetky názorové smery, ktoré vo Francúzsku podporovali počas vojny vznik českého štátu (nezávislého alebo konfederovaného vo väčšom celku), hovorili o dôležitosti jeho spojenia s viedy uhorským Slovenskom“. Význačné postavenie Slovenska vyplývalo podľa Ernesta Denisa z toho, že tento popredný francúzsky slavista „hodnotil otázku Slovenska ako takú, ktorá má celoeurópsky význam: zánik slovenského národa, ohrozeného rastúcou maďarizáciou, by znamenal smrteľné nebezpečenstvo aj pre český národ, ktorý by sa ocitol v nepriateľskom obklúčení“ (s. 125).

Cenným príspevkom k poznaniu československého zahraničného odboja sú kapitoly venované M. R. Štefánikovi a Štefanovi Osuskému, dvom „významným osobnostiam slovensko-francúzskych vzťahov“. Autorka naznačuje, že postoj niektorých vplyvných francúzskych politických predstaviteľov k Štefánikovi sa v priebehu vojny menil a napr. „v kabinete francúzskeho ministra zahraničných vecí Ribota, ktorý prevzal kreslo po Briandovi, zaujali k Štefánikovi opatrnejší postoj“ (s. 139). Príčinou toho bolo Štefánikovo úsilie hľadať v súvislosti s československým odbojovým hnutím politickú pomoc a podporu aj mimo Francúzska, konkrétne v Taliansku. Na niektoré Štefánikove cesty do tejto krajiny (ale aj do Vatikánu), počas ktorých jej politických činiteľov vyzýval, aby sa práve Talianske kráľovstvo chopilo iniciatívy pri očakávanej územnej

a politickej reorganizácii strednej Európy po skončení vojny (napr. s. 144), hľadeli preto v Paríži s podozrením. Zaujímavým spôsobom líči autorka rastúce nedorozumenie medzi Štefánikom na jednej strane a Masarykom a Benešom na druhej strane v záverečnej fáze vojny, keď sa svet po viac než štyroch rokoch bojov ocitol na prahu mierových čias. Autorkin údaj na s. 162, týkajúci sa talianskeho diplomata v Prahe Lagu, treba spresniť v tom zmysle, že menovaný nezastával funkciu vyslanca, ale chargé

d'affaires; tak to aspoň vyplýva z oficiálnej dokumentácie o nadviazaní diplomatických stykov a diplomatickom zastúpení Československa v cudzine a cudzích štátov v Československu. Veľmi cenným príspevkom a zároveň zaujímavým pohľadom na osobnosť M. R. Štefánika sú pamäti Louise Weissovej a jej listy Štefánikovi, uverejnené v 10. kapitole recenzovanej publikácie.

V ďalšej časti nájde čitateľ kapitoly venované rokovaniam o československých hraniciach v úvodnej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919, pobytu talianskej a francúzskej vojenskej misie na Slovensku v období bezprostredne po skončení vojny, Štefánikovej mohyle na Bradle ako významnému pamätnému miestu Slovenska, Malej dohode v korelácii s otázkou bezpečnosti Slovenska v 20. rokoch minulého storočia a s Briandovým plánom európskej federálnej únie, integračným predstavám Milana Hodžu v 20. rokoch minulého storočia, rokovaniu o francúzsko-československej zmluve o spolenectve a priateľstve, podpísanej v januári 1924; po týchto kapitolách nasleduje ešte šesť ďalších, v ktorých sa autorka zaoberá Tardieuovým plánom hospodárskej spolupráce stredoeurópskych štátov na začiatku tridsiatych rokov 20. storočia, francúzsko-československým spolenectvom v medzivojnovom období i niektorými ďalšími otázkami, z ktorých si osobitnú pozornosť zaslúži autorkina úvaha o dvoch ženách vo vysokej politike Československa a Francúzska – Alici G. Masarykovej a L. Weissovej, o ktorej už bola reč v súvislosti s M. R. Štefánikom.

Čo sa týka rokovaní o československých hraniciach, prináša celý rad nových údajov v časti nazvanej *Problematika Československa v Comité d' Etudes* (Študijnom výbore), ktorý bol špecifickým orgánom mierovej konferencie a tvorili ho francúzski experti z oblasti histórie a geografie i iných vedných odborov. Ich expertízy slúžili ako podkladové materiály pre technické výbory konferencie, ale i pre jej politické inštalácie. Obsah pasáže o aktivitách Študijného výboru i častí, ktoré na ňu bezprostredne nadväzujú, ukazuje, že o otázke československých hraníc, ktorá predstavovala veľký etno-geografický i politický problém, sa rozhodovalo na základe serióznych informácií a s patričnou zodpovednosťou. Na základe štúdia mnohých málo známych historických materiálov dospela autorka k záveru, že „o *vecnej stránke problémov strednej Európy boli delegáti a experti [mierovej konferencie] lepšie informovaní, ako to tvrdili odporcovia mierového usporiadania po prvej svetovej vojne a ako si to napríklad myslel aj T. G. Masaryk alebo Mihály Károlyi*“ (s. 219). Nemenej prínosná je i kapitola o talianskej a francúzskej vojenskej misii na Slovensku a československo-maďarskom konflikte v rokoch 1918 – 1919, v ktorej autorka pripúšťa – s potrebnou dávkou opatrnosti – určitú oprávnenosť úvah o „nelojálnosti“ talianskej vojenskej misie voči československej vláde (s. 225). Pútavý výklad, opierajúci sa o dôkladnú znalosť faktografie, je charakteristickým znakom kapitoly venovanej Štefánikovej mohyle na Bradle a jej miestu v historickej pamäti Slovákov.

Zatiaľ čo v tejto kapitole je reč o veciach, ktoré sú aspoň sčasti známe i širokej verejnosti, problematika Malej dohody, ktorá mala po skončení prvej svetovej vojny „*zabezpečiť mierovú kooperáciu v strednej Európe na novom základe*“, dohôd podpísaných v Locarne v októbri 1925 i ďalších tém, analyzovaných v záverečnej časti práce, je záležitosťou výlučne odborných kruhov. Možno povedať, že všetky zvyšné kapitoly tejto časti práce sú tematicky zaujímavé a obsahovo prínosné. Platí to tak o Malej dohode a Briandovom pláne európskej federálnej únie, v súvislosti s ktorým sa autorka zoširoka zmieňuje aj o aktivitách Paneurópskej únie v Niekďajšom Československu, ako aj o Tardieuovom pláne hospodárskej spolupráce strednej Európy, o integračných predsta-

vách M. Hodžu v 20. rokoch minulého storočia, i o ďalších kapitolách. Z nich sa treba osobitne zmieniť o štúdiu nazvanej *Alice G. Masaryková a Louise Weissová – ženy vo vysokej politike Československa a Francúzska* (25. kapitola).

Za drobný nedostatok práce možno pokladať občasné používanie slov a slovných spojení, ktoré by sa vo vedeckom texte nemali vyskytovať: „*nechcem zahrávať niektoré témy do autu*“ (s. 8); Štúrovi začiatkom štyridsiatych rokov 19. storočia „*počarila Heglova dialektika*“ (s. 23); „*Benešov cirkulár*“ (s. 379; mieneny je Benešov cirkulárny telegram). Iný príklad nepresnosti: Ak sa pod slovom „najvyšší“ myslí Stvoriteľ – čo je zrejme prípad uvedený v poslednej vete textu na s. 437 –, je potrebné napísať toto slovo s veľkým začiatočným písmenom.

Záverom možno konštatovať, že recenzovaná publikácia, predstavujúca najvýznamnejšie výsledky dlhoročnej vedecko-výskumnej práce Bohumily Ferenčuhovej, je napriek uvedeným marginálnym pripomienkam významným a zásadným príspevkom tak k poznaniu vzťahov medzi Francúzskom a Slovenskom, Francúzskom a českými krajinami v 19. a 20. storočí, a Francúzskom a Československom v 20. storočí, ako aj celého radu osobností, ktoré tieto vzťahy budovali, formovali či v nich zanechali trvalú pečať svojej existencie.

Pavol Petruf

SOKOLOVIČ, Peter. *HLINKOVA GARDA 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, 559 s.

Sympatickou črtou nastupujúcej, ideologickými či politickými vplyvmi a tlakmi zatiaľ ešte málo poznamenananej generácie slovenských historikov moderných dejín je, že jej viacerí invenční autori si vyberajú za predmet svojho výskumu nedostatočne poznané a ešte menej prebádané, no pritom spoločensky citlivé témy. Okrem problematiky perzekúcií či iných temných stránok komunistickej totality, sa veľmi intenzívne zameriavajú na zložité otázky (najmä politických a vojenských) dejín slovenského štátu, jeho režimu a jeho protagonistov. Práve tento šesťročný hektický úsek našich štátnych a národných dejín trvale vyvoláva v slovenskej historiografii a vari ešte viac vo veľkej časti verejnosti permanentné (žiaľ, nie vždy racionálne) diskusie a emotívne polemiky. Už z tohto dôvodu treba privítať rozsiahlu monografiu Petra Sokoloviča, ktorá je podľa môjho názoru, jednak konštruktívnym príspevkom do procesu odborného poznávania dejín I. Slovenskej republiky, jednak môže svojou racionalitou aspoň čiastočne stlmiť nekvalifikované, obojstrannými apriórными ideologickými východiskami motivované, no o to sebavedomejšie šírené „konečné“ či „zamľčané pravdy“.

Pravdaže, toto moje úvodné hodnotenie neznamená, že čitateľ a historik zvlášť, vždy a celkom prijme všetky autorove metodické postupy, konštatovania a závery, ktoré sa v monografii prezentujú. To je však napokon – ako u všetkých kvalitných odborných diel – tiež prínos knihy, lebo jej široký heuristický záber, množstvo zhromaždeného faktografického materiálu a najmä triezvy text so zväčša vyváženými racionálnymi hodnoteniami, nastoľujú mnohé otázky, dávajú podnety k premýšľaniu, ku konštruktívnej diskusii a najmä k ďalšiemu výskumu. Navyše treba pripomenúť, že Sokolovičova práca je vlastne prvou odbornou monografiou (okrem časovo či regionálne ohraničených parciálnych, vrátane autorových štúdií) v našej historickej spisbe, ktorá sa komplexne a so syntetizujúcimi ambíciami venuje dejinám Hlinkovej gardy (HG), teda jednému z dôležitých a v určitých úsekoch aj veľmi vplyvných politických a spoločenských faktorov ľudáckeho režimu na Slovensku. Pravdaže, každý historik i publicista, ktorý sa zaoberal tematikou slovenskej autonómie, resp. slovenského štátu v rokoch 1938 – 1945 sa musel viac alebo menej

dotknúť aj problematiky Hlinkovej gardy. Autor túto literatúru, v ktorej zozname sú až na pár výnimiek zahrnuté všetky relevantné bibliografické údaje, jednak zväčša kriticky hodnotí, jednak sa na ňu čiastočne odvoláva a produktívne ju exploituje pri svojej rekonštrukcii dejín HG. Vcelku je Sokolovičova znalosť príslušnej odbornej literatúry, vrátane pramenných edícií a memoárov veľmi solídna, aj keď niekedy prekvapuje, že pôvodné odborné state cituje, takpovediac, z „druhej ruky“, čím občas dochádza k ich čiastočnej dezinterpretácii, resp. k následným drobným nepresnostiam. Autor svoj výskum však oprel predovšetkým o úctyhodné množstvo (32) archívnych fondov zo siedmich domácich a troch zahraničných archívov a o dvadsať titulov z dobovej periodickej tlače. Táto široká pramenná základňa sa pozitívne odrazila nielen v texte, ale tiež v množstve zaujímavých príloh, ktoré nemajú iba ilustratívnu, ale v prvom rade doplnujúcu poznávaciu funkciu. Prílohy zároveň odľahčujú a sprehladňujú niekde až príliš popisný či detailný charakter práce.

Čitateľ monografie v nej dostane plastický obraz o príčinách a okolnostiach vzniku Hlinkovej gardy, o jej predchodcoch či zahraničných prototypoch a vzoroch, o jej meniacej sa organizačnej, resp. územnej štruktúre, o jej funkcionárskych kádriach, o jej politických (raz viac, inokedy menej naplnených) ambíciách, ktoré sa odrážali hlavne v neutíchajúcom zápase medzi konzervatívnym a radikálnym krídlom vnútri vládneho ľudáckeho tábora. Interpretácia tohto mocenského a ideologického zápasu nie je prvoplánovo zjednodušená, lebo autor poukazuje na názorovú diferenciáciu aj vo vnútri oboch zápasiacich táborov, teda tiež v rámci Hlinkovej gardy. Podľa mňa zaujímavé, podnetné, aj keď možno občas diskutabilné sú viaceré postrehy autora o skutočnom postavení HG vo verejnom živote v súvislosti s jej najdôležitejšími, resp. najčastejšími spoločenskými a politickými aktivitami. Obraz tejto organizácie v očiach verejnosti bol od počiatku kontroverzný a sympatie voči nej mali klesajúcu tendenciu, čo vyplynulo nielen z ideologických či politických pohnútok, ale malo to korene aj v praktickej každodennej činnosti príslušníkov HG, ktorá sa vyznačovala nekontrolovateľným radikalizmom, atrocitami voči občanom označeným za nepriateľa slovenského národa a štátu, flagrantným porušovaním základných morálnych kresťanských princípov. Mimo záujmu autora však čiastočne ostala športová a kultúrna činnosť HG, ktorá nebola priamo spojená s jej politicko-mocenskými a ideologicko-výchovnými akciami. Mám tu na mysli telovýchovné a športové kluby HG, kiná HG, jej osvetovú činnosť a pod.

P. Sokolovič sleduje vývin Hlinkovej gardy, jednak v rámci jej najvyšších funkcionárskych (veliteľských) grémii, jednak si všima jej masovú základňu zdola, hojne pritom využíva príslušný pramenný materiál z viacerých slovenských regiónov – najviac z okresu Trnava, kde vznikla už v lete roku 1938 aj prvá organizácia HG. Vcelku presvedčivé sú tiež autorove vysvetlenia o pohnútkach a záujme (nezáujme) bežných občanov pri vstupe do gardy, o ich predstavách, čo budú v tejto organizácii aktívne robiť, čo im to prinesie, no aj čo budú musieť obetovať zo svojho súkromia. Autor konštatuje pestrú škálu pohnútok vstupu do HG: od istého revolučného idealizmu, resp. romantizmu, cez tradičný oportunizmus, až po hlavnú príčinu: pocit nadradenosti a vidina ľahkého, bezpracného obohatenia sa – najmä na úkor tunajších židovských obyvateľov. Práve preto antisemitské postoje a sústavne nastoľované požiadavky radikálneho vyriešenia židovskej otázky (vrátane násilného vyvezenia židov mimo územie štátu) boli trvalou a najfrekventovanejšou agendou HG. Vari len v tomto smere (surová perzekúcia židovských spoluobčanov) sa jej podarilo takmer dokonale naplniť svoje programové ciele a zároveň aspoň čiastočne uspokojiť materiálne očakávania svojich členov. Spomínaný faktor, spolu s nacionálnou a sociálnou demagógiou, vulgárnou propagandou, pseudovlasteneckými, resp. pseudokresťanskými heslami, prerastajúcimi do intolerancie a xenofóbie, vytvárali priam ideálne podmienky na to, aby sa v členskej základni gardy najviac uplatňovali a presadzovali rôzni politickí karieristi, príslušníci lumpenproletárskych vrstiev, demoralizované osoby poznamenané kriminálnymi sklonmi, majúce problémy s alkoholom atď. V tom však zároveň spočívala aj najväčšia vnútorná slabosť a nespohľadivosť tejto organizácie. Opakujúce sa výzvy po očistení HG od „nehodných členov“, nikdy neboli a vlastne ani

nemohli byť naplnené. Hlinkova garda totiž vznikala – napriek najrôznejším frázam a možno aj úprimne mieneným úmyslom niektorých jej zakladateľov o potrebnej obrane národa pred jeho domácimi i vonkajšími nepriateľmi – ako domáca radikálna fašistická organizácia s totalitárskym intolerantným programom, výdatne napájaná ideologickými vplyvmi a príkladmi prichádzajúcimi z nacistického Nemecka. Do tohto kontextu zaraďuje HG aj autor, keď pri rekonštrukcii jej činnosti prináša mnohé zaujímavé údaje a postrehy nielen o tejto organizácii, ale aj o celkovom politickom a spoločenskom živote na Slovensku v rokoch 1938 – 1945.

Stavba monografie vychádza z chronologického princípu. Je členená do piatich častí, ktoré sú vnútorne ešte delené, raz podľa časovej následnosti, inokedy tematicky, na podkapitoly a oddiely. Zvolená štruktúra knihy je síce logická a treba ju rešpektovať, lebo vychádza z neodhateľného autorovho práva na vnútornú stavbu publikácie. Zároveň však k nej možno vysloviť niekoľko kritických pripomienok – tak z aspektu historika a vari ešte viac z pohľadu menej informovaného bežného čitateľa, ktorý môže niekedy stratiť orientáciu v množstve zhromaždených a prezentovaných faktov. Na mnohých miestach sa text knihy zdá až príliš rozkúskovaný, čo neraz vedie k viacnásobnému opakovaniu. V podstate v každej časti či kapitole sa autor vracia (úplne oprávnené a logicky) k hlavným stránkam a prejavom ideológie i praktickej činnosti Hlinkovej gardy: k jej ambíciám získať rozhodujúci vplyv v štáte a k jej dôležitej úlohe vo vnútornom zápase vládneho tábora, k jej neutíchajúcim sporom so slovenskou armádou, k jej kompetenčným sporom so štátnou administratívou, k jej (asi najviac naplnenej) úlohe v tzv. riešení židovskej otázky, k jej čechofóbií, k jej vyhľadávaniu vnútorných nepriateľov atď. Všetky spomínané činnosti HG autor podrobne rekonštruje a hodnotí v každej kapitole – teda v jednotlivých fázach pôsobenia gardy od obdobia autonómie, až po posledné mesiace existencie slovenského štátu. Pri ich rozbere sa často vracia k tým istým problémom a dochádza tak často k nutnému opakovaniu sa, čo neraz vedie k časovému prelinaniu jednotlivých udalostí, ktoré menej zainteresovaného čitateľa môžu trochu pomyliť. (Napríklad na s. 109 sa hovorí o existencii Ústrednej bezpečnosti už v roku 1939, hoci táto inštitúcia vtedy ešte nejestvovala; na s. 242 sa píše o krokoch Štátnej rady v „predsalzburskom období“ hoci tento orgán (okrem zaradenia do Ústavy) ešte nebol vytvorený a bol vymenovaný až v auguste 1940; z textu na s. 272 vzniká dojem, akoby všetci nemeckí beráteri prišli na Slovensko až po salzburskom diktáte. Aby som bol dobre pochopený: nepochybujem, že autor má vo vyššie spomenutých dátumoch jasno, no upozornil som na ne preto, že ich nepresné datovanie bolo v prvom rade dôsledkom istej tematicko-časovej rozdrobenosti výkladu textu. Na druhej strane si však uvedomujem aj riziká a ťažkosti, ktoré by mohli hroziť, ak by P. Sokolovič zvolil pre svoju monografiu výlučne obsahovo-tematickú štruktúru.

Konštatoval som už, že interpretácia dejín činnosti Hlinkovej gardy zo strany autora je racionálna a vcelku presvedčivá. Napriek tomu aj v tejto oblasti sa vyskytujú v texte niektoré drobnejšie a ľahko korigovateľné nepresnosti, ktorým sa v tak rozsiahlej práci nedá vždy celkom vyhnúť. Závažnejšie sú niektoré trochu zjednodušujúce konštatovania. Najčastejšie ich asi zapríčinil fakt, že autor niekedy až príliš podľahol dikcii a obsahu dobových prameňov. Všeobecne k nim síce pristupoval kriticky, no pri exploatovaní materiálov nemeckej proveniencie (najmä hlásenia nemeckých bezpečnostných, resp. diplomatických zložiek, predovšetkým poradcu pre HG – V. Nagelera), pri exploatovaní spisov obhajoby, resp. obžaloby z povojnových retribučných súdov, akoby rezignoval na vnútornú kritiku používaného prameňa. Subjektívna optika príslušného prameňa potom skresľuje nielen obraz postavenia gardy v spoločnosti, ale čiastočne deformuje aj realie a pozadie zápasu radikálov s konzervatívcami vnútri vládneho tábora. Nesporne, Hlinkova garda a slovenskí národní socialisti mali v nacistických kruhoch väčšie sympatie a podporu, než konzervatívci, ktorí však napriek tomu vo vnútornom zápase už roku 1942 zvíťazili – prinajmenšom s tichým súhlasom Berlína. Tam totiž veľmi pragmaticky vyhodnotili situáciu vo vládnom establishmente a pochopili, že napriek istým ideologickým odchýlkam a „umiernenosti“ Tisovho krídla, je práve táto skupina

omnoho vhodnejšia, spoľahlivejšia – teda použiteľnejšia pre efektívnu a produktívnu kolaboráciu, než neschopní a pre verejnosť nedôveryhodní radikáli, vrátane Hlinkových gardistov.

V recenzovanej monografii sa viackrát opakuje ešte jedna, podľa mňa prinajmenšom diskutabilná či kontroverzná téza. Autor pri pravdivom a podrobnom opisovaní prechmatov, násilností, atrocít, majetkových deliktov Hlinkovej gardy konštatuje, že tieto prejavy boli výsledkom jej odklonenia sa od pôvodných národno-obranných, resp. štátotvorných ideálov, na základe ktorých garda vznikala. Spomínané či ďalšie negatívne prejavy v činnosti HG, vyplývali z jej intolerantnej podstaty, z jej nacionálnej a sociálnej demagógie. Ich nositeľmi a propagátormi boli jej najvyššie politické a veliteľské kádre. Ich vykonávateľmi boli v prvom rade tí jej členovia, ktorí do gardy vstupovali predovšetkým zo zisťných a karietických či iných sebeckých príčin. Mimochodom, Sokolovič tieto tvrdenia presvedčivo ilustruje mnohými konkrétnymi individuálnymi príkladmi, o ktorých netreba pochybovať.

Problém historickej rekonštrukcie vývoja a činnosti Hlinkovej gardy v politicko-spoločenskej štruktúre ľudského štátu však nemožno hľadať v konaní (ani čestnom, ani zločinnom) jej jednotlivých členov, ale v celkovom zameraní a takmer v sedemročnej činnosti tejto organizácie, v jej ideologických a politických cieľoch, o ktorých nemusela mať vždy členská základňa jasné informácie a predstavy. Na jednej strane nemožno vylúčiť u jej mnohých členov romantické idealizujúce vlastenecké pohnútky, ktoré sa prejavili napríklad v účasti na obrane slovenského územia v tzv. malej vojne v marci 1939. Ak by sme však dali na pomyselné váhy celkovú činnosť HG, jednoznačne v nej prevážia vulgárna, primitívna (zd'aleka nie iba antisemitská) propaganda, násilnosti, psychické vydieranie, fyzické týranie, rabovanie, ponižovanie spoluobčanov, surové, neľudské deportácie židov a nakoniec i vraždy, čo sa netýkalo iba aktivít Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy od jesene 1944. Všetky uvedené faktory a javy autor síce nezamľčuje, podrobne ich registruje a patrične komentuje, no viackrát ich vydáva za prechmaty karietických a lumpenproletárskych deklasovaných živlov, po moci túžiacich ultraradikálov, ktorí zneužívali meno HG a spreneverili sa jej pôvodnému národno-obrannému programu. Aj tu však platí zásada, že história nehodnotí úmysly, ale praktické výsledky každodennej politiky nositeľov sebalepších úmyslov. Túto tézu treba pri historiografickej rekonštrukcii dejín prednostne rešpektovať a osobitne ju možno aplikovať na poznávanie dvoch totalitných systémov, ktorými Slovensko v dvadsiatom storočí prešlo.

Moje poznámky ani v najmenšom nechcú spochybníť, ani relativizovať odborný a poznávací prínos Sokolovičovej monografie, ktorá – okrem iného – podnecuje historika ku konštruktívnej diskusii, ku kladeniu otázok a k hľadaniu odpovedí.

Ivan Kamenec

DELPARD, Raphaël. *LES CONVOIS DE LA HONTE. Enquête sur la SNCF et la déportation*. Neuilly-sur-Seine : Michel Lafon, 2005, 302 s.

Raphaël Delpard je francúzsky novinár a spisovateľ, pôsobil aj ako herec, scenárista i režisér. Začiatkom 90. rokov minulého storočia zanechal kinematografiu a zasvätil sa histórii prostredníctvom diel týkajúcich sa druhej svetovej vojny, a to hlavne obdobia okupácie Francúzska (*Aux ordres de Vichy, Les Convois de la honte: Enquête sur la SNCF et la déportation, Les Justes de l'ombre 1940-1944, Les Enfants cachés*), vojny v Indočíne (*Les Rizières de la souffrance*) alebo vojny v Alžírsku (*Les souffrances secrètes des Français d'Algérie: Histoire d'un scandale, Les Oubliés de la guerre d'Algérie, L'Histoire des pieds noirs d'Algérie: 1830-1962, 20 ans pendant la*

guerre d'Algérie) a najnovšie i arabsko-izraelskému konfliktu (*La guerre des six jours: La Victoire et le Poison*). V súčasnosti je členom SACD (Société des auteurs et compositeurs dramatiques), ktorá je najstaršou francúzskou spoločnosťou spravujúcou autorské práva.

V recenzovanej publikácii *Les Convois de la honte: Enquête sur la SNCF et la déportation* Raphaël Delpard upozorňuje na to, že existuje ešte stále množstvo nezodpovedaných otázok v súvislosti s druhou svetovou vojnou, konkrétne s deportáciami z rasových a politických dôvodov. Z toho dôvodu sa snaží nájsť odpoveď na niekoľko otázok: Akú úlohu v tejto súvislosti zohrávala administratíva francúzskych železníc SNCF, hnutie odporu železničiarov? Ako bolo napríklad možné, že nepriateľské vlaky boli sabotované a vlaky s deportovanými z rasových a politických dôvodov nie? Z akého dôvodu nevyužili železničiarovia svoje právo neposlúchať?

Práca je rozdelená na 21 kapitol. Prvé štyri sú úvodnými kapitolami. Autor v nich stručne opísal dejiny železníc vo svete a vo Francúzsku, ďalšie kapitoly predstavujú nosnú časť publikácie.

Pri písaní práce sa R. Delpard opieral o francúzsky písanú literatúru a čiastočne aj o archívne dokumenty. Publikácia je doplnená o historický prehľad technickej delegácie SNCF z Vichy v rokoch 1940 – 1943, o chronologický prehľad, výberovú bibliografiu, poďakovanie a obsah. Celá publikácia je poprepletaná množstvom vhodných citácií, osobných výpovedí, ešte neuverejnených rozhovorov či dosiaľ neodhalených archívnych dokumentov, ktoré dokázali vytvoriť plastický obraz čítaného textu. Nebolo by však na škodu veci popretkávať niektoré kapitoly väčším množstvom konkrétnych údajov, a to i napriek tomu, že publikácia má populárno-náučný charakter. Práci možno ešte vytknúť chýbajúce resumé a zoznam archívnych prameňov.

Autor venoval prvú kapitolu *La naissance du chemin de fer* počiatkom železníc, ktoré siahajú do starovekej Mezopotámie. Pochopiteľne, veľkú úlohu v tomto smere zohralo vynájdenie kolesa. Spočiatku išlo o paralelné koľaje vyhlbené v zemi, v ktorých boli umiestnené kusy dreva a ktoré mali slúžiť vozom ako koľajnice. Tento typ koľají prebrali Gréci. Rimania sa s nimi zoznámili počas kolonizácie Sicílie a dodnes sú viditeľné na vydláždzených uliciach Pompejí. V podstate každá civilizácia menila systém koľajnic. Anglický historik C. Hamilton Ellis upresňuje, že Gréci boli skutočnými predchodcami moderných železníc. V priebehu storočí vývoj železníc nenapredoval veľkou rýchlosťou. Vozy na koľajniciach sa väčšinou používali v baniach vo Francúzsku, v Taliansku a obzvlášť vo Veľkej Británii. Koľajnice boli zdokonalené vďaka Francúzovi M. Beaumontovi, ktorý žil na prelome 16. a 17. storočia. Začiatok 19. storočia je spojený s menami Američana O. Evansa a Angličana R. Trevithicka, ktorí, bez toho, aby sa stretli, vymysleli parný pohon. Do histórie sa zapísal Angličan R. Trevithick, no v súvislosti s parným pohonom sa skutočným otcom modernej železnice stal až Angličan G. Stephenson, ktorý 27. septembra 1825 slávnostne otvoril prvý spoj pre cestujúcich vedúci zo Stocktonu do Darlingtonu. Trasa merala 39 kilometrov a lokomotívu riadil on sám.

Druhá kapitola *L'aventure de la vapeur* sa sústreďuje na vývoj železníc vo Francúzsku na prelome 18. a 19. storočia. Francúzi meškali vo vývoji železníc kvôli Napoleonovi Bonaparte, ktorý odmietol viacero predložených projektov. Železnice boli používané iba v baniach. Prvý spoj zo Saint-Étienne do Lyonu viezol tovar i ľudí, a to vo vagonoch na uhlie, ťahaných koňmi. Krátko na to boli vytvorené vozne pre ľudí, ktoré zodpovedali vozňom dnešnej prvej a druhej triedy. Entuziazmus Marca Seguina posunul vývoj železníc vo Francúzsku dopredu. Skutočný prevrat spôsobilo vytvorenie železničnej siete, ktorá nahradila individuálne železnice. Už pred rokom 1850 tri železničné spoločnosti dosiahli celonárodný význam (*La Compagnie de la Méditerranée, La Compagnie du Grand Central, La Compagnie des chemins de fer du Midi*). O vývoji a význame železníc sa skepticky vyjadrovali niektorí členovia poslaneckej snemovne, ale Francúzi si železnice, aj napriek ich nepohodlnosti, obľúbili.

V tretej kapitole *À la conquête du monde* autor len stručne naznačil vývoj železníc vo svete. Poukázal na to, že okrem Veľkej Británie, ktorá bola kolískou železnice, napredovala výstav-

ba železníc aj v Belgicku a Nemecku. Ešte raz podotkol, že Francúzi v tomto smere zaostávali. Oneskorenosť vo vývoji spočívala v neschopnosti politikov predstaviť si budúcnosť. Klientelizmus a neschopnosť promptne reagovať súviseli s obavami, že sa znepečia zamestnaneckým korporáciami.

Severná Amerika bola krajinou, kde sa železnice veľmi rýchlo ujali. Išlo o nevyhnutnosť, keďže dobývali západ. Za skutočný začiatok železnice sa v USA považuje 1. júl 1862, keď prezident Abraham Lincoln podpísal vznik železničného spojenia New York-San Francisco. Autor v tejto kapitole prvýkrát upozornil na to, že ľudia tento spôsob dopravy použili v rokoch 1941 až 1945, aby poslali na istú smrť milióny mužov, žien a detí. Nezmiel sa však v nej, napriek tomu, že stručne načrtol vývoj železníc vo svete, o vývoji železníc v strednej a východnej Európe, ktoré boli taktiež zodpovedné za organizovanie deportácií. V tejto súvislosti sa mohol zmeniť aspoň o Poľsku, kam smerovali transporty z európskych krajín.

Štvrtá kapitola *Portrait des seigneurs du rail* opisuje vznik zmiešanej spoločnosti SNCF – Société nationale des chemins de fer français (Francúzske štátne železnice). Táto spoločnosť, vytvorená zoskupením piatich súkromných spoločností, vznikla roku 1937. Iničiátori spoločnosti chceli vybudovať vo Francúzsku železničnú sieť, ktorá by sa zúčastňovala na ekonomickom rozvoji krajiny. S vytvorením spoločnosti SNCF sa utvorila aj kompaktná sociálna skupina, homogénna vo svojom systéme platových požiadaviek a v ochrane svojich členov. Syndikát v SNCF sa stal nástrojom boja proti vedeniu. Samotná spoločnosť vyžadovala serióznosť, profesionalitu a presnosť.

V piatej kapitole *Le train, les Français et la guerre* si autor všima situáciu francúzskych železníc po porážke Francúzska Nemeckom roku 1940. Francúzi dali Nemcom na základe zmluvy o prímerí k dispozícii o. i. svoju železničnú sieť i s ľudským potenciálom a zaručili sa opraviť železnice poškodené či zničené počas bojov alebo bombardovania. Nebolo prekvapujúce, že Nemci sa snažili v maximálnej možnej miere využiť železnice okupovaných krajín. Deutsche Reichsbahn totiž nedisponovala dostatočným množstvom prostriedkov, aby dokázala prepraviť vojakov na rozličné fronty. S kolaboráciou francúzskych železníc s Nemeckom boli nespokojní predovšetkým francúzski železničiar. Mnohí z nich z tohto dôvodu skončili vo francúzskom hnutí odporu. Aj medzi niektorými vládnymi činiteľmi a vedením SNCF sa prejavila nespokojnosť. Ich situáciu komplikovali rokovania s Nemeckom na najvyššej úrovni ohľadom poskytnutia francúzskych železníc. Našli sa medzi nimi i takí, ktorí otvorene protestovali proti požiadavkám Nemecka a za ich splnenie sa snažili obdržať istú kompenzáciu.

V šiestej kapitole *La SNCF sous la tutelle allemande* je opísaná situácia v SNCF, keď v jej čele v rokoch 1940 – 1944 stál viceprezident Reichsbahn vo Francúzsku, Hans Münzer. Medzi nemeckým vedením a hlavnými francúzskymi predstaviteľmi SNCF vládlo až do ukončenia vojny permanentné napätie a hrozby z nemeckej strany. Hans Münzer po nástupe do svojej funkcie vytvoril sieť nemeckých odborníkov, ktorí mali vykonávať dozor nad francúzskou železničnou sieťou. V dôsledku týchto udalostí francúzski železničiar nemali snahu pracovať pod ustavičným napätím a hrozbami zo strany nemeckých dozorcov a stali sa úplne apatickými. Celý systém francúzskej železničnej siete bol následkom vojny dezorganizovaný.

V siedmej kapitole *La résistance cheminote* autor stručne vysvetlil, v čom spočíval odpor železničiarov. Treba rozlišovať dve obdobia, pred a po porušení sovietsko-nemeckého paktu o neútočení roku 1941. V SNCF spočiatku išlo skôr o individuálne prejavy odporu. Klasickým prejavom už organizovaného odporu sa stali sabotáže. Ťažko sa realizovali, pretože v pracovných dielňach pôsobili nemeckí dozorcovia – železničiar. Francúzski železničiar stáli pred dilemou medzi morálkou, profesionalitou, patriotizmom a odporom voči nemeckým okupantom.

V ôsmej kapitole *Les sabotages* bližšie rozvinul tému, ktorú už načrtol v predchádzajúcej kapitole, a tou boli rozličné spôsoby sabotáže. Pripomenul, že pomoc prichádzala niekedy aj od

spojencov či iných skupín z hnutia odporu. Autor popísal sabotáže všeobecne bez toho, žeby sa zmienil o tom, či boli vykonané špeciálne s cieľom zastaviť či spomaliť vlaky deportovaných. Napriek dôležitosti hnutia odporu železničiarov, autor upozornil, že niektorí zo železničiarov sa zúčastnili na deportáciách.

V deviatej kapitole *L'engagement dans la résistance* sa zmienil, že angažovať sa v hnutí odporu znamenalo viesť dvojaký život. Popísal psychický dopad takéhoto spôsobu života na človeka – železničiara žijúceho v permanentnom napätí.

Po uzavretí zmluvy o prímerí medzi Nemeckom a Francúzskom sa Francúzsko rozdelilo na tri zóny: okupovanú, slobodnú a zakázanú. Vnútorňú hranicu túžilo prekročiť množstvo ľudí, hlavne však Židia, s cieľom dostať sa do slobodnej zóny. Pri prechode im pomáhali popri „profesionálnych“ prevádzkach aj železničiari. A práve desiatu kapitolu *Les actions* Delpard zasvätil výpovediam železničiarov – prevádzkach a prevádzaných, prevažne Židov.

V hnutí odporu sa angažovalo i množstvo komunistov, medzi nimi i železničiari. Mnohí z nich ako odporcovia režimu boli transportovaní do koncentračných táborov. Situáciu komunistov v samotnom Francúzsku o. i. komplikovala aj ich podpora sovietsko-nemeckého paktu o neútočení z roku 1939 i zasahovanie ZSSR do vnútornej politiky Francúzska prostredníctvom inštrukcií k sabotážam čo z nich robilo nepriateľov Francúzska. Tejto problematike sa autor venoval v jedenástej kapitole *La répression communiste et la Résistance*.

V dvanástej kapitole *Le statut des Juifs dans la France de Vichy* sú približené začiatky protizidovského zákonodarstva vo Francúzsku po tom, ako bola uzavretá zmluva o prímerí s Nemeckom roku 1940. Poukázal na to, že v rokoch 1941 – 1945 sa francúzska spoločnosť bez akýchkoľvek protestov zúčastňovala na postupnom vyraďovaní Židov zo svojej spoločnosti. V centre deštruktívneho procesu francúzskych židovských občanov stáli síce Nemci, ale autor, odvolávajúc sa na amerického historika Raula Hildberga, upozornil, že Francúzi, čo sa týka administratívny, boli ešte dôslednejší ako Nemci.

V trinástej kapitole *Les arrestations* sa R. Delpard venoval predovšetkým opisu spôsobu a priebehu zadržania Židov a ich následnej koncentracii, a to hlavne v Paríži. Upozornil na rozdiel v raziách pred a po lete 1941 a ich krátkym spomalením na prelome rokov 1941/1942 z jednoduchého dôvodu: SNCF chýbali vozne na zorganizovanie konvojov. Pripomenul, že francúzska polícia už počas prvej razie v Paríži na jar roku 1941 ukázala prehnajú horlivosť vykonať požiadavky okupantov. Poukázal aj na to, že Parížania pristupovali k raziám úplne ľahostajne. V spomínanej kapitole sa bližšie venoval len raziám a koncentracii Židov v Paríži. Škoda, že situácii v ostatných častiach Francúzska sa v súvislosti s týmto problémom venuje len minimálna pozornosť, resp. žiadna.

Názov štrnastej kapitoly *Les déportations* jasne naznačil, že jej predmetom bude príprava a priebeh deportácií. Vlaky s deportovanými boli až po Méty pod výhradnou správou SNCF, až tam ich prebrali nemeckí železničiari. Autor sa bližšie venoval priebehu prípravy transportov. Čo sa týka účasti sprievodcov a rušňovodičov na deportáciách, Delpard nenachádza takmer žiadnu konkrétnu odpoveď, len množstvo nezodpovedaných otázok. Hoci bola príprava deportácií v plnom prúde, nebolo jasné, kto za ne zaplatí. Až počas prebiehajúcich deportácií bolo rozhodnuté, že platbu za transporty prevezme štát, a to konkrétne ministerstvo vnútra. V tejto kapitole je i zmienka o Slovensku. Eichmann navrhol, aby sa Francúzi inšpirovali spôsobom platenia na Slovensku. Nakoniec, ako som už uviedla, zodpovednosť za platbu prevzal štát.

V pätnástej kapitole *L'embarquement* sa opisuje priebeh nástupu do dobytých vagónov až po ich uzatvorenie. Bližšie rozvinul témy ako stav dobytých vagónov, prítomnosť rozličných humanitárnych a náboženských združení v čase nástupu, deportácie detí, možnosť vstupu obyvateľstva na stanicu, kde prebiehalo nastupovanie.

V šestnástej kapitole *Le train de déportation* popísal atmosféru vo vnútri vlaku počas deportácie a podrobnejšie rozobral možnosť úteku z dobytčieho vagóna. V tejto kapitole síce tvrdí, že historici sa dosiaľ bližšie nezaujímali o deportačné vlaky. Podobne ako spisovatelia, ktorí píšu o holokauste, aj filmári zobrazujú vlaky abstraktne vo vzťahu k vyraďovaniu. Autor vo vzťahu k tejto téme neuviedol nič, čo by bolo doposiaľ nepoznané.

V sedemnástej kapitole *La responsabilité de la SNCF* sú rozpracované otázky zodpovednosti SNCF a jej vedúcich predstaviteľov za deportácie. Tvrdí, že SNCF a jej vedúci predstavitelia majú podiel zodpovednosti na deportáciách. Kritizoval členov správnej rady SNCF za ich kultúrny antisemitizmus. Napriek tomu, že predstavovali elitu národa, nijakým spôsobom neprotestovali proti deportáciám. V lete 1944 však niektorí z nich vstúpili do Hnutia odporu, dokonca po vojne pokračovali vo svojej kariére, ale už v inom režime.

V osemnástej kapitole *Les cheminots* analyzoval účasť železničiarov na deportáciách, ktorá sa ukázala ako veľmi zložitý a bolestivý problém. Kritizoval ich pasivitu vo vzťahu k deportačným vlakom. Prejaviteľ nesúhlas s deportáciami bolo, pochopiteľne, veľmi nebezpečné. V tejto súvislosti poukázal na prípad istého železničiara, ktorý ako jediný medzi 410-tisíc železničiarimi odmietol riadiť deportačný vlak. V závere kapitoly autor vyzdvihol účasť železničiarov v hnutí odporu i pri oslobodení.

Devätnásta kapitola *Pour conclure* je zhrnutím dosiaľ čítaného textu týkajúceho sa účasti celej administratívy SNCF na deportáciách. Zároveň predstavuje aj zamyslenie sa nad tým, ako bolo možné, že ľud Francúzska ako kolíska občianskych práv dopustil deportácie a svojim pasívnym správaním sa takto zúčastnil deportácií. Na záver kapitoly konštatuje, že zodpovednosť za deportácie nie je výsledkom správania sa istej skupiny či niekoľkých osôb, ale je národná, teda i individuálna.

V predposlednej kapitole *La responsabilité mondiale* autor, odvolávajúc sa na známe fakty, konštatuje, že v súvislosti s dosiaľ sledovanou témou možno hovoriť o svetovej zodpovednosti. Svet síce reagoval na to, čo sa dialo po nástupe Hitlera k moci, ale žiadna z reakcií nemala konkrétne výsledky (napríklad konferencia v Evian roku 1938). Táto nečinnosť národov umožnila páchanie nacistických zločinov.

V poslednej kapitole *Les procès* autor opísal dva konkrétne prípady, keď pozostalí berú na zodpovednosť vedenie SNCF a dovolávajú sa spravodlivosti. (SNCF je predmetom sťažnosti v USA.) Upozornil na to, že v Nemecku vedúci predstavitelia Reichsbahn-u boli súdení a odsúdení, kým vo Francúzsku nikto zo zodpovedných nebol pred súdom.

Autorovi nemožno uprieť, že ako prvý sa odvážil vypovedať o úlohe SNCF v súvislosti s deportáciami počas okupácie Francúzska.

Lucia Galibert

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

GUILLEBERT DE LANNOY. Cesty a poselstva. Ed. Jaroslav Svátek, Martin Nejedlý, Olivier Marin a Pavel Soukup. Praha : CMS a Scriptorium, 2009, 264+28 s.

Centrum medievistických štúdií (CMS) v Prahe, ktoré roku 2008 oslávilo desaťročie svojej existencie, dokazuje rozsahom svojej vedeckej produkcie (viac ako dvadsať samostatným monografií, takmer pol stovky medzinárodných vedeckých konferencií a kolokvií), že patrí k špičkovým pracoviskám svojho druhu v celoeurópskom meradle. Proklamovanou náplňou je okrem veľkých medzinárodných bádateľských projektov, či prípravy budúcich medievistov v postgraduálnom a doktorandskom štúdiu, aj nevelmi populárne a často nevd'achné vydávanie prameňov. Ako konštatoval zakladateľ a prvý riaditeľ CMS, František Šmahel, „*Edice uvázly již na přelomu 19. a 20. století, přičemž tento náročný druh badatelské činnosti zůstává naprosto nedocenen.*“ Aj na tomto poli dosahuje CMS pozoruhodné výsledky. Najnovším edičným počinom je vydanie textov stredovekého flámskeho veľmoža, dvorana burgundských vojvodov, Guilleberta de Lannoy (1386–1462), konkrétne jeho cestopisných poznámok, ktoré editor zjednodušene nazval *Cesty a posolstva*. Mobilita tohto stredovekého diplomata, vojaka, cestovateľa bola naozaj neuveriteľná, názornú predstavu si o nej čitateľ môže urobiť z dvoch máp, na predsádzke knihy je mapa hlavných Guillebertových ciest v rokoch 1410, 1413, 1430 a 1446, na zadnej predsádzke sú zakreslené cesty v rokoch 1421–1423 a 1428. Okrem iného navštívil aj České a Uhorské kráľovstvo. Rozprávanie o Uhorskom kráľovstve je – žiaľ pre nás – veľmi stručné. Guillebert ho navštívil v prvej polovici roku 1428. Za Žigmundom Luxemburským, rakúskym kniežaťom Albrechtom (Žigmundovým zaťom) a ríšskymi kurfir-

stami cestoval z poverenia burgundského vojvodu a to v záležitostiach husitov. Na ceste strávil štyri mesiace, do Uhorska prišiel cez Rakúsko, z Pasova a opevneného mesta Bruck na rieke Leitha (Litava) a dorazil do „dediny a hradu“ Altenbur (dnes Mosonmagyaróvár) patriacemu uhorskému kráľovi. Odtiaľ smeroval do Budína, kde sa stretol s uhorským kráľom, ktorý sa práve vrátil z protitureckej výpravy (skončila sa pre Žigmunda neúspešnou bitkou pri Golubci, pri ktorej takmer prišiel o život). Burgundský diplomat odovzdal svoje posolstvo priamo kráľovi a nezabudol podotknúť, že Žigmund mu preukázal tú česť, že ho jedného dňa nechal, aby pred ním niesol jeho meč. Viac sa z diela Guilleberta de Lannoy o Uhorsku nedozvieme, z Budína odišiel do Viedne, kde sa stretol s kniežaťom Albrechtom.

Autorom prekladu, podrobných komentárov, ako aj úvodnej štúdie venovanej životu Guilleberta de Lannoy je historik Jaroslav Svátek. Fundovaná štúdia, v ktorej autor zrekonštruoval životné osudy stredovekého autora nielen na základe jeho literárneho odkazu, ale aj ďalších historických prameňov, svedčí o tom, že z „najmladšieho panoša“ štvorice autorov vyrastá ďalší vynikajúci medievista. Okrem tejto štúdie, je kniha vybavená ešte ďalšími tromi zaujímavými štúdiami, ktoré umožňujú čitateľovi zasadiť si osobnosť tohto burgundského rytiera a diplomata do konkrétnych historických súvislostí a spoznať dobu, v ktorej žil. Pavel Soukup sa vo svojom príspevku venoval náboženským konfliktom a križiackym projektom prvej polovice 15. storočia, francúzsky historik – bohemista Olivier Marin prispel pohľadom na Burgundsko 15. storočia, na osobnosť Filipa Dobrého, Guillebertovho pána, zakladateľa Rádu sv. rúna a predovšetkým jeho dvor ako „taviaci kotol burgundskej identity“. Posledná zo štvorice úvodných štúdií je z pera Martina Nejedlého, znalca stredovekej francúzskej literatúry, a je venovaná spisom stredovekých cestovateľov ako podnetu k „púťam mimo vyšliapané cesty“. M. Nejedlý si všima nielen Guillebertove cestopisné poznámky, ale aj jeho lyrickú kurtoázu tvorbu – dodnes sa zachoval ucelený súbor 46 veršovaných

balád, ktoré si Guillebert de Lannoy vymieňal so senešalom Jeanom de Werchin. Išlo vlastne o kurtoázny dialóg medzi senešalom Jeanom a jeho panošom Guillebertom. Hlboká znalosť francúzskej cestopisnej literatúry umožňuje M. Nejedlému porovnávať dielo de Lannoya s dielami jeho súčasníkov, predovšetkým s dielom Bertranda de la Brocquière, ktorý mal rovnaký sociálny pôvod, obaja patrili „k rovnakej generácii a k uzavretej politickej klientele“ a motivácia ich ciest sa do veľkej miery prelínala (a podobne ako Gullert navštívil aj Uhorsko, o ktorom zanechal pozoruhodné správy). Martin Nejedlý konštatuje, že títo muži vyrážali na cesty ako pútnici a vyzvedáči, po kontakte s cudzinou a jej obyvateľmi sa menili na pozorných cestovateľov a vracali sa ako autori túžiaci sprostredkovať svoje poznatky a zážitky písmom. Pri svojom cestovaní dospeli k niektorým nadčasovým otázkam (zmysel poznávania „tých druhých“, rešpekt voči iným kultúram a vyznaniám), otázkam, ktoré sú významné aj z hľadiska dnešného človeka.

Daniela Dvořáková

KAVKAZ V SISTEME MEŽDUNARODNYCH OTNOŠENÍ. Eds. V. A. Zair-Bek, A. M. Chazanov, U. Z. Šaripov, V. P. Pankratiev, M. Mečar. Trenčín 2006, 213 s.

Zborník venovaný Kaukazu a turecky hovoriacim republikám Strednej Ázie (Kazachstan, Kirgizsko, Uzbekistan, Turkmenko) vznikol v čase, keď bola situácia v celom regióne nepokojná. Autormi príspevkov sú známi ruskí vedci – orientalisti z Inštitútu orientalistiky Ruskej akadémie vied a Ruskej akadémie prírodných vied.

Rozsahom najväčší je príspevok A. M. Chazanova *Rossija i Kavkaz* (s. 6-55). Autor si všima azerbajdžansko-arménsky konflikt, problémy Kaspickej oblasti a pozíciu Ruska v nej, čečenský problém v politike Ruska a Severné Osetsko po Beslane, zdôrazňujúc pritom his-

torický prístup. Vo vývoji rusko-čečenských vzťahov vyčleňuje päť etáp.

V prvej etape (druhá polovica 16. storočia – koniec 17. storočia) vznikali ruské pevnosti a kozácke mestečky na čečenských územiach, miestni feudáli nadväzovali s Moskvou diplomatické styky. Druhú etapu (18. storočie) charakterizovala vojenská expanzia Ruska na Severný Kaukaz. V tretej etape (začiatok 19. storočia – prvá svetová vojna) gruzínsky cár Georgij XII. pred smrťou odkázal Gruzínsko ruskému imperátorovi. A. M. Chazanov v tejto súvislosti uvádza slová V. O. Klučevského: „*Od momentu pripojenia Gruzínska sa začína dlhotrvajúci proces dobývania Kaukazu.*“ (s. 39) Štvrtá etapa (1920 – 1985) – sa niesla v znamení ustanovenia sovietskej moci. Piata začína perestrojkou roku 1985. Autor uvádza slová známej ruskej orientalistky D. B. Malyševovej, ktorá hodnotí čečenský konflikt takto: „*Čečenský konflikt nesie v sebe všetky znaky štátotvorného procesu, sily čečenského odporu sa pokúšajú dosiahnuť ozbrojenou cestou oddelenie od Ruska alebo prinajmenšom získať nový status v rámci federácie.*“ (s. 44)

Chazanov prichádza k záveru, že čečenskú vojnu, ktorá sa rozvinula do severokaukazskej vojny nemožno vyhrať bez radikálnych zmien vojnovnej stratégie. Je potrebné spracovať a realizovať široký politický a sociálno-ekonomický program, ktorý zahŕňa významné investície s cieľom vytvoriť nové pracovné miesta, vybudovať školy, nemocnice, cesty, prideliť štátne podpory a pôžičky roľníkom. Dôležité miesto v tomto programe musí mať informačná kampaň v masmédiách a v miestnych jazykoch. Autor sa domnieva, že pomocou takýchto opatrení bude možné dosiahnuť lepšie výsledky, ako cestou ozbrojeného boja (s. 55), t. z. že najmä miestne jazyky môžu hrať dôležitú úlohu v reformách.

V stati Uisal Gul *Politika Turcii v otnošení Zakavkazia i turkogovoriaščich gosudarstv Central'noj Azii* (s. 127-152) sa hovorí o zvýšenom záujme Turecka o turecky hovoriace národy bývalého ZSSR, najmä po jeho rozpade. Autor poznamenáva, že „*Turecku zasa svitla perspektiva vytvorenia Veľkého Turanu*“.

(s. 129) Za pozornosť stojí, ako autor uvádza, že ideológiu panturkizmu nevymysleli sami Turci, ale syn tatárskeho továrnikara, Юсуф Акчурпа (1876 – 1935) (s. 127). Ten vo svojej práci *Tri vida politiki*, ktorá vyšla roku 1904, detailne rozobral doktríny osmanizmu, islamizmu a panturkizmu. Pre Turecko by bolo výhodné spojiť národy na základe spoločného jazyka a náboženstva, čím by sa vytvoril veľký politický národ, schopný udržať sa medzi inými národmi.

„*Vnešnje turki*“, taký termín sa používa v tureckej tlači vo vzťahu k turecky hovoriacim národom bývalého ZSSR, čo ukazuje na existenciu rozdelov medzi nimi. Autor tiež tvrdí, že Turecko podporuje USA, ktoré sa obáva ideologickej a politickej expanzie Iránu v nových štátoch. O Tadžikistane hovorí málo, ale treba dodať, že aj v tejto krajine boli otvorené zastupiteľské úrady Turecka, turecké školy a firmy. Tiež treba spomenúť, že aj v Tadžikistane žije nemalé množstvo turecky hovoriacich národov, 15 % z celkového počtu populácie.

Ďalej sa konštatuje, že v polovici 90-tych rokov 20. storočia bolo jasné, že etnojazyková príbuznosť nestačí na odštartovanie procesu integrácie turecky hovoriacich štátov Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ) do akejsi komunity s centrom v Turecku. Okrem toho, ekonomické možnosti Turecka sa ukázali oveľa skromnejšie ako jeho politické ambície (s. 130). O tieto dva regióny má veľký záujem Turecko a Rusko, pretože sú energetickými nositeľmi. Ide najmä o Azerbajdžan, kde sa roku 1997 stretli záujmy obidvoch štátov (s.131).

Uskutočnilo sa niekoľko samitov, no nie na všetkých sa zúčastnili hlavy štátov, ale iba ich zástupcovia. To hovorí o nezájme dotknutých krajín mať staršieho brata v podobe Turecka. Na týchto samitoch sa diskutovalo o otázkach politického, ekonomického a kultúrneho charakteru. Obnova idey Veľkej hodvábnej cesty, realizácia programu „TRASEKA“ by vytvorili transportný koridor, ktorý by sa začínal v priestore EU a prešiel cez Kaukaz do strednej Ázie (s. 141). Na samitoch sa tiež diskutovalo o urovnaní tadžických a afgánskych problémov.

Turecko nemohlo finančne dokázať, že je schopné pomôcť týmto krajinám, pretože jeho ekonomické možnosti sú obmedzené. Pôvodne priťahovalo turecky hovoriace krajiny strednej Ázie ako variant svetskej republiky s islamským špecifikom. Predsa je ale potrebné poznamenať, že vodcovia nových, nezávislých štátov sa postavili k iniciatívam Turecka ostražito (s. 137). Rusko sa stavalo k podobným stretnutiam chladne a vyjadrovalo svoju nespokojnosť ohľadne posilnenia pantureckých a turanistických nálad v bývalých sovietskych republikách.

Na šiestom samite v Baku 8. apríla 2000 boli Turkménsko a Uzbekistan zastúpené predsedami parlamentov, čo je nepochybne príznakom niektorých rozporov medzi zúčastnenými štátmi (s. 141).

Prezident Turkménska S. Niyazov nesúhlasil s postojom Azerbajdžanu k statusu Kaspického mora a s vlastníctvom niekoľkých naftových ložísk. Uzbekistan zasa obviňoval Turecko z ukrývania politických oponentov, zatvoril niekoľko tureckých škôl a odvolal svojich študentov z Turecka (s. 141).

Treba upriamiť pozornosť na nasledujúci fakt – v novembri 2001 islamská Strana spravodlivosti a rozvoja vyhrala voľby a v januári roku 2003 jej vodca Redžep Tajir Erdogan navštívil Azerbajdžan, Turkménsko a Kazachstan – republiky bohaté na energetické zdroje.

Turecku bolo jasné, že stredoázijské republiky majú nielen veľa spoločného s Tureckom, ale že medzi nimi existujú aj podstatné rozdiely. Zároveň pochopilo zjavný nedostatok vlastných, finančno-ekonomických možností na realizáciu regionálnych, spoločných projektov (s. 149).

Treba brať do úvahy, že Turecko zo všetkých aktívne zúčastnených a rozvíjajúcich sa krajín v regióne je v najväčšej miere integrované do ekonomických a politických organizácií západu, má rozvinuté vzťahy s USA a v praxi realizuje model rozvoja, založený na troch princípoch: svetský moslimský štát, demokratická vláda podľa západného vzoru a trhovú ekonomiku (s. 150). Bez ohľadu na to,

spomenuté štáty sa samy pokúsili prekonať svoju uzavretosť a zlepšiť vzťahy s rozvinutými krajinami sveta (s. 151).

Do zborníka boli zahrnuté tiež články o úlohe východu pri formovaní severokaukazského syndrómu (V. I. Gusarov: *Rol Vostoka v formirovanii severokavkazskogo sindroma v 1990- načale 2000 godov*), o mieste a úlohe Kaspickej oblasti vo svetovej energetike (D. O. Guseinova, U. Z. Šaripov: *Mesto i rol Kavkazsogo regiona Kaspia v sovremennoy mirovoy energetike*), o zahraničnej politike Azebajdžanskej Republiky (S. I. Černiavskiy: *Vnešnaa politika Azebajdžanskoj Respubliki*), o teroristickom útoku v Beslane (B. G. Kojbaev: *Terakt v Beslane: globalnie i regionalnie aspekty*), o situácii moslimov v regiónoch Severného Kaukazu (D. A. Nečitajlo: *Položenie musulman v nekotorych regionach Severnogo Kavkaza*), o Dagestane (F. R. Ramazanova: *Dagestan v kontexte sovremennoi situacii*), o problémoch mierového urovnania v Abcházsku (S. I. Čerňavskiy: *Abchazia - problemy mirnogo uregulirovania*).

Nargis Rahmonova

1526 – 1848

SEBŐK, Marcell. *HUMANISTA A HATÁRON. A késmárki Sebastian Ambrosius története 1554-1600*. Budapest : L'Harmattan, 2007, 398 s. /Humanista na hranici. Príbeh Sebastiana Ambrosia z Kežmarku/.

Dielo a činnosť kežmarského rodáka Sebastiana Ambrosia, známeho aj pod menom Sebastián Lam, neboli ani doteraz celkom neznáme. Jeho meno sa spomína v biografických a všeobecných encyklopédiách, prípadne je vedľajšou postavou väčších prác, ale zvlášť veľký význam sa mu nepripisoval, respektíve sa mu ušla iba malá pozornosť. Slovenský biografický slovník mu venuje niekoľko riadkov, vyzdvihuje jeho polemické práce a na rozdiel

od viacerých iných biografických hesiel iba konštatuje obvinenia z kryptokalvinizmu, priamo ho kryptokalvínom nenazýva. V slovenskej literatúre sa o ňom ani nemáme možnosť dozvedieť oveľa viac, než stručné informácie od Jána Kvačalu v diele o reformácii na Slovensku či Jozefa Kuzmíka v slovníku humanistických autorov.

Marcell Sebők sa osobnosti Sebastiana Ambrosia začal venovať vo svojej dizertačnej práci, potom pokračoval viacerými štúdiami, ktoré zosumarizoval do obsiahlej knihy. Podľa uvedených archívnych i vydaných prameňov a literatúry je zjavné, že preštudoval všetky dostupné zdroje, ktoré môžu poskytnúť informácie o diele a živote Ambrosia. Kežmarského hlavného kazateľa však vykresľuje v oveľa širších a zložitejších súvislostiach a v prostredí, než aké by sa dali očakávať od obyčajného životopisu. V práci sa sleduje viacero línií – počnúc dejinami Spiša a spišských miest, cez históriu protestantských cirkví, humanistickú vzdelanosť a školstvo až po systém dvorskopatronálnych vzťahov. Hlavným hrdinom knihy nie je len samotný Ambrosius, ale celá jeho generácia. Ich predstavením spoznávame akčný rádius vzdelancov spišského regiónu, ich cestu za vzdelaním v krajine bez univerzít, ale aj možnosti uplatnenia a snahy o realizáciu humanistických myšlienok.

Metodologicky sa autor priklonil k mikrohistórii. Vzhľadom na nedostatok vzorov a doteraz publikovaných biografii z obdobia raného novoveku sa pokúsil o analógiu zo zahraničných prác – kontextualizáciou, porovnávaním paralelných dobových kariér. Na rozdiel od týchto prác, ktoré sa venujú predovšetkým „veľkým a slávnym“ osobnostiam, on mal do činenia s „obyčajnou“ postavou, žijúcou viac či menej stereotypným každodenným životom. Každá z kapitol tvorí mikrohistorickú štúdiu, v ktorej sa na isté okruhy problémov poukazuje cez osobu Ambrosia.

Prvá kapitola knihy predstavuje detstvo Sebastiana, syna kežmarského mešťana Ambróza Lahma (Lamius). Autor sa sústredil na jeho školské roky, ale s dôrazom na dobové vzdelávanie – vykreslil miestne i regionálne

špecifiká školstva, ako sa implantovali humanistické ideály a modely do vyučovacieho procesu, zaujímal sa o obsah, ale aj šírku a hĺbku učiva. O rodine Ambrosia sa podarilo nájsť len veľmi málo hodnoverných údajov, na základe ktorých sa autor predsa len pokúsil o náčrt zázemia a priamych kontaktov v rámci rodného mesta. Ako 21-ročný sa vydal na peregrináciu, ktorej cieľom bol Wittenberg. Pobyt v tomto slávnom protestantskom univerzitnom meste sa stal významným východiskom pre jeho ďalšiu kariéru i konfesionálne postoje. Po návrate do Kežmarku sa stal rektorom tunajšej školy.

V druhej kapitole autor zamerlal pozornosť na Ambrosiovu kazateľskú činnosť, pričom sa neuspokojuje so skromnými údajmi o jeho začiatkoch v Prešove a Kežmarku, ale oboznamuje nás aj s celkovým spoločenským postavením spišských duchovných, každodennou rutinou ich pôsobenia a praktického výkonu povolania. Analyzuje problémy ako dôsledok zavádzania *Formuly Concordiae* a násilím nanúteného prijatia *Knihy Svornosti (Liber Concordiae)*. Pri jej zavádzaní sa aktívne zúčastnil aj Ambrosius, ktorý sa už počas svojich wittenberských štúdií prikláňal k názorom Filipa Melanchtona a aj teraz stál spolu so skupinou „filippistov“ na tejto pozícii. Autor analyzuje na základe regionálnych konfliktov rôzne názory – tak ortodoxných luteránov, ako aj kalvínov či mnohých vo viere i vo vlastnej existencii zneistených jednotlivcov.

Ústredným motívom tretej kapitoly je reforma kalendára. Uskutočňovala sa práve v čase, keď sa Ambrosius vrátil do svojho rodiska a zapojil sa do verejného života. Spoznáваме ho cez celú sieť inštitúcií, počnúc spoločenstvami miest, Spišskou komorou, stoličnými orgánmi a ich predstaviteľmi, miestnou aristokraciou a šľachtou, cez Spišskú kapitolu a jej predstaviteľov až po samosprávy miest. Konflikty okolo zavádzania kalendára sa odohrávali na verejných priestoroch miest a boli do nich zapojené tak svetské, ako aj cirkevné inštitúcie. Hoci sa otázka prezentovala ako problém okolo kalendára, v skutočnosti sa riešili mocenské a kompetenčné spory: kto

je oprávnený dozerat' na región? Cirkev alebo svetská moc?

Nasledujúca kapitola, ktorú autor nazval *Náboženské polemiky a kultúra presvedčania* sa venuje kazateľskej a polemickej činnosti Sebastiána Ambrosia. Je to rozsahom najväčšia kapitola, pretože analyzuje a opisuje najdôležitejšiu časť jeho pôsobenia. Autor sa podrobne venuje rozboru jednotlivých polemických spisov, no nielen ich obsahovej stránke, ale zasadzuje ich do kontextu uhorských, regionálnych a širších európskych – najmä saských – súvislostí. Mimoriadne bohatá korešpondencia kazateľa, jej jazykový rozbor a rétorická analýza dáva možnosť nahliadnuť do myšlienok humanistického učenca. Zvlášť zaujímavá sa vykresľujú patronátne a mocenské vzťahy, predovšetkým v súvislosti vzťahu Sebastiána Ambrosia so svojim najvplyvnejším patrónom Sebastiánom Thökölym a najväčším odporcom v osobe Gregora Horvátha-Stančíča.

Posledná kapitola je založená na súkromnej korešpondencii, ktorá nielen dokrešľuje poslednú etapu života Ambrosia, ale niekedy až do detailov dokáže priblížiť každodennú „rutinnú“ činnosť a život humanistu. Spoznááme vďaka nej nielen okruh jeho priateľov, ale aj istú životnú perspektívu, ktorú si vytvorili pri pohľade do budúcnosti. Sebastián Ambrosius sa stal obeťou morovej epidémie, ktorá decimovala Spiš na jeseň roku 1600. Hoci jeho smrť vyvolala ľútosť v mnohých kultúrnych centrách Európy, samotný Ambrosius pomaly upadol do zabudnutia. Nebolo to len tým, že epidémia si vzala aj mnohých jeho duševne spriaznených priateľov a podporovateľov. Prebiehajúca pätnásťročná vojna a nástup rekatolizácie preskupili mocenské sily a aj humanistická vzdelanosť a vzdelanci sa ocitli v úplne inej, dosť nepriaznivej situácii.

Mohlo by sa zdať, že Ambrosiov život (a s ním spojený spišský humanizmus) nebol zvlášť úspešný. Zostal uzatvorený v hraniciach regiónu a voči Európe sa nedokázal výrazne otvoriť a presadiť. Napriek tomu je život Sebastiána Ambrosia pozitívnym príkladom humanistického vzdelanca, ktorý aj napriek všetkým obmedzeniam a ťažkostiam – či už

konfesionálnym alebo existenčným – vyvinul výraznú snahu rozšíriť svoje možnosti a dokázal si vytvoriť vlastnú humanistickú identitu. Zdokumentovanie jeho života, kazateľskej i učiteľskej dráhy, súkromného i verejného pôsobenia je mimoriadne hodnotným príspevkom k spoznaniu dobovej mentality vzdelancov, ich začlenenia sa do širších kontextov a k celkovému pochopeniu zvláštností a osobitostí stredoeurópskeho humanizmu. Originalita metodologického postupu, hĺbková precízna analýza textov, široký prehľad, schopnosť komparácie a najmä množstvo nových poznatkov zasadených do užších regionálnych i širších stredoeurópskych súvislostí – to všetko sú cenné devízy tejto mimoriadnej publikácie. Kniha, vybavená kompletným poznámkovým aparátom prináša podrobný prehľad tlačou vydaných i rukopisných prameňov, ako aj obsahlu bibliografickú prílohu. Rozhodne by stála za to, aby sa objavila aj v slovenčine, a to jednak z obsahového hľadiska, ale aj ako metodologický vzor dôkladného a podrobného spracovania osobnosti v kontexte doby a regiónu v priestore ranonovovekej strednej Európy.

Tünde Lengyelová

NEJESCHLEBA, Tomáš. *JAN JESSENIUS V KONTEXTU RENESANČNÍ FILOZOFIE*. Praha : Vyšehrad, 2008, 290 s.

Ján Jessenius, písaný aj ako Jesenský je známy aj v kontexte uhorských, resp. slovenských dejín ako významný predstaviteľ novovekej (renesančnej) vedy a dobovej politiky. V rámci dejín filozofie sa vníma ako významný predstaviteľ prírodnej filozofie. Nejeschlebova monografia ho predstavuje komplexne ako významného mysliteľa, snúbiaceho teóriu (vedu) s praxou a politikou. Dve tretiny textu práce predstavuje obsahla analýza aspektov Jesseniovej filozofickej koncepcie. Autor postupuje vecno-chronologicky, resp. v súlade s tým, ako sa rozvíjali Jesseniove

názory. Otázky nesmrteľnosti duše boli v centre jeho pozornosti už počas štúdií v rodnej Wroclawe a na lipskej univerzite, kedy ho inšpiroval tradičný luteránsky autor – teológ a filozof Filip Melancthon. Padovské štúdiá medicíny ho priviedli k filozofii Francesca Piccolominiho, Girolama Savonarolu a otázkam božskej a ľudskej filozofie. V dobe profesúry vo Wittenbergu sa Jessenius oboznámil a inšpiroval filozofickou koncepciou Francesca Patriziho. Najväčšiu pozornosť však autor venuje otázkam vzťahu filozofie a medicíny, ktoré obsiahli úvahy o ľudskom tele, jeho fungovaní, význame astrológie pre poznanie otázok ľudského života, rovnako aj logiky, ktorá má napomôcť pri rozvíjaní metodológie vedy. Tu Jessenius prikročil k úvahám o znakoch (semiotike). V súvislosti s Jesseniovou prírodnou filozofiou autor postuluje tézu o jej ambivalenčnosti, keď na jednej strane nadväzuje na aristotelovskú tradíciu a na druhej strane sa inšpiruje platónizmom. Politická filozofia sa prezentovala v jeho pojednaní o otázkach oprávnenosti vzbury proti tyranom, ale aj v úvahách o formách vlády. Tu je vhodné upozorniť na prepojenie Jessenioých úvah a politických krokov v súvislosti s rokovaniami uhorského snemu roku 1618.

Autor sa venuje aj otázke celkovej charakteristiky Jessenioho filozofického diela a konštatuje, že len v jeho politicko-filozofických úvahách možno vystopovať konfesijné inšpirácie (monarchomachiou kalvinizmu). Rovnako nie je ani príspevkom, ktorý by filozofiu samostatne rozvíjal, ide skôr o reprodukciu či propagáciu talianskej renesančnej filozofie. Aj tak sa však zaslúžil o povznesenie úrovne výučby na wittenberskej univerzite a rozvoj naturalistických tendencií prírodnej filozofie. Autor sa vyslovuje aj k prekonanému „sporu“ o Jesseniovu národnosť a považuje ho za anachronické vnášanie nacionalistickej agendy do výskumu osobnosti, ktorá odrážala integritu priestoru, v ktorom sa pohybovala. Súčasťou práce je aj edícia šiestich Jessenioých traktátov.

Eva Kowalská

SEIDLER, Andrea. *BRIEFWECHSEL DES KARL GOTTLIEB WINDISCH (=Magyar tudósok levelezése/Briefwechsel der Wissenschaftler aus Ungarn V.)*. Budapest : Universitas Könyvkiadó, 2008, 334 s.

Autorka prehľadu novín vydávaných v Uhorsku do roku 1848 pripravila ďalšiu významnú pramennú edíciu k dejinám Uhorska, a zároveň celej habsburskej monarchie a strednej Európy. Kritické vydanie kolekcie listov adresovaných a napísaných bratislavským (resp. prešporským) mešťanomom, zberateľom kníh, organizátorom vedeckého života, ale hlavne osvietencom a vydavateľom Karolom Gottliebom Windischom poskytuje podnety pre prehĺbenie štúdiá kultúry v danom regióne v 18. storočí.

Edítorka zozbierala 211 doteraz známych listov, ktoré sa viažu k Windischovi, pričom výskum realizovala v deviatich knižniciach a archívoch Maďarska, Slovenska a Nemecka.

Windischove autorstvo sa viaže k 85 listom, jemu svoje listy adresovali 16 priatelia a spolupracovníci. Popredné miesto medzi nimi zaujali historici Juraj Pray a Daniel Cornides, Micahel Wagner či Johann Christian Engel. Listy odhaľujú šírku Windischových vedeckých záujmov, ktoré sa usiloval začleniť aj do organizačného rámca. Tak sa dozvedáme z korešpondencie s Augsburgčanom Johannom Danielom Herzom o jeho pokusoch o založenie učenej spoločnosti, ktorá sa neskôr realizovala v modifikovanej podobe Spoločnosti prešporských priateľov krásnych vied. Mimoriadny význam majú aj listy osvetľujúce genézu časopisu *Ungrisches Magazin* a neskôr *Neues Ungrisches Magazin*, keďže k dejinám vydávania periodík v Uhorsku v 18. storočí sa zachovalo málo pramenného materiálu. Pri týchto aktivitách si vymieňal názory najmä s Danielom Cornidesom, Johannom Seivertom, J. Ch. Engelom a Andreasom Fabriciom, ale medzi jeho partnermi bol aj významný viedenský publicista Conrad Dominik Bartsch (neskôr aj blízky priateľ Jozefa Hajnóczyho). Rovnako zaujímavé sú aj listy, v ktorých sa vyjadroval k situácii v prešporskom evanjelickom a.v. zbore alebo tie, ktoré vznikli z jeho

úradných aktivít. Ako autorka upozorňuje, korešpondencia neodhaľuje celú šírku Windischovej osobnosti: jeho súkromné listy sa až na pár výnimiek nezachovali, čo svedčí skôr o záujme usporiadateľov Windischovej pozostalosti predstaviť ho ako osobnosť vedeckého a kultúrneho života.

Súčasťou edície je okrem kritického vydania listov aj text oznamu o vydávaní *Ungrisches Magazin* a prehľad príspevkov, ktoré v ňom boli uverejnené. Prehľad získaných poznatkov je sprístupnený aj v úvodnej štúdii, publikovanej okrem nemčiny aj po maďarsky a slovensky, čo len podčiarkuje osvietenský charakter Windischových aktivít, ktoré presahovali akýkoľvek etnický rámec – napokon, tak boli osvietenici tej doby orientovaní všeobecne.

Eva Kowalská

1848 – 1945

ČULEN, Konštantín. *V AMERICKÝCH ZAIŠŤOVACÍCH TÁBOROCH. Z denníkov Konštantína Čulena (6. jún 1945 – 30. apríl 1946)*. Na vydanie pripravili František Vnuk a František Michalovič. Martin : Matica slovenská, 2008, 254 s.

Kniha obsahuje denníkové zápisky Konštantína Čulena, známeho slovenského publicistu, v rokoch 1939 – 1945 aj poslanca Snemu slovenskej republiky, neskôr príslušníka slovenskej politickej emigrácie najprv v Taliansku a potom na americkom kontinente. Zápisky sa týkajú viac ako deväťmesačného Čulenovho pobytu v amerických internačných táboroch v Rakúsku v prvom povojnovom roku. Zápisky sú pre historika, ale aj pre bežného čitateľa zaujímavé, jednak z aspektu vykreslenia pomerov v táboroch, jednak, a hlavne, z hľadiska poznania subjektívnych pocitov a názorov autora denníka, ale pravdepodobne aj väčšiny ďalších príslušníkov ľudáckej politickej emigrácie tesne po skončení vojny. Zo zápisiek sa dá

dačo vypozerovať aj o začínajúcich sporoch vnútri skilových politických elít – konkrétne medzi skupinou, resp. koncepciou Ferdinanda Ďurčanského a Karola Sidora. Pre historika sú prínosné viaceré Čulenove spätné postrehy, poznámky a hodnotenia niektorých udalostí a osobností z dejín slovenského štátu. Je istým paradoxom, no aj príznačné, že zatiaľ čo v rokoch 1939 – 1944 autor denníka vo svojej publicistike niektoré javy ľudáckeho režimu dosť ostro kritizoval, v povojnových textoch úplne absentuje nejaká kritická reflexia – v širších medzinárodných a napokon i v domácich súvislostiach. Naopak, k ľudáckemu režimu a k jeho prinajmenšom kontroverzným činom zaujíma jednoznačne pozitívne, až legendarizujúce stanovisko – nesporne ovplyvnené idealizovanými spomienkami a povojnovými osobnými peripetiami.

V Čulenovom podaní jeho internovanie v tábore vyznieva ako fatálna nespravodlivosť nielen voči jeho osobe, ale v prvom rade proti národno-emancipačným snahám politiky a režimu vojnového slovenského štátu. Autor denníka to chápe ako priam sadistická pomsta, v pozadí ktorej bola neinformovanosť západných Spojencov, osobitne Američanov, ale hlavne intrigy a iniciatíva Čechov, Čechoslovákov, evanjelikov a židov. Roztrpčenosť autora sa niekedy prejavuje tiež v jeho drsných verbálnych vyjadreniach.

Napríklad Slovenské národné povstanie interpretuje ako „*prevrat, puč prežratých a ožratých karieristov s čiernymi železnými križmi, ktorí vidiac iný obrat vo vojne, nepochytno zmenili kabát a chceli si aj to, čo im slovenský štát dal, zachrániť. Bol to luterán-sky puč. Ale aj jeho výsledky sú také.*“ (s.185 až 186). Nevedno, či to bolo len z – inak ľudsky pochopiteľných – osobných pocitov krivdy, alebo z nevedomosti a z neinformovanosti o tom, čo vlastne boli nacistické koncentračné tábory, no autor denníkov na viacerých miestach tvrdí, že americké internačné zariadenia boli krutejšie, tak ako boli krutejšie americké bezpečnostné služby od nacistického Gestapa. Dnes predsa už trochu zorientovanejší čitateľ musí prejavíť prinajmenšom prekvapenie nad spomínaným

zrovnávaním. V takomto prípade, ale aj na mnohých iných miestach, by sa pri kritickom vydaní prameňa vyžadoval aspoň stručný vysvetľujúci komentár editorov. Nedočká sa ho. Ba práve naopak: je až zarážajúce, že s takýmto scestnými Čulenovými hodnoteniami sa stotožnil a ďalej ich rozvíjal i jeden z editorov knihy – František Michalovič (slovenský exulant žijúci vo Švajčiarsku), ktorý napísal k nej predhovor. V ňom neobyčajne ostro, používajúc pritom naivné argumenty i nepravdy, slovné zaútočil na americkú vojnovú, povojnovú i súčasnú politiku, obviňujúc ju z nepriateľstva proti Slovákom, ktorých „*akcie mali prevažne sebaobranný charakter*“. F. Michalovič – vedome alebo z nevedomosti (?) – klame, keď píše, že Slovenská republika západným spojencom nikdy nevypovedala vojnu, no oni napriek tomu vierolomne bombardovali slovenské územie. Pravdepodobne vrcholom cynizmu je jeho ďalšie tvrdenie, že „*Hitler pre naše [slovenské – I. K.] emancipačné snahy ukázal viac porozumenia ako tí, čo pred svetom radi pózujú ako „špecialisti“ na demokraciu.*“

Druhý editor knihy František Vnuk napísal úvodný životopisný profil K. Čulena a text denníka vybavil viacerými vysvetľujúcimi poznámkami, ktoré sa týkajú najmä charakteristik v denníku spomínaných domácich i zahraničných osôb, resp. udalostí. Na pár miestach editor upresňuje aj niektoré údaje K. Čulena. Škoda, že takýchto korigujúcich doplnkov nie je viac. Myslím, že samotnej knihe by to prospelo viac, než politické a ideologické hodnotenia spomínaných osobností. Dali by sa akceptovať, ak by tento „kádrujúci“ prístup bol uplatnený všade. F. Vnuk kritické hodnotenia uplatňuje len voči oponentom ľudáckeho režimu („*bezcharakterní kariéristi*“, „*dali sa do služieb komunistického režimu*“ ich „*básnické výrony*“ (o J. Jesenskom) atď.) Pri charakteristike osobností ľudáckeho režimu ostáva len pri suchom výpočte základných faktov – nikde – ani v tých najkrikľavejších prípadoch sa nehovorí o ich kolaborácii s nacistom a o ich zločinoch.

V samotných poznámkach je aj niekoľko nepresností: napr. nesprávne časové zaradenie salzburských slovensko-nemeckých rokovanií

v lete 1940, nepresný rok úmrtia G. Husáka. To sú však maličkosti. Závažnejším nedostatkom je, že z editorských príloh a poznámok sa historik nedozvie pre neho závažnú informáciu: kde sú publikované texty uložené a či sú kompletné, resp. ktoré pasáže sú z nich vynechané. K tejto otázke núti podnadpis knihy, v ktorom sa hovorí, že texty sú „*Z denníkov Konštantína Čulena*“. Nič viac sa čitateľ o denníkoch nedozvie.

Odborný problém anotovanej knihy nie je v jej samotných textoch, ktoré treba rešpektovať, ale v nedostatočnej editorskej práci. Premrhala sa tu príležitosť urobiť z textov autentický dobový prameň s patričným poznávacím prínosom. Napokon, v to veril aj sám Čulen, keď v úvode, resp. v závere svojich zápisov poznamenal: „*Vari po rokoch, ak sa ich dožijem, budem sa na veci dívať inak [...] verím, že napokon bude každý zločin potrestaný.*“

I. K.

SKALOŠ, Martin. *HISTORICKOPRÁVNE ASPEKTY SLOVENSKO-ČESKÝCH VZŤAHOV. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta, 2008.

Problematika slovensko-českých vzťahov sa obzvlášť dostala do centra pozornosti po rozdelení ČSFR. Vzhľadom na odborné zameralie autora práce, monografia má historicko-právny charakter o čom svedčí jej precízna štruktúra v podobe úvodu a štyroch hlavných častí, pričom autor v prvej časti syntetickým spôsobom podal stručný historicko-právny pohľad Slovenska problematiku česko-slovenských vzťahov od najstarších čias, cez vznik spoločného štátu roku 1918 až po pád komunistického režimu roku 1989.

Nosnou kapitolou tejto časti je kapitola pojednávajúca o vzniku a existencii prvej ČSR (s. 35-48), obdobie ktoré je mimoriadne bohaté na faktografický materiál.

Aj napriek obsahovej rozmanitosti danej pramennej základne skúmaného obdobia, autor selektívnym spôsobom toto dôležité obdobie spracoval brilantne. V tejto kapitole je aj celý rad podnetných myšlienok, o ktorých je možné diskutovať, a to na základe už existujúcej najmä „českej“, ale aj „slovenskej“ proveniencie. Z takých diskutabilných otázok možno spomenúť napríklad vznik a konštituovanie revolučného Národného výboru, otázku prijatia a účinnosti recepčného zákona č. 11/1918 Zb. a n. i prijatie Martinskej deklarácie, v ktorej sa hovorí, že „*Slovenský národ je čiastka i rečové i kultúrne historicky jednotného česko-slovenského národa [...]*“ (s. 32).

Zvláštnu pozornosť si zaslúži rozbor jazykovej otázky vyúsťujúci do zdôvodneného kladného hodnotenia tzv. jazykového dualizmu, čiže praxe používania dvoch rovnocenných jazykov v úradnom styku, ktorá existovala počas celého trvania Československa.

Aj ďalšie kapitoly prvej časti sú skvele zdokumentované dobovými materiálmi a analytickými monografickými prácami.

V tretej a štvrtej kapitole prvej časti autor sleduje a na bohatom pramennom materiáli ilustruje snahy predstaviteľov slovenského národa cez existujúce inštitúcie o dosiahnutie rovnoprávnosti s českým národom, predovšetkým snahu o autonómiu Slovenska v rámci ČSR. Práve uzákonenie autonómie Slovenska a udalosti súvisiace s 6. októbrom 1938 sa stali začiatkom konca jednotného československého štátu.

Z textu monografie vyplýva, že udalosti, ktoré nasledovali po Mníchove a následnom vytvorení bábkového slovenského štátu, boli jasným dôkazom, že vznik a existencia medzivojnovnej ČSR budovaná na chybnej ideovej konštrukcii jednotného československého národa, nemohla zabezpečiť jej trvalú existenciu, nakoľko umožňovala aj susediacim štátom podieľať sa značnou mierou na jej likvidácii (s. 49).

Konfrontácia dvoch politických systémov a vznik studenej vojny neobišli ani vzťahy medzi jednotlivými národmi a štátmi, vrátane vzťahov slovensko-českých.

Ťažiskom monografie je druhá časť *Od Česko-Slovenska k Slovenskej republike* (s. 99-198), ktorá začína pripomenutím, že „spoločný štát“ znamenal po roku 1989 niečo iné v slovenskom ako v českom prostredí. Autor si všimol, že na Slovensku mala otázka štátoprávneho usporiadania väčší význam ako v Čechách.

Systematicky usporiadal dnes už aj pre „pamätníka“ neprehľadnú zmes sporov o názov štátu (tzv. pomlčková vojna), rokovani o prerozdelení kompetencií medzi federáciu a republiku, rokovani o podobe federácie, vypätých sporov o tzv. jazykovom zákone etc.

Už tu pripomína začiatky tvorby Ústavy SR. Opisuje nekonečné slovensko-české rokovania, ktoré po neúspechu Milovskej dohody vyústili do straty ochoty ku kompromisom (jeseň 1991), ktorá sa už nikdy plne nevrátila.

Do právno-historického spisu vsunul aj subkapitolu (1.4) o ekonomickej transformácii, čo treba oceniť vzhľadom na význam ekonomickej situácie a jej interpretácie pre slovensko-české vzťahy, ale autor nie je ekonóm, čo sa odrazilo na jeho úvahách.

V druhej kapitole *Zánik česko-slovenskej federácie a vznik samostatných štátov (ČR a SR)* autor vyslovil tézu, že k rozdeleniu prispeli rôzne predstavy českých a slovenských politických elít o štátoprávnom usporiadaní a ich malá trpezlivosť rokovať. To platilo zvlášť pre víťazov parlamentných volieb roku 1992: Hnutie za demokratické Slovensko a Občiansku demokratickú stranu. Uvedený názor je asi správny, ale vyjadruje len „prvoplánové“ príčiny rozdelenia, čoho si je asi autor vedomý vzhľadom na hľadanie hlbších dôvodov v politickej kultúre, ekonomike etc.

Aj keď sprostredkovane, ale výstižne autor uvádza, že „*snahy o udržanie spoločného štátu existovali, avšak odstredivé tendencie boli silnejšie, než jazyková blízkosť, spoločná história a vzájomné sympatie oboch národov*“ (s. 146).

Autor sa zamýšľa, ktorá z metód transformácie mohla napomôcť k záchrane spoločného štátu – „*metóda šokovej terapie, alebo tzv. gradualistický prístup*“ (s. 147).

Následné rokovania medzi víťazmi, ktorí vzišli z parlamentných volieb do najvyšších národných orgánov roku 1992, napokon rozhodli o rozpade ČSFR.

Všetky rokovania v priebehu roku 1992 autor skvele v chronologickom slede postihol nielen ich faktografiu, ale pokúsil sa priniesť i vlastné hodnotenie do riešenia protirečiacich si otázok. Avšak na tomto mieste by sa žiadalo v monografii teoreticky ujasniť termíny, ktoré sa najčastejšie používajú: rozpad, rozchod, rozdelenie, zánik, koniec existencie atď.

Pri opise prípravy ústavného zákona o spôsobe zániku federácie autor nezabudol na epizódu posledného pokusu Miloša Zemana zachovať s podporou HZDS a opozície Československo v podobe únie. Séria zmlúv medzi ČR a SR uzavretá ešte pred zánikom ČSFR predstavuje možno neobvyklý postup, ale prispela k „zamatovosti“ rozchodu.

V slovenskom prostredí je málo známy proces prípravy a prijatia Ústavy SR, ktorému autor monografie venoval samostatnú podkapitolu.

Už samotné zaradenie podkapitoly o ekonomických dôvodoch a dôsledkoch rozdelenia je prínosom. Jej základná myšlienka by mohla znieť: „*Nebolo to zadarmo, ale ustálo sa to.*“

Prínosnou je tiež tretia časť monografie (s. 199-236), pojednávajúca o medzinárodnoprávných aspektoch rozpadu Československa. Autor postupne opisuje a miestami analyzuje hlavné časti problematiky štátneho nástupníctva po rozdelení ČSFR (do zmlúv, ku hnutel'nému a nehnuteľnému majetku, ku štátnym archívom, štátnemu dlhu etc.). Využíva príslušné medzinárodné zmluvy, analyzuje zmluvy medzi ČR a SR a dospieva ku vlastným názorom. Zvláštnu pozornosť si zaslúži jeho opis opätovného prijatia SR do Rady Európy, kde upozorňuje na zvláštnu kombináciu snahy RE, aby boli oba nástupnícke štáty kontinuálne viazané Dohovorom o ochrane ľudských práv a základných slobôd, ale aby zároveň museli opätovne prejsť „prijímacím konaním“. Naznačený postup je vysvetliteľný aj možnou nedôverou RE k zachovávaní ľudských práv v niektorom z nástupníckych štátov.

Štvrtú časť monografie (s. 237-264) autor venoval obdobiu pätnástich rokov existencie samostatnej Slovenskej republiky, pričom v jednotlivých jej kapitolách sa zamerával na formovanie novej štátnej organizácie, problémy vnútornej politiky, novelizácie Ústavy SR, zmeny v ekonomike ČR a SR v rokoch 1993 – 2001 a v piatej kapitole rieši aj otázku, či existuje súvislosť medzi rozdelením Československa a vstupom nástupníckych štátov Českej republiky a Slovenskej republiky do EÚ, ako aj členstvom a postavením SR a ČR v EÚ a NATO.

Monografická práca Martina Skaloša je mimoriadne potrebná, a to nielen pre poslucháčov právnických fakúlt. Už samotná monografia je obohatením a prínosom slovenského vkladu do hlbšieho poznania osudových chvíľ existencie a zániku spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Pavel Macko

DEJINY VEDY A TECHNIKY

ŠIMON, František. *HISTORIA MEDICINAE ANTIQUAE. Príspevky k dejinám antickej medicíny*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2009, 132 s.

Pred tromi rokmi vydaná *Bibliografia gréckych a latinských štúdií v Slovenskej republike za roky 1993 – 2005* vykazuje v podkapitole venovanej lekárstvu niečo málo vyše dvadsať položiek, pričom takmer všetky sú späté s autorom tejto publikácie. Z nich vyplýva, že František Šimon je naším najlepším odborníkom na danú problematiku. Tomuto záveru zodpovedá aj práve vydaná monografia, ktorá v rámci komplexu vied o antickom staroveku predstavuje prvý pokus o komplexnejší pohľad na situáciu lekárskeho umenia, resp. vedy v starovekom Grécku a Ríme. V šiestich kapitolách knihy sa autor zaoberá jednak všeobecnými otázkami antickej medicíny, jednak rozličnými

javmi, ktoré súvisia s ľudským zdravím a jeho ochranou.

Prvá kapitola *Stručné dejiny antickej medicíny* (s. 7-30) je síce najrozsiahlejšia, ale má povahu náčrtu, čo napokon zodpovedá poslaniu úvodného výkladu. V Šimonovom expoze defilujú osobnosti dejín gréckeho lekárstva od správ v homérskych eposoch cez Hippokrata, pohippokratovské školy (alexandrijské, kojská, knidská, pergamská) a smery (dogmatický, empirický), ďalej cez rímsku medicínu a Galéna až po neskorooantické lekárstvo. Autor sa v tejto kapitole dotkol aj spoločenskej prestíže lekárskeho povolania, ktorého vykonávatelia počas celej antiky nemali štandardné inštitucionálne zázemie. Takéto zázemie mala naproti tomu chrámová medicína, ktorá sa pestovala v tzv. asklepieách a vyznačovala sa síce iracionálnymi, no neraz úspešnými liečebnými postupmi. Šimonov výklad o nej je azda až príliš stručný, no zodpovedá jeho hlavnému zameraniu na profánne lekárstvo.

Druhá kapitola *K vzťahu filozofie a medicíny u Platóna* (s. 31-44) najprv predkladá a vykladá Platónove výroky týkajúce sa lekárstva, potom pertraktuje špeciálne otázky, napr. Sokratovo pôrodnické umenie a jeho obetný dar Asklépiovi. Odborne a eticky determinovaný *Antický ideál lekára* (s. 45-57) sa preberá v podkapitolách o názoroch hippokratovcov, Celsa a Galéna. Kapitulu uzatvára úvaha o tom, aký inšpiratívny ostáva tento ideál dnes.

Štvrtou kapitolou *Dva pohľady na antickej dietetiku* (s. 58-64) sa začína výklad o špecificky lekárskejších otázkach: autor ukazuje pohľad na životosprávu u najvýznamnejšieho rímskeho autora Celsa a zaoberá sa miestom mäsa v antickej dietetike, pričom menuje známejších vegetariánov a vtedajšie dôvody pre vegetariánstvo. Rozsahom najväčšia je piata kapitola *Chorobné javy a choroby v antickej literatúre* (s. 65-104), ktorá sa zaoberá čkaním, tzv. morom podľa Thukydidovho opisu, astmou, krivými nohami. Najobširnejšie a napokon aj najzaujímavejšie je defilé pokusov o diagnostikovanie nákazy z roku 430 pred n. l., ktorú literárne zachytil historik Thukydides. Dlhý a stále narastajúci

rad identifikácii Šimon ako skepse naklonený klasický filológ nerozšíril o vlastnú hypotézu.

Záverčná kapitola *Simulovanie v antickej literatúre* (s. 105-115) sa zaoberá otázkou osobitného, no nezriedkavého typu klamstva, ktoré zachytili antickí filozofi, historici, rečníci, právnici, románopisci a básnici; výklad uzatvára názormi medicínskej literatúry (menovite Galéna) a schopnosťou vtedajších lekárov simulantov odhaliť.

Bibliografia (s. 116-130) imponuje svojím bohatstvom pramennej – vrátane prekladovej – i sekundárnej literatúry. Má vyše 450 položiek, z toho iba 3 sú internetové stránky; asi 10 % literatúry sa vzťahuje na problematiku moru v Aténach. Popri gréčtine a latinčine dominujú v zozname anglické a nemecké texty. Nesporne ide o veľmi cenný súbor, dôležitý pre všetkých záujemcov o problematiku, aj keď by sme si vedeli predstaviť kde-tu väčšiu precíznosť pri jeho publikovaní. Napr. Apuleiovo Zlatého somára nepreložil J. Špaňár, ale V. Bunčáková. Neúplná je aj položka Horatius: Satiry; jednak správny titul znie *O umení básnickom. Satiry a Listy*, jednak treba k menu I. Šafára pridať zoznam ďalších prekladateľov, konkrétne J. Špaňára, E. Feldeka, Š. Moravčíka a D. Heviera, ktorí po Šafárovej predčasnej smrti (1981) doplnili rozpracované dielo. Nevedno, prečo taká výborná bibliografia neregistruje Mihálikove preklady Juvenálových satír a Gajdošovej preklad Erazmovej Chvály bláznivosti. Na druhej strane je pochopiteľné, že najnovší slovenský preklad celých Plutarchových životopisov, ktorý vyšiel až začiatkom roku 2009, zostavovateľ jednoducho nestihol zaregistrovať.

V bibliografickom zozname i v poznámkovom aparáte, ktorý je umiestnený ústretovo voči čitateľovi, t. j. pod čiarou, autor prijal latinizovanú podobu gréckych mien v súlade s edičnou praxou, kým v texte – celkom správne – používa znenie bližšie pôvodine, napr. Platón, Hérondas, Galénos. Že to však s menami vôbec nie je také jednoduché, ukazuje až trojaká podoba mena tej istej osoby – Goré, Goraeus, Gorraeus (s. 100 n.).

Šimonov text je zaujímavým čítaním aj preto, že autor inklinuje k bezprostrednému

podaniu blízkeho vysokoškolskej prednáške. Preto jeho štýl vyznieva dosť uvoľnene. To by mu však nemalo brániť dôslednejšie dbať na jazykovú normu a najmä na interpunkciu. Text potom zákonite nesie pečať rýchleho dokončovania, hoci v skutočnosti vznikol – ako ukazuje zoznam autorových štúdií na s. 129-130 – takmer pätnásť rokov. Táto prvá monografia svojho druhu na Slovensku si však aj v tejto podobe určite a právom nájde vďačných čitateľov najmä medzi historikmi, klasickými filológmi, kulturológmi a lekármi, ako aj medzi študentmi týchto disciplín.

Daniel Škoviera

ŠPELDA, Daniel. *ASTRONOMIE VE STŘE-DOVĚKU*. Ostrava : Montanex, 2008, 254 s.

Anotovaná kniha *Astronomie ve středověku* voľne nadväzuje na autorovu staršiu monografiu *Astronomie v antice* (anotovaná v HČ 2009, č. 4, str. 755) a je druhou z troch plánovaných kníh, ktoré si dali za cieľ podať vývoj astronómie od antických čias až po renesanciu. Táto časť série sleduje obdobie začínajúce neskorou antikou a končiacie 14. storočím a sústreďuje sa na filozofické, náboženské a kultúrne aspekty teoretického záujmu o nebeské javy. Výklad textu je rozvrhnutý tak, aby čo najvyrovnanejšie priblížil prijímanie a hodnotenie astronómie v jednotlivých obdobiach stredoveku. Autor pri koncipovaní diela opäť siahol po primárnych prameňoch alebo edíciách prameňov. V bohatom zozname sekundárnej literatúry nájdeme odkazy na množstvo často citovaných a odporúčaných kníh k danej problematike.

Kniha obsahuje šesť kapitol, ktoré majú tri podkapitoly niekedy členené na menšie časti, ak si to daná problematika vyžaduje. V predhovore sa rozoberajú okrem stručného popisu publikácie a jej zámeru aj prístupy ku skúmaniu stredovekej vedy v historiografii vedy v minulosti a dnes. Autor kritizuje postoj pozitivistických historikov a prikláňa sa k názorom nových

bádateľov (D. C. Lindberg, E. Grant, G. Saliba a pod.), ktorých práce poznamenali spôsob výkladu textu v tomto diele. V úvode popisuje základné poznatky najmä zo sférickej astronómie nevyhnutné pre pochopenie textu. Sú podané z geocentrického hľadiska, čiže tak, ako boli vnímané v skúmanom období, navyše z perspektívy pozorovateľa na severnej pologuli.

Prvá kapitola sleduje postoje cirkevných otcov k astronómii. Rozoberá sa v nej tvar sveta a tvar Zeme z pohľadu Kosmasa Indikopleusta, Lactantia, Augustína a pod. Ďalšie podkapitoly sa venujú odmietavému postoju k astronómii (skúmanie nebeských javov je považované za zbytočné a nevhodné), na druhej strane však i jej užitočnosti pre kresťanského človeka (pomoc pri výpočte dátumu Veľkej noci, priblíženie sa k Bohu prostredníctvom skúmania prírody).

Druhá kapitola s názvom *Astronomie v raném středověku* podáva výklad o súbore znalostí potrebnom na výpočet dátumu Veľkej noci, tzv. Kompute. Opisujú sa jeho základné kategórie, dejiny a spomínajú sa aj niektoré komputistické traktáty, najmä od Hrabana Maura a Bedu Ctihodného.

V ďalšej podkapitole sa dočítame o ranostredovekých encyklopédiách, ich tvorcoch a postavení, aké astronómia zastávala nielen v týchto základných príručkách siedmich slobodných umení, ale tiež v ranostredovekej vzdelanosti. Kapitola končí výkladom o jednotlivých vesmírnych telesách z pohľadu súdobých učencov.

Ďalšie dve kapitoly sa venujú vývoju astronómie v arabskom svete. Prvá z nich najskôr rekapituluje a zhŕňa niektoré poznatky starogréckej astronómie, najmä Ptolemaiovskej astronómie a kozmológie, z ktorej arabská astronómia postupne vyrástla. Počiatkom arabskej astronómie dominujú preklady diel z gréčtiny, ale aj z iných jazykov. Arabi začali tieto poznatky prakticky využívať. Praktickým využívaním astronómie i bližším pohľadom na práce raných arabských astronómov al-Fargáního a al-Battáního sa kapitola uzatvára. Druhá z kapitol o arabskej astronómii sa venuje jej teoretickej stránke. Rozoberajú sa tu kritické poznámky a opravy Ptolemaiovskej astronó-

mie, názory matematika a filozofa al-Hajtama, filozofická revolta v Andalúzii v 12. storočí a názory hlavných protagonistov Andalúskej školy Ibn Rušda a al-Bitrúdzího.

V poslednej časti tejto kapitoly dostáva priestor Marágska škola, najmä názory at-Túsího a aš-Šátira, ktoré sčasti ovplyvnili aj jedného z najvýznamnejších astronómov renesancie Mikuláša Kopernika. V krátkosti sa autor zmieňuje ešte o Ulugbegovi a vývoji astronómie v arabskom svete v období po 14. storočí.

Piata kapitola nás privádza územne i časovo späť. Ocitneme sa znovu v latinskej Európe v druhej polovici 10. storočia, v čase pôsobenia Gerberta z Aurillacu. Tomuto latinskému učencovi sa ešte donedávna pripisovalo autorstvo spisu *De utilitatibus astrolabii*. Avšak dnes je už známe, že tento spis nenapísal. Astrolábu, Gerbertovi a ďalším spisom opisujúcim nielen samotný prístroj, ale aj jeho používanie je venovaná prvá časť piatej kapitoly. V druhej časti sa autor zaoberá motiváciou a dôsledkami prekladania vedeckých diel do latinčiny. Ide nielen o preklady antických vedeckých diel, najskôr z arabčiny, neskôr aj z jazyka originálu – gréčtiny, ale aj arabských originálov. Posledná časť venuje pozornosť výuke astronómie na univerzitách a niektorým populárnym učebniciam, ako napr. Sacroboscovmu traktátu *De sphaera* alebo *Alfonzínskym tabuľkám*.

Stredovekej scholastickej kozmológii je venovaná celá posledná kapitola, v ktorej je rozobratých len niekoľko vybraných tém, aby sa priblížil spôsob, akým scholastika prijímala astronomické poznatky a ako vykladala nebeské javy. Hovorí sa v nej o postavení astronómie v systéme scholastickej vzdelanosti, rozoberajú sa otázky súvisiace s počtom, poradím a zložením nebeských sfér a postavením Zeme v kozme.

Publikácia je doplnená zoznamom skratiek, zoznamom primárnej a sekundárnej literatúry a menným registrom.

Stanislav Šišulák

DRUGA, Ladislav. *DEJINY ASTRONÓMIE A SLOVENSKO*. Hurbanovo : Slovenská ústredná hviezdáreň, 2006, 444 s.

Kniha Ladislava Drugu *Dejiny astronómie a Slovensko* je výsledkom projektu Slovenskej ústrednej hviezdárne s názvom *Dejiny slovenskej astronómie* podporeného aj Ministerstvom kultúry SR. Jej dokončeniu predchádzal niekoľkoročný výskum v knižniciach, archívoch, múzeách a rôznych inštitúciách na Slovensku a v zahraničí. Publikácia nadväzuje na starší autorov titul *Úvod do dejín astronómie* vydaný roku 1995 v súčasnosti na trhu už nedostupný. Ak sa pozrieme na bibliografiu dejín slovenskej astronómie, zistíme, že okrem dvoch spomínaných titulov v slovenčine doteraz nevyšlo nič vo forme podobnej syntézy. Väčšina materiálu je roztratená po rôznych časopisoch a zborníkoch. Synteticky spracované dejiny svetovej astronómie ako samostatný titul nevyšli vôbec. Kniha teda zaplní jednu z medzier v slovenskej historickej a astronomickej spisbe.

L. Druga rozdelil anotovanú knihu na dve hlavné časti celkovo s deviatimi kapitolami. Materiál zo staršej publikácie doplnil a rozšíril. Samotný text sprevádza množstvo farebných ilustrácií, tabuliek a máp spolu s margináliami, v ktorých sú rôzne doplnky – úryvky diel, krátke biografie alebo portréty významných astronómov, titulné strany významných prác z oblasti astronómie a pod. Týmto spôsobom sa vhodne doplní mozaika celkového pohľadu na dejiny astronómie a stáva sa živšou.

Prvá časť nazvaná *Historický náčrt* podáva v I. kapitole prehľad vývoja astronomických obrazov sveta od úsvitu civilizácií až po dnešok. V knihe sa neuvádzajú poznatky mezoamerických a orientálnych kultúr, ktoré boli vo svojej dobe astronomicky vyspelé; hlavná línia začína u priamych predchodcov súčasnej svetovej astronómie (Egypt a kultúry v oblasti Mezopotámie). Väčší priestor dostávajú starovekí Gréci, ktorí skonštruovali viacero teórií usporiadania sveta, no zvíťazil z nich práve aristotelovský geocentrický názor. Cez krátke

arabské intermezzo sa línia posúva smerom do Európy, kde sa model sveta pretvára na heliocentrický a prichádza až ku Newtonovi a základom nebeskej mechaniky. Vývoj astronómie v neskoršom období (18. – 20. storočie) je podaný vo veľmi skrátenej podobe.

Kľúčovou kapitolou celej knihy je II. kapitola. Autor v nej sleduje vývoj astronómie na našom území. Ako prvé sa spomínajú archeoastronomické pamiatky (tzv. rondely). Niekoľko strán textu je venovaných astronómii v stredoveku, najmä Academii Istropolitana. Obdobie do polovice 19. storočia je zastúpené najmä biografiami významných osobností – polyhistorov, prírodovedcov, kalendáristov, ale už aj profesionálnych astronómov – viacerých z prostredia jezuitského rádu, medzi ktorými má najvýznamnejšie miesto (t. j. najväčší počet strán) Maximilián Hell. Nezastupiteľnú úlohu vo vývoji astronómie na Slovensku majú jezuitské univerzity v Trnave a Košiciach, z ktorých trnavská mala aj observatórium. V časti zameranej na obdobie od polovice 19. storočia až do súčasnosti sa venuje pozornosť Bratislavskému spolku prírodovedcov, popularizátorom astronómie, observatóriu v Hurbanove, Astronomickému ústavu SAV so svojimi zariadeniami a astronómii na vysokých školách. Svoje miesto si tu našli aj biografie M. R. Štefánika a troch kozmonautov spojených nejakým spôsobom so Slovenskom. Kapitola končí prehľadom amatérskej astronómie, zväzov, nadácií a spoločností spojených s astronómiou.

Druhá časť knihy nazvaná *Z databanky dejín astronómie* sa skladá zo siedmich kapitol (III. – IX.). Tretia kapitola obsahuje niekoľko historických záznamov o pozorovaniach nebeských úkazov spojených s astronómiou na území Slovenska vyťahnutých z rôznych kroník, kalendárov a denníkov. Vo štvrtjej kapitole sa vysvetľujú základné pojmy astronomickej historiografie. V ďalších kapitolách nájdeme zoznam významných astronómov z celého sveta a niekoľko poznatkov o súčasnej astronómii, jej výskume a technike. Publikácia je doplnená výberom odbornej literatúry ako k všeobecným časťam, tak ku kapitole o dejinách astronómie

na Slovensku. Nechýbajú ani tabuľky planétok spojených so Slovenskom, zoznamy absolventov štúdia astronómie na vysokých školách a pomaturitného štúdia astronómie; zachovaných slnečných hodín na Slovensku a iných. Poslednú kapitolu tvorí menný a vecný register spolu s resumé v anglickom, maďarskom a nemeckom jazyku.

Stanislav Šišulák

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

KÓNYA, Peter (Ed.). *ACTA COLLEGII EVANGELICI PREŠOVIENSIS X - „NEZAMENITELNÉ JE DEDIČSTVO OTCOV...“ (Štúdie k dejinám a súčasnosti protestantizmu v strednej Európe k osemdesiatym narodeninám biskupa Jána Midriaka)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2009, 438 s.

Desiaty zväzok edície *Acta Collegii Evangelici Prešovensis* vychádza po niekoľkoročnej prestávke, spôsobenej viacerými vonkajšími, či vnútornými činiteľmi. Tento zborník sa zaoberá dejinami a súčasnosťou protestantizmu, ktorý vznikol pred viac ako polstoročím a stal sa súčasťou dejín celej Európy. Aj v súčasnosti si pripomínáme a pripomenieme viaceré kľúčové udalosti dejín protestantizmu nielen v Európe, ale aj na Slovensku.

Zároveň je tento zborník venovaný osemdesiatym narodeninám biskupa Východného dištriktu ECAV, v.v. Jána Midriaka, ktorý stál na čele Východného dištriktu v rokoch 1994 až 2000, počas ktorých sa zaslúžil o mnohé činnosti spojené s rozvojom evanjelickej cirkvi na Slovensku.

Zborník obsahuje 36 štúdií rozdelených do štyroch hlavných kapitol, ktoré sú vymedzené tematicky. Niektoré z nich odznegli vo forme

referátov na medzinárodnej vedeckej konferencii *Protestantizmus v dejinách a jeho poslanie v novom miléniu v stredo európskom priestore* (na pôde Biskupského úradu ECAV na Slovensku). Ďalšie boli určené pre nové číslo ročenky Prešovského evanjelického kolégia *Miscellanea*, ktorá však nevyšla. Ich autormi sú nielen domáci, ale i zahraniční autori.

Prvá kapitola s názvom *Päť storočí protestantskej teológie* obsahuje osem štúdií, venujúcich sa problematike protestantskej teológie a jej teologickým otázkam. Autori sa vo svojich štúdiách zaoberajú otázkou všeobecného kňazstva veriacich, teologickým vzdelávaním, Lutherovým učením, cirkevnými ústavami, či otázkou Confessio Pentapolitana, teda otázkou vyznania piatich východoslovenských kráľovských miest.

Už názov druhej kapitoly *Dejiny protestantizmu a protestantizmus v dejinách* nás informuje o zameraní tejto kapitoly. Rozsahom je táto časť zborníka najobsiahlejšia, zahŕňa až 18 štúdií, v ktorých sú prezentované jednotlivé udalosti zo 16. – 20. storočia, týkajúce sa hlavne dejín protestantizmu v Uhorsku a na Slovensku. Jednotlivé štúdie sa zaoberajú procesom konfesionalizácie a formovaním evanjelických zborov a.v. na východnom Slovensku, náboženskou otázkou v 16. a 17. storočí, stavovským odbojom a následnými protihabsburskými povstaniami. Niektoré zo štúdií nám podávajú obraz o náboženskej politike v habsburskej monarchii v 18. storočí, o postavení kalvinizmu v Uhorsku, či o pôsobení predstaviteľov protestantov v slobodomurárskych lóžach Uhorska. Svoje miesto tu majú vymedzené aj štúdie zaoberajúce sa postavením protestantských cirkví na Slovensku po roku 1945, či politikou komunistického režimu voči evanjelickej cirkvi a.v. v druhej polovici 20. storočia.

Tretia kapitola *Z minulosti protestantského školstva* je zameraná na vývoj evanjelického školstva na východnom Slovensku a hlavne na vývoj a rozvoj evanjelického kolégia v Prešove, ktoré sa stalo centrom evanjelického školstva na východnom Slovensku. Táto časť obsahuje šesť štúdií, ktoré sa venujú školským zákonom prvej polovice 19. storočia, študentskému životu na

prešovskom evanjelickom kolegiálnom gymnáziu v druhej polovici 19. storočia, no zároveň aj postaveniu evanjelického školstva v prvej polovici 20. storočia, či prínosu evanjelických učiteľov v Prešove pri budovaní slovenského školstva.

Posledná z kapitol, v poradí štvrtá a zároveň najmenej obsiahla (zahŕňa štyri štúdie) s názvom *Protestantizmus a literatúra, filozofia a etika* je venovaná prínosu protestantizmu v týchto vedných odboroch. Jednotlivé štúdie

pojednávajú hlavne o predstaviteľoch literárneho romantizmu a ich prínose do slovenskej literárnej vedy, je tu predstavená protestantská náboženská filozofia, protestantské teologické myslenie a vzťah protestantizmu a nemeckej filozofie v 19. storočí.

Monika Bizoňová

KRONIKA

XXIII. MEDZINÁRODNÝ KONGRES Z DEJÍN VIED A TECHNIKY

V dňoch 27. júla – 2. augusta 2009 sa uskutočnil na pôde budapeštianskej Univerzity technických a ekonomických vied tradičný už v poradí 23. Medzinárodný kongres z dejín vied a techniky ICHST (*International Congress of History of Science and Technology*). Podujatie organizuje IUHPS/DHST (International Union of History and Philosophy of Science / Division of History of Science and Technology) od roku 1927 na rozličných miestach po celom svete. Gesciu nad kongresom prevzalo vedenie IUHPS/DHST prezident Roland Numbers (USA), viceprezidenti Liu Dun (Čína) a Fabio Belvilacqua (Taliansko), generálny sekretár Efthymios Nicolaidis (Grécko) a tajomník Ekmeleddin Ihsanoglu (Turecko).

Kongres sa organizuje v štvorročných intervaloch. Po Mexico city (2001) a Pekingu (2005) štafetu prebrala roku 2009 Budapešť. Lokálnymi organizátormi boli Hungarian Museum for Technology and Transport, Budapest; Eötvös Loránd University of Sciences a Budapest University of Technology and Economics, v ktorej areáli sa celý kongres uskutočnil, vrátane otváracieho a záverečného ceremoniálu. Predsedníčkou kongresu zo strany organizátorov bola Éva Vámos, jej zástupca Gusztáv Hencsey. Aj keď podujatie malo svoju oficiálnu tému *Ideas and Instruments in Social Context* organizátori akceptovali všetky príspevky dotýkajúce sa dejín vied a techniky. Kongres je známy aj z minulosti značnou divergentnosťou tém. Celé podujatie sa nieslo v znamení 400-tého výročia narodenia Galilea Galileiho a 200-ročného narodenia Charlesa Darwina.

Prvý deň sa niesol v znamení registrácie účastníkov. Budapeštiansky kongres sa vyznačoval oproti predchádzajúcim kongresom najväčším počtom prihlásených. Bolo ich vyše 1 500. Aktívne vystúpilo okolo 1 300 účastníkov. Niektorí na poslednú chvíľu účasť odriekli, takže sa vo viacerých sekciách muselo improvizovať. Celé podujatie počas siedmich dní navštívilo 3 500 účastníkov. Tradične najsilnejšie zastúpenie, spomedzi 60 krajín sveta, mali Čína, Rusko, USA a európske krajiny. Na kongres pricestovali i odborníci z Nepálu, Kene, Tanzánie, Arménska, Iránu, Azerbajdžanu, Južnej Kórey, Beninu, Kolumbie a z iných krajín. Spektrum tém bolo veľmi široké. Rokovalo sa v 79 sekciách. Najväčšie zastúpenie mali sekcie venujúce sa moderným dejinám vedy a techniky, silné zastúpenie mala renesančná veda, ako aj pre našinca nie veľmi známe dejiny vedy a techniky islamského a orientálneho sveta v stredoveku. Sekcie boli rozdelené tematicky a časovo. Usporiadatelia sa snažili, aby sa z časového hľadiska neprekrývali príbuzné témy, aby si prednášatelia mohli vypočuť kolegov venujúcich sa podobnej tematike. Prednášky prebiehali v štyroch paralelných sekciách vždy od 9:00 do 19:30. Aby sa účastníci mohli lepšie orientovať, organizátori vydali už pred začiatkom kongresu na 750 stranách kompletný zoznam účastníkov a abstrakty príspevkov všetkých referátov.

Slovensko na kongrese zastupovali šiesti účastníci. Historický ústav SAV zastupoval Miroslav T. Morovics, ktorý v sekcii *Mathematics in the Austrian-Hungarian Empire* predniesol príspevok na tému *The Mathematics and its Professors at the Mining (and Forestry) Academy in Schemnitz*, Ľudovít Hallon a Miroslav Sabol predniesli spoločný príspevok s názvom *The International Context of the Technological Changes of the Slovak Power Engineering Base in the First Half of the 20th Century* v sekcii *Engineering in the Contemporary Period (1800 –)*. V sekcii *Contributions to Analysis of Life and Work of any Hungarian Scientists from Former Austro-Hungarian Monarchy* vystúpil so svojim príspevkom *Principles of Physical Theorie – Past and Present* Juraj Šebesta z Matematicko-fyzikálnej fakulty UK. Marta Pémová z Matematicko-fyzikálnej fakulty UK v sekcii *Mathematics in the Austrian-Hungarian Empire* vystúpila s príspev-

kom Karel Pelz an *Outsanding Geometer of the 19th Century*. Posledným aktívným účastníkom kongresu zo Slovenska bol Myungshin Kim z Filozofickej fakulty UK, v sekcii *Art and Science in a Split Culture – A General Outlook and a Case Study: Breaking Leonardo's Vitruvian Code and the Golden Section with Less Gold* predniesol príspevok na tému *A Literary Figuration of Alchemy, Novelist Park, Sang-Ryoongs a Study of Death*.

Organizátori pripravili pre účastníkov bohatý kultúrny a spoločenský program. Od návštev rôznych múzeí a historických pamiatok Budapešti a okolia, až po spoločnú plavbu loďou po Dunaji. Celé podujatie sa ukončilo slávnostným stretnutím účastníkov v reprezentačných priestoroch budapeštianskej Univerzity technických a ekonomických vied vo večerných hodinách 2. augusta 2009. Počas kongresu zasadalo aj generálne zhromaždenie IUHPS/DHST, ktoré rozhodlo, že nasledujúci kongres sa bude konať v anglickom Manchestri roku 2013.

Miroslav Sabol

XVI. MEDZINÁRODNÝ SEMINÁR Z DEJÍN FYZIKY – MESDEF 2009

V dňoch 3. – 5. septembra 2009 sa uskutočnil v priestoroch Etnografického múzea v Martine v poradí už 16. ročník medzinárodného seminára venovaného dejinám fyziky a jej príbuzným disciplinám. Hlavnými organizátormi podujatia boli Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV a Slovenská fyzikálna spoločnosť pri SAV a spoluorganizátormi Oddelenie dejín vied a techniky Historického ústavu (HÚ) SAV, Jednota slovenských matematikov a fyzikov i Slovenské národné múzeum v Martine.

V priebehu troch dní odznelo 16 príspevkov od účastníkov zo Slovenskej i z Českej republiky. Po privítaní účastníkov a príhovore Miroslava Morovicsa, hlavného organizátora podujatia, dostal slovo Ľubomír Sodomka z Technickej univerzity v Liberci, ktorý predniesol príspevok venujúci sa histórii fyzikálnych jednotiek. Po prestávke a prehliadke expozícií v múzeu pokračoval program témou zo slovenských dejín. Elena Ferencová z Lekárskej fakulty UK priblížila zúčastneným život uhorského lekára, bádateľa a polyhistora 18. storočia Jána Adama Raymanna. S lekárstvom bol spojený aj ďalší príspevok českého historika fyziky, Rudolfa Kolomého o kúpeľoch v Jáchymove, ktoré sa preslávili tým, že sa stali prvými radónovými kúpeľmi na svete. Ingrid Hympánová z Fakulty matematiky, fyziky a informatiky UK zamerala svoju pozornosť na arabských učencov významných v dejinách fyzikálnych vied. Záver prvého dňa patril príspevku Josefa Hubeňáka z Univerzity Hradec Králové *Štúdium výbojov a rozvoj fyziky*, počas ktorého autor svoju prednášku doplnil atraktívnymi demonštráciami jednotlivých výbojov pomocou fyzikálnej aparatúry.

Druhý deň otvoril kozmologicko-astronomickú časť Ján Nikel z Univerzity Mateja Bela s filozoficko-kozmozologickým príspevkom *Obraz sveta a jazyk. Projekcia kopernikánskeho obratu v Galileiho fyzikalizácii obrazu sveta*. Vladimír Štefl z Masarykovej univerzity v Brne, rozobral postupne vývoj udalostí súvisiacich s objavom Hubbleovho zákona. Blok uzavrela odborná pracovníčka Slovenského technického múzea Jana Mešterová, ktorá prítomných oboznámila s históriou výskumu kozmického žiarenia na Slovensku.

V druhom bloku vystúpil Miroslav Morovics, ktorý si za predmet svojho záujmu zvolil príručku fyziky Pavla Michalka z roku 1819 a v nej rozobral problematiku elektriny a magnetizmu. O životnej púti Jozefa Murgaša nielen na Slovensku, ale i v cudzine referovala Soňa Šváčková zo Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. Miroslav Sabol z HÚ SAV predniesol príspevok *Vyučovanie elektrotechniky na vysokých školách na území Čiech, Moravy a Slovenska do roku*

1945. Margita Hubeňáková priblížila dejiny fyziky prostredníctvom seminárnych prác svojich študentov na Gymnáziu J. K. Tyla v Hradci Králové. V závere druhého dňa sa uskutočnila exkurzia do Múzea slovenskej dediny.

Na začiatku tretieho rokovacieho dňa odznel príspevok o dejinách biometeorológie, ktorý predniesla prvá z dvojice autoriek Zlata Čabajová – Viera Horecká. Po nej nasledovala krátka gratulácia účastníčke seminára Jane Mešterovej k jej životnému jubileu. Ako ďalší vystúpil pracovník Českého hydrometeorologického ústavu – pobočky Brno, Karel Krška s prezentáciou knihy *Historie a současnost hydrometeorologické služby na jižní Moravě*, ktorú napísal spolu s Václavom Vlasákom. Problematike reformy juliánskeho kalendára i všetkých jej pokusov pred rokom 1582 sa vo svojom príspevku zaoberal Stanislav Šišulák z HÚ SAV. Miroslav Morovics v svojom ďalšom príspevku priblížil záujem o matematické a prírodovedné disciplíny na pôde Matice slovenskej v 19. storočí. Ako posledný vystúpil Karol Hollý (HÚ SAV), ktorý sa zaoberal postavením prírodných vied v diskusiách o charaktere Muzeálnej slovenskej spoločnosti.

Zo seminára každoročne vychádza zborník, ktorý býva prezentovaný na ďalšom ročníku spoločného podujatia slovenských a českých historikov fyziky.

Stanislav Šišulák

KONFERENCIA MILOSRDENSTVÍ VE STŘEDOVĚKÝCH MĚSTECH

Mestá, milosrdenstvo a ľudia stredoveku boli centrom pozornosti jednoduchovej konferencie, ktorá sa konala v Prahe v Clam-Gallasovom paláci 6. novembra 2009 pod názvom *Milosrdenství ve středověkých městech*. Archív hlavného mesta Prahy, hlavný organizátor, sa dlhodobo aktívne zameriava na výskum problematiky miest. Išlo v poradí o tretiu z menších konferencií, resp. kolokvií, ktoré archív organizuje popri 28. ročníkoch už tradičných októbrových konferencií. Podujatie o stredovekom milosrdenstve v mestskom prostredí archív usporiadal v spolupráci s Katedrou pomocných vied historických a archívneho štúdia Filozofickej fakulty Karlovej Univerzity. Konferencie sa zúčastnili českí, poľskí a slovenskí historici.

Po úvodnom slove odznel prvý príspevok s názvom *Milosrdenství v pozdně středověké a raně novověké společnosti*, ktorý mal charakter uvedenia do témy konferencie. Jeho autor Tomáš Malý (Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova Univerzita, Brno) priblížil na pozadí diel, ktoré sa venovali *artes morandi* a *artes vivendi*, chápanie milosrdných skutkov v súdobej spoločnosti. Podľa týchto diel boli dobročinné skutky zárukou spásy po smrti. Príspevok s obrazovou prezentáciou sa dotkol aj ikonografie milosrdných činov, rovnako aj silného prepojenia skutkov s duchovným životom ľudí a túžbou po spásu, keď sa napríklad almužna chápala ako pomoc dušiam v očistci. T. Malý sa priklonil k záveru, že v skúmanom období milosrdenstvo chápali dvojznačne: na jednej strane ako cnosť a na druhej ako záloh budúcej odmeny, ktorá vedie k spásu. Na tento referát nadviazala Kateřina Jiřová (Archív hlavného mesta Prahy, Praha) s referátom *Milosrdenství v českých středověkých městech*. Vo všeobecnejšom úvode definovala z hľadiska doterajších výskumov pojmy dobročinnosti a chudoby v dobovom kontexte. Svoje vystúpenie sústredila na početné detailné príklady z českých miest, ktorými priblížila podmienky života chudobných, starostlivosť o nich, ich evidenciu a pod. Prostredníctvom charitatívnych odkazov v testamentoch z Nového Mesta pražského sledovala a komparovala najmä poznatky o prejavoch milosrdenstva v Prahe. Pomoc pre mestskú chudobu sa tu odohrávala na lokálnej úrovni pri farských kostoloch. Výskumy testamentov potvrdzujú dvojaký rozmer dobročinných skutkov, keď ich darca chápal aj

ako spôsob získania osobnej prestíže. Po prestávke dostal slovo Martin Nodl (Centrum medievistických štúdií, Praha) s príspevkom *Úskali středověkého milosrdenství*. Ako napovedá už názov, zámerom relátora bolo zamýšľať sa nad milosrdenstvom z rôznych uhlov, kedy by vyšli na povrch zložito interpretovateľné skutočnosti či nezrovnalosti. Z prvotného zámeru sa vykrystalizoval referát o milosrdenstve z pohľadu Tomáša Štítného a Jednoty bratskej, čím M. Nodl priblížil chápanie milosrdenstva u dvoch špecifických skupín v kontraste s väčšinou spoločnosťou skúmanej doby. Doplnil tým obraz milosrdenstva na prelome stredoveku a novoveku, ktorému sa venovali ostatné príspevky. Tomáš Štítný považoval za prvoradý objekt milosrdenstva deti a rodinu a na poslednom mieste cirkevné inštitúcie. Jednota bratská uprednostňovala dobrovoľnú chudobu. Mala „vlastnú ekonomiu spásy“. Dary mali byť anonymné a priame, bez prostredníka – špitála. Ďalším referujúcim bol Ján Lukačka (Historický ústav SAV, Bratislava) s témou *Prejavy milosrdenstva v neskorostredovekých mestách na Slovensku*. S obrazovou dokumentáciou priblížil najdôležitejšie mestské stredoveké špitále na Slovensku: Hlohovec, Dravce, Košice, Skalica, Banská Bystrica, Bratislava. Pristavil sa aj pri ikonografii, konkrétne pri moraliách v Kostole sv. Jakuba v Levoči. Zaujímavým a ojedinelým prípadom šľachtického milosrdenstva bol vznik a podpora hlohovského špitála. Ako reprezentatívny dobový príklad uviedol J. Lukačka aj testament Michala Kunigsbergera s odkazom na 8 000 zlatých.

Mestskému typu milosrdenstva sa venoval príspevok Ewy Wólkiewicz (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Varšava) s názvom *Dobroczynność mieszczańska na średniowiecznym Śląsku*. Relátorka priblížila fungovanie dobročinnosti v mestách Sliezska na mnohých konkrétnych príkladoch z prameňov. Zamerala sa pritom aj na niektoré vybrané skupiny obyvateľstva, napríklad na ženy. Organizátori dali ďalej priestor príspevkom, ktoré upriamili pozornosť prítomných aj mimo hraníc stredovýchodnej Európy. Marek Słoń (Instytut historyczny Polskiej Akademii nauk, Varšava) skúmal vo svojom vystúpení *Zmiana pryncypiów dobroczynności w XIII-XV wieku* vývoj princípov milosrdenstva od špitálnych bratstiev po hnutie mendikantov. Prítomných upozornil na vnímanie chudoby ako Pani Chudoby, čoho príkladom sú životy sv. Františka, sv. Alžbety, sv. Hedvivy Sliezskej alebo sv. Anežky. Za prelomové obdobie vývoja považoval druhú polovicu 13. storočia až prvú polovicu 14. storočia. Vtedy prichádzali zmeny v spravovaní špitálov, ktoré mal relátor prehľadne spracované v tabuľkách ako prezentáciu, napríklad platená čľaď. Príspevok *Svätá Alžbeta, Mulier Misericordiae* od Kataríny Násaskej (Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava) nadviazal na úvahy o mendikantskom milosrdenstve z predchádzajúceho referátu. Autorka predstavila typ milosrdnej svätosti sv. Alžbety ako model, ktorý zodpovedal práve mestskému prostrediu. Na pozadí ekonomických a spoločenských zmien 13. storočia sa vyprofiloval nový význam postavy chorého a núdzneho, keď sa láska k marginalizovaným osobám stala novým kritériom svätosti. Posledným bodom konferencie bol referát Hanny Kryžostaniak (Pracownia Bohemistyczna, Instytut Historii, Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Poznań) *Dobroczynność w ujęciu frantiszkańskim – działalność świątobliwych pań z kręgu środkowoeuropejskiego* o urodzených nasledovníčkach „assisko-margburského vzoru“ sv. Františka a sv. Alžbety v poľskom, českom a uhorskom kráľovskom príbuzenstve. Relátorka priblížila Annu, Anežku, Kingu, Salomeu, Jolantu, Margitu, ktoré svojimi aktivitami napodobňovali ideál milosrdenstva mendikantov. Objasnila súvislosti medzi ich životmi a duchovnou situáciou skúmaného obdobia.

Rokovanie konferencie načrtlo celú škálu otázok k milosrdenstvu od všeobecných spoločenských javov, cez konkrétne prípady miest a osobností až po ozrejenie duchovnej a spoločenskej podstaty stredovekého milosrdenstva. Určite nemohlo vyčerpať všetky zákutia tejto objemnej tematiky, no zaiste ponúklo reprezentatívny prehľad bádania. V neposlednom rade musíme oceniť samotný fakt intenzívneho stretnutia troch susediacich národností. Spoločný dialóg prispel k vzájomnému dopĺňaniu, výmene postrehov a prehlbovaniu kontaktov. V súhrne môžeme toto podujatie hodnotiť

veľmi pozitívne aj z hľadiska organizácie, ktorá zabezpečila plynulý priebeh v dobrej atmosfére. V priebehu roka 2010 majú prebehnúť prípravy na publikovanie zborníka.

Katarína Nádaská

OBČAN A ŠTÁT V NOVODOBÝCH SLOVENSKÝCH DEJINÁCH. VEDECKÁ KONFERENCIA V BANSKEJ BYSTRICI

V dňoch 1. a 2. decembra 2009 sa v štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici konala vedecká konferencia s názvom *Občan a štát v novodobých slovenských dejinách*. Konferenciu usporiadali Historický ústav Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV), Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela a štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici. Konferencia sa konala v rámci riešenia projektu Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín a projektu VEGA č. 2/7183/27: *Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubieradikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí*. Prvý deň konferencie bol venovaný téme **Peripetie na ceste k občianskej spoločnosti v priebehu 20. storočia**. Prvý príspevok s názvom *Socialistické hnutie a politizácia života najnižších vrstiev v prvej štvrtine 20. storočia* predniesol Juraj Benko z HÚ SAV. Hovoril o predvojnovom socialistickom hnutí v strednej Európe, ktoré sa významne spolupodieľalo na raste občianskeho uvedomovania najnižších vrstiev, pri formovaní ich občianskej politickej senzibility, ako aj pozdvihovaní ich politickej kultúry – i keď sa to dialo v špecifickom ideologickom kontexte. Napriek oneskoreným štrukturálnym zmenám v spoločnosti a napriek organizačnej slabosti predvojnového slovenského socialistického hnutia a vôbec periférnosti socialistického hnutia na Slovensku v rámci strednej Európy, bolo uvedené, že vzhľadom na kolektívnu skúsenosť s organizovaným odborovým a politickým úsilím patrili jeho predprevaratívi členovia v prvých rokoch nového štátu k občiansky najuvedomelejšiemu segmentu spomedzi najnižších sociálnych vrstiev. Zdeněk Kárník z Univerzity Hradec Králové rozvinul tému *Dělník, občan slovenské společnosti – počátky úsilí*. Zaoberal sa úvahami o sociálnej štruktúre demokratickej spoločnosti, ktorá by bez štyroch komponentov (buržoázia, inteligencia, roľníci a robotníci) nebola kompletná. Všimol si predovšetkým makrosociálne poňatie sociálneho národa. Položil si množstvo otázok, ktoré sa snažili riešiť spolu s prednášajúcim i ostatní prítomní v diskusii. Henrich Hrehor zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach predniesol referát *Pozemková reforma ako jeden z nástrojov formovania občianskej spoločnosti na Slovensku*. Hlavným cieľom príspevku bol vplyv pozemkovej reformy na budovanie občianskej spoločnosti, ako aj na nadobúdanie občianskeho sebauvedomenia Slovákov počas 1. ČSR. Priblížil spôsob úpravy súkromného vlastníctva občanov ČSR zo strany štátu prostredníctvom pozemkovej reformy. Ozrejmil dôvody, ktoré viedli zákonodarcov k príprave a aplikácii právnych noriem, ktoré výrazným spôsobom zasiahli do suverenity súkromného vlastníctva, teda jedného zo základných ľudských práv. Popísal samotné princípy a spôsoby prerozdelenia nehnuteľného majetku veľkých pozemkových vlastníkov v prospech malých a stredných roľníkov so zameraním na oblasť Slovenska. Na záver zhodnotil pozemkovú reformu z pohľadu jej vplyvu na budovanie občianskej spoločnosti, ako aj na nadobúdanie občianskeho sebauvedomenia Slovákov. Linda Osyková z HÚ SAV sa venovala téme *Občianske sebauvedomenie v odraze parlamentných volieb v 20. rokoch 20. storočia na Slovensku*. Uviedla, že voľby do určitej miery pôsobili na rast občianskej uvedomelosti. V predvolebnom období pomáhali politickí stranícki dôverníci aktivizovať a mobilizovať občanov k riešeniu vlastných problémov. Zvolávali schôdze členov a sympatizantov strany, pozorovali dianie v obciach, závodoch, úradoch. Volič si pred prvými parlamentnými voľbami prešiel

radikálnejším obdobím, podliehal aj vplyvom agitačnej demagógie. Na rozvášnené obyvateľstvo nie vždy zaberali faktické argumenty strán na politických schôdzach. V nasledujúcom období už získali občania skúsenosti a ich správanie sa menilo. Dospievali a poučení častejšie využívali svoje práva.

Soňa Gabzdilová zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach prezentovala tému *Kultúrne požiadavky maďarskej menšiny v prizme občianskych práv I. ČSR*. Roku 1918 sa časť príslušníkov maďarského národa ocitla v novovytvorenej ČSR v postavení menšiny. Ocitla sa v situácii, ktorú dovtedy nepoznala a neprežila. Osoby maďarskej národnosti sa stali československými štátnymi občanmi. Prednášajúca si všimla medzinárodné záväzky ČSR a ich vzťah k maďarskej minorite. Venovala sa problematike kultúrnych potrieb maďarského obyvateľstva ako československých štátnych občanov. Analyzovala postup štátnych orgánov ČSR vo vzťahu ku kultúrnym požiadavkám maďarskej minority. Milan Olejník, taktiež zo Spoločenskovedného ústavu SAV prispel témou *Monitoring politických aktivít maďarskej minority bezpečnostnými orgánmi v období prvej ČSR*. Príspevok mapoval hlavné trendy monitoringu a vyhodnocovania aktivít maďarských politických strán, spolkov a záujmových asociácií z aspektu potencionálneho ohrozenia republiky, teda aktivít, ktoré boli klasifikované ako iredentistické. V tomto kontexte bola venovaná pozornosť aj reakciám politických a kultúrnych predstaviteľov maďarskej menšiny. Mária Ďurková (Spoločenskovedný ústav SAV) priblížila problematiku *Podiel spolku Pfadfinderverein v Levoči na rozvracaní vzťahov vtedajšej spoločnosti v 30. rokoch 20. storočia*. Príspevok sa zaoberal vznikom, formovaním, organizáciou a vývojom skautského nemeckého spolku Verein der Pfadfinder in der Slowakei na Spiši, ktorý roku 1932 založila skupina študentov nemeckého reálneho gymnázia v Levoči. Pozornosť venovala zásadám tohto spolku (medzi ktoré patrila napríklad zásada čistoty rasy), ktoré boli v protiklade s princípmi občianskej spoločnosti. Okrem toho príspevok priblížil i provokačné správanie nemeckej mládeže na Spiši začiatkom 30. rokov a neznašanlivosť medzi členmi spolku a študentmi, ktorí do neho nepatrili. Časť príspevku sa zaoberala zmenami v zmýšľaní nemeckej mládeže v dôsledku jej ovplyvňovania hitlerovským hnutím a stretnutiu nemeckých skautov s Leonardom Durachom a Franzom Karmasinom v Handlovej. Martin Macko z HÚ SAV venoval svoj príspevok téme *Národná pospolitost': utópia, propaganda alebo sociálna realita Slovenskej republiky 1939 – 1945?* Politická reprezentácia autonómnej Slovenskej krajiny a neskôr Slovenskej republiky sa snažila nahradiť demokratickú ideológiu prvej ČSR nacionalistickou koncepciou slovenskej národnej pospolitosti po vzore nacistickej Volksgemeinschaft. Národná pospolitost' bola definovaná procesmi exklúzie – vyčlenenia skupín obyvateľstva najmä na národnostnom, náboženskom a politickom základe, ale aj inklúzie. Na tento účel boli propagandisticky využívané akcie ako „Usmievavé Slovensko“, „Radosť z práce“, „Zimná pomoc HSEŠ“, kampane na štátnu pôžičku a oslavy štátnych sviatkov. Úspešnosť a dopady týchto akcií a nástrojov prednášajúci posudzoval v dvoch rovinách, do vnútra (či sa podarilo vytvoriť homogénnu a solidárnu národnú pospolitost', v ktorej jednotlivci v duchu hesla „všetko pre národ“ obetuje vlastné záujmy v prospech vyššieho celku) aj navonok (ako sa podarilo regulovať vzťahy s inými, teda jedincami nepatriacimi alebo vylúčenými z národnej pospolitosti).

Jaroslava Benická z Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici riešila tému postavenia športovca v komunistickom československu (Športovec – vec verejná). Športovec nemohol byť iba telesne nadaným jedincem, pre ktorého robenie športu pre šport samotný bolo hlavným cieľom. Musel sa zároveň stať propagátorom myšlienok KSČ a celým svojím športovým či súkromným životným štýlom dokazovať ich správnosť. V praxi to malo za následok postupný úpadok športovej činnosti v Čechách a na Slovensku, čo paradoxne následne nevedlo k odstráneniu týchto obmedzení, ale k ich postupnému sprísneniu, zdogmatizovaniu a odhaľovaniu fiktívnych vinníkov daného stavu v športovom hnutí.

Ján Jakubík z Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici priblížil tému *Zárodok občianskej spoločnosti na príklade hnutia Alweg*. Január 1968 je synonymom udalostí zmeny na najvyšších politických priečkach v štáte, ktoré umožnili formovať aj dovtedy nevidané hnutie bojujúce za ekologický dopravný systém vo Vysokých Tatrách, tzv. Alweg. Platformou boja za jednokoľajovú železnicu bola publicistika a zhromaždenia občanov vystupujúcich v opozícii voči názorom Ministerstva dopravy ČSSR. Vyhlásenie národnej zbierky na financovanie výstavby tohto dopravného systému jasne podčiarklo nacionálny aspekt celej iniciatívy, názorovo zviazanej s podporou požiadavky federatívneho usporiadania štátu, teda potrebu Slovákov samostatne rozhodovať o otázkach týkajúcich sa primárne ich územia. Angažovanosť veľkého počtu sympatizantov výstavby Alwegu dokumentuje celkové množstvo financií a vzácnych komodít vyzbieraných pre potreby výstavby.

Druhý deň konferencie obsahoval dve sekcie. Prvou bola problematika: *Štátne občianstvo, autorita štátu a problém „lojálneho občana“*. S prvým príspevkom vystúpila Andrea Nociarová zo Spoločenskovedného ústavu SAV na tému *Inštitút (česko)slovenského štátneho občianstva a jeho zmeny od roku 1918 do súčasnosti*. V príspevku podala stručný náčrt vývoja (česko)slovenského štátneho občianstva od jeho vzniku roku 1918 až po jeho súčasnú právnu úpravu. Zamerala sa na najvýznamnejšie medzníky, ktoré zohrávali dôležitú úlohu pri jednotlivých zmenách československého štátneho občianstva, a to najmä na udalosti roku 1938; 14. marec 1939 a následný vznik slovenského štátneho občianstva; situácia po roku 1945; rok 1968, keď popri československom štátnom občianstve vzniklo aj štátne občianstvo republík (ČSR a SSR); súčasná právna úprava štátneho občianstva (zákon č. 40/ 1993 Zb. z.).

Martin Valkovič z Katedry histórie FF UKF v Nitre sa venoval téme *Upevňovanie štátnej moci a problém „lojálneho občana“ v Nitrianskej župe v podmienkach ČSR po prevrate r. 1918*. Príspevok mapoval národnostné pomery na území Nitrianskej župy a negatívny dopad uhorského štátneho aparátu na obyvateľstvo slovenskej národnosti tohto územia od konca 19. storočia po prevrat roku 1918. Problém „lojálneho občana“ sledoval v dvoch rovinách a to v jeho postoji k bývalej monarchii a novovzniknutej ČSR. Jeho „lojalita“ je konfrontovaná s napätou medzinárodnou politickou, hospodárskou a spoločenskou situáciou. Referát poukázal na oživenie slovenskej spoločnosti a jej identifikáciu s novými pomermi. Nadobúdanie občianskeho sebauvedomovania je dokladované štatistickými údajmi a rozmachom aktivít v oblasti dovtedy „umŕtvenej“ slovenskej kultúry a školstva.

Lucia Sotáková z Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici porovnála *Lojalitu k štátu a občianstvo v povojnovom Československu na príklade židovskej menšiny*. Príspevok sa dotýkal štátneho občianstva a „lojálneho“ občana, štátu a jeho postojom k otázkam religiozým. Problémom sa po roku 1945 stala otázka ďalšej existencie národnostných menšín, Nemcov a Maďarov, zahrnutých pod jednotný štatút kolektívnej viny. Nové peripetie zdecimovanej židovskej menšiny po šoa vznikli v súvislosti s prijatím Benešových dekrétov, podľa ktorých boli Židia, hlásiaci sa pri sčítaní obyvateľstva roku 1930 k národnosti maďarskej alebo nemeckej, po skončení vojny považovaní za občanov porazených štátov, teda podliehali rovnakým zákonom. Štúdia sa zaoberá podmienkami získania čs. štátneho občianstva pre príslušníkov židovskej komunity, ich snahou presvedčiť vládu ČSR o svojej lojalite k štátu, o miere národného povedomia k ČSR, ako aj o celkovom postoji štátu k tejto religioznej zložke obyvateľstva krajiny v povojnovom období doznievajúceho holokaustu.

Miron Breznošček z Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici vo svojom príspevku riešil problematiku Maďarov v Banskej Štiavnici po vzniku ČSR. Maďarská stredná vrstva (úradníci mesta a štátnej správy, učelia a profesori) mala v meste silný vplyv. Dávali najavo nespokojnosť a nerešpektovali župného správcu, mestský magistrát viedol svoju agendu počas roka 1919 ešte v maďarčine a prijímal pokyny a finančnú podporu od budapeštianskej vlády. Roku 1922 museli

úradníci absolvovať kurz slovenského jazyka. Vo voľbách spočiatku získavala maďarsko-nemecká koalícia lepšie výsledky ako bol ich podiel na počet obyvateľstva, ale v 30. rokoch už jej podpora klesala. Spôsobil to odchod časti strednej vrstvy do Maďarska po vzniku ČSR, vykázanie ďalších pre protištátnu činnosť a reslovakizácia pomadžarčených Slovákov v štátnej správe a školstve.

Juraj Lepiš z Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici sa zamyslel nad *Problematikou ochrany občana štátnou mocou na príklade Československo-poľského sporu o oblasť severného Spiša a Hornej Oravy v rokoch 1939 – 1947*. Analyzoval a charakterizoval dopady jednotlivých udalostí: „obsadenie“ severného Spiša a Hornej Oravy roku 1939 a ohlasy medzi obyvateľstvom, výmena Tešínska za Oravu a Spiš po roku 1945, neochota štátnej moci pomôcť napriek prosbám postihnutých občanov, teror ozbrojenej skupiny Blyskawica v rokoch 1946 – 1947 na slovensko-poľskom pohraničí a prístup štátnej moci, vzťah štátu k oravským a spišským utečencom. Problematika je v doterajších spracovaniach zaoberajúcich sa vzťahmi medzi Slovenskom a Poľskom buď opomínaná alebo spomínaná len fragmentárne.

Posledné dva príspevky spadali pod tretiu sekciu *Štát a religiozita/konfesionalita občanov*. Peter Račko z Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici sa zaoberal témou *Štát a proces konštituovania Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918 – 1922*. Demokratický režim ČSR umožnil slovenským evanjelikom založiť si vlastnú cirkevnú organizáciu. V čase prevratu sa všetci biskupi nachádzali na území Maďarska, preto sa cirkevní funkcionári obrátili na ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára, aby za týmto účelom zvolal poradu. V memorande adresovanom vláde požadovali autonómiu pre budúcu ECAV a vytvorenie generálnej rady, ktorá by spravovala cirkevné záležitosti do zvolania synody, zákonodarného orgánu s právom ustanovenia vedenia ECAV.

Prvá synoda ECAV na Slovensku sa uskutočnila roku 1921 v Trenčianskych Tepliciach. Čs. vládu zastupoval minister Martin Mičura, ktorý vyzdvihol prínos slovenských evanjelikov na vzniku ČSR, význam synody nielen pre ECAV, ale aj pre konsolidáciu pomerov v spoločnom štáte. Delegáti vypracovali a prijali novú cirkevnú ústavu, ktorú vláda schválila 10. mája 1922. Jan Pešek z HÚ SAV predniesol príspevok *Výtláčanie cirkvi z verejného života a ich „zneviditeľňovanie“ – súčasť deštrukcie občianskej spoločnosti po nástupe komunistickej totality roku 1948*. Komunistický režim bol svojou podstatou proticirkevný a ateistický, hoci spočiatku tak otvorene nevystupoval. Predstavitelia režimu sa domnievali, že sa im podarí cirkvi ovládnuť, preto neorganizovali výstupy z cirkvi a naopak brzdili radikálnych ateistov.

Od prelomu rokov 1952/1953, keď už bolo vedenie režimu presvedčené o zlomení odporu cirkvi, došlo k podstatnej zmene. Režim začal otvorene vystupovať ako ateistický a orientoval sa na ateizáciu spoločnosti. Prejavilo sa to tlakom na vystupovanie funkcionárov komunistickej strany z cirkvi, neskôr rozšírené na všetkých členov strany. Obmedzovala sa výučba náboženstva na základných školách, výchova mala prebiehať „v duchu vedeckého svetového názoru“. V júli 1954 sa zrušila evidencia náboženskej príslušnosti obyvateľstva, čím režim sledoval ďalšie „zneviditeľňovanie“ cirkvi. Oba dni konferencie uzavrela diskusia, ktorá priniesla množstvo zaujímavých podnetov, ale aj otvorených teoretických i terminologických problémov, ktoré poukázali na možnosť pokračujúceho bádania v tematicky širokom zábere konferencie.

Linda Osyková

VEDECKÁ KONFERENCIA KONFESIONALIZÁCIA NA SLOVENSKU V 16. – 17. STOROČÍ

V októbri roku 1517 sa odohrala udalosť, ktorá na ďalšie storočia ovplyvnila dejiny celej Európy. Reformácia. Jej vplyv spôsobil, že dovtedy jednotné vieroučné kresťanstvo, v tom čase rozdelené na východné a západné, sa rozdelilo na ďalšie bloky – katolícky a protestantský. Reformácia sa šírila aj na území Slovenska, no tu mala iný priebeh ako v západnej Európe.

A tak sa 3. decembra 2009 na pôde rektorátu Prešovskej univerzity v Prešove uskutočnila vedecká konferencia pod názvom *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 17. storočí*, ktorá je zároveň jedným z čiastkových výstupov grantového projektu VEGA *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. až 17. storočí a jej teologický, spoločenský a kultúrny rozmer*, ktorej zodpovedným riešiteľom je Peter Kónya. Cieľom uvedeného projektu je prezentovať proces konfesionalizácie na území Slovenska a jej vplyv na spoločenský a kultúrny život obyvateľstva.

Na konferencii odznelo osem príspevkov. Ako prvý vystúpil David P. Daniel s príspevkom *Konfesionalizácia ako paradigma*, v ktorom sa zaoberal pojmom konfesionalizácia a jej jednotlivými modelmi v Európe a na území Slovenska v danom období.

Po ňom s príspevkom zaoberajúcim sa náboženským životom miest *Magistráty miest a náboženský život v 16. storočí* vystúpila Miloslava Bodnárová, ktorá sa v ňom bližšie venovala pôsobeniu kazateľov v jednotlivých mestách na Slovensku a zároveň aj pôsobeniu cirkevných inštitúcií v mestách.

Ďalším z prednášajúcich bol Dienes Dénes s príspevkom *Evangélikus – református hitviták a 16. században Felső – Magyarországon*, v ktorom pútavým spôsobom predstavil dišputy medzi dvomi protestantskými konfesiami, jednotlivé body, ktorými sa navzájom odlišovali, vzájomné boje medzi evanjelikmi a reformovanými, z ktorých nakoniec vyvodil politické dôsledky.

Ako štvrtá v poradí so svojim príspevkom *Migrácia, exil, martýrium: dôsledky konfesionalizácie pre uhorských luteránov v 17. storočí* vystúpila Eva Kowalská, v ktorom sa venovala pojmom exil, martýrium a jeho jednotlivé formy a zároveň aj charakterizovala uhorský exil.

Ďalším príspevkom bol príspevok Petra Kónya *Lutherstvo na Slovensku medzi dvoma synodami. Vznik a vývin evanjelickej cirkvi v 17. storočí*, v ktorom sa autor venoval šíreniu reformácie i prvým pokusom o rekatolizáciu v 17. storočí, ďalej protihabsburským povstaniam a postaveniu evanjelickej cirkvi na Slovensku.

Po ňom s príspevkom *Ortodoxia v strednej Európe v 17. storočí* vystúpil Imrich Belejkanič, ktorý sa zaoberal pojmom ortodoxia a postavením a významom pravoslávia v strednej Európe.

Ako siedmy v poradí vystúpil Ján Adam s príspevkom *Pravoslávni, uniáti, gréckokatolíci v procese konfesionalizácie*. V tomto príspevku autor poukázal na vzťah jednotlivých konfesíí, ich striedanie a aj na ľudovú slovesnosť, ktorá sa dodnes zachovala.

Posledným bol príspevok Moniky Bizoňovej *Spoločnosť Ježišova a rekatolizácia na Spiši*, v ktorom sa zaoberala príchodom jezuitov na územie Spiša, ich prvotnými problémami, pôsobením a aktivitami v 17. storočí.

Monika Bizoňová

SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SLOVENSKEJ
AKADÉMII VIED ZA ROK 2009

Činnosť Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied (SHS) v uplynulom roku prebiehala podľa vopred prijatého plánu. Až na malé výnimky, sa podarilo uskutočniť všetky plánované podujatia. Výbor SHS sa v uplynulom roku zišiel na štyroch pravidelných riadnych zasadnutiach, na ktorých prerokoval aktuálne otázky a úlohy súvisiace s činnosťou spoločnosti. Výbor spoločnosti sa usiloval zabezpečiť jednotlivé vedecké podujatia finančnými prostriedkami z dotácií Rady vedeckých spoločností SAV a z vlastných zdrojov. V minulom roku sme prvýkrát hospodárili novou menou eurom. Členské príspevky boli v sume 1 721,30 Euro a dotácia 2 840,- Euro, ktoré len čiastočne finančne pokryli plánované akcie.

Činnosť SHS tvorila predovšetkým obetavá práca členov jednotlivých odborných sekcií a regionálnych klubov a krúžkov, za čo im patrí naše poďakovanie. Podobne ako v minulosti sa výbor SHS snažil koordinovať svoju činnosť s ostatnými vedeckými inštitúciami a vysokými školami pri organizovaní jednotlivých podujatí. Sekcie, kluby a krúžky zorganizovali veľa hodnotných vedeckých podujatí, konferencií a sympózií, na ktorých sa zúčastnili taktiež odborníci zo zahraničia. Dosť výrazné zmeny nastali v členskej základni. K 31. 12. 2009 mala spoločnosť 280 členov. Z nich uhradilo svoje členské príspevky 227 členov. Je to výrazný pokles, ak uvedieme, že v koncom roku 2008 sme evidovali ešte 329 členov. Na druhej strane však musíme s poľutovaním skonštatovať, že z v uplynulom roku sme sa museli rozlúčiť so 46 členmi, ktorí už dlhé roky neplatia členské príspevky, čo je pravdepodobne dôkazom toho, že nemajú záujem o dianie v našej spoločnosti. Treba uviesť, že neplatiaci členovia stoja spoločnosť nemalé prostriedky, napr. už len zaslanie poštou každoročného *Bulletinu SHS*. Roku 2009 sme prijali 6 nových členov. Dvaja členovia z našej spoločnosti vystúpili. Bohužiaľ, aj v minulom roku opustili naše rady šiesti významní a zaslužili členovia: V. Sedlák, M. Otčenáš, G. Kočiš, I. Čerňan, G. Železková a J. Žudel.

K úspechu SHS v minulom roku môžeme prirátat aj skutočnosť, že bola po prvýkrát udelená **Cena Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV** za najlepšie odborné a popularizačné dielo. Za vedeckú prácu získal ocenenie kolektív pracovníčok Slovenskej národnej knižnice E. Augustínová, A. Klimeková a J. Ondroušková za šesťzväzkové bibliografické dielo *Bibliografia územne slovacích tlačí 18. storočia*. V kategórii populárnovedeckých prác bola cena udelená K. Hradskej za prácu *Židovská Bratislava*. Odovzdávanie ceny malo veľmi pekný spoločenský rámeč a primeranú publicitu.

Po počiatočných ťažkostiach sa úspešne rozbehol aj mailing našej spoločnosti. Členom, ktorí prejavili záujem o túto formu komunikácie, sme mohli aktuálne sprostredkovať mnohé zaujímavé podujatia. Mailing mal priaznivú odozvu v radoch nášho členstva. Podľa možnosti sme primerane aktualizovali aj internetovú stránku našej spoločnosti. V minulom roku mala internetová stránka našej spoločnosti 2 574 návštevníkov, ktorým sa zobrazilo 4 908 stránok. Popritom sme každému členovi spoločnosti poslali v tlačenej forme *Bulletin SHS*. Z toho dôvodu, prosíme, našich členov, aby urýchlene aktualizovali svoje poštové a e-mailové adresy.

Sekcia pre vojenské dejiny (predseda M. Čaplovič) sa roku 2009 zamerala na prípravu a spoluorganizovanie medzinárodného vedeckého seminára *Armáda ako faktor československých vzťahov*, ktorý sa uskutočnil 21. 4. 2009 vo Svidníku a s príspevkami vystúpili členovia sekcie M. Čaplovič a A. Maskalík. Podujatie malo veľmi dobrý ohlas, lebo sa ho zúčastnilo, okrem záujemcov z miestnych inštitúcií, aj 91 poslucháčov a pedagógov z prešovskej a olomouckej univerzity. V spolupráci s Vojenským historickým ústavom v Bratislave, Klubom vojenskej histórie Beskydy a občianskym združením Pro Militaria Historica sa podieľali na zorganizovaní medzinárodnej vedeckej konferencie *Východné Karpaty* v dňoch 5. – 6. 10. 2009 vo Svidníku. Príspevky predniesli

P. Šumichrast, J. Bystrický a F. Cséfalvay. Seminár 100. výročie narodenia generála J. Ambruša, plánovaný na október 2009, sa na základe rozhodnutia hlavných organizátorov neuskutočnil. Členovia sekcie vojenských dejín sa zúčastňovali domácich a zahraničných vedeckých podujatí a na publikačnej činnosti Vojenského historického ústavu.

Sekcia pre hospodárske dejiny (predseda M. Kamenický) a jej členovia v tomto roku neorganizovali vlastné vedecké podujatie, ale sa podieľali na organizácii viacerých sympózií a konferencií. Na medzinárodnom vedeckom sympóziu *Staat, Bergbau und Bergakademie: Montanexperten im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, ktorá sa uskutočnila 20. – 22. 2. 2009 vo Freibergu (56 účastníkov) sa zúčastnili M. Kamenický a P. Konečný. Na medzinárodnej konferencii *Montanregion als Sozialregion. Zur gesellschaftlichen Dimension von „Region“ in der Montanwirtschaft* konanej 14. – 18. 9. 2009 v Steinhause (27 účastníkov) sa s referátmi predstavili M. Štefánik, M. Kamenický a L. Krchnáková. R. Holec sa zúčastnil svetového kongresu hospodárskych dejín v Utrechte, kde organizoval jednu z kongresových sekcií a vystúpil aj na viacerých medzinárodných vedeckých podujatiach.

Sekcia pre dejiny miest (predseda V. Segeš) zorganizovala v dňoch 22. – 24. 9. 2009 v Bardejove v spolupráci so Sekciou pre rodové štúdie konferenciu s medzinárodnou účasťou *Fenomén rodiny v dejinách Slovenska*. Na tomto podujatí odznelo 42 referátov a zúčastnilo sa ho, okrem referentov, ešte 60 záujemcov z radov pracovníkov archívov, múzeí a verejnosti. Usporiadatelia plánujú vydať z uvedenej konferencie zborník.

Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy (predseda T. Ivantyšinová) sa v roku 2009 orientovala na vedecko-organizačné a vydavateľské aktivity. Vydali dve dvojčísla *Slovanských štúdií*. Členovia spoločnosti sa venovali príprave podujatí na rok 2010: workshop k problematike všeobecných dejín, medzinárodná konferencia *Slováci a Rusi: problém vzťahov Východ-Západ*, koncepcia kolektívnej monografie *Východná dilema strednej Európy*, výstava *Návšteva ruského cára Petra I. v Bratislave*, rokovanie 3. zasadnutia komisie historikov Slovenska a Ruska.

Sekcia pre všeobecné dejiny (predseda B. Ferenčuhová) spolupracovala na medzinárodnej vedeckej konferencii 4. – 5. 5. 2009 v Bratislave *M. R. Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov histórie*. Predsedkyňa sekcie bola koordinátorom medzinárodnej vedeckej konferencie v Prahe 5. – 7. 11. 2009 na tému *Pamäť miest, udalostí a postáv: dejiny ako identita a manipulácia*. Konferencie sa zúčastnilo sedem historikov zo Slovenska.

Sekcia pre dejiny knižnej kultúry (predseda E. Frimmová) usporiadala tradičný celoslovenský interdisciplinárny seminár so zahraničnou účasťou v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov a Národným bibliografickým ústavom Slovenskej národnej knižnice *Dejiny knižnej kultúry Novohradu* 12. – 14. 10. 2009 v Lučenci. Na podujatí odznelo 32 referátov a zúčastnilo sa 60 odborníkov. V dňoch 29. – 30. 9. 2009 v Bratislave usporiadali členovia sekcie medzinárodné kolokvium *Der Weg des Buches. Exlibris und Supralibros als Forschungsdesiderat* za účasti 19 odborníkov zo Švajčiarska, Maďarska, Česka, Poľska, Rumunska a Slovenska.

Sekcia pre rodové štúdie (predseda T. Lengyelová) zorganizovala medzinárodnú konferenciu pri príležitosti 400. výročia zvolenia Juraja Thurzu za palatína *Rod Thurzovcov a jeho historický prínos*, ktorá sa uskutočnila 12. – 14. 10. 2009 v Seredi. Zúčastnilo sa na nej 10 zahraničných (z Maďarska a Česka), sedem domácich referentov a podujatie sledovalo 52 účastníkov. Konferencia mala mimoriadny ohlas aj v médiách, s účastníkmi odzneli rozhovory v Slovenskom rozhlase na rádiu Regina i Patria, v miestnych tlačných i elektronických médiách (TV). Sekcia sa podieľala aj na príprave a uskutočnení odborného seminára *Na ceste k modernej žene*, ktorá sa konala 8. 12. 2009 v Bratislave. Zúčastnilo sa na nej 13 referentov. Materiály budú publikované v rámci kolektívnej monografie v priebehu roku 2010.

Sekcia starovekých, byzantských a slovanských dejín (predseda V. Ježek), ako sme Vás minule informovali, musela ukončiť v uplynulom roku svoju sľubne sa rozbiehajúcu činnosť. V tomto roku nastal pokus o jej znovuoživenie a uskutočnila v spolupráci so Slovenskou orientalistickou spoločnosťou prednášku J. G. Persoona z univerzity v Addis Abebe *Etiópska duchovnosť a mníšstvo*.

Sekcia najnovších dejín (predseda L. Kázmerová) zorganizovala 1. 11. 2009 konferenciu za účasti 24 odborníkov v Bratislave *Občianska spoločnosť v Československu v rokoch 1918 – 1939*. Vývin školstva na Slovensku, na ktorej odznelo 10 vyžiadanych referátov.

Sekcia pomocných vied historických a archívniectva (predseda J. Roháč) pripravila konferenciu *Otázky zemepanskej správy v Uhorsku*, ktorá sa uskutočnila 10. 11. 2009 v Bratislave a odznelo 10 referátov. V dňoch 26. – 28. 5. 2009 zorganizovali členovia *XIII. archívne dni v Slovenskej republike. Archívy v krízových situáciách*. Odznelo 19 referátov domácich a zahraničných účastníkov. V Slovenskom národnom archíve v Bratislave 1. 7. 2009 pripravili sprievodnú výstavu *Bradlo/mohyla/Štefánik*.

Krúžok historikov v Topoľčanoch (predseda O. Kvasnicová) mal veľmi bohatú činnosť. Podujatia, ktoré organizovali, našli široký ohlas v radoch školskej mládeže a laickej verejnosti. Podarilo sa im usporiadať zaujímavé a hodnotné vlastivedné semináre: *Druhá svetová vojna v topoľčianskom regióne* 24. 4. 2009 prednášali P. Králik, R. Vrana, E. Gažiová, O. Kvasnicová a zúčastnilo sa 35 osôb. Vlastivedného seminára *Odkryté tajomstvá Topoľčianskeho hradu. Významné pamiatky v regióne* pri príležitosti Dňa európskeho kultúrneho dedičstva 10. 9. 2009 sa zúčastnilo 120 osôb a prednášali M. Žáčik a B. Sasko. *Dňa otvorených dverí* 12. 9. 2009 v topoľčianskom archíve pri príležitosti Dňa európskeho kultúrneho dedičstva navštívilo uvedenú inštitúciu 38 návštevníkov. Zaujímavým podujatím bol aj vlastivedný seminár *Z histórie topoľčianskych základných škôl* 26. 11. 2009. Pre 45 účastníkov pripravili odborné prednášky O. Kvasnicová, J. Radová, H. Grežďová a K. Beňová. Naseminári *Patrocínia kostolov Topoľčianskeho okresu* 11. 12. 2009 sa zúčastnilo 32 poslucháčov a odzneli príspevky L. Vrteľa a O. Kvasnicovej. Podujatie bolo spojené s výstavou obecných erbov. V rámci prednáškovej činnosti odzneli štyri prednášky B. Sasku *Tresty včera a dnes* pre žiakov topoľčianskych gymnázií, účasť 102 žiakov. Okrem toho usporiadali pre žiakov základných a stredných škôl 17 historicko-vlastivedných prechádzok mestom, pri ktorom dostali žiaci odborný výklad o minulosti mesta. Týchto prechádzok sa zúčastnilo 304 žiakov. Členovia krúžku historikov v Topoľčanoch sa podieľali na príprave a realizácii výstav: *Slovensko na starých mapách* 13. 5. – 30. 6. 2009, 413 návštevníkov 48 odborných výkladov k téme, *Odkryté tajomstvá topoľčianskeho hradu* 10. 9. – 15. 10. 2009, 1 007 návštevníkov, 49 odborných výkladov k téme, *Patrocínia kostolov Topoľčianskeho okresu* 11. – 18. 12. 2009, 50 účastníkov. Členovia krúžku sa podieľali na vyhotovení monografií obcí Čermany a Dvorany nad Nitrou, reedície monografie *Topoľčany vo vrstvách vekov*. Zúčastnili sa XIII. archívnych dní v Bojniciach a podujatí organizovaných SHS. Na seminári *Dohoda o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom* v Košiciach 16. – 17. 9. 2009 predniesla referát o činnosti československej presídľovacej komisie H. Grežďová.

Klub trenčianskych historikov (predseda M. Hloža) sa venoval roku 2009 predovšetkým prednáškovej činnosti. Prednášateľov zabezpečili prevažne z radov vlastných členov, ale aj z prizvaných hostí. Aktívne sa podieľali na príprave seminárov a konferencií. V rámci prednáškovej činnosti odzneli prednášky M. Hronského *Slávnosti 1. mája 1918 v Liptovskom Mikuláši za slovenské národné sebaurčenie* (20 poslucháčov), M. Hložu *História postavenia pamätníka Rákociho povstania v Trenčianskej Turnej-Hámroch* (37 poslucháčov), J. Dibalú *Zbrojná výroba na Slovensku počas posledného protihabsburského povstania Františka II. Rákociho*, O. Kubelovej *Štúrovské rodové tradície a Považie*, M. Hložu *Revolučné roky 1848 – 1849 a Považie*, M. Šišmiša *Nikola Agjić Kostin, srbský vzdelanec, podporovateľ Slovákov* a O. Pavúkovej *Ludovít Štúr* v

výtvarnom umení, numizmatike a filatelii (33 poslucháčov). Členovia klubu zorganizovali vlastivedný seminár k najnovším archeologickým výskumom na území Trenčianskeho samosprávneho kraja a Trenčína. V rámci seminára odzneli prednášky A. Rutkaya, B. Černickej, dva referáty E. Mikulovej, D. Nipčovej a V. Hábla. Zúčastnilo sa ho 53 poslucháčov. Zároveň sa podieľali na príprave vlastivedných monografií Starej Turej, Nového Mesta nad Váhom, tretieho dielu monografie Trenčína. V regionálnej tlači publikovali svoje príspevky, vykonávali metodicko-odbornú činnosť pri tvorbe muzeálnych expozícií, odborných seminárov, spomienkových slávností na krajskej a miestnej úrovni pre žiakov a študentov základných a stredných škôl.

Spolok banskobystrických historikov (predseda P. Kunec) sa v uplynulom roku zamerl na prednáškovú činnosť s domácimi i zahraničnými odborníkmi, ktorá bola venovaná študentom univerzity a ostatným záujemcom. M. Świder z opolskej univerzity predniesol 20. 4. 2009 prednášku *Rok 1968 w Polsce i Czechosłowacjii z perspektywy Niemec*. M. Myška z Ostravskej univerzity pripravil prednášky: *Historie hospodářských dějin v českých zemích – Vznik a rozvoj do konce druhé světové války* (23. 11. 2009), *Historie hospodářských dějin v českých zemích – Poválečné období a vliv marxismu* (23. 11. 2009) a *Historie hospodářských dějin – Německá historiografie hospodářských dějin v českých zemích* (25. 11. 2009). Prednášok sa zúčastnilo 80 študentov a pedagógov. P. Jašek z Ústavu pamäti národa pripravil prednášku *Udalosti 17. novembra 1989*, ktorá sa uskutočnila 24. 11. 2009 a diskusie sa zúčastnilo 22 študentov.

Z ostatných podujatí, ktoré sa uskutočnili mimo rámec odborných sekcií, možno spomenúť medzinárodný seminár *Byzantská misia sv. Cyrila a Metoda*, ktorá sa uskutočnila 4. 7. 2009 v Nitre, odznelo 6 príspevkov pre 30 odborníkov. Podujatie pripravili členovia spoločnosti z Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Členovia z Prešovskej univerzity pripravili medzinárodnú vedeckú konferenciu 12. – 13. 5. 2009 v Prešove *Migrácia obyvateľov východnej Európy do strednej Európy a na Slovensko*, prezentovalo sa 17 domácich i zahraničných referentov a zúčastnilo 50 osôb.

Spišský dejepisný spolok zostal v kontakte a podľa svojich možností informoval o svojich podujatiach. Zapojil sa aj do spolupráce s jednotlivými odbornými sekciami a regionálnymi spolkami pri organizovaní niektorých podujatí.

Viliam Čičaj.
predseda SHS

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE DEJINY VIED A TECHNIKY

MGR. EVA AUGUSTÍNOVÁ: VYDÁVANIE VEDECKO-TECHNICKEJ
A PRÍRODOVEDNEJ LITERATÚRY V STREDOSLOVENSKEJ BANSKEJ
OBLASTI OD KONCA 18. STOROČIA DO ROKU 1918

Obhajoba sa konala 23. septembra 2009.

Školiteľ: PhDr. Eva Frimmová, CSc.

Oponenti: doc. PhDr. Augustín Maťovčík, DrSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Miroslav Kamenický, CSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

Témou dizertačnej práce je vydávanie vedecko-technickej literatúry v stredoslovenských banských mestách v priebehu dvoch storočí, ktoré bolo determinované z väčšej časti pôsobením Banickej a lesníckej akadémie a baníckymi, hutníckymi a lesníckymi činnosťami v tejto oblasti. Do popredia sa dostávajú jednotlivé vedné odbory vyučované na akadémii, ktoré sú predstavené vedeckými a popularizačnými dielami a štúdiami odborníkov z baníckych, hutníckych a im príbuzných, resp. pomocných vied.

Vývoj vydávania vedecko-technickej literatúry práca mapuje tematicky a v rámci jednotlivých vedných odborov chronologicky. Takto postavená koncepcia podáva kontinuálny vývoj technických disciplín na podklade vydaných odborných diel. Okrem situácie vo vydávaní vedecko-technickej literatúry v stredoslovenskej banskej oblasti práca poskytuje aj krátky prehľad o vydávaní tohto typu literatúry v celoslovenskom a sčasti aj v stredoeurópskom kontexte. Popri analýze vydávania spomínanej odbornej literatúry sa dizertačná práca venuje aj vydavateľským a tlačiarenským aspektom spojeným s ich vydávaním.

Práca je zložená z úvodu, dvoch hlavných kapitol, záveru, zoznamu použitej literatúry a bibliografických odkazov, príloh a všeobecnomenného registra.

Prvá kapitola s názvom *Spoločenské, politické, ekonomické a tlačiarensko-vydavateľské pozadie vydávania vedeckotechnickej a prírodovednej literatúry v stredoslovenských banských mestách od konca 18. storočia do roku 1918* sa v prvej podkapitole venuje téme z pohľadu spoločensko-politického a ekonomického východiska, v druhej podkapitole stručnej prezentácii a dejinám Banickej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici, ktorá mala bezprostredný vplyv na vydávanie tohto typu literatúry nielen v stredoslovenskom banskom priestore, ale na Slovensku vôbec. Tretia podkapitola je zameraná na činnosť tlačiarov, vydavateľov a kníhkupcov a ich úlohe pri vydávaní vedecko-technickej a prírodovednej literatúry.

Druhá nosná kapitola pomenovaná *Banské, hutnícke, lesnícke a s nimi súvisiace vedy a ich prezentácia v tlačiaroch vydávaných v stredoslovenskom banskom priestore* sa venuje charakteristike, analýze a hodnoteniu vydávanej vedecko-technickej a prírodovednej literatúry. Jej prvé tri podkapitoly sa venujú kvalitatívne a kvantitatívne najviac v literatúre zastúpeným vedným odborom, a to baníctvu, hutníctvu a lesníctvu, ďalšia sa zameriava na literatúru priamo súvisiacu s týmito vednými disciplínami – botanike, zoológii, fyzike, chémii, geológii, mineralógii a matematike. Posledná podkapitola zahŕňa literatúru ostatných vedných disciplín, ktorá síce priamo neovplyvnila vývoj vedecko-technickej literatúry z oblasti baníctva, hutníctva či lesníctva, ale v niektorých

prípadoch bola sekundárnou, doplňujúcou pomôckou, resp. podporila ich vyučovanie, ako napr. medicína, balneológia, zemepis, stavebníctvo, staveľstvo, strojárstvo, poľnohospodárstvo.

Práca je doplnená prílohami, a to *Bibliografiou vedecko-technickej a prírodovednej literatúry vydávanej v stredoslovenskej banskej oblasti*. Druhou prílohou sú tabuľky, ktoré poskytujú prehľad produkcie tohto typu literatúry z niekoľkých pohľadov. Dizertáciu uzatvára všeobecnomený register obsahujúci mená osôb z hlavného textu, poznámok, bibliografie a zoznamu použitej literatúry a bibliografických odkazov.

V celoslovenskom kontexte bola oblasť stredoslovenských banských miest centrom vedy a techniky od presťahovania univerzity z Trnavy do Budína až po vznik Československej republiky, ako to vyplynulo z kvalitatívnej aj kvantitatívnej analýzy skúmaného materiálu. Dizertačná práca vo všetkých svojich častiach prináša nové informácie o vydaných tlačiach publikovaných najmä v Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici a Kremnici a tiež o zatiaľ nepublikovaných archívnych dokumentoch, ktoré sa týkali vydávania vedecko-technickej literatúry a o autoroch jednotlivých diel.

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

MGR. ALEX MASKALÍK: SLOVENSKEJ ASPEKT VO VÝSTAVBE
DÔSTOJNÍCKEHO ZBORU ČS. ARMÁDY V ROKOCH 1945 – 1969

Obhajoba sa konala 9. decembra 2009.

Školiteľ: doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.

Oponenti: PhDr. Valerián Bystrický DrSc., PhDr. Jan Štaigl CSc., PhDr. František Cséfalvy CSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav Slovenskej akadémie vied Bratislava.

Cieľom práce bolo priblížiť ťažiskové problémy vývoja národnostnej štruktúry dôstojníckeho zboru čs. armády s maximálnym prihliadnutím k jej základným determinantom, sprievodným javom a súvislostiam. Ambíciou bolo pritom riešiť predmetnú problematiku v čo možno najväčšej šírke. Pozornosť bola sústredená nielen na dôstojnícky zbor všeobecne, ale predovšetkým na slovenskú časť vyššieho veliteľského zboru a špeciálne vojenskej generality, ktorá je najmenej prebádanou oblasťou, kde je však realizácia národnostnej personálnej politiky v praxi najviac badateľná. Cieľový pohľad na vojenskú elitu umožnil plasticky ukázať, ako sa v dôsledku politického pragmatizmu a politických prístupov vyvíjali percentuálne a iné ukazovatele národnostného pomeru v dôstojníckom zbore a ako sa kvantitatívne i kvalitatívne menila štruktúra dôstojníkov slovenskej národnosti. Časti textu viažuce sa k vyššiemu veliteľskému zboru sú ťažiskom práce, nakoľko v doterajšej literatúre sa tento aspekt absolútne neobjavuje a aj skutočne ojedinelé zmienky sú poznačené nepresnosťou. Rekonštrukcia národnostnej výstavby dôstojníckeho zboru má taktiež podstatne rozšíriť informačnú základňu slovenskej vojenskej historiografie o personálnej výstavbe čs. armády po februári 1948, ktorá je spracovaná viac-menej tézovito a informatívne.

Štruktúra práce zohľadňuje problematiku chronologicky a tematicky. Pri koncipovaní jednotlivých kapitol a podkapitol sa základom stala periodizácia prirodzeným spôsobom odrážajúca vývoj v riešení národnostnej otázky v čs. armáde, čiastočne reflektujúca aj širšie vojensko-politické aspekty jej výstavby, čo umožňovalo zachytiť vplyv dynamiky politických a mocenských zmien v sledovanom období. Základom práce sú štyri kapitoly, chronologicky rozdelené podľa spôsobu riešenia národnostnej problematiky i jej aktuálnosti v tom-ktorom období. Prvá sa viaže k obdobiu mája 1945 až februára 1948, keď sa zastúpenie a pôsobenie Slovákov v čs. armáde riešilo v rámci existencie tzv. slovenskej otázky. Jej časové vymedzenie prirodzeným spôsobom zodpovedá aj politickým aspektom vývoja Československa, ktoré predurčili aj jej ďalší osud. Druhú kapitolu ohraničujú roky 1948 a 1956, keď sa zo slovenskej otázky stala „len“ otázka národnostná. Strata puncu národnej výnimočnosti bola logickým vyústením vnútropolitického vývoja, ktorý v tomto období poznamenali rozsiahle čistky a perzekúcie vedúce k totálnej zmene charakteru, zloženia i poslania čs. zboru vojakov z povolania. Tretia kapitola časovo pokrýva etapu 1957 – 1966, keď sa národnostná otázka rozšírila aj o iný aspekt než len český a slovenský a jej súčasťou sa oficiálne stali aj občania ukrajinskej, ruskej, poľskej, nemeckej, maďarskej a cigánskej (rómskej) národnosti. Ohraničenie druhej a tretej kapitoly časovo zohľadňuje medzníky, keď sa „našiel“ priestor na hlbšie zaoberanie sa problematikou postavenia slovenských dôstojníkov v čs. armáde (t. j. október 1956, resp. november 1966). Záverečná štvrtá kapitola sa viaže s rokmi 1967 – 1969, keď pod tlakom nahromadených problémov v spoločnosti došlo najprv k oživeniu tzv. slovenskej otázky a následne aj k národnostnému vyrovnaniu českého a slovenského národa. Jeho odzrkadlením bol vznik federácie a vytvorenie modelu národnostnej štruktúry veliteľského zboru v máji 1969, ktoré problematiku slovenských aspektov vo výstavbe čs. dôstojníckeho zboru uzatvára. Pri obsahovom naplnení jednotlivých kapitol bolo v ich vnútornej štruktúre zohľadnené problémové hľadisko. Každá z kapitol v rámci niekoľkých svojich podkapitol pojednáva najprv o personálnej výstavbe čs. armády s maximálnym prihliadnutím na vnútropolitický i medzinárodný vývoj a predovšetkým všetky konzekvencie, ktoré z neho pre armádu vyplývali. V rámci zostávajúcich je riešená samotná problematika slovenských aspektov výstavby profesionálneho zboru vojakov z povolania, pričom osobitne je riešená otázka v rámci dôstojníckeho a osobitne vyššieho veliteľského zboru.

PHDR. LUCIA GALIBERT: TZV. RIEŠENIE ŽIDOVskej OTÁZKY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1938 – 1945. MODELOVÉ MESTO – NITRA

Obhajoba sa konala 9. 12. 2009.

Školiteľ: Prof. Eduard Nižňanský, CSc.

Oponenti: PhDr. Valerián Bystický, DrSc., Dr. Katarína Hradská, PhD., PhDr. Peter Zelenák, CSc.

Školiace pracovisko: Katedra histórie FF UKF Nitra.

Dizertačná práca rekonštruje priebeh a dôsledky tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945 na lokálnej úrovni. Skúma ju na vzorke, ktorú predstavuje mesto Nitra, kde žila po prvej Viedenskej arbitráži druhá najpočetnejšia židovská komunita na Slovensku.

Nakoľko sa o uvedenej problematike v publikáciách či štúdiách o Nitre buď mlčí, alebo nachádzame o nej len torzovité, nekomplexné zmienky ako súčasť iného skúmaného problému

či obdobia, zámerom práce je podrobnejšie spracovať osud židovskej komunity v Nitre v rokoch 1938 – 1945.

Dizertačná práca je rozdelená, okrem úvodu a záveru, do troch kapitol, ktoré rekonštruujú osud židovskej komunity v meste Nitra v rokoch 1938 – 1945. Súčasťou práce je príloha obsahujúca hlavne tabuľky a grafy.

Náčrtu pôvodu židovskej komunity v Nitre a jej hospodárskemu, sociálnemu, politickému, národnému a náboženskému životu v rokoch 1918 – 1938 sa venuje prvá kapitola *Židovská komunita v Nitre v období 1. ČSR (1918 – 1938)*.

O postavení židovskej komunity v Nitre v čase autonómie Slovenska 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939 komplexne pojednáva druhá kapitola *Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska*.

Tretia kapitola *Židovská komunita v Nitre v období vojnovnej Slovenskej republiky (1939 až 1945)* zachytáva predovšetkým tematicky, ale zároveň aj chronologicky postupné systematické vyradovanie Židov z občianskej, hospodárskej, politickej oblasti až po ich deportácie do nacistických vyhladzovacích táborov. To pochopiteľne znamenalo porušovanie hospodárskych, sociálnych, občianskych i ľudských práv a slobôd židovských obyvateľov. Okrem toho, že popisuje židovskú komunitu v Nitre, na ktorej boli realizované rozličné typy násilia, v tejto kapitole sa popisujú i porovnávajú reakcie majoritného obyvateľstva Nitry, ktoré sa tiež zapojilo do holokaustu.

Autori čísla:

Mgr. Martin **Hurbanič**, PhD., PhD., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Katedra všeobecných dejín, Šafárikovo nám. 6, 818 01 Bratislava, hurbanic@fphil.uniba.sk; Mgr. Miriam **Hlavačková**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, histmira@savba.sk; PhDr. Ľudovít **Hallon**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, histhall@savba.sk; doc. PhDr. Karol R. **Sorby**, DrSc., Ústav orientalistiky SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, kaorkaso@savba.sk; prof. PhDr. Ferdinand **Uličný**, DrSc.; Mgr. Laura **Pacindová**, Université pierre Mendès France, Grenoble II (Ecole doctorale: Histoire de l'homme du politique et du territoire), BP 47 38040 Grenoble Cedex 9, pacindova.laura@gmail.com; PhDr. Michal **Schvarc**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, michal.schvarc@savba.sk; Dr. phil. David **Schriffl**, Historische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Strohgasse 45, A-1030 Wien, Österreich, david.schriffl@oeaw.ac.at; prof. PhDr. Ladislav **Tajták**, CSc., Ústav geografie Prírodovedecká fakulta ÚPJŠ, Jesenná 5, 040 01 Košice, ug@upjs.sk; PhDr. Dušan **Kováč**, DrSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, dusan.kovac@savba.sk.

Hans Lemberg (1933 – 2009)

Dňa 3. decembra 2009 nás nečakane zastihla správa o úmrtí Hansa Lemberga, člena medzinárodnej redakčnej rady Historického časopisu. Nielen ako člen redakčnej rady HČ, ale tiež aj ako dlhoročný predseda nemeckej časti nemecko-českej a nemecko-slovenskej komisie historikov a popredný predstaviteľ nemeckých východoeurópskych štúdií, patrilo Hans Lemberg k najlepším znalcom slovenských dejín a slovenskej historiografie v zahraničí.

Narodil sa v Münsteri, ale detstvo strávil v Prahe, neskôr v Liberci a v Mariánskych Láznach, odkiaľ bol po druhej svetovej vojne aj s rodinou odsunutý. Študoval v Göttingene, Berlíne, Viedni, v Marburgu a v Kolíne nad Rýnom, kde na univerzite začal svoju akademickú dráhu ako vysokoškolský pedagóg u profesora Günthera Stöckla. V 60-tych rokoch pobýval na dlhšom študijnom pobyte v Prahe, kde sa venoval otázke českého konzervativizmu, špeciálne osobnosti Karla Kramáča. Jeho záujem o jazyky a lingvistikú ho priviedol k štúdiu viacerých jazykov. Hovoril perfektne česky a bez problémov čítal a sledoval slovenskú historiografiu, rovnako ako historiografiu ruskú, poľskú a vôbec slovanskú. Vedeckú dráhu začal svojimi štúdiami o ruských dekabristoch, ale postupne jeho záujem vykryštalizoval do štúdia stredoeurópskych dejín, hlavne dejín českých, slovenských, ale aj židovských. Venoval sa otázkam nacionalizmu, dejinám Československej republiky a tiež dejinám stredoeurópskeho priestoru po druhej svetovej vojne.

V rokoch 1973 – 1981 pôsobil ako profesor na univerzite v Düsseldorfe, odkiaľ prešiel na Phillips-Universität v Marburgu, kde pôsobil až do odchodu do dôchodku roku 1998. Práve v Marburgu, kde okrem univerzity sídli aj Herderov ústav, sa Hans Lemberg vyprofiloval na vynikajúceho znalca východoeurópskych dejín a špičkového odborníka v oblasti bohemistiky. Pri skúmaní dejín prvej Československej republiky venoval veľa priestoru aj slovenskej otázke. Množstvo monografií a článkov k tejto problematike ostáva trvalou súčasťou historiografie k dejinám českých krajín a Slovenska, ku ktorým sa budú historici permanentne vracieť. Bol tiež hlavným editorom dokumentačnej edície *Dokumentation zur Geschichte der Deutschen östlich von Oder und Neiße*. Bol členom a od roku 1988 predsedom Johann-Gottfried-Herder-Forschungsrat a dlhoročným členom Collegia Carolina v Mníchove. V týchto funkciách rovnako ako vo funkcii predsedu nemeckej časti nemecko-českej a nemecko-slovenskej komisie historikov sa mimoriadnou mierou zaslúžil o poznanie českých i slovenských dejín nielen v Nemecku, ale v západnom svete vôbec. Ako vynikajúci znalec dejín urobil tiež nesmierne veľa pre porozumenie medzi národmi v strednej Európe.

Všetkým, ktorí sme mali možnosť s ním spolupracovať bude Hans Lemberg veľmi chýbať nielen ako vynikajúci znalec stredoeurópskych moderných dejín, ale tiež ako dobrý kolega, ako priateľsky a žičlivý človek, vždy ochotný počúvať a pomôcť. Veľmi nám bude chýbať jeho neopakovateľný esprit, vyjadrujúci nielen šírku jeho vedomostí, ale aj hĺbku jeho ľudskosti.

Dušan Kováč

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame:

b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Povereníctvo informácií a osvety (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovej stránke časopisu